

Mikrotörténelem

Szijártó M. István

A történész mikroszkópja

A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata

L'Harmattan

1988

Szijártó M. István

A TÖRTÉNÉSZ MIKROSZKÓPJA

MIKROTÖRTÉNELEM 7.

SOROZATSZERKESZTŐ

KLANICZAY GÁBOR, PAPP GÁBOR ÉS SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

A sorozatban eddig megjelent:

Sebők Marcell: *Humanista a határon.*

A késmárki Sebastian Ambrosius története (1554–1600)

Marianna D. Birnbaum: *Gracia Mendes hosszú útja*

Benda Gyula: *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli
kisvárosban (Keszthely társadalma 1740–1849)*

Mikrotörténelem másodfokon

(Szerkesztette: Papp Gábor és Szijártó M. István)

Kármán Gábor: *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században
(Harsányi Nagy Jakab élete)*

Jean-Claude Schmitt: *A zsidó Hermann megtérése
(Önéletírás, történelem és fikció)*

Szijártó M. István

A TÖRTÉNÉSZ MIKROSZKÓPJA

A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata

L' Harmattan

A kötet megjelenését támogatta az NKA

© L'Harmattan Kiadó, 2014

© Szijártó M. István, 2014

ISBN 978-963-236-846-7

ISSN 1789-0098

A borítón szereplő fraktálképet Borsa Béla készítette
a FRACTINT program segítségével

A kiadásért felel Gyenes Ádám.

A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve kedvezményrel
megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085, Horánszky utca 20.
www.konyveslap.hu

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás.....	9
Bevezetés: A szimpla igazságok ellen.....	11
1. Az olasz mikrotörténelem.....	36
2. A <i>microstoria</i> befolyása alatt: a francia és német mikrotörténelem.....	81
3. A szélesebb értelemben vett mikrotörténelem: az angolszászok.....	121
4. A periféria és az ezredforduló: válaszok és új kérdések ...	181
Idézett művek.....	244
Tárgy- és névmutató.....	269

Jens Arup Seip emlékének

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen könyv a Sigurður Gylfi Magnússonnal közösen a Routledge kiadó számára írt *What is microhistory? Theory and Practice* (Mi a mikrotörténelem? Elmélet és gyakorlat) című, 2013-ban megjelent könyvünkbe írt, a mikrotörténelem történetét és egyes elméleti kérdéseit áttekintő fejezeteimnek kibővített változata.¹ Elsőként ezért izlandi szerzőtársamnak szeretném megköszönni vitára és elmélyülésre ihlető gondolatait és kritikai megjegyzéseit. Nagy ajándéka a sorsnak az a kolléga, akivel baráti alapon lehet megbeszélni szakmai nézeteltéréseinket. A jelzett könyv második felében Sigurður Gylfi az enyémtől jelentősen eltérő felfogása olvasható a mikrotörténelemről – ajánlanám az olvasó szíves figyelmébe.

Köszönetet mondok továbbá a magyar nyelvű kézirat elolvasásáért és megjegyzéseiért Simon Zoltán Boldizsár kollégámnak, valamint az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Gazdaság- és Társadalomtörténeti Programja két kurzusa hallgatóinak, Bence Áronnak, Bodovics Évának, Cselenkó Borbálának, Csunderlik Péternek, Detre Katalinnak, Hluhány Hajnalkának, Kelbert Krisztinának, Kulcsár Beátának, Kulcsár Andrásnak, Magos Gergelynek, Molnár Eszternek és Szemethy Tamásnak, akik 2012-ben, illetve 2013-ban elolvasták e munka kéziratának korábbi változatait. Külön köszönöm Fenyves Katalin gondos szerkesztői munkáját és a sorozatszerkesztők, Klaniczay Gábor és Papp Gábor alapos és hozzáértő szövegolvasását. Megjegyzéseiknek, kérdéseiknek, javításaiknak nagyon sokat köszönhetek, de a felelősség a megmaradt hibákért és következtetlenségekért természetesen kizárólag engem terhel.

2014. február 22.

Szijártó M. István

¹ Magnússon–Szijártó 2013, 1–76.

BEVEZETÉS: A SZIMPLA IGAZSÁGOK ELLEN

PIGHINO ÉS MENOCCHIO

A Pighinónak nevezett molnár, Pellegrino Baroni a modenai Appenninekből, Savignano sul Panaróból került a ferrarai inkvizíció elé. Mivel a malom mindig is a találkozások, a társadalmi érintkezés színhelye volt, ez a molnárokat fogékonnyá tette az új eszmékre és képessé ezek továbbadására, terjesztésére. Mivel pedig a parasztok hagyományosan ellenségesen szemlélték őket,² a molnárok könnyen váltak eretnekvádak célpontjaivá. Ez történt a kövér Pighinóval is. Egy szerzetes feljelentette. Azt vallotta, hogy Pighino a terhére rótt eretnek állításokat – ahogy maga mondta – egy bolognai nemes házában hallotta, egy ott „lectiókat” tartó személytől.

Amikor szembesítették a baráttal, Pighino mindent tagadott. Felsorolta mindazon bolognai nemeseket, akiknél szolgált – de az előző napi névsorhoz képest egy változtatással, Vincenzo Bolognetti helyett Vincenzo Bononit mondott. Márpedig a hírneves Paolo Ricci, más néven Camillo Renato, akit később eretnekségért kivégeztek, 1538-tól két éven át Bolognában volt nevelő néhány nemesnél, köztük éppen a Bolognettiknél is. Pighino ezért próbálta elfedni kapcsolatát a Bolognetti családdal. Ricci az egyik művében beszámolt egy parasztról, akivel Bolognetti házában találkozott, és aki azt mondta neki, hogy a kegyelem osztásában Szűz Máriának még Jézus Krisztusnál is nagyobb szerepe van. Az illető lehetett akár maga Pighino is.

Az esetet feltáró olasz történész, Carlo Ginzburg észrevette azt, amit – a kövér Pighino szerencséjére – az inkvizítorok nem vettek észre, és így valószínűsíthette Pellegrino Baroni kapcsolatát Paolo Riccivel. Am az 1976-ban megjelent *A sajt és a kukacok. Egy 16. századi molnár világképe* című híres könyvében mégis arra a következtetésre jutott, hogy Pighino az inkvizíció által jegyzőkönyvbe

² Egy flamand közmondás szerint a Sátán négy evangélistája egy uzsorás, egy molnár, egy pénzváltó és egy adószedő (Greilsammer 2009, 17).

vett kijelentései alapján sokkal radikálisabban volt materialista, mint a korabeli ismert itáliai eretnekek. Egyenlőségeszméje sem a Riccihez hasonló humanistáktól származott, az inkvizítoroknak azt mondta, hogy a kicsik és a nagyok egyenlők lesznek a paradicsomban, illetve hogy Szűz Mária alacsony származású volt. Még Paolo Ricci visszaemlékezése is arra utal, hogy az egyszerű embereknek nem kellett az eretnek nézeteket a humanistától tanulniuk – akár Pellegrino Baronival beszélt Bolognetti házában, akár egy másik paraszttal.

A kövér Pighino sok kijelentése rímel egy friuli molnár, Menocchio nézeteire, akitől pedig több száz mérföldnyire élt. Menocchio áll Carlo Ginzburg leghíresebb, említett munkájának középpontjában. Ginzburg a legismertebb mikrotörténész, az olasz mikrotörténelem kultúrára összpontosító irányzatának legkiemelkedőbb alakja. Könyvében inkvizíciós iratok alapján kísérli meg rekonstruálni a Menocchióknak nevezett Domenico Scandella, egy 16. századi eretnek molnár világképét.

„Azt mondtam, hogy véleményem és hitem szerint kezdetben káosz uralkodott mindeneken, vagyis a föld, a levegő, a víz és a tűz össze volt keveredve, ez a tömeg idővel masszává formálódott, éppen úgy, ahogy a sajt a tejben, s benne kukacok jelentek meg: ezek voltak az angyalok.”³ A molnár sajátos világképének ebből az egyedi mozzanatából származik a könyv címe. Menocchio 1532-ben született Monterealéban, és valószínűleg 1599-ben halt meg. 1583-ban jelentették fel először a Szent Hivatalnál. 1584-ben hallgatta ki az inkvizíció, majd ítélte el „főeretnekként”. A börtönből két év után kiengedték, de 1599-ben ismét az inkvizíció elé került, és egy újabb vizsgálat után visszaesőként kivégezték.

Menocchio egyéni teológiájának lényege a végletes ragaszkodás volt az evangélium alap gondolataihoz. Ez szélsőséges következtetések levonását tette számára lehetővé: elég a felebarátainkat szeretni, az egyház felesleges. A molnár teljes toleranciát hirdetett, minden vallás teljes egyenjogúságát – az eretnekekre is kiterjesztve. Amit a falujabeliekkel folytatott beszélgetései során megfogalmazott és utóbb az inkvizítoroknak is kifejtett – boldogan, hogy végre művelt emberekből álló közönsége akadt –, az egy, a „dogmától és szertartásoktól idegenkedő, a természet ritmusához igazodó, alapjaiban a kereszténység előtti időkre visszamenő paraszti vallásosság” volt.⁴

³ Ginzburg 1991, 57.

⁴ Uo. 263.

Ginzburg azt állítja, hogy Menocchio gondolatainak robbanó elegyét a népi és a magas kultúra találkozása hozta létre. Nagy műveltségről tanúbizonyságot téve tárja fel a sajátos nézetek mögött a valószínű vagy lehetséges magas kulturális hátteret, és azonosítja a molnár olyan olvasmányait, mint a népnyelvi Biblia, a *Legenda aurea* (Arany legenda) fordítása, az *Il fioretto della Bibbia* (A Biblia legjava) című, részben bibliai szemelvénygyűjtemény, Sir John Mandeville fiktív utazásainak története, a *Decameron* Boccacciótól, vagy akár a Korán. Mégis úgy véli, hogy Menocchiónak az inkvizitorokat megdöbrentő egyéni világképe alapjában véve nem a könyveiből származott (ahogyan a kövér Pighino sem Paolo Riccitől tanulta az „eretnekséget”), mert Menocchio az olvasáskor olyan, az orális kultúrából származó „szemüveget” használt, amely szinte a felismerhetetlenségig eltorzította az olvasmányaiból kiemelt elemeket: „Hiába próbáljuk ezeket a könyveket a fogalom mechanikus értelmében »forrásnak« tekinteni, Menocchio olvasatának agresszív eredetiségén minden igyekezetünk zátonyra fut. Így hát a szövegnél fontosabbnak látszik az olvasási kulcs, a szűrő, melyet Menocchio öntudatlanul önmaga és a nyomtatott lap közé állított: az a szűrő, amely bizonyos passzusokat kiemelt, hogy másokat elrejtessen, amely a szövegösszefüggésből kiragadva hangsúlyozott egyes szavakat, és úgy működött Menocchio agyában, hogy a szöveg szó szerinti értelmét is megmásította. S ez a szűrő, ez az olvasási kulcs folytonosan a leírtakban kifejeződő kultúrától eltérő orális kultúrára utal.” Nézetei „az ősrégi paraszti hagyományok szinte megismerhetetlen, homályos rétegében gyökereznek”. Ahhoz viszont, hogy napvilágra juthassanak, szükség volt a reformáció által megnyitott vitákra, melyeknek köszönhetően Menocchio jogot formálhatott arra, hogy véleményt mondjon a világról, illetve a könyvnyomtatásra, hogy ehhez rendelkezésére álljanak a fogalmak, „hogy szavakba öntse és éveken keresztül védelmezze meggyőződését, előbb a falubeliekkel, majd a műveltséggel és hatalommal fölfegyverkezett bírakkal szemben”.⁵

Ginzburg tehát a tragikus sorsú molnárban mintegy a repedésen felszínre törő ősi hagyomány, az orális materialista népi kultúra képviselőjét látja. A sajt és a kukacok képe mellé párhuzamként a Védák egyik regéjét és egy kalmük teremtményszt idéz fel. Menocchio esetét olyan határesetnek tekinti, amely rámutat „a középkori és a

⁵ Uo. 110, 25, 160.

középkort követő európai magas kultúra nagy részének népi gyökereire”. De Rabelais-val és Brueghellel lezárult ennek a kölcsönhatásnak az időszaka, és utánuk kezdetét veszi „az uralkodó osztályok, illetve a paraszti és iparos rétegek kultúrájának egyre szigorúbb elkülönülése, valamint a népi tömegek egyirányú indoktrinációja”. Menocchio „egy elkallódott, véletlenül megmaradt hírmondója egy ismeretlen és kifürkészhetetlen világnak”, esetének „háttérében a népi kultúra elnyomása és megsemmisítése áll”.⁶

GINZBURG ÉS A DETEKTÍVREGÉNY

Kérdéses, hogy Menocchio képes lehetett-e autentikusan közvetíteni a népi kultúrát, ha valójában nem is ehhez tartozott, hanem, mint molnár, a perifériáján élt, bizonyos értelemben átmeneti helyzetben az elit és a nép, az orális és az írott kultúra között. Ahogy Dominick LaCapra kritikájában fogalmaz: „Az, hogy a szóbeli kultúra lett volna Menocchio elsődleges szűrője, meglehetősen kétségesé válik akkor, ha felismerjük, hogy Menocchio egyaránt otthonosan mozgott a szóbeli kultúrában és a könyvek világában, ami olyan sokat jelentett neki.”⁷ Edward Muir szerint Ginzburgnak az a vezérelve, hogy az inkvizíció iratai az elit- és a népi kultúra párbeszédének megragadását teszik lehetővé,⁸ mégis kétségtelen, hogy bár Ginzburg a kulturális kölcsönhatás fontosságát hangsúlyozta, mégsem érvényesítette könyvében ezt a gondolatot, hanem a népi kultúra autonómiája mellett tette le a garast, Menocchio „szemüvegét” tekintette döntőnek olvasmányélménye kiformálódásakor, magukat az olvasott könyveket pedig csak másodlagosnak. Továbbá a népi kultúra nem homogén – érvel La Capra –, és Ginzburg azzal a hatalmi viszonyok által kondicionált diszkurzív folyamattal, „az elnyomás és a kiforgatott kölcsönösség játéká”-val sem foglalkozott, amelynek során Domenico Scandella szóbeli válaszaiból az általa kézbe vett forrásszöveg létrejött.⁹

A *sajt és a kukacok*ban olvasható elemzést a népi kultúráról Ginzburg kollégái, az olasz mikrotörténelem más képviselői is kritikával illették. Edoardo Grendi Ginzburg szemére vetette, hogy őt

⁶ Uo. 290, 29, 291.

⁷ LaCapra 1998, 78.

⁸ Muir 1991, x.

⁹ La Capra 2001, 76.

valójában nem érdekli a molnár élete vagy társadalmi jellegű kapcsolatai (például Menocchio vallomásaiban tucatnyi barátját és ismerőst említi, ez a társadalmi hálózat viszont teljesen kimarad a könyvből), Ginzburgot csak a kultúra foglalkoztatja, a népi és az elitkultúra, a kulturális formák.¹⁰ Simona Cerutti – szintén a mikro-történelem társadalomtörténeti vonulatának képviselőjeként – hibásnak tartja Ginzburg megközelítését, amely elszakítja a kulturális modell elemzését a viselkedés vizsgálatától.¹¹

A *sajt és a kukacok* kapcsán a könyv méltatói gyakran emlegetik a detektívregény izgalmát.¹² A „tettes” persze Menocchio esetében nem az inkvizíció, hanem az ősi indoeurópai népi kultúra. Dominick LaCapra szerint a Ginzburg által alkalmazott „detektívregény-forma önmagában biztosítja, hogy a gyilkos keresése egyetlen tetteshez vezessen: a szóbeli népi kultúrához”.¹³ Lugosi András szerint míg a vadász, a műértő és a nyomozó okkal feltételezheti, hogy az általuk vizsgált nyom egy vad, egy festő, illetve egy gyilkos tevékenységének eredménye, az orvos vagy pszichoterapeuta (vagy a történész, illetve a szociológus) nem lehet a dolgában ilyen biztos. Menocchio esetének vizsgálatához Ginzburg eleve a népi kultúra problémakörétől érkezett, és az alávett osztályok képviselőjének tekintett molnár elképzeléseinek ihletőjét saját (rejtve maradt) értékválasztásaihoz idomulva találja meg a kereszténység előtti időkben gyökeröző orális népi kultúrában – ahelyett, hogy Menocchio életéből próbálta volna megérteni világképét.¹⁴

Ute Daniel a következőképpen jellemzi a könyv „krimiszerű narratív struktúráját”: „Ginzburg 62 rövid epizódban meséli el Menocchio történetét. Ezek az epizódok az inkvizíciós iratok információit összekapcsolják az adott témáról más forrásból szerzett értesülésekkel. A rövid fejezetek sorozatából kirajzolódó narratív struktúra végig egyetlen gondolati szálát követ, amely azonban úgyszólván folyton kis hurkokat vet. Azt, ami az egyik fejezetben kérdésesnek bizonyul, a következő fejezet újra körbejárja. A bemutatás szervező elve az, hogy végig látható marad a kihallgatás struktúrája, amelynek a Menocchióról szerzett tudásunkat köszönhetjük.

¹⁰ Idézi Cerutti 2004, 21–22; vö. Grendi 1996, 235.

¹¹ Cerutti 2004, 19.

¹² Például Daniel 2004, 287.

¹³ La Capra 1998, 72.

¹⁴ Lugosi 2001, 33–38.

Ginzburg tehát nem engedi elfeledni, hogy az olvasók ismereteiket egy kikényszerített és a vádlott számára veszélyes kommunikációnak köszönhetik.¹⁵

Wolfgang Behringer – hamarosan részletesebben tárgyalandó – könyve az „éji seregről” vagy „az éjszaka kísértetlényeiről”, az Alpokban létező, a sámánizmushoz, fehér mágiához sorolható hiedelemről tulajdonképpen párhuzamba állítható *A sajt és a kukacokkal*. Ginzburg Menocchio fantasztikus nézetei alapján feltételez egy ősi indoeurópai, ösztönösen materialista orális népi kultúrát. Behringer egyik könyvének főhőse, Chonrad Stoeckhlin által elmeséltokról (éppen fordítva) azt mondja, hogy meglepő gondolatai mindössze egyéni „barkácsolásának” (*bricolage*) eredményei, vagyis mindezek a nézetek ebben a kombinációban csak egyedül nála találhatók meg.¹⁶ A legfontosabb kérdés végül is ez, Chonrad Stoeckhlin vagy Menocchio esetének reprezentativitása. Ginzburg 2005-ben egy konferencián azt mondta: elsőként ő maga hangsúlyozta Menocchio figurájának kivételességét. „De számomra úgy tűnt – tette hozzá –, hogy viselkedésének bizonyos vonásai általánosabb jelenségekhez kapcsolódtak.”¹⁷ Bár nem sikerült minden olvasóját meggyőznie arról, hogy Menocchio „szemüvege” nem egyedi darab (Behringer ezt gondolja Stoeckhlinéről), hanem valóban ősi paraszti örökség, és valamikor általánosan használatban volt, könyve kétségkívül lebilincselő olvasmány, nagy valószínűséggel máig a legismertebb mikrotörténelmi munka. Roger Chartier szerint bizonyíték arra, hogy a hit-, érték-, illetve reprezentációs rendszerek és a társadalmi hovatartozás kapcsolatát csak egy ilyen lekicsinyített léptékben lehet determinista redukció nélkül megérteni.¹⁸

MI A MIKROTÖRTÉNELEM?

A mikrotörténelem tehát először is egy viszonylag jól körülhatárolható kisebb egység¹⁹ – legtöbbször egyetlen esemény, illetve „egy

¹⁵ Daniel 2004, 87, 292–293.

¹⁶ Behringer 1998.

¹⁷ Ginzburg 2010a, 359.

¹⁸ Idézi Ginzburg 1993, 22; vö. Ulbricht 2009, 14.

¹⁹ Természetesen igazaz van N. A. Szelunskajának, aki azt hangsúlyozza, hogy a mikrotörténelem által kiválasztott eset eleve konstrukció (Szelunskaja 2004, 78), hisz ez a történelmi kutatás bármely tárgyára igaz.

falu közössége, néhány család vagy akár egy egyén”²⁰ – intenzív történeti vizsgálatát jelenti: a történész nem teleszkóppal, hanem mikroszkóp segítségével vizsgálja tárgyát. A mikrotörténelemben a történeti vizsgálat fókuszának beállítása konkrét esetekre, személyekre és körülményekre a tárgy intenzív tanulmányozását teszi lehetővé, melynek révén egészen más képet kapunk a múltról, mint a nemzetek, államok, egyes társadalmi csoportok történetéből évtizedeket, századokat vagy valamely hosszú időtartamot felölelő vizsgálatok eredményeiből. A mikrotörténelmi vizsgálat, miként a klasszikus drámai hármas egység megvalósulása, egy fókuszpontba gyűjti össze a múltból érkező különböző fénysugarakat, és ez valódi átütő erőt kölcsönöz neki.

A mikrotörténelem azonban – és ez a definíció második, már nem magától értetődő, de annál fontosabb eleme – nagyobb célt tűz maga elé, mint egy pusztán esettanulmány: a mikrotörténész mindig valamely „nagy történelmi kérdésre” keresi a választ a mikrovizsgálat révén.²¹ Ahogy Charles Joyner mondja, „a mikrotörténelem a nagy kérdésekre kis helyeken keresi a választ”.²²

Végül pedig a mikrotörténelem alapvető jellemzője – és itt főleg az olasz *microstoria* iskolára gondolok, amellyel a szűk értelemben vett mikrotörténelem azonos, és amely világszerte jelentős hatást gyakorolt a társadalomtörténetre, különösen az *Annales* körére és német kollégáikra –, hogy a múltbéli embereket nem a mélyben működő nagy történelmi erők bábjaiként ábrázolja, hanem tudatos cselekvőknek tekinti őket.²³ Amikor a mikrotörténelem a történetek

²⁰ Ginzburg–Poni 1991, 3.

²¹ Richard D. Brown szerint az a különbség, hogy a mikrotörténelmet az új kérdések, eredeti értelmezések és a narratíva kifejezett alkalmazása jellemzi, míg az esettanulmányok célja ennél kevesebb: példának okáért elméletek tesztelése lehet (Brown 2003, 18). Anne Jacobson Schutte szerint a mikrotörténelem szigorúan véve az eset aprólékos vizsgálatát jelenti, és annak kimutatását, hogy ezen esetnek közvetlen kontextusán messze tovagyűrűző hatása van (Schutte 1986, 961). Ulbricht szerint is az általános a történeti (és így a mikrotörténelmi) kutatás célja, bár vannak történészek, például Gianna Pomata, akik ezt tagadják (Ulbricht 2009, 60). Hogy mi lehet „nagy történelmi kérdés”, arra még a bevezetőben részletesebben kitérünk majd.

²² Idézi Shifflett 1995.

²³ Christian Meier a történelem új tárgyainak és témáinak felfedezését tartja a mikrotörténelem legfontosabb jellemzőjének, a kis életvilágok vizsgálatát, a szűk spektrumú vizsgálatot, melynek középpontjában az egyén áll (Meier 1990, 120, 122; idézi Medick 1994, 43).

mögött emberi döntéseket keres, szándékokat feltételez, stratégiákra gyanakszik, olyan kérdéseket állít reflektorfénybe, amelyek egyébként nem biztos, hogy felmerülnének, és ez által mozditja elő a kutatást. E definíciós elemek nem függetlenek egymástól, hiszen a mikrovizsgálatnak létjogosultságot a „nagy történelmi kérdés” adhat, míg – ahogyan Brad S. Gregory megállapítja – mikroszinten érvényesülhet a hétköznapi emberek „ágenciája”, azaz cselekvő mivoltuk.²⁴

A mikrotörténelem definíciójának első eleme, a mikrovizsgálat evidensnek tekinthető – olyannyira, hogy a mikrotörténelemhez mind laikus, mind ellenséges attitűddel viszonyulva ez a definíciós elem marad az egyetlen, amely meghatározó. Az utóbb említett két mozzanat viszont már nem, és különösen folyamányaik sem evidensek. Ezek részletesebb kifejtésére a könyvben később, a harmadik és a negyedik fejezetben külön is kitérünk.

Nemcsak oly módon lehet valamit definiálni, hogy felsoroljuk az adott halmazba tartozó elemek mindegyikét, hanem – ahogy maga a szó is utal rá – megpróbálhatjuk megvonni az illető dolog határvonalait. Jelen munkában ez utóbbi eljárást követjük, a mikrotörténelemhez sorolható és a már azon kívülnek tartott elemek közti mezsgyét bejárva sok olyan történeti munkáról is említést teszünk majd, amelyek nem tartoznak a fenti definíció értelmében a mikrotörténelem körébe.

Például a mikrotörténelmet nem indokolt az olasz *microstoria* iskolára leszűkítenünk, tágabban is értelmezhető. Ebben az esetben szorosan összefonódik a történeti antropológiával. Kérdéses továbbá, hogy egyes műveket az általánosságra nem is törekvő „incidenselemzéseként” emlegetünk-e, avagy a mikrotörténelem termésébe soroljuk be őket. Ezeket a problémákat főleg az angolszász mikrotörténelem kapcsán fogjuk exponálni, miután az olasz mikrotörténelemnek, illetve francia és német recepciójának szenteltünk egy-egy fejezetet.

Először azonban érdemes elhelyeznünk a mikrotörténelmet a történeti diszciplína fejlődésében, majd röviden áttekintenünk a könyv fejezeteit: miként fogunk a későbbiekben megismerni a mikrotörténelem történetével, irányzataival, kiemelkedő alkotásaival és elméleti problémáival.

²⁴ Gregory 1999, 101.

A TÖRTÉNELEM DISKURZUSA: A TUDOMÁNYOS TÖRTÉNETÍRÁS KIFORMÁLÓDÁSA

A legmarkánsabban a 18. század óta jellemzi az a nyugati kultúrát, hogy kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a történelemnek. Azokat a kérdéseket, amelyek történeti dimenziója elhanyagolható, szinte nem is tekintik fontosnak. Nyugat- (és részben Közép-) Európában ekkor vált a haladás a hétköznapi emberek életében is megtapasztalható valósággá, ekkor értek véget a korábban periodikusan jelentkező élelmezési válságok, amelyekben az emberek jelentős része éhen halt. Pierre Chaunu összegzését idézve azt mondhatjuk, hogy a 18. század a mozdulatlanság évszázadai és a robbanás közt a sok apró változás, az átértett mozgás és ezért a haladás százada volt. A mezőgazdaság terén szerény, de döntő fontosságú nyereségeket könyvelhetett el Európa. A születéskor várható élettartam megnőtt tíz évvel, így a felnőttkor már a kétszeresére hosszabbodott. A tudományos ismeretek mennyisége megháromszorozódott, és „alig két nemzedéken belül megtízszereződött az olvasás általi tanulás képessége”. A hétköznapi anyagi kultúra egyértelmű minőségi fejlődést mutatott, nagyobbak lettek a házak, a földre vetett fekhelyet ágy váltotta fel, a láda helyébe szekrény lépett, jellemzővé vált az ágynemű és az asztalnemű használata.²⁵ Míg a korábbi időszakok kétségtelen fejlődését csak a retrospektív történeti vizsgálat tudta kimutatni, a 18. században az átlagemberek tapasztalatává vált a haladás, felváltva a napok, évek és emberi életek körkörös ismétlődésének addig meghatározó impresszióját, a dolgok idővel érezhető módon egyre jobban és jobban mentek.

A lineáris történetfelfogás a 18. század végén váltotta fel az időnek a mindennapi élettapasztalat által kiformált (és a mindennapokban a keresztény eszkatológia ellenére érvényesülő) ciklikus felfogását. Ahogy Koselleck kimutatta, a megtapasztalt haladás a fejlődésgondolat elterjedéséhez vezetett, a történelemre már nem a jövőre nézve iránymutatással szolgáló példatárként tekintettek, a *historia est magistra vitae* felfogása idejétmúlttá vált.²⁶ A példaértékűből egyedi lett, és ennek az egyediségnek a hangsúlyozása a historizmus legfőbb jellemzője. Érvényét veszítette Henry Bolingbroke (1678–1751) tory történész jelszava: „A történelem példákkal tanító filozófia.” A historizmus a valóságot folyamatnak tekintette, amelyben a min-

²⁵ Chaunu 1998, 17–21; idézet 20.

²⁶ Koselleck 2003, 72, 417.

denkori jelen történeti folyamatok eredménye, mert a korábbi állapotok mindig meghatározzák a későbbieket.²⁷ Tehát a valóság csak történeti fejlődésében érthető meg.²⁸ A történetiség e fogalmával párosította a historizmus a forráskritikán alapuló modern történeti módszert, amelyet Niebuhr összegzett.²⁹

A historizmus jegyében született meg a történelem, ahogyan azt ma ismerjük, intézményesült diskurzusként, amelynek a témája a múlt, tárgya azonban a mindenkori jelen és a múlt kapcsolata, *differentia specificá*ja pedig a múlt nyomaihoz való hűség: a történetész narratívája nem mondhat ellent a történetésszéközség által hitelesnek tartott forrásokból kiolvasható elemi tényeknek.³⁰ A historizmus (például Wilhelm von Humboldt írásaiban) ugyan a hegeli történetfilozófia teleológiájával szemben definiálta magát, egy forrásközpontú történeti módszertanra építve, másrészt viszont a hegeli idealizmus átvétele jellemezte. Még nagyobb volt viszont a jelentősége a források kritikai vizsgálatának módszertanát elterjesztő szemináriumi módszernek, melyet a historizmus legnagyobb képviselője, Leopold Ranke vezetett be. Történetírói gyakorlatként a historizmus a nemzetállam történetére helyezte a hangsúlyt: döntően politikatörténetet (eseménytörténetet, diplomácia- és hadtörténetet) írt. A historizmus két alapvető jellemzője a történeti események, korok egyediségének hangsúlyozása és a markáns idealista világfelfogás volt. Ranke szerint a történetészeknek az általános tendenciákat, vezéreszméket kell azonosítaniuk, Isten jelenlétét megfejteni a világban, a történelemben, Isten kezét azonosítani, „a szent hieroglifát”.³¹

²⁷ Tóth 2003, 65, 83, 104.

²⁸ Ö. Kovács 2003, 169.

²⁹ Noiriél 2001, 72.

³⁰ Ezek a szakmai konszenzus szintjén állíthatók és cáfolhatók, de nem fontosak. Mondhatni, önmagukban némák, csak a narratíva részeként szólalnak meg – vagyis az elemi tények önmagukban súlytalanok, jelentőséget csak a történetész értelmezésben kapnak. Ami fontos, az az értelmezett tény, mely viszont már nem igazolható vagy cáfolható, mert az értelmezés végső soron meggyőződés kérdése (Jenkins 2003, 40–44). Frank R. Ankersmit megkülönbözteti a leírás (*description*) és a reprezentáció (*representation*) színjét: az előbbi az egyedi állítások szintje, az utóbbi a szöveg egészének a szintje, és átfogó képet ad a múlt egy szeletéről. Ankersmit szerint a „referencia” és az „igazság” fogalmai csak a leírás szintjén érvényesek (Ankersmit 2001, 39–48). Ez utóbbi hivatkozást Simon Zoltán Boldizsárnak szeretném megköszönni.

³¹ Breisach 2004, 240.

A történetírás intézményesülésének lassú folyamata, az egyetemi tanszékek, kutatóintézetek, szakmai szervezetek, tudományos folyóiratok rendszerének 19. századi kiépülése a historizmus mellett egy másik iskolához köthető, a pozitívizmushoz. August Comte pozitívizmusa tudományos jellegre törekedett a természettudományos megismerés mintájára. Csak azt fogadta el, ami a közvetlen tapasztalás számára elérhető. Ezért a pozitivista történetírást egyfelől a konkrét (*positif*) tisztelete, akár fetisizálása, hatalmas forrásfeltáró munka, forrásközi elemzések, másrészt viszont a törvényszerűségek keresése jellemezte. A 19. század végére a korábban uralkodó romantikus történetírás (Thomas Carlyle, Thomas Babington Macaulay, George Bancroft, Jules Michelet) végleg vereséget szenvedett a historizmus és a pozitívizmus gyökereiből táplálkozó, ekkor egységesülő tudományos történetírással szemben. Összenövésük közös nevezőjeként a történeti módszertan szolgált. Egyfelől ugyanis azt láthatjuk, hogy a pozitívizmusból mintegy kikopott a törvények keresése. A másik oldalon pedig, ahogy Breisach leírja, a századvégre a természettudományok és a pozitívizmus felmorzsolták a metafizikai rendszereket, és a történelem, úgy tűnt, csak cél nélkül mozog, ami Ranke idealizmusának felszámolását jelentette. Ezzel a történelemnek támpontként a módszertan maradt.³²

A TÖRTÉNELEM DISKURZUSA: A SZELLEMTÖRTÉNET ÉS A TÁRSADALOMTÖRTÉNET KIHÍVÁSA

A legtöbb országban máig domináns a kritikai módszert alkalmazó, elsődleges forrásokra támaszkodó, az elemi tényeket tiszteletben tartó, forrásközi elemzést megvalósító tudományos történetírás, amelyet ismeretelméleti álláspontja miatt néha empiristának neveznek, és amely nagyjában-egészében sikerrel integrálta az öt száz év leforgása alatt ért három kihívást, amely a szellemtörténet, a társadalomtörténet és a kultúrtörténeti irányzatok felől érte.

Az első még a 19. század végén érkezett a Wilhelm Dilthey hermeneutikája által megalapozott szellemtörténet oldaláról. Ennek kiindulópontja a szellemtudományok megkülönböztetése volt a természettudományoktól: az előbbieket ugyanis valami hozzánk hasonlót vizsgálnak, az embereknek szándékaik vannak, ezért eszközük nem a magyarázat, hanem a megértés. A szellemtörténész következőképpen az átélést, a beleérzést alkalmazza. A szellemtörténetet

³² Uo. 287–288; vö. Bernheim 1889; Langlois–Seignobos 1898.

tehát egyfelől pszichologizálás jellemzi, ami csoportszinten a kor-szellem keresését jelenti, amelyet a nagy emberek tevékenységéből, különösen a nagy alkotók nagy műveiből próbál leszűrni, másfelől pedig a holisztikus szemlélet: először mindig az egészre vonatkozó kérdéseket akarja tisztázni. A századfordulótól a szellemtörténet a tudományos történetírásnak a historizmusból és a pozitivizmusból egyaránt levezethető adatközpontúsága elleni lázadásként értelmezhető. Klasszikusai közül talán Huizinga munkásságát kell itt megemlítenünk.³³

Már a pozitivisták történetírás mellékágaként érvényesült a kor társadalomtudományainak hatása a történelemre. Megtörtént az első kísérlet a nyitásra a történelem mint „a teljes múlt ismerete” felé. Erre az első példa Henry Thomas Buckle munkássága, akit több évtizeddel később Karl Lamprecht követett. Ők figyelmük középpontjába szintén a pozitív tényt állították, de már minden részlettel, háttérrel együtt, ezért társadalomtörténeti szemlélettel, így kitértek a kereskedelem, a földművelés, a tudomány és a művészet történetére is. Később ez még fontosabb lett. Ranke még alapvetően az állam fejlődésére és a központi hivatalok iratanyagára összpontosított, de az első világháború tapasztalata bebizonyította, hogy a politika, a diplomácia és a hadászat önmagukban még nem döntő tényezők, mert ilyen kiélezett helyzetben egész gazdaságok és társadalmak kerülnek a mérlegre. Ebből a történelmi tapasztalatból adódott az a következtetés, hogy a történetkutatásnak az események és a kiemelkedő személyiségek helyett a társadalmi és gazdasági tényezők vizsgálatára kell összpontosítania. A két világháború között jelentkező második kihívás (amely legtisztábban az *Annales* iskola társadalomtörténetében és a marxista történetírásban artikulálódott) ezért a gazdaság- és társadalomtörténet felé tágitotta a történelmet, illetve nyitott a társadalomtudományok megtermékenyítő hatása felé.

Az *Annales* francia társadalomtörténet-iskoláját a húszas évek végén alapította Marc Bloch és Lucien Febvre a kor társadalomtudományával, különösen a durkheimi szociológiával és Vidal de la Blache emberföldrajzával együttműködésben, illetve ezek kihívása alatt. A második világháború után Fernand Braudel vezetése alatt lett az *Annales* a társadalomtörténet vezető irányzata. Nagy szám-

³³ Lásd elsősorban Huizinga 1982.

ban születtek regionális monográfiák és a szeriális történetírás körébe tartozó kvantitatív történeti művek. Részben az *Annales*-hoz kapcsolható, de egyre inkább függetlenedő terület volt a történeti demográfia, valamint a társadalomtörténetnek az intézményesülést tekintve legsikeresebb irányzata: a család- és háztartástörténet. Külön utat futott be a pszichotörténelem, mely a Freud és követői által kidolgozott pszichoanalízisre épített. A II. világháború után a szociológia és a földrajz mellé tehát a közgazdaságtan, a demográfia és a pszichológia került a társadalomtörténetet meghihető társadalomtudományok közé.

A TÖRTÉNELEM DISKURZUSA: A KULTÚRTÖRTÉNET KIHÍVÁSA

A társadalomtörténet koncepciója egyik legtisztább kifejtését Emmanuel Le Roy Ladurie-nek *Le territoire de l'historien* (A történész territórium) című 1973-ban megjelent munkájában nyerte el, melyben a szerző igen határozottan a kvantifikáció, az amerikai új gazdaságtörténet módszerei mellett tette le a garast, és annak a véleményének adott hangot, hogy a problémákat a számítógép fogja megoldani. Hangoztatta, hogy az események és személyek történelmének utolsó maradványai is kihalásra vannak ítélve a „totális múlt matematikai feltámadása” mellett, melyet a történeti demográfia képvisel. Nézetei szerint a közgazdaságtan és a demográfia elméleteinek és módszereinek átvételével válik valóban tudományossá a történelem, és „az a történelem, amely nem kvantifikálható, nem tarthat igényt arra, hogy tudományos legyen”.³⁴ Ezért pedig a „holnap történésze – írta – programozó lesz, vagy nem lesz belőle semmi”.³⁵ Palle Ove Christiansen dán történész a mikrotörténelemről írt polemikus hangvételű tanulmányában rámutat arra, hogy ezzel a könyvével Le Roy Ladurie utat mutatott követőinek, majd fogta magát, és egészen másfelé indult el.³⁶

Ez az irány, melyet *Montaillou* című, 1975-ben megjelent műve jelzett, új szakasz beköszöntét jelentette a történeti diszciplína történetében.³⁷ Nem egyedül Le Roy Ladurie lépett erre az új útra, egész irányzat jelentkezett egyszerre. Lawrence Stone – Winfried Schulze szerint terminológiailag pontatlanul, de tartalmilag helyes előrejel-

³⁴ Christiansen 1988, 13; vö. Le Roy Ladurie 1973.

³⁵ Le Roy Ladurie 2007, 320.

³⁶ Christiansen 1988, 13.

³⁷ Vö. Le Roy Ladurie 1997a.

zést adva³⁸ – 1979-ben a *Past and Present* hasábjain adott minderről először hírt *Az elbeszélés újjászületése* című tanulmányában.³⁹ A változás okát az antropológia hatásában látta, a kvantifikáció sikertelenségében, továbbá abban, hogy a történészek szélesebb olvasóközönséghez akartak fordulni. Az új történetírás Stone szerint abban különbözik a struktúrákat vizsgálótól, hogy egyfelől inkább leíró, mint elemző, másfelől középpontjában nem a körülmények állnak, hanem az emberek. Ezért tárgya inkább egyedi és konkrét, mint közösségi és statisztikai jellegű.⁴⁰

Georg G. Iggers szerint két irányból érte támadás a kvantitatív megközelítésű társadalomtörténet szemléletét, és ez vezetett a hetvenes évektől a történelem jelzett átalakulásához. Egyfelől gazdasági-társadalmi átalakulás történt, mely magával hozta a nagy elbeszélésekbe, metanarratívákba (például a marxi társadalomfejlődési modellbe) vetett hit megrendülését. Saját történelmet követeltek maguknak a volt gyarmati népek, az etnikai és egyéb kisebbségek vagy a nők. Ennek következtében az elmúlt két-három évtizedben a történelem tematikája rendkívüli mértékben kiszélesedett. Az utóbbi két évtized történetfilozófiai, történetelméleti vitáit a másik támadás határozta meg, mely a nyelvészet és az irodalomelmélet területén kifejlődött posztstrukturalista (posztmodern) felfogás részéről érte a történelmet. Eszerint nincs objektív történeti vizsgálat, és a történelem inkább az irodalomhoz tartozik, mint a tudományhoz. A történetkutatás nem objektív, mert nincs a történelemnek objektív tárgya. A történész saját világának rabja, nyelvének kategóriái meghatározzák gondolatait és prekonceptióit. A nyelv formálja a valóságot, de nem tükrözi azt. Iggers idézi, hogy Jacques Derrida egyenesen úgy fogalmaz, hogy a nyelv hozza létre a valóságot, mert „nincs semmi a szövegen kívül”. Roland Barthes vagy Hayden White rámutatott a történelmi szövegek irodalmi jellegére és a bennük elkerülhetetlenül rejlő fikcióelemekre. Szerintük végső soron nincs különbség történelem és irodalom közt. Ezt a posztmodern hatást jól összegzi Frank R. Ankersmit, aki szerint a posztmodern történetírást (szembeállítva a modernnel) az jellemzi, hogy leszámolt azzal az illúzióval, miszerint a történész prózáján kívül is létezik történelem, s tudja, hogy minden történelmi szöveg metafo-

³⁸ Schulze 1994, 9.

³⁹ Iggers 1997, 97.

⁴⁰ Stone 2006, 908–911, 918–919.

rikus. Ez a gondolkör viszont inkább a francia és az amerikai irodalomelméletet uralta, mutat rá joggal Iggers, s képviselői nem nagyon foglalkoztak történeti forrásanyaggal (az úgyszólván csak nyelvi konstrukció). A posztmodern kritika így ugyan komoly kiigazításokat eszközölt a történelem elméletét és gyakorlatát illetően, de azt nem változtatta meg radikálisan. A gyakorló történészek sem hitüket nem adták fel abban, hogy vizsgálódásukkal a valóságot ragadják meg, sem tudományos ethoszukat.⁴¹

A történész figyelme a változások eredőjeképp a társadalmi struktúrákról és folyamatokról a mindennapi élet kultúrájára irányult, a makroszintű folyamatok helyett egyének és kis közösségek mikrotörténelmére, az emberi élet sokféle aspektusára, ismét az egyénekre, de immár az átlagemberekre, az ő tapasztalataikra. A történelem szoros kapcsolatba került az antropológiával. Középpontjába a kultúra és a kisemberek tapasztalatai, megélt élete kerültek.⁴² A kulcsfogalmak angolul ezért a *lived experience*, franciául a *vécu* vagy inkább már az *expérience*,⁴³ németül a *gelebtes Leben*, esetleg az *Erfahrungsgeschichte* lettek. Ezt az Iggers által kiemelt preferenciát jelölhetjük meg az új történetírás irányzatainak egyik közös jellemzőjeként.

A történelem diskurzusában a hetvenes évektől kezdődő új szakaszt talán a kultúrtörténetiként összefoglalható megközelítések kihívásaként, a tudományos történetírást érő harmadik kihívásként lehet a legjobban leírni. A marxista iskolában E. P. Thompson korábban írott munkái mintegy előre jelezték ezt a szakaszt. Ő Gramsci hegemoniaelméletére épített, amely szerint egy uralkodó elit csak akkor tud uralmon maradni, ha a többi társadalmi osztály felett kulturális dominanciát gyakorol. Thompson a „kulturális és morális közvetítés”-t vizsgálta, azaz „azt a módot, ahogyan ezeket a materiális tapasztalatokat kulturálisan kezelik”.⁴⁴ Az *Annales* harmadik generációja létrehozta a mentalitástörténetet, amely antropológiai ihletettséggű, amennyiben „abból a felismerésből született, hogy a múlt nagyban különbözik a jelentől”,⁴⁵ és szintúgy a kultúrtörténeti megközelítések közé sorolható.

⁴¹ Iggers 1997, 6–16.

⁴² Uo. 13–14, 97; vö. Christiansen 1995, 9.

⁴³ Vö. Revel 1995b, 806.

⁴⁴ Idézi Appleby–Hunt–Jacob 1995, 220–221; vö. Thompson 2007.

⁴⁵ Arnold 2005, 120.

Ebben az időszakban a társadalomtudományok közül az antropológia került a történetírás műzsájának szerepébe. Különösen Redfield közösségtanulmányai, Turner társadalmi drámája és Geertz szimbolikus antropológiája volt rá komoly hatással,⁴⁶ s létrejött a történeti antropológia. Az antropológia kulcsfogalma a kultúra, és ez lett az új korszak központi fogalma. *Cultural studies*, tehát kultúratudomány elnevezéssel a marxizmus és az antropológia hatása alatt új integráló törekvések léptek fel. Ahogy a hetvenes évekről írta Hobsbawm: „...a struktúra lehanyatlott, a kultúra felemelkedett.”⁴⁷ A nyolcvanas évek után, a posztmodern erősödő hatása alatt mindent kezdtek a történelemben is kulturálisként látni, amit korábban társadalmiként szemléltek: „Sokan manapság »kultúrá«-ról beszélnek akkor, amikor húsz vagy harminc évvel ezelőtt »társadalom«-ról beszéltek volna” – írta Peter Burke.⁴⁸ Ugyanezen gondolatát korábban így fogalmazta meg: „A »kultúra« egyre kevésbé különböztethető meg a »társadalom«-tól, minthogy a társadalmat is egyre inkább kulturális képződménynek tekintik.”⁴⁹

A kultúrtörténeti irányzatok⁵⁰ közös jellemzője az a belátás, hogy nem szabad történelmet írni anélkül, hogy figyelembe ne vennénk a történeti szereplők tapasztalatait, illetve azokat az értelmezéseket, reprezentációkat, amelyeket saját maguk alkotnak életükről, mutat rá Ute Daniel.⁵¹ Emellett általánosan érvényesült (tehát Geertz ant-

⁴⁶ Vö. Scribner 1995, 470–472.

⁴⁷ Hobsbawm 2002, 13.

⁴⁸ Burke 2008, 2.

⁴⁹ Burke 1984, 362.

⁵⁰ Az „új kultúrtörténet” kifejezés is használatos, főleg az Egyesült Államokban. Ez a terminus a kultúrtörténet régebbi irányzataival szemben definiálja az új történetírást. Mivel azonban az „új kultúrtörténet” fogalmat nem használja önmegnevezésként minden új irányzat, amelyekről itt szó van, inkább a lazább „kultúrtörténeti irányzatok” vagy egyszerűen „kultúrtörténet” fogalom használata mellett döntöttünk, mint például Ute Daniel is (vö. Daniel 2004).

⁵¹ Daniel 2004, 456. Raymond Martin definíciója a történelem specifikumaként a szubjektivitás, az ágencia (vagyis a múltbéli emberek cselekvőként való megjelenítése) és a jelentés feltárását jelölte meg. Empatikus azonosulást kell lehetővé tennie a múltbéli emberekkel (Martin 1997, 1–2). Egy példa a történeti diskurzus prioritásainak átrendeződésére Keith Michael Baker megfogalmazása: a kultúrtörténeti megközelítés képviselői nem a társadalmi érdekek politikai gyakorlatot illető relevanciáját tagadják, bár azt állítják, hogy a releváns társadalmi csoportok identitását és igényeit a politikai gyakorlatban kell megragadni (és ezeket nem *a priori* adottnak tekinteni), mert az egyének sokféle pozíciót elfoglalhatnak, illetve sokféle érdekeik lehetnek. „Ez a megközelítés a diskurzus fogalmi világát

ropológiájában vagy az új kultúrtörténetben is) a hermeneutika hatása, mely értelmezésre törekszik, s mindenben elsősorban a jelentést keresi – általában, és nem csak a cselekvők által adott jelentéseket.⁵² Végül ennek a harmadik kihívásnak, amelyet a kultúrtörténet címszava alatt érdemes összefoglalnunk, fontos kísérője a posztmodern jegyében megfogalmazott ismeretelméleti kétely, amely élesen támadja a domináns tudományos történetírás empirizmusát.

A MIKROTÖRTÉNELEM MINT KULTÚRTÖRTÉNET ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

„Maga a múlt nem alkot elbeszélést – írja John H. Arnold. – Teljeséggel olyan kaotikus, rendezetlen és komplex, mint maga az élet. A történelem épp arra való, hogy ennek a felfordulásnak értelmet adjon, s hogy a kuszaságban motívumokat, történeteket⁵³ és értelmet találjon.”⁵⁴ Ugyanez a gondolat Oscar Wilde megfogalmazásában így hangzik: „Bármilyen bolond csinálhat, de csak a zseni tudja megírni a történelmet.” És miért fontos az, hogy értelmesnek lássuk a múltat? Mert a múlt jelentős mértékben megköti a jelen kezét, és – mint említettem – a modern nyugati kultúra erre az összefüggésre nagy súlyt helyez. Példának okáért Pierre Bourdieu – Émile Durkheim nyomán – úgy fogalmaz, hogy eltérő mértékben, de mindannyiunkban jelen van a tegnapi ember, és ez szükségszerűen dominál is, hisz a jelen vajmi keveset számít ahhoz a hosszú múlthoz képest, mely formált és létrehozott minket.⁵⁵

sem próbálja a társadalmi élet »valósága« elé helyezni, hanem éppen megfordítva: a társadalmi élet egészét tekinti diszkurzív alkotásnak (és ezért értelemmel telinek), és minden értelemadást társadalmi cselekvésnek tekint.” (Baker 1987, xii–xiii)

⁵² Fontosnak tartom, hogy ez nem az egyetlen jellemzője a kultúrtörténeti megközelítéseknek, vagyis nem értek egyet azokkal, akik a „kulturális fordulatnak” pusztán a szemiotikai jellegét hangsúlyozzák, a kultúra jelrendszerként való felfogását (vö. Torre 2008, 134) – a magam részéről ehhez hozzátenném a történeti cselekvők tapasztalataira való koncentrációt is.

⁵³ Dewey szerint a nyelv eszköz (talán az egyetlen eszköz), mellyel rendet tudunk teremteni a dolgokról való gondolataink közt (idézi Bruner–Lucariello 2001, 131). Ahogy Jerome Bruner hangsúlyozza, a gondolkodásnak, az értelem működésének, a tapasztalatok elrendezésének, a valóság megkonstruálásának két, egymásra vissza nem vezethető formája: az érvelés, amely igazságáról győz meg minket formális és empirikus bizonyítás révén, illetve a történet, amely életszerűségéről győzi meg olvasóját (Bruner 2001, 27).

⁵⁴ Arnold 2005, 25.

⁵⁵ Idézi Christiansen 1996, 14.

A történelemre elsősorban nem annyira egyénként, mint inkább csoportként van szükségünk, és ez vezérli azt is, miként teszünk rendet a múlt káoszában. A történelemnek mint intézményesült diskurzusnak születésekor a nemzetállam története állt figyelme homlokterében. A 20. század első évtizedei, amikor – túl a világháború már említett döntő tanulságain – az európai belpolitika a tömegek gazdasági és szociális jogainak kiterjesztéséről szólt, felerősítették a társadalomtörténeti megközelítést, a gazdasági világviszonyok tapasztalatai pedig a gazdaságtörténetre irányították a figyelmet. A hetvenes évektől átalakuló világ és a megváltozó gondolkodás pedig a kultúrtörténetiként jellemezhető irányzatokat hozta létre. Nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a társadalomtörténet az *Annales* folyóirat 1929. évi megalapításától ötvenes–hatvanas évekbeli virágkoráig vagy a kultúrtörténetinek nevezhető irányzatok a hetvenes évektől napjainkig nem részleges történelmek kívántak lenni, hanem ugyanúgy a múlt totalitása leírásának igényével léptek fel, mint a módszertani alapon álló tudományos történelem.⁵⁶ Keith Thomas visszaemlékezése szerint azért utasították el E. P. Thompsonnal együtt, hogy alapító tagok legyenek egy Társadalomtörténeti Társaságban, mert felfogásuk szerint a társadalomtörténet nem egyik ága a történetírásnak, mint a postatörténet vagy a bútörténet, hanem „megközelítésmód mindenféle történelem művelésére”.⁵⁷

Kérdés, hogy a mikroszintű vizsgálattal, a „nagy történelmi kérdések” iránti érdeklődéssel és az egyén cselekvőként való felfogásával jellemezhető mikrotörténelem vajon hogyan illeszkedik a történelem diskurzusának imént vázolt fejlődési folyamatába. A mikrotörténelem születése a kultúrtörténeti megközelítések hetvenes évekre tehető felfutásához köthető, nemzetközileg ismertté, mondhatni divatosá pedig a kultúrtörténet virágkorában, a kilencvenes években vált. Az évtized elején úgy látszott – ahogy Bernard Lepetit fogalmazott –, hogy „manapság a mikrotörténelem divatban van”.⁵⁸ John Higham, az amerikai történészek egyik doyenje a *The future of American history* (Az amerikai történetírás jövője) című cikkében 1994-ben azt írta, hogy „a történészszakma az utóbbi időben egyre nagyobb

⁵⁶ Sven Reichardt megfogalmazásában: „A kultúra azonban nem lehatárolható »terület«, hanem a társadalmi élet szimbolikus dimenziója...” (Reichardt 2001, 233)

⁵⁷ Cartledge 2002, 21.

⁵⁸ Lepetit 1995a, 142.

mértékben fragmentálódott: a mikrotörténelem háttérbe szorította a nagyobb összefüggéseket kereső makrotörténelmet”.⁵⁹

Mint láttuk, az a kultúrtörténet egyik specifikuma, hogy központi szerepet tulajdonít a megélt élménynek. Palle Ove Christiansen pedig a mikrotörténelem egyik jellemző sajátosságának tartja az átélést, amikor úgy véli: „A mikrotörténelemben az olvasó átéli, hogy közvetlenül közelebbi kapcsolatba kerül a múltban élt emberekkel, mint az egyébként lehetséges történelmi tanulmányok során.”⁶⁰ Brown szerint is a tapasztalatok megragadásán van a hangsúly a mikrotörténelem esetében.⁶¹ A múltbeli emberek cselekvőként való tanulmányozásának szükségességét pedig először a kultúrtörténeti irányzatok legfontosabb, már említett előfutára, a brit marxista E. P. Thompson hangsúlyozta. Erre azután a *microstoria* is nagy hangsúlyt fektetett.

Bár mindebből jól látszik, hogy a mikrotörténelmet ezer szál fűzi a kultúrtörténeti megközelítésekhez, mégsem lehet egyszerűen a kultúrtörténet egyik irányzatának tekinteni.⁶² Ezt legjobban a posztmodernhez fűződő viszonya mutatja, amint azt az első fejezetben látni fogjuk. Ugyanakkor a régebbi megközelítésekkel rokonítja a mikrotörténelmet az, hogy a körülhatárolt témák vizsgálata révén mégis „nagy történelmi kérdésekre” keresi a választ.

Fontos látnunk, hogy a „nagy történelmi kérdést” a történelem – miként kérdéseit általában – „kívülről”, a társadalomból kapja,

⁵⁹ Idézi Magyarics 1995, 958.

⁶⁰ Christiansen 1995, 9.

⁶¹ Brown 2003, 13.

⁶² Egy másik lehetőség John Brewer felfogása, aki Emmanuel Le Roy Ladurie nyomán (mondván, szerinte kétféle történész van: ejtőernyős és szarvasgombavadász) a *prospect history*yt és a *refuge history*yt különbözteti meg. Az előbbit a madártávlat jellemzi: a történész átfogó, de differenciálatlan képet kap, az összefüggések ismeretét és a történelem uralásának érzését. Az utóbbit a bezártság és a részletesség jellemzi, a többféle nézőpont együttes alkalmazása és a cselekvő-érző szereplők. A *refuge history* a hovatarozás érzését adhatja meg. Brewer ezeket a társadalomtudományos történelemnek és az „új társadalomtörténetnek” felelteti meg. (Ez utóbbit ebben a könyvben inkább a kultúrtörténeti felfogások átfogó elnevezéssel jelöltük.) Ide sorolja a kiváló angol történész a mindennapi élet kutatásának tapasztalatra összpontosító brit és német iskoláit (*Alltagsgeschichte*), a „sűrű leírással” operáló amerikai irányzatot (történeti antropológia) és az olasz gyökerű mikrotörténelmet. Ideális szerinte a *prospect* és a *refuge history*, a többféle távolság-effektus kombinációja lehetne (Brewer 2010, 2–3, 11). Mint látni fogjuk, Simona Cerutti az „ejtőernyősök” és a „szarvasgombavadászok” megkülönböztetését Alberto Bantinhoz köti (Cerutti 2004, 18).

ezek tehát társadalmi-kulturális tényezők által meghatározottak. Más volt egy „nagy történelmi kérdés” fél évszázada Magyarországon, mint most, illetve más e problémáknak a köre ma Budapesten, mint Párizsban. Ginzburg számára az ellenkultúraként felfogott népi kultúra „nagy történelmi kérdés” volt a hetvenes években, míg később akadt, aki (például David Warren Sabeau) már diskurzusnak tekintette, és már nem tulajdonított neki valamilyen lényegiséget, mint Ginzburg.⁶³ Bizonyos kérdések csoportspecifikusak, mondjuk egy nemzeti közösséghez kötődnek, mint az 1848–1849. évi szabadságharc, a trianoni béke vagy Csokonai lírája, mások általánosabb jellegűek, mint például Shakespeare drámái, a gyarmatosítás vagy a globalizáció problematikája. A történetírás diskurzusának társadalomtörténeti irányzatai tipikusan a strukturális jellegű tényezőket tartják „nagy történelmi kérdésnek”. Ahogy John Lewis Gaddis általában fogalmaz: egyes struktúrák indokolják, hogy az azokat létrehozó folyamatokat fontosnak tartsuk.⁶⁴

A mikrotörténelemnek a „nagy történelmi kérdésekben” is megnyilvánuló elkötelezettsége a hagyományos társadalomtörténet preferenciái iránt értékelhető lenne akár egyfajta féloldalasságként, sőt elmaradottságaként is, mondván, hogy csak fél lábbal sikerült átlépnie a modernebb kultúrtörténeti megközelítések közé, és fél lábbal a maradi társadalomtörténetben ragadt. Azonban ezt célravezetőbb inkább olyan sajátos adottságnak tekinteni, amire igen nagy szükség van. Ugyanis – mint erre már utaltam – ahogy a társadalomtörténet, úgy a kultúrtörténet sem tematikailag leszűkített történelmet jelent, hanem a teljes múlt vizsgálatát egy sajátos nézőpontból, és Alan Macfarlane definícióját alkalmazva, legegyszerűbben azt tekinthetjük kulturálisnak, ami „emberek által kitalált és elképzelt”.⁶⁵ A kultúrtörténeti szemlélet a társadalmat diszkurzív alkotásnak látja, mely ezért jelentéssel van felruházva – és ennek a jelentésnek a keresése a kultúrtörténeti felfogások hermeneutikai jellegének forrása.⁶⁶ A kultúrtörténeti megközelítések a szellemtörténet örököséként, a hermeneutika szellemében a megértést helyezik előtérbe. Ha viszont a történész a forrásaival dolgozva csupán a

⁶³ Szekeres 2003, 88–89; vö. Sabeau 1984.

⁶⁴ Gaddis 2002, 119.

⁶⁵ Macfarlane 2009, 33.

⁶⁶ Mint már említettem, Angelo Torre szemiotikai fordulatról beszél, amely értékek és viselkedések rendszere helyett jelek rendszerét látja a kultúrában (Torre 2008, 134).

megértésre törekszik, nem juthat messzebb ezen az úton, mint az általa felhasznált forrás szerzője, nem tudhat meg többet a múlttól annál, mint ő.⁶⁷ Ezért szükségesnek tűnik a kultúrtörténet hermeneutikai megközelítésmódja mellett (tehát nem helyette) alkalmazni a történeti diskurzus régebbi kérdésfeltevését, és magyarázatra törekedni, amint azt például a társadalomtörténet többféle megközelítésben is teszi. Ugyanakkor hasznos, ha a történész azon nyomban többféle történeti magyarázattal is szolgál olvasójának, hogy ezek önkényessége rögtön szembetűnő legyen annak számára.

Akár a kultúrtörténeti megközelítések e korlátossága, akár a divatirányzatok gyorsuló forgása áll a háttérben, mindenesetre világosan érzékelhető az ezredfordulón, hogy miután a kultúrtörténet jelentéskeresése és reprezentációkutatása pár évtizedig izgalomban tartotta a történészeket, ez a hullám jórészt már elült. Régi témák, mint az állam és a politika, ismét az előtérbe kerültek, miként régebbi megközelítésmódok is, mint a társadalomtörténet. Az egyik legerősebb érv tehát, amelyet a 21. század elején megfogalmazhatunk a mikrotörténelem mellett, az, hogy benne harmonikusan ötvöződhetnek a társadalomtörténeti és a kultúrtörténeti megközelítések.⁶⁸

Ennélfogva a mikrotörténelemben nem a múlt egyik történeti irányzatát láthatjuk csupán, amely a hetvenes években született és a kilencvenes években élte virágkorát,⁶⁹ majd amelynek csillaga leáldozott, hanem a jövő ígéretes történeti megközelítését, amely a társadalomtörténet magyarázatait és a kultúrtörténet jelentéseit egyaránt képes megragadni egy korlátozott vizsgálat keretében: bemutatni egyfelől a történeti cselekvő tapasztalatait, hogyan látta ő a saját világát, és milyen jelentést tulajdonított a vele történt dolgoknak. Másfelől retrospektív analízissel utalhat a mikrotörténész egyes mélyben meghúzódó történeti struktúrákra, hivatkozhat hosszú életű mentalitásra, globális folyamatokra – sok mindenre, ami hiányzott a kortársak saját értelmezési horizontjáról. Csak egy igen körülhatárolt tárgy történeti vizsgálata során kerülhet sor minder-

⁶⁷ Ute Daniel meggyőzően érvel amellett, hogy önmagában a megértés elégtelen, és arra van szükség, hogy a történész magyarázatra és megértésre egyszerre törekedjen (Daniel 2004, 406–407).

⁶⁸ John Brewer hasonlóképpen úgy véli, hogy a mindennapi élet mikrofolyamataiban találkozunk össze a társadalom- és a kultúrtörténet (Brewer 2010, 8). Később látni fogjuk, hogy Simona Cerutti is a társadalom- és kultúrtörténeti irányzatok közeledéséről ír – az olasz mikrotörténelmi iskolán belül.

⁶⁹ John Brewer ezt a nyolcvanas évekre teszi (Brewer 2010, 4).

re együtt, csak ezen a szinten van arra esély, hogy ne veszítsük el „azon kapcsolatrendszer komplexitását, amely bármely egyént valamely társadalomhoz fűz”.⁷⁰ A múlt komplexitását csak mikroszinten lehet leképezni, azon a szinten, ahol nemcsak a történeti cselekvők élték az életüket, hanem maguk az olvasók is, amelyen tehát a legkönnyebben befogadható számukra az olvasott narratíva. Ha a történetész más szinten próbálkozik, vagy a múlt komplexitását veszíti el, vagy az olvasóit.

A TÖRTÉNETÉSZ MIKROSKÓPJA

E könyv két szervező elve a földrajzi és a problémaközpontú megközelítés. Előbb a mikrotörténelem térbeli alapon megkülönböztetett áramlatainak bemutatására kerül sor, miközben egyes problémákat kiemelünk és külön tárgyalunk. Ezek a mikrotörténelem definíciójából a „nagy történelmi kérdés” és a cselekvő egyén problematikája, továbbá a mikrotörténelem viszonya a posztmodernhez és a történeti antropológiához, valamint a mikrotörténelem neuralgikus pontja: a mikro–makro-kapcsolat problémája, vagyis a reprezentativitás kérdése. Ezekre azután a negyedik fejezetben visszatérünk, megpróbálunk válaszokkal szolgálni a nyitott kérdésekre, miközben azzal szembesülünk, hogy az ezredforduló történetírása új kérdéseket vet fel.

Miután a bevezetőben elhelyeztük az egyelőre nagyon szűkszavúan bemutatott mikrotörténelmet a történelem diskurzusának nagy vonalakkal felrajzolt fejlődésmenetében, az első fejezet tárgya a *microstoria*, az Itáliában született mikrotörténelem olasz iskolája lesz, és Giovanni Levi *Egy falusi ördögűző és a hatalom* című klaszszikus munkája szolgál számunkra bevezetésül.⁷¹ A *microstoria* történetének felvázolása során említést kell tennünk a „kivételesen normális” fogalmáról, és külön foglalkozunk a léptékváltás koncepciójával. Ez az első két eleme annak a gondolatmenetnek, amely a mikrotörténelem központi elméleti problémáját, a mikroszintű elemzés és a makroszintű következtetés között fennálló kapcsolat kérdését tárgyalja.⁷² Ki kell továbbá térnünk a posztmodern és a

⁷⁰ Ginzburg–Poni 1991, 5.

⁷¹ Levi 2001.

⁷² A történetírás elméletén belül a mikrotörténelem speciális problémákat vet fel. John Lewis Gaddis rámutat, hogy a művészet, a tudomány és a történelem egyaránt a metaforától függ, annak belátásától, hogy egyik dolog olyan, mint a másik

mikrotörténelem viszonyára. Ezt követően az olasz mikrotörténelem kultúrtörténeti vonulatát lényegében egy személyben képviselő Carlo Ginzburg munkásságáról lesz szó. Futólag a társadalomtörténeti vonal több képviselőjével is megismerkedünk, és kitérünk a narratívának a mikrotörténelmi munkákban kidomborodó szerepére is.

A második fejezet tárgya a *microstoria* közvetlen hatása a francia és a német történetíráásra, különös tekintettel az *Annales* harmadik és negyedik generációjára: miért látták úgy francia történészek, hogy a *microstoria* hozhat megoldást problémáikra. Bevezető példának Arlette Farge és Jacques Revel *Logiques de la foule* (A tömeg logikái) című könyve lesz az 1750. évi párizsi zavargásokról.⁷³ Mindezek kapcsán ismét előtérbe kerül a mikro- és a makroszint kapcsolatának kérdése: ha egyetlen esetet vizsgál meg a történész, miképpen tud általános állításokat tenni, hogyan képes egy „nagy történelmi kérdésre” választ adni? Erre a kérdésre válaszul, a léptékváltás gondolatát továbbfejlesztve a *microstoria* francia recepciója kiformálta a multiszkopikus történelem koncepcióját. A francia mikrotörténelem kapcsán az elméleti kérdésekre kell a legtöbb figyelmet fordítanunk, míg a *microstoria* német fogadtatásával kapcsolatban a mindennapi élet történetének iskolája, az *Alltagsgeschichte* is a látóköreinkbe kerül.

A harmadik fejezetben azt vesszük górcső alá, milyen hasonló törekvéseket figyelhetünk meg az angol nyelvű történetírásban George R. Stewarttól, aki először használta saját munkája megnevezésére a mikrotörténelem elnevezést 1959-ben – ez a könyv szolgál majd bevezető példaként⁷⁴ –, további előfutárokon és a társadalomtörténeti irányultságú mikrotörténelem képviselőin keresztül a mai amerikai mikrotörténelemig, különös tekintettel Natalie Zemon Davis munkásságára. Robert Darnton híres, *A nagy macskamészárlás* című esszéje⁷⁵ kapcsán felmerül a mikrotörténelem és a történeti antropológia viszonyának kérdése, az általa incidenselemzésnek nevezett, mikroszintű, de az általánosság szintjén állítást megfogalmazni nem kívánó esettanulmányok kapcsán pedig exponálódik a kérdés, hogy hol húzhatjuk meg a mikrotörténelem határait – és itt

(Gaddis 2002, 2). A mikrotörténelem kulcsa viszont a szinekdoché, amelyben a rész áll az egész helyett.

⁷³ Farge–Revel 1991.

⁷⁴ Stewart é. n.

⁷⁵ Darnton 1987, 125–168.

a mikrotörténelem definíciójának (a mikrovizsgálat után) második eleme, a „nagy történelmi kérdés” kerül a fókuszpontba. Találkozunk a mikrotörténelem egyes előfutáraival, a társadalomtörténet mikrotörténelmi megközelítésű elemzéseivel, majd végül a brit és az amerikai mikrotörténelem újabb termésével.

Az utolsó fejezet a korábbi földrajzi alapú megközelítésmódot problémaközpontúval váltja fel, válaszkísérletekkel szolgál a felmerült problémákra egyfelől, és felveti az ezredforduló új problémáit másfelől. Mindeközben földrajzilag szélesebbre vonja a vizsgálat körét, és példákat hoz a magyar, az izlandi, a svéd, a finn, a spanyol vagy az orosz történetírásból, illetve a dél-amerikai, az ázsiai és az orosz történelem bizonyos eseteinek mikrotörténelmi jellegű feldolgozásait említi meg.⁷⁶ A mikro- és a makroszint kapcsolatának problémaköréhez visszatérve, az 1784. május 23-i „berceli zenebona” elemzése kapcsán a mikrotörténelem fraktáljellegének hipotézisét fogalmazhatjuk meg. Erdélyi Gabriella egyik könyvéből⁷⁷ a mikrovizsgálat prioritásának tézisét szűrhetjük le, ebből kell(ene) a mikrotörténetésznek általános következtetésre jutnia. A mikroelemzés központi szerepéhez a történeti kontextus ismeretének elsődlegessége társul. Oroszország történelme kapcsán pedig a történeti cselekvő középpontba helyezése lesz az a kérdés, amelyet külön megvizsgálunk. Zárásképpen ki kell térnünk arra, milyen helye lehet a mikrotörténelemnek a 21. század történeti diskurzusának palettáján, különös tekintettel a globális történetírásra és az experimentális történelemre. Végül összegezzük a mikrotörténelem megismert jellegzetességeit.

A mikrotörténelminek tartott vagy annak mondható munkák áttekintésével jelen könyv első közelítésben bevezető, kalauz kíván lenni a mikrotörténelembe, megismertetve az olvasót a legfontosabb munkákkal, a leglényegesebb elméleti problémákkal és az ezekre adott válaszokkal. Ezen túlmenően azonban – és lemondva az objektivitás illúziójáról, ezzel immár egyértelműen a mikrotörténelem oldalára állva – amellet érvel, hogy a 21. században a mikrotörténetet egyszerűen jobb történetírásnak tekinthetjük a többinél, és

⁷⁶ Nyelvi kompetenciám korlátozott volta miatt az áttekintés sajnos nem lehet teljes körű. A mikrotörténelem spanyol nyelvű irodalmára sajnálatos módon nem tudok kitérni: ebből lásd Serna–Pons 2000; Aguirre Rojas 2003; Espada Lima 2006 (vö. Ginzburg 2011, 10); vagy Barriera szerk. 2002.

⁷⁷ Erdélyi 2005.

megpróbál példákat adni arra is, miképpen lehetne mikrotörténelmi jellegű munkákat írni. A negyedik fejezetben a mikrotörténelem egyfajta elméletének vázlatához is eljutunk annak fraktáljellegére és az „abdukció” gondolatára alapozva. De ez csupán egyetlen lehetséges értelmezése a mikrotörténelemnek, és természetesen másfajta felfogások is jogosultak.⁷⁸ Jelen könyv tehát noha bizonyos stabil ismereteket is kínál, elsősorban mégiscsak azt tartja céljának – miként maga a mikrotörténelem –, hogy a leegyszerűsítő általánosítások és a felületes ítéletalkotás ellen hasson. Bár a mikrotörténelem „nagy kérdésekre” keresi a választ, ez mégis mindössze hozzájárulás egy színes diskurzushoz. A mikrotörténelem nem új ortodoxiát akar létrehozni, hiszen az élet nem egyszerű, és nem is volt egyszerű sohasem. A nyilvánvaló igazságok gyanúsak, a történész feladata az, hogy ezeket leleplezze. Vegye ezért közelről szemügyre a dolgokat, használja mikroszkópját!⁷⁹

⁷⁸ Lásd például Sigurður Gylfi Magnússon fejezeteit a *What is microhistory? Theory and Practice* című könyvünkben (Magnússon–Sziájtó 2013, 77–159).

⁷⁹ Jelen könyv megírásakor merítettem a tárgyban korábban írt tanulmányaimból: Sziájtó 1996; 2000; 2003a; 2003b; 2010a; 2010b; 2010c; 2011; 2012; 2013.

1. AZ OLASZ MIKROTÖRTÉNELEM

A SANTENAI ÖRDÖGŰZŐ

Giovanni Levi leírja, hogy ördögűzései miatt Giovan Battista Chiesa santenai vikáriust 1697 júliusában beidézték a torinói érsek bírósága elé. Nyomorékok tömege kísérte, akik meg is ostromolták az érsek palotáját. A vizsgálat alkalmával viszont a bocsánatot kérő Chiesát tudatlan falusi papnak találták, s mindössze felfüggesztették hivatalából, valamint eltiltották az ördögűzéstől. Ennek ellenére folytatta tevékenységét, sőt egyre több ember gyógyítására vállalkozott, akik földrajzilag egyre szélesebb körből származtak, és orvosilag egyre nehezebb eseteket képviseltek. Augusztusban ismét a törvényszék elé citálták, és folytatták a vizsgálatot. Eszerint Chiesa azt hirdette, hogy Isten úgy alkotta az embereket, hogy négyszáz évig is élélhessenek, csak éppen túlnyomó többségüket démonok gyötrik és idő előtt meg is ölik. Kiűzésükre a santenai vikárius ortodoxnak tűnő módszerrel tett kísérletet, eszközei a szenteltvíz, az áldás és a latin ima voltak. A megismételt tiltások ellenére novemberben ismét ördögűzést végzett. Újabb kihallgatása alkalmával elmondta, azért nem engedelmeskedett az érsek tiltásának, mert nem sikerült megszöknie betegek elől, akik egy sikeres gyógyítást követően már két-három éve folyamatosan a nyakára jártak. Soha nem fogadott el tőlük pénzt. Aki eléggé hitt közülük Istenben, az biztosan meg is gyógyult beavatkozását követően, mondta. Ügyében ítéletnek nem maradt nyoma, és Chiesa a pert követően eltűnt a forrásokból.⁸⁰

A neves amerikai történész, Robert Darnton jól használható tanácsa szerint a múlt kultúráiba azokon a pontokon tudunk behatolni, ahol nem értünk valamit. „Dokumentumunkat leghomályosabb pontján megtámadva, talán idegen jelentésrendszer szálait bogozhatjuk ki, melyek esetleg ismeretlen és csodálatos világképet tárhat-

⁸⁰ Levi 2001.

nak fel előttünk.”⁸¹ A sajt és az abból előmászó kukacok képe eléggé meghökkenítő ahhoz, hogy ilyen behatolási pontként értelmezzük, amelyből kiindulva Ginzburg megpróbált egy ősi orális népi kultúrát feltárni. De vajon mi szolgált Santena vizsgálatakor Levi számára ilyen homályos és értelmezésre szoruló pontként? Várakozásainkat meghazudtolva nem az ördögűzés vagy annak valamely eleme, hanem a santenai földárak sajátos rendszere.

Érdekes módon minél közelebb állt a vevő az eladóhoz, annál magasabb árat fizetett neki a földért. A legtöbbet a rokon, az átlagot a szomszéd vevő jelentette, a másik végletet pedig az eladóval szorosabb kapcsolatban nem álló „külső” vevő képviselte. Ez utóbbi ügyletekben az ár erősen nyomott volt, mert eladási kényszer érvényesült, az eladó nem tudott rokon vagy szomszéd vevőt találni, mást is alig. Igen gyakran előkelők vagy nemesek szívességből vették meg a parasztok kis parcelláit. Levi tehát paradox módon a rokonok közötti ügyletek esetében tapasztalta a legmagasabb földárakat, és ez a mozzanat szolgált számára mintegy behatolási pontként a 17. századi Santena sajátos világába. A rokonok közti ügyletben ugyanis azért volt magas a föld ára, mert ez az adásvétel csak az utolsó szem szerepét játszotta a segítségnyújtási láncban, azt az utolsó pillanatot jelentette, amikor átvették a bajba jutott rokontól a földjeit, és vételárként felszámoltak neki minden korábbi segítséget. (Az is ezt bizonyítja, hogy az adásvételeknek ebben a kategóriájában igen magas volt azon ügyleteknek az aránya, amelyekben nem történt készpénzfizetés.) Habár az összeírásokból azt gondolhatnánk, hogy a parasztok a szülőkből és gyermekeikből álló nukleáris családokban éltek, a földárak vizsgálatából az derül ki, hogy valójában ennél jóval szélesebb körben működtek együtt.

A mezőgazdasági népesség elitjét alkotó nagybérllő réteg (*massari*) együttműködő rokonok alkotta nagycsaládjainak férfi tagjai külön háztartásban éltek ugyan, de közösen birtokoltak és béreltek földet. A saját tulajdonú föld csak a biztonsági tartalék szerepét játszotta, a súlypont a bérelt földekre esett. A családfő húsz-harminc felnőttet is irányított, s köztük a parcellák a demográfiai eseményeknek megfelelően mozogtak. A *massarók* a családi együttműködés révén törekedtek a biztonság megteremtésére, mely fontosabb cél volt a gazdagodásnál. A falu előkelői szintén összehangolt nagycsaládokban tevékenykedtek. A köztük is rangelső Tesiók közt például a

⁸¹ Darnton 1987, 10.

családtagok nemzedékről nemzedékre (és főleg nagybácsiról unokaöcsre) örökítették foglalkozásukat (gabonakereskedő, orvos, patikus vagy pap). Minden generációban volt egy vagy két személy, akinek a kezében a föld koncentrált. (Például a pap kezében, ha az ő családjukból került ki, mert a pap adómentességet élvezett.) A parcellák a családban gyorsan mozogtak, és annak, hogy éppen kinek a nevében szerepeltek, nem sok köze volt ahhoz, hogy ki művelte meg őket. Miként a nagybérlelő családoknál, itt is erős endogámiát figyelhetünk meg. Tekintve hogy a presztízst drága lett volna mindenkire nézve fenntartani, a család egyeseket (elsősorban rosszul kiházasított és elfeledett lányokat) „feláldozott”. Másokat viszont „futtattak”, azaz ők a család erőforrásaiból aránytalanul nagyobb részt kaptak – de a kooperáció jegyében: „...formálisan megosztottak voltak ugyan, mégis összehangolt volt a vezetésük, közös a presztízspolitikájuk. Ez lehetővé tette, hogy az »ék« szerepét töltsék be a társadalomban, kiépítve a személyek és családmagok piramisszerű hierarchiáját; egyetlen stratégiába egyesítve minden erőforrást, egyetlen házaspár csoportot vagy még gyakrabban csak egyetlen személyt helyezve előtérbe, akitől azután anyagi erőforrások, tekintély, biztonság áramlott vissza a nemzetséget alkotó családmagokra.”⁸²

A Giovan Battista Chiesa által végzett ördögűzés világosan illeszkedett a parasztok gazdasági kockázatminimalizálási stratégiájához, ennek révén igyekeztek ellenőrzésük alá vonni testi és lelki bajaikat. Chiesa páciensei esetében már kudarcot vallott egy- vagy többféle orvosság, illetve orvos, s nemegyszer éppen az orvosok küldték Chiesához betegeiket. Mivel az általános vélekedés szerint a betegséget természetes, természetfeletti, társadalmi és egyéni okok egyaránt okozhatták, ugyanazt a betegséget más személyeknél más és más terápiával kellett gyógyítani, s az orvosok maguk is elismerték hatókörük korlátozott voltát (azaz nem kellett vállalniuk a felelősséget minden kudarcukért). Chiesa sikerét az hozta meg, hogy a betegségek 90%-ára egyetlen okot adott, a démonokat. Ezt a magyarázatot a betegek megértették és könnyen elfogadták, s mivel külső ok volt – mely találmomra sújtott le –, nem kellett magukban keresni a betegség kiváltó okát. Chiesa esetleges sikertelensége nem csökkentette presztízst, a gyógyítást, a démon kiűzését akkor is sikeresnek tekintették, ha közben a páciens helyre nem hozható egészségkárosodást szenvedett. Mindez azonban a gyógyítás keretei

⁸² Levi 2001, 192.

közt maradt, Chiesa nem tett csodát, ezt a „kategóriát” egy kézrátétellel gyógyító pap és egy csodatévő Szűz Mária-képmás képviselte a környéken.

A SANTENAI *PODESTÀ*

Levi a santenai *podestà* (vagyis a közigazgatás vezetője és a helyi bíró) és közjegyző, Giulio Cesare Chiesa, vagyis az ördögűző Giovan Battista apja pályafutásán keresztül azt mutatja meg, hogyan uraltak egy falut a 17. század végén Piemontban. Őt a földesurak tanácsa nevezte ki hivatalaiba, és sikerrel közvetített a parasztok, a földesurak és a központi hatóságok közt. A közösségnek biztonságot nyújtott. A 17. század közepén Santena megpróbált kibújni Chieri városának joghatósága alól. Az eset nem volt világos, Santena privilégiuma hiányzott, de az autonóm *communitas* szerveivel rendelkezett. Az évtizedes vita idejére mindenesetre a sikerrel manőverező Giulio Cesare Chiesa eltüntette Santenát az adólistákról. A *podestà* egy központi tisztségviselővel együtt adómentesnek deklarálhatott 12 gyermekes családokat. Santenában a Tana grófok három családjának allódiuma élvezett adómentességet ezen az alapon (náluk 12, 12, illetve 14 gyermek volt), de Chiesa önhatalmúlág három további családot adómentesnek nyilvánított: az egyik Benso grófét, az egyik Broglia lovagét és a sajátját. Nekik *összesen* volt 12 gyermekük. A *podestà* ezzel valószínűleg az arisztokratákhoz való tartozását akarta deklarálni, a köznéptől magát ebben a tekintetben is elválasztani, mert földje gyakorlatilag nem volt, így az adómentességgel nem jutott közvetlen anyagi előnyhöz. Figyelemre méltó, hogy őt magát egyáltalán nem érdekelte a föld, ingóságain kívül presztízsébe és társadalmi kapcsolataiba investált, leányainak nagy hozományt adott, fiait taníttatta. Gyermekre mintegy társadalmi helyzetét hagyta örökül. A gazdasági helyzet romlása, a század végi háború, a földesurak között kiújuló viták következtében azonban Giulio Cesare halála után a család pozíciója megrendült. A falu meggyűlölte Giovan Battista Chiesát durva kötelességmulasztásai és szemérmetlen harácsolása, a misemondás többszöri elmulasztása és a testvérületek vagyonának megdézsmálása miatt, így az apjától örökölt hatalmat és presztízst nem volt képes megőrizni. Az ördögűzés részéről kétségbeesett kísérlet volt ennek visszaszerzésére, az egyház közbeavatkozása pedig végleges kudarcát jelentette.

A modern állam kialakulását előkészítő változásokat másképpen szokták vizsgálni, mint könyvében Levi, aki figyelmét a mikroszintre

összpontosítva a szokásoshoz képest radikálisan más képet festett: narratívájában a hétköznapi emberek nem a nagy, személytelen, a mélyben munkáló történelmi erők bábjai, hanem aktív cselekvők. E megközelítés háttereként Fredrik Barth norvég antropológus hatását szokták említeni. Barth a strukturalista és a funkcionalista antropológia magyarázatait meghaladva modelljében a korlátozott racionalitás, a bizonytalanság és a nem determinista okság, a normatív rendszerek inkoherenciája, a társadalmi formák és az egyén előtt nyíló lehetőségek sokféleségének feltételezése mellett egy saját céljait követő aktív és racionális individuumot szerepeltet. „Mivel a társadalmi cselekvéseket nem egyszerűen »okozták«, hanem »szándékozták«, tekintetbe kell vennünk ezeket a szándékokat”, és a kutatóknak az aktív cselekvők „instrumentális stratégiáira és e stratégiák aggregált társadalmi következményeire” kell összpontosítaniuk.⁸³ A mikrotörténelem emiatt Giovanni Levi vagy Natalie Zemon Davis szerint elsősorban a determinisztikus történelemkép elvetésének az eszköze.⁸⁴ A *falusi ördögűző és a hatalom* című könyvből az derült ki, hogy a santenai parasztok célja nem a profit maximalizálása volt, mint a *homo oeconomicus*nak, hanem arra törekedtek, hogy a kockázatokat minimalizálják életükben – és az ördögűzések sikere tükrében mondhatjuk, hogy nem csak gazdasági téren.

Levi tézise ugyanakkor gyenge lábakon áll, méghozzá két tekintetben is. A könyv eredeti címében szereplő „nem anyagi örökség” a (például a magyar címbe kiemelt) hatalom, amelyet Giulio Cesare fiára hagy, mert nem akart vagyont gyűjteni, földbirtokot vásárolni. Minderre Levinek az a negatív bizonyítéka van, hogy a santenai *podestà* nem vett földet. De vajon tudatos stratégia állt-e e mögött? Fiait taníttatta, ami akár sikeres stratégia is lehetett Giovan Battista esetét kivéve (források híján fivéreiről mit sem tudunk), de a faluban kivívott hatalmi pozícióját egyértelműen rá hagyta, aki viszont négy év alatt eltékoztatta „nem anyagi örökségét”. Vajon miért nem mondja azt Levi, hogy ez a stratégia (ha az volt egyáltalán) kudarcához vezetett, s jobban járt volna Giulio Cesare Chiesa, ha földet vesz, mert e korban mégiscsak a földbirtok tudott tartósan magas társadalmi státuszt biztosítani?

⁸³ Barth 1981, 2–3; Rosental é. n. 72–76; vö. Lepetit 1995a, 147; idézet Barth 1981, 2–3.

⁸⁴ Idézi Gyáni 1997, 152.

Levi a falubeli hatalom megszerzését az idősebbik Chiesa sikeres közvetítő tevékenységének tulajdonítja. Valójában azonban erről ismét csupán indirekt bizonyítékok állnak rendelkezésünkre. Megszűnt a villongás Chieri és Santena között, Giulio Cesare Chiesa hatósága *de facto* kiterjedt az egész településre. A földesurak közötti ellentétek elsimultak, a parasztok korábbi mozgólódásai megszűntek. Sikerét tehát állítólag a konfliktusok szüneteltetése jelezte. De mi a garancia arra, hogy ez éppen az ő tevékenységének az eredménye volt? Mondhatná azt is Levi, hogy Giulio Cesare szerencsés periódust fogott ki, ezért tudta sokáig megtartani posztját, ez pedig lehetővé tette számára, hogy fiából vikáriust csináljon. Halála után azonban, amikor Piemont hadszíntérre vált, éhínség tört ki, és a környéket természeti csapások érték, fia már nem tudta a felszínen tartani a család hajóját. Ráadásul a Chiesák a Tana de Santena famíliához kötötték sorsukat, de annak csillaga (átmenetileg) leáldozott, mert egyik tagja a háború idején az ellenséggé váló francia hadseregben harcolt, ezért birtokait időlegesen elkobozták – így a Chiesa családnak is bealkonyult (nekik viszont végleg). Nem csoda tehát, hogy Giovan Battista nem tudta továbbvinni apja örökségét. Talán inkább a körülmények megváltozása volt a döntő, és nem személyes tulajdonságai.

Ha belegondolunk, jól látható a különbség a Ginzburg-féle mikrotörténelemhez képest. Nála – a hatvanas–hetvenes éveknek a társadalmat és az intézményeket szembeállító foucault-i gondolkodásával⁸⁵ összhangban – az állam elnyomó jellege domborodik ki. De ahogy Renata Ago írja, a nyolcvanas évek közepétől e tekintetben változás volt tapasztalható: ez az egyszerű modell már nem volt fenntartható. Már nem úgy néztek az államra, mint amelynek intézményei (így a jog) mindössze a hatalom eszközei, és a népnek két lehetősége van csupán: ellenáll vagy alkalmazkodik, hanem bonyolultabban látták a viszonyt a normák és a gyakorlat között. Levi „manipulációs paradigmájában” a társadalmi szereplők az inkoherens normarendszer ellentmondásait manipulatív stratégiáik révén próbálják kihasználni. Ábrázolásában az emberek lehetőségekkel bírnak és kezdeményezésekkel élnek.⁸⁶

A könyve fókuszálul szolgáló mikroesemény mögé Levi sokkal mélyebb elemzésekre építve rajzolja meg a társadalmi-gazdasági

⁸⁵ Revel 1995a, 74–75.

⁸⁶ Ago 2004, 45–47.

hátteret, mint Ginzburg vagy – ahogyan Martin Guerre esetének bemutatásakor majd látni fogjuk – Natalie Zemon Davis. Anne Jacobson Schutte egyenesen úgy véli, hogy emiatt fel is borul az elemzés és a narratíva közötti, a mikrotörténelemben kívánatos egyensúly.⁸⁷

Az első fejezetben a *microstoria* bemutatása során annak társadalom- és kultúrtörténeti irányát, a posztmodern és a mikrotörténelem viszonyát fogjuk részletesebben tárgyalni, miközben megismerkedünk a léptékváltás és a „kivételesen normális” koncepciójával. Ezt követően Carlo Ginzburg munkássága kerül figyelmünk középpontjába, különös tekintettel ennek elméleti oldalára, és röviden ismertetjük néhány olasz mikrotörténetész egyes munkáit. Végül a narratívának a mikrotörténelemben játszott szerepe kerül terítékre.

„TÖRTÉNETTUDOMÁNY ADALÉKANYAGOK FELHASZNÁLÁSÁVAL”

Giovanni Levi az olasz mikrotörténelem társadalomtörténeti irányultságú főáramának képviselője, még hozzá legnevesebb reprezentánsa, míg Carlo Ginzburg szinte egymaga viszi a kultúrtörténeti vonalat. Ez utóbbi visszaemlékezése alapján a következőképpen válaszolhatjuk fel a *microstoria* történetét: a mikrotörténelem ugyan Olaszországban született, de magát a mikrotörténelem elnevezést nem ők találták ki. Ezt a terminust saját munkájára alkalmazva már 1959-ben használta George R. Stewart amerikai történész egy csata egyetlen mozzanatának igen részletes bemutatását, illetve 1968-ban Luis González mexikói történész egy kis falu, San José de Gracia négyszázéves történetének tárgyalását, lényegében tehát helytörténetet értve alatta.⁸⁸ Fernand Braudel, az *Annales* második nemzedékének kiemelkedő egyénisége az eseménytörténet (*histoire événementielle*) megbélyegző fogalmának szinonimájaként használta 1960-ban, majd öt évvel később Raymond Queneau francia író *Les Fleurs bleues* (A kék virágok) című írásában ironikus, de már pozi-

⁸⁷ Schutte 1986, 962. A dán történész nem találja meggyőzőnek és kereknek Levi kettős magyarázatát könyve két felének összekapcsolására: mi köti össze Chiesa ördögűzését Santena 17. századi helyzetének feltárásával – a szerző szerint ti. az ördögűzéshez folyamodók is a bizonytalanságot akarják csökkenteni az életükben, illetve Giovan Battista apja helyi befolyását akarta újratertetni (uo.).

⁸⁸ Vö. Stewart é. n.; González 1968. Ma is találkozhatunk a mikrotörténelem hosszú távú helytörténetként értelmezett felfogásával: Li 2009; vö. Mazumdar 2011; Partner 2009; vö. Platt 2010.

tív töltéssel ruházta fel. A mikrotörténelem szót tőle vették át Primo Levi olasz író közvetítésével azok a marxista gyökerű olasz történészek,⁸⁹ akik a torinói *Einaudi* kiadó 1981 és 1991 között kiadott és 22 kötetet megélt *Microstorie* című sorozata (sorozatszerkesztők: Simona Cerutti, Carlo Ginzburg és Giovanni Levi) és az 1966-tól megjelentő bolognai *Quaderni Storici* című folyóirat körül csoportosultak. Ez a folyóirat az erősen átpolitizált olasz tudományos életben pártsemleges maradt, s fórumot nyújtott a kisebbségi vélemények kifejtésére. Edoardo Grendi egy 1977-ben megjelent írásában „mikrovizsgálaton” alapuló kutatási programot javasolt, és később e terminus helyébe lépett a „mikrotörténelem” elnevezés.⁹⁰ Programját 1979 januárjában egy római olasz–francia történészkonferencián körvonalazta Carlo Ginzburg és Carlo Poni. A szöveg azután *Il nome et il come*, azaz *A név és az eljárás* címmel jelent meg.⁹¹ Mivel a *microstoriá*nak viszonylag kevés az elméleti szövege, hisz inkább gyakorlati kutatási eljárásnak tekinti önmagát, érdemes ezt a programadó előadásszöveget alaposabban szemügyre vennünk.⁹²

Ginzburgék abból indultak ki, hogy a francia–olasz történészkapcsolatokban eddig az *Annales* túlnyomó befolyása érvényesült, de most ezzel szemben ők szeretnének valamit adni a francia kollégáknak, az olasz történészek javasolnának valami egészen mást. Olaszországnak csodálatos levéltárai vannak, de a francia történészek által járt út követéséhez, a kvantitatív kutatásokhoz nem áll rendelkezésre sem elegendő pénz, sem megfelelően szervezett kutatói hálózat. Másrészt a szeriális történelem, a hosszú idősorok vizsgálatai és a kvantitatív történetírás amúgy is torzítanak, az élet valóságát kilúgozzák a történelemből, így a makrotörténelmi módszerek iránt növekszenek a kétségek. Ginzburg és Poni az *Annales* társadalomtörténeti módszertanának alkalmazása helyett más megközelítést javasolt: „rendkívül jól körülhatárolt jelenségek – egy falu közössége, néhány család, sőt egy egyén – különösen közléről történő vizsgálatát”, a történelem közelítését az antropológiához. A levéltári útvesztőben a történész Ariadné fonalaként a nevet kövesse (ahogyan

⁸⁹ Erről a miliőről plasztikus képet fest Gianna Pomata visszaemlékezése a mikrotörténelem kezdeteire (Pomata 2000).

⁹⁰ Ginzburg 1993, 10–16; Muir 1991, ix; Levi 2000a, 128; Grendi 1996, 240; vö. Stewart é. n.; González 1968; Grendi 1977.

⁹¹ Simona Cerutti megfigyelése szerint a történeti szereplők nevére és a társadalmi cselekvés „hogyan”-járól, azaz formájáról, eljárásáról van szó (Cerutti 2004, 20).

⁹² Lásd még Ginzburg 1993; Levi 2000a.

az a családok rekonstrukcióját célzó családrekonstitúciós vizsgálatokban már megszokott), és így a vizsgált személyt vagy az egyének egy csoportját „különböző társadalmi kontextusokban” (az egyházi anyakönyvekben születőként és meghalóként, gyermekként és szülőként, a birtokösszeírásokban bérlőként és tulajdonosként, a bírósági forrásokban peres félként vagy tanúként) fogja vizsgálni, s kirajzolódik az egyén társadalmi kapcsolatainak hálója.⁹³

Az *Einaudi* kiadó említett *Microstorie* sorozatában először Ginzburg munkája jelent meg 1981-ben Piero della Francesca három fő művéről, majd Raul Merzario könyve a comói egyházmegyében követett házassági stratégiákról, Pietro Mercenaro és Vittorio Foa párbeszéde a történeti tudatról, Antonio Foscari és Manfredo Tafuri könyve egy velencei templom reneszánsz újjáépítéséről, majd Alessandro Portelli Terni városának átalakulásáról szóló *oral history*-ja, továbbá Pietro Redondi, Franco Ramella, Osvaldo Raggio és Giovanni Levi könyve. A sorozatban nemcsak olasz történészek publikáltak, hanem megjelentek fordítások is, köztük Paul Boyer és Stephen Nissenbaum könyve a salemi boszorkányokról, Martin Guerre visszatérésének története Natalie Zemon Davis tollából, Anton Blok könyve egy szicíliai falu maffiájáról és egy válogatás E. P. Thompson tanulmányaiból.⁹⁴ Ezek közül többet hamarosan közelebből is meg fogunk ismerni.

Az olasz mikrotörténelem terméséből, a *Quaderni Storic*iben megjelent tanulmányokból válogató három angol nyelvű fordításkötet egyik szerkesztője Edward Muir.⁹⁵ Az egyik kötethez írott bevezetője kiváló áttekintés nyújt a *microstori*áról. Ezt Muir két Conan Doyle-idézettel kezdi: „Sohase bízson az általános benyomásban, öregfiú, hanem összpontosítson a részletekre!” és „Ismeri a módszeremet. Az apróságok megfigyelésén alapszik” – mondja Sherlock Holmes.⁹⁶ Carlo Ginzburg lényegében ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg: ha közelebből nézünk valamit, olyan dolgokat veszünk észre, amelyek egy összképben elvesznek.⁹⁷ Miután a történelem diskurzusában az *avant-garde* szerepét évtizedekig az összképre, a struktúrákra, a braudeli „hosszú időtartamra” kon-

⁹³ Ginzburg–Poni 1991, 1–5; idézet 3, 5.

⁹⁴ Muir 1991, xxii; vö. Levi 2001; Ginzburg 2000a; Ramella 1983; Raggio 1990; Redondi 1987; Davis 1999; Blok 1974; Boyer–Nissenbaum 2002.

⁹⁵ Muir–Ruggiero szerk. 1990; 1991; 1994.

⁹⁶ Muir 1991, vii.

⁹⁷ Ginzburg 1993, 26.

centráló társadalomtörténet játszotta, az ellenhatás részeként a részletekre és a kis dolgokra való összpontosítás természetesen került elő a 20. század utolsó évtizedeiben. Az olasz mikrotörténelmet azonban éppen az jellemzi a legjobban, hogy mindeközben a cél, a nagy történeti összefüggések megismerése, az általános érvényű megállapításokra való törekvés egyáltalán nem szorult háttérbe. Azért lehet a mikrovizsgálatnak ilyen eredménye, mondja Ginzburg Giovanni Levi és Simona Cerutti munkáira utalva, mert a társadalmi struktúra interakciók és rengeteg egyéni stratégia eredménye, olyan szövedék, amelyet csak nagyon közelről lehet rekonstruálni. A mikrotörténelmi dimenzió és a nagyobb összefüggések szintje között viszont nincs automatikusan átjárás, a mikrotörténelmi kutatás eredményei nem vihetők át automatikusan magasabb szintre, és ez a heterogenitás „egyszerre jelenti a mikrotörténelem legnagyobb nehézségét és legnagyobb potenciálját”.⁹⁸

Muir azt emeli ki, hogy a forrásokból kibontakozó féloldalas, félreértésekkel és félreértelmezésekkel terhes, hatalmi viszonyoktól meghatározott erőterben zajló kommunikációból⁹⁹ a legjobban a mikrotörténész képes a megértést mégis lehetővé tévő elemeket kihalászni. „Az a mikrotörténelem célja – írja –, hogy a történeti érvelést a kis csoportok szintjén fejtse ki, azon a szinten, ahol a való élet nagy részben zajlik, és kinyissa a történelem kapuját mindazok előtt, akik más módszerek alkalmazása esetén kimaradnának belőle.”¹⁰⁰ Az olasz mikrotörténészek baloldali indíttatásuk miatt valóban nagy hangsúlyt helyeztek a marginálisok és a Polányi-féle „nagy átalakulás” (vö. Polányi é. n.) által hátrányos helyzetbe hozott kisemberek, a történelmi haladás veszteségeinek megőrkítésére. (Mint láttuk, Menocchio is az uralkodó osztályok ideológiájával szemben álló népi kultúra mint ellenkultúra képviselőjeként került a színre.)

A mikrotörténelem programját megfogalmazva Ginzburg és Poni a következő definíciót adják: „Azt javasoljuk tehát, hogy a mikrotörténelmet és általában a történelmet mint a való élet tudományát (*scienza del vissuto*) definiáljuk. Ez a definíció szeretné integrálni mind a történelemnek a társadalomtudományokba való beépülését

⁹⁸ Uo. 33.

⁹⁹ Mint látni fogjuk, Robert W. Scribner a történeti antropológiáról írva megállapítja, hogy a történész nem képes túllépni a forrásaiban rögzített kommunikációs szituáció feltárásánál (Scribner 1995, 477).

¹⁰⁰ Muir 1991, xx–xxi.

támogatók érveit, mind ellenfeleik érvelését, és így kétségkívül egyik felet sem fogja kielégíteni.”¹⁰¹ Látható tehát, hogy a *microstoria* (Franco Venturi ironikus kifejezésével: „történettudomány adalékanyagok felhasználásával”¹⁰²) a társadalomtörténetből csak fél lábbal akar kilépni, így egyfajta hídszerepre lehet képes: a kultúrtörténeti (vagy kultúratudományos) és a társadalomtörténeti megközelítésmódok egyfajta ötvözésére a mikrovizsgálatban – de erre majd gondolatmenetünk végén fogunk részletesebben visszatérni, ahol a mikrotörténelem potenciáljáról lesz szó.

A KÉTFÉLE MICROSTORIA

Ennek a kettősségnek a fényében mit sem lehet azon csodálkozni, hogy az olasz mikrotörténelem egyik fő ága társadalom-, a másik kultúrtörténeti irányultságú.¹⁰³ Ami az egyik oldalt illeti, már láttuk, hogy Grendi a társadalmi hiányolta *A sajt és a kukacok*ból, és Ginzburgnak azon megközelítését kritizálta, hogy csak a kultúrára összpontosít. Számára az olasz mikrotörténelem egy részletesebb és elméletileg jobban megalapozott társadalomtörténetet jelent.¹⁰⁴ A másik oldalról Gianna Pomata is úgy emlékszik vissza minderre, hogy kezdettől kettősnek látta a mikrotörténelmet: egyfelől azt Grendi a legjobb társadalomtudománnyá akarta tenni,¹⁰⁵ másfelől viszont lehetőség nyílt arra, hogy egy történész a céhes szabályok betartása mellett a műalkotások vitalitását és víziójuk intenzitását elérhesse – és Pomata látható módon ez utóbbi megközelítéssel szimpatizált. Maga Grendi a mikrotörténelem kettősségét abban látta, hogy egyes képviselői a társadalmira, mások a kulturálisra helyezik a hangsúlyt. A nyolcvanas évek közepén kiéleződött a két irányzat ellentéte, és végül Pomata értékelése szerint az első verzió győzedelmeskedett, az olasz mikrotörténelem ellenségessé vált a jelentés feltárására összpontosító kultúrtörténettel szemben.¹⁰⁶

A *microstoria* kettősségének természetesen más olvasata is lehetséges. Simona Cerutti a *Microstorie* sorozat harmadik szerkesztője volt Ginzburg és Levi mellett, és a történeteket a másik oldalról, a

¹⁰¹ Ginzburg–Poni 1991, 8–9.

¹⁰² Idézi Ginzburg 1993, 32.

¹⁰³ Muir 1991, xv; Rosental é. n. 71; Szekeres 1999, 3.

¹⁰⁴ Grendi 1996, 239.

¹⁰⁵ Egy 1996-ban megjelent tanulmányában is arról ír Grendi, hogy a történelem társadalomtudománnyá válik (uo. 243).

¹⁰⁶ Pomata 2000.

társadalomtörténeti irányultságú mikrotörténészek szemszögéből látta. Úgy emlékszik vissza, hogy Alberto Banti mutatott rá először 1991-ben e kettősségre (a társadalomtörténeti irányultságú mikrotörténészeket ejtőernyősöknek, a kultúrtörténetre összpontosító mikrotörténészeket pedig szarvasgombavadászoknak titulálva), majd ezt a tényt 1994-ben Grendi is elismerte.¹⁰⁷ De a társadalomtörténeti irányultságú mikrotörténész – mondja az érintett Cerutti – nem akarta elválasztani a társadalmi és a kulturális kontextus elemzését, csak éppen a kulturális kontextust is a vizsgált egyed szintjén kívánta megragadni, ahogy az egyénre összpontosító vizsgálat a társadalmat is az aktorok tapasztalatának megfelelően építi fel. Ezért mondhatjuk – véli –, hogy nincs két olasz mikrotörténelmi iskola, eltérést csak abban tapasztalhatunk, hogy az egyes szerzők mekkora szerepet tulajdonítanak a kulturális modellek kontextualizálásában a társadalmi kapcsolatoknak. Mára (írja 2004-ben) már konvergál a társadalmi és a kulturális orientációjú elemzés, és a *microstoria* társadalomtörténeti irányzatához tartozók is szükségét érzik a kulturális kontextualizációnak.¹⁰⁸

Más vélemény is a kétféle mikrotörténelem merev elválasztása ellen szól. A társadalmi struktúra – mutatott rá Ginzburghoz hasonlóan Renata Ago is – interakciók eredménye, és mivel nem stabil, inkább konfigurációnak nevezhetnénk. A mikrotörténészek nem foglalkozás vagy vagyon szerint alkotott *a priori* kategóriák alapján építették fel a társadalmat, figyelmük az interakciók egész hálójának rekonstrukciójára irányult. Számukra ezért azok a források voltak a legfontosabbak, melyek a kapcsolatokat vizsgálták, így főleg a közjegyzői iratokra és nem az összeírásokra összpontosítottak. Bár kezdetben, írja Ago, a hangsúly a hálózaton és nem a cselekvésen, ennek jelentésén volt, de ezt is fel lehet deríteni, továbbá azt, hogy miként változtatták meg a cselekvések az egész rendszert. A lényeg pedig az, hogy meg kell érteni, mit jelentett a cselekedet a cselekvőnek, fel kell tárni a kultúráját: mit jelentett példának okáért az eljegyzés, vagy egy munkás alkalmazása.¹⁰⁹

Végül is tehát a kétségtől létező eltérő hangsúlyoknak talán mégsem érdemes túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Ezeknél jóval

¹⁰⁷ Cerutti a szarvasgombavadászok és az ejtőernyősök szembeállításának forrásaként Lawrence Stone híres esszéjét jelöli meg (Cerutti 2004, 18; vö. Stone 2006).

¹⁰⁸ Cerutti 2004, 17–22.

¹⁰⁹ Ago 2004, 41–44.

lényegesebbnek tűnnek azok az ellentétek, amelyek a posztmodern jegyében fogant történetelméleti elgondolások és az olasz mikrotörténelem közt felmerültek.

A POSZTMODERN „NYELVI FORDULATA”

A hagyományos tudományos történetírás empirista történetelméleti felfogását, amely a történelemben pusztá rekonstrukciót lát, az elmúlt néhány évtizedben a „nyelvi fordulat” jegyében heves összűz alá vették, különösképpen a posztmodern nézetek képviselői. Lyotard a posztmodernnt „a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként” határozta meg.¹¹⁰ Másképp fogalmazva a metanarratívák magyarázó erejének meggyengülése, a marxizmus és általában a felvilágosodás szellemében született fejlődéseméletek diszkreditálódása nyomán kialakult űrt nevezhetjük posztmodern kornak.¹¹¹ Bár a „nyelvi fordulat” vitáinak kezdőpontjául Hayden White *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Metatörténelem. A történeti képzelet a 19. századi Európában) című könyvének 1973. évi megjelenése kínálkozik, a relativizmus szkepticizmusa (Becker, Beard, Croce, Collingwood) már jóval korábban támadást intézett a *mainstream* történetírás empirista elméleti alapjai ellen.¹¹² Ugyanakkor a *Metahistory* még nem a posztmodern jegyében fogant. Hayden White is következetesen visszautasítja azokat az állításokat, amelyek szerint ő a posztmodern képviselője lenne, illetve a *Metahistory* valóban tisztán formalista munka,¹¹³ a modernizmus terméke. A „nyelvi fordulat” jegyében zajló viták hevéssége valójában annak a körülménynek tudható be, hogy a posztmodern hatása az 1960–1970-es évektől, valamint a 20. század elejétől létező modernista elméletek megkésettén érvényesülő befolyása egyszerre érte el a történetfilozófiát. Ezek mintegy összetorlódtak, interferáltak, felerősítették egymás hatását – ugyan is korábban a modernizmus befolyása inkább csak felszínesen érvényesült.

A legegyszerűbb a nyelvről vallott nézetek alapján különbséget tenni a modernista és a posztmodern felfogások közt. Saussure-től vagy Wittgensteintől már régen megtanulhatták volna a történészek

¹¹⁰ Lyotard 1993, 8.

¹¹¹ Jenkins 1995, 6.

¹¹² White 1973.

¹¹³ Domanska 1998, 26–27.

is azt, hogy a nyelvet nem lehet megkerülni, a nyelv nem egyszerűen egy eszköz, hanem az emberi lét formája.¹¹⁴ A modernizmus amellett érvel, hogy a nyelv nem mimetikus, hanem generatív, nem tükrözi, hanem formálja a valóságot. A posztmodern ennél is továbbmegy egy lépéssel, amikor azt állítja, hogy a nyelv uralhatatlan, „a szerző halott”, és ő sem képes a jelentés ellenőrzés alatt tartására.¹¹⁵ A nyelvről alkotott e két vélemény áll a történelem elméletét illető modernista és posztmodern felfogás hátterében: van-e vagy nincs megfelelés, korrespondencia a múlt valósága és a történeti szöveg közt.

A „nyelvi fordulat” vitáiban egy harmadik nézet is kifermálódott, amely azt hangoztatja magáról, hogy köztes álláspontot képvisel a két szélsőség között. Példának okáért Appleby, Hunt és Jacob egy „praktikus realista” álláspontot képvisel, ahelyett hogy a posztmodernnel karöltve tagadnák vagy a régebbi „naiv” realizmusnak megfelelően állítanák a korrespondencia létét. Jóllehet csak gyenge megfelelés állhat fenn a múlt valósága és a történeti szöveg közt, mondják, a történésznek mégis törekednie kell arra, hogy ezt létrehozza. „Praktikus realizmusuk” megpróbál választ adni a posztmodern kihívásra, amely a jelentés végtelenségét és a nyelv uralhatatlanságát állítja. Hilary Putnamre hivatkozva Appleby, Hunt és Jacob azt állítja, hogy van kapcsolat a nyelv elemei és a valóság közt, hiszen egyfelől a szavak a világra való reflexió során, a kommunikáció szándékával jöttek létre, másfelől pedig kulcsfontosságú, hogy a nyelv és a valóság közt a visszacsatolás is kapcsolatot teremtsen.¹¹⁶ Richard J. Evans is ezt az álláspontot osztja, amikor azt írja, hogy „a nyelv és a nyelvtan nem önkényes jelölők, hanem a valósággal való kapcsolatban fejlődtek ki azzal a céllal, hogy valódi dolgokat jelöljenek”. Úgy véli, hogy a múlt rekonstrukciója csak részleges lehet, ideiglenes, és nem lehet objektív, mégis igaz.¹¹⁷ Chris Lorenz azt állítja, hogy a hagyományos történetírás empirizmusához képest White és Ankersmit felfogása átesik a ló túlsó oldalára,¹¹⁸ illetve

¹¹⁴ Bókay 1997, 133–134.

¹¹⁵ Spiegel 2004, 38–40.

¹¹⁶ Appleby–Hunt–Jacob 1995, 247–250.

¹¹⁷ Evans 2000, 112, 249. Könyvében másutt azonban úgy véli, hogy „az objektív történeti tudás [...] elérhető” (uo. 253).

¹¹⁸ Lorenz szembeállításában a két nézetrendszer két végletet képvisel: a hagyományos felfogás szerint az elbeszélés a kutatás mellékterméke, empirikus megalapozottsága teljes, a metaforikus narrativizmus szerint az elbeszélésnek nincsen semmi köze a kutatáshoz, empirikus megalapozottsága nincs, pusztán a

nem veszik figyelembe azt, hogy a történelem megkülönböztető jegye az igazságigény.¹¹⁹ (Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a posztmodern nézetek képviselőinek szemében a „praktikus realizmus” nem harmadik, köztes pozíciót jelent, csupán a régi ortodoxia új változatát.)

Nem véletlen egybeesés a posztmodern „nyelvi fordulatának” jelentkezése és a kultúrtörténeti kihívás a történelem diskurzusában. Appleby, Hunt és Jacob szerint a kultúrtörténészek lemondtak az okok kereséséről, ezért a kultúrtörténet összefonódott a relativizmussal, a posztmodern elfogadó történészek tagadják az igazság létét, azt mondják, hogy a történész csupán valóságeffektust hoz létre, ironikus álláspontot foglalnak el, tagadják a makrotörténelem érvényességét, és csak mikrotörténelmet akarnak írni – érvel a három amerikai történész a posztmodern ellen.¹²⁰ Nincs kétségük afelől, hogy a mikrotörténelem a posztmodernhez köthető.

A POSZTMODERN ÉS A MIKROTÖRTÉNELEM

Születésének körülményei is azt sugallják, hogy könnyen kapcsolható a mikrotörténelem a posztmodern világképhez. Frank R. Ankersmit a posztmodern történetírás elméleti álláspontját megfogalmazva annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a történetírás figyelme újabban a panoramikus összképek helyett a kis részletekre irányul, feladja a gyökerek vagy az identitás keresését, mert nincs ideologikus töltete, és a múltat a jelentől elválasztó szakadék nyelvileg vagy elméletekkel történő áthidalása helyett a múlt másságát hangsúlyozza. Az „új kultúrtörténetet”, a mentalitástörténetet, az *Alltagsgeschicht*t és a mikrotörténelmet látja ilyennek.¹²¹ Egy ko-

képzelet terméke. A nyelv az első elméleti álláspont szerint átlátszó, a valóságot referálja, az utóbbi szerint pedig nem átlátszó, csak önmagára referál. A narratíva a tudományos történetírás empirizmusa értelmében magában még nem magyaráz, White szerint pedig a magyarázat a cselekményesítés (Ankersmit szerint a leírás) révén történik. A magyarázat a hagyományos felfogás szerint az ún. „átfogó törvény hipotézis” értelmében történik, azaz meg lehet találni azt a törvényt, amely az adott esetben érvényesül, illetve egyetlen jó elbeszélés lehetséges, amelynek empirikus megalapozottsága teljes, míg a posztmodern felfogások szerint határtalanul sok változat lehetséges, illetve olyan narratív magyarázat működik a történelemben, amely empirikusan eldönthetetlen (Lorenz 2000, 127–138).

¹¹⁹ Uo. 125, 143.

¹²⁰ Appleby–Hunt–Jacob 1995, 223–228.

¹²¹ Ankersmit 1995, 158.

rábbi munkájában Georges Duby, Emmanuel Le Roy Ladurie és Natalie Zemon Davis mellett Ankersmit Carlo Ginzburgot említi mint posztmodern történészt. A holland történetfilozófus úgy véli, hogy a posztmodern történetírás jellemzője a kis tárgyakra irányuló vizsgálat, mely irodalmi jellegű, elbeszélő formát ölt, eredményeit egymással nem lehet összemérni, s már feladta a múlt megismerésére való törekvést.¹²² A mikrotörténelem egyes képviselői megerősítik ezt az értelmezést. Az orosz mikrotörténelem folyóirata, a *Kázusz* például szlogenje szerint azzal foglalkozik, ami „egyedi és egyedülálló a történelemben”.

A mikrotörténelem–posztmodern kapcsolatot a *microstoria* általában hevesen tagadja a posztmodern szkeptikus–agnosztikus ismeretelméleti álláspontja miatt, jóllehet a mikrotörténelem születésének háttérében felsejlik a nagy magyarázó elméletekbe vetett hit összeomlása,¹²³ és Giovanni Levi is a posztmodern által hangoztatott érveket sorolja fel a mikrotörténelem létrejöttének tényezőiként. Gyökereit az 1970-es évek válságtudatában látja. Erre – írja – a baloldali, marxista gyökerű olasz mikrotörténészek a *linguistic turn* szövegközpontú relativizmusával szembe forduló választ adtak, szerintük ugyanis a történelem nem csak retorikai tevékenység. Másfelől viszont Levi elismeri, hogy a mikrotörténelem eljárása rokon az antropológiában divatos geertzi sűrű leírásával, amely értelmes struktúrába rendezi és a kontextus segítségével értelmezi az értelmezhető jelek soraként felfogott valóságot. Itt viszont túl nagy az értelmező hatalma és a relativizmus veszélye. A geertzi interpretatív antropológiával szemben a mikrotörténelem – hangsúlyozza Levi – nem a homogén kulturális kontextusból indul ki, hanem társadalomtörténeti irányzat lévén a társadalmi differenciációt vizsgálja, és az egyént nem áldozza fel az általánosnak.¹²⁴ Renata Ago is azon a véleményen van, hogy a *linguistic turn* felszámolja a cselekedet és a jelentés közti egyértelmű kapcsolatot.¹²⁵ Gianna Pomata rámutat arra, hogy bár a posztmodern törekvésekkel sokan rokonították a mikrotörténelmet, amely a hetvenes évek végén az általános törté-

¹²² Idézi Ginzburg 1993, 31.

¹²³ Revel is úgy véli, hogy a mikrotörténelmi kísérlet annak a jele, hogy megkérdőjeleződtek a társadalomtudományok nagy közös paradigmái, s így a talaj a makrotársadalmi megközelítés alatt egyszerűben ingoványossá vált (Revel 1996a, 221).

¹²⁴ Levi 2001, 127–142.

¹²⁵ Ago 2004, 43.

nelem elvetésével volt egyenértékű, az általános kérdésfeltevések iránti igény mégis jellemzője maradt a mikrotörténelemnek. Pomata kifejezetten ellenséges a posztmodernnel szemben, amely számára a lehető legrosszabb elmélet, az „undok idealizmus” újjászületését képviseli. Ezzel szemben a történetkutatás az empirizmusra épül, amely így mindenfajta mikrotörténelem közös belső magja.¹²⁶ Viszsaemlékezéséből nyilvánvaló, hogy még a társadalomtörténeti irányzattal élesebben szemben álló kulturális irányultságú mikrotörténetek is ellenszenvvel viseltetnek a posztmodernnel szemben. A kétarcú *microstoria* másik irányzatát képviselő Grendi éppen azt mondja, hogy a történeti valóságot tagadó nézetekkel szemben nem lehet Ginzburg álláspontjáról felvenni a harcot, mert csak a társadalomtudományok adhatnak fegyvert a történetész kezébe.¹²⁷

De Ginzburg is határozottan elutasítja a szkeptikus történetelméleti alapállást, és leszögezi, hogy az olasz mikrotörténelem lényege az összefüggések és éppen nem a töredékek Ankersmit által dicsőített vizsgálata.¹²⁸ Felfogása Michel Foucault nézeteivel is homlok-egyenest ellenkezik: szerinte a történetésznek nem egy intézményesült történettudomány normáihoz, hanem a múltból megmaradt forrásokhoz kell hűnek lennie.¹²⁹ Carlo Ginzburg 2006-ból visszatekintve úgy látta pályája utolsó két évtizedét, hogy azt a posztmodern elleni harc jellemezte, érveket keresett a szkeptikus ismeretelméleti álláspont ellen, és ezt szerinte a jövőben is folytatni kell.¹³⁰ A *microstoria* álláspontjával egybehangzóan Richard D. Brown is úgy véli, hogy a mikrotörténelem szemben áll a posztmodernnel, sőt azt sejteti, hogy a posztmodern kihívásra tulajdonképpen a mikrotörténelem művelése az adekvát válasz, tekintettel annak megalapozott igazságigényére.¹³¹ Tévesnek tartja a mikrotörténelem besorolását a posztmodern alá Otto Ulbricht is: szerinte mindenfajta mikrotörténelem közös ismertetőjegye, az empirizmus kizárja ezt a kapcsolatot.¹³²

¹²⁶ Pomata 2000.

¹²⁷ Grendi 1996, 242.

¹²⁸ Ginzburg 1993, 32–33.

¹²⁹ Idézi Muir 1991, xiii.

¹³⁰ Ginzburg 2010b, 10.

¹³¹ Brown 2003, 17, 20.

¹³² Ulbricht 2009, 37.

A „KIVÉTELESEN NORMÁLIS” ÉS A „LÉPTÉKVÁLTÁS”

Ginzburg és Poni a *microstoriát* megalapozó javaslata szerint ötvenni kellene a részletes kvalitatív vizsgálatokat az alsóbb társadalmi rétegekre összpontosító megközelítéssel. Ez viszont nem lehet sohasem kimerítő. Hogyan lehet releváns és szignifikáns eseteket kiválasztani? Az olasz mikrotörténelem válasza erre a kihívásra Edoardo Grendi terminusa, az *eccezionalmente normale* (kivételesen normális), amely Ginzburgék szerint egyrészt arra utal, hogy a preindusztriális társadalmakban bizonyos normák áthágása jelentette a szabályt, másrészt (és ez lenne a fontosabb) amikor a források hallgatnak az alsó társadalmi rétegekről, vagy társadalmi valóságukat szisztematikusan eltorzítják, akkor egy valóban kivételes dokumentum, a marginális eset egy rejtett valóságot tárhat fel.¹³³ Azért is érdemes egy különleges esetről szóló forrást kiválasztani, mondja Ginzburg, mert erről szólnak a leggazdagabb források.¹³⁴

A *microstoria* német recepciójának kulcsfigurája, Hans Medick szerint ennek a statisztikai reprezentativitással általánosságban szembeállított homályos fogalomnak¹³⁵ a jelentése tovább bővült, és azt jelzi, hogy az egyedi esetek mély, a történeti összefüggéseket kontextualizáló vizsgálata bepillantást enged a felszín alá, és feltárja, hogy mikor mi volt emberileg lehetséges.¹³⁶ Kollégája, Jürgen Schlumbohm szerint „a »normális kivételek« [...] az eltérések és alternatívák mintái”.¹³⁷ A kora újkori történelem és a mai történetírás jó ismerője, Peter Burke úgy fogalmaz, hogy egy eset épp kivételességében mondhat sokat, mert azt mutatja meg, hogy a társadalmi mechanizmusok mikor válnak képtelenné feladatuk ellátására. A kivételes konfliktusokban a mindig meglévő, de általában lappangó feszültségek válnak láthatóvá, a csendes többség nyilatkozik meg példának okáért az inkvizíció elé kerülő Menocchióban.¹³⁸

¹³³ Ginzburg–Poni 1991, 7–8. „Minden dokumentum, még a legszokatlanabb is, egy sorozathoz fűzhető hozzá, sőt ha gondosan megvizsgáljuk, egy még átfogóbb sorozatra is fényt vethet.” (Ginzburg 1993, 21) Vö. Grendi gondolatával: „a tanú-dokumentum kivételes lehet, mert megidéz egy szokványos valóságot, egy olyan valóságot, amely annyira köznapi, hogy általában néma marad” (Grendi 1996, 238).

¹³⁴ Ginzburg 1993, 33.

¹³⁵ Jacques Revel „homályos gyémántnak” nevezi (Revel 1996a, 232).

¹³⁶ Medick 1994, 46.

¹³⁷ Schlumbohm 1994, 22.

¹³⁸ Burke 1992, 42.

Egyfelől az *eccezzionalmente normale* jelentésének ily sokféle értelmezése és különféle fordításai (*exceptionnel normal*, *normaler Ausnahmefall*, *exceptional normal*) jól tükrözik ennek a terminusnak a bizonytalanságát, másfelől pedig az újabb és újabb válaszkísérletek is azt mutatják, hogy az érintett történészek szemében megoldandó problémának tűnik a mikrovizsgálatok reprezentativitásának kérdése. Erre később több ízben is visszatérünk a Ginzburg, illetve francia történészek által kínált megoldási javaslatok kapcsán, valamint a könyv végén. Az olasz mikrotörténelem azonban kimunkált egy másik elméleti kategóriát is, amely szintúgy a mikro- és makroszint kapcsolatára vonatkozik.

Giovanni Levi a mikrotörténelem lényegének a léptékváltást, „a megfigyelés léptékének lekicsinyítés”-ét látja. Szerinte nem tárgyának mikrodimenziója által határozható meg a mikrotörténelem (hiszen az egyedi részleteken amúgy is általános fogalmakat vizsgál), hanem a történész eljárásán keresztül, eszerint a mikrotörténelem intenzív mikroszkopikus elemzés, a megfigyelés léptékének megváltoztatása abban a reményben, hogy ez a fókuszálás korábban nem látható részleteket fog feltárni (ahogyan ez például a santenai vizsgálat esetében történt). Levi értelmezésében a mikrotörténelem ilyenformán képes az emberi viselkedésnek a korábbiaknál realizistikusabb leírására.¹³⁹ Ahogyan egy tanulmányában fogalmaz: „Az olvasó hozzájuthat az információkhoz a térbeli és időbeli perspektívákat kitágító szintéziseken keresztül, ez azonban a dolgokat meghamisító leegyszerűsítés kockázatával járhat. Vagy éppen ellenkezőleg, aprólékos megfigyeléseken alapuló általánosítások révén megismerheti egy probléma összetettségét, amikor is a mikroszkóp nagyítása láthatóvá teszi a kérdésben érintett összetevők sokaságát.”¹⁴⁰ Gianna Pomata a mikrotörténelem kultúrtörténeti orientációjának képviselőjeként tesz egy különbséget: szerinte Grendi és Levi számára a lépték szűkítése a társadalmi folyamatok jobb magyarázatára szolgál, Ginzburg számára azonban egyenesen a hagyományos hierarchia felborítását jelenti, egész könyvet ír arról, ami hagyományosan csak egy lábjegyzet lehetett volna.¹⁴¹

Ginzburg a léptékváltás gondolatának egy későn felfedezett előfutárára is rámutatott Sigfried Kracauer személyében, aki közvetle-

¹³⁹ Levi 2000a, 128–131; idézet 129.

¹⁴⁰ Levi 2002, 97.

¹⁴¹ Pomata 2000.

nül nem hatott az olasz történészekre. Kracauer jóval az olaszok előtt használta már a mikrotörténelem fogalmát.¹⁴² A frankfurti iskolához közel álló, Amerikába emigrált német gondolkodó *Történelem. A végső dolgok előtt* című, a történetfilozófia egyes alapkérdéseiről meditáló és gyakorló történészek munkáira reflektáló könyvében egy fejezetet szentel a mikro- és makrotörténelem dilemmájának. Szerinte mikro- és makrorealitások bizonyos fokig egymástól függetlenül, egymás mellett léteznek, és egyformán autentikusak. A történelmi realitás részben eleve makrodimenziójú: „A történelmi valóságból nem minden bontható le mikroszkopikus elemekre”, „egyes események és fejlemények” „a mikrodimenzió fölött találhatók”. A makroszint autonómiáját azonban hiba lenne túlértékelni, figyelmeztet: „Nem tudhatunk meg eleget a múltról, ha csak a makroegységekre összpontosítunk.” Minél magasabb szintre lépünk, „annál szegényesebbé válik a történelmi valóság”. A makrotörténet nagyon sok külső elemet visz bele a narratívába, hogy az összefüggő és érthető legyen, tehát a végeredmény mesterséges lesz. Kracauer Sainte-Beuve-öt idézi: „Guizot történelme túl logikus ahhoz, hogy igaz legyen.” A makrovizsgálat nem a mikrovizsgálatból nő ki, hanem adatok kiválogatását jelenti. Ráadásul a makroszintű elbeszélésekbe beépített „mikroleletekre” „romboló hatást gyakorolnak” azok kompozíciós követelményei. A madártávlat és a légy perspektívájának egybeolvasztása és ezáltal közömbösítése (ahogy ezt Toynbee javasolta) nem megy – ahogy Kracauer írja, „a madár rendszerint felfalja a legyet”. Az általa javasolt eljárás mikrotörténelemnek és makrotörténelemnek nem egyszerű elegyítése, hanem felváltva történő alkalmazása a történész részéről, akinek a két dimenzió között szabadon kell mozognia.¹⁴³ Mégpedig – mondja később – koncentráljon a mikrotörténelemre, és az „egész” kérdésével, tehát a történelem makro-aspektusával rövid áttekintésekben foglalkozzon. Ha nem is azonos vele, Sigfried Kracauer gondolatmenete rokonságban áll a Giovanni Levi és mások által szorgalmazott léptékváltással. Kracauer pályája elején sokat foglalkozott a fényképészettel

¹⁴² Ginzburg 1993, 26; Medick 1996, 30, 32.

¹⁴³ Talán olyanformán, ahogyan Tolsztoj teszi a borogyinói csata leírásakor: váltogatja a nagytotálokat (mi történik a csataterén) a közelképekkel (mit lát egy-egy résztvevő, például Andrej Bolkonszkij herceg ezredének katonái vagy Pierre Bezuhov gróf).

és a filmmel, így Cortázar és Antonioni¹⁴⁴ nélkül is a nagyítás hasonlatát idézi fel a mikrotörténelemmel kapcsolatban: „...elszigetelten és felnagyítva mutatnak meg valamely vizuális részletet [...], hogy megismertessék a nézőt az adott részlet sajátos fiziognómiájával” – írja.¹⁴⁵

INKVIZÍTOROK, BOSZORKÁNYOK, FESTMÉNYEK

Robert W. Scribner hívja fel a figyelmet arra, hogy történészeknek fel kell adniuk azt az illúziót, hogy fel tudnák fedni a múltbéli állapotokat, mert csak a forrásaik által rögzített kommunikációs szituáció feltárására képesek. Feladatuk ezért a dialógusra mint meghatározó szövegkörnyezetre összpontosítani.¹⁴⁶ Már Menocchio és az inkvizítorok párbeszéde is a népi és az elitkultúra interakcióját jelenítette meg.¹⁴⁷ Ehhez hasonlóan Carlo Ginzburg egy sajátos friuli „jó boszorkány”-kultusz maradványait tárta fel első könyvében, még *A sajt és a kukacok* előtt.¹⁴⁸ Nem a helyi társadalom mikrokozmoszát mutatja be, az életmódot, az emberek kapcsolatrendszerét és világnézetét, hanem a hitvilág átalakulását az inkvizíció hatása alatt. Úgy fogalmaz, hogy osztályharcot keresett, és termékenység kultuszt talált.¹⁴⁹ A friuli *benandanték* ötven éven keresztül magyarázták a meghökkent és értetlenkedő inkvizítoroknak, hogy ők nem boszorkányok, éppen fordítva, az év négy éjszakáján ők vívnak meg jelképesen a boszorkányokkal a termésért. Ginzburg rámutat, hogy a boszorkánysággal kapcsolatos inkvizíciós iratok felhasználásakor a legjobb, de csak kivételes lehetőség volt ez az eset, amikor az inkvizítorok azért írták le azt, amit a vádlottak mondtak, mert nem értettek belőle semmit – ekkor tükrözték a legjobban a források a népi hiedelemvilágot. Mert általában a vádlottak törtek meg, és a kínzás fenyegetése alatt azt mondták, amit az inkvizítorok hallani

¹⁴⁴ A mikrotörténelemmel kapcsolatban gyakran felidézik Michelangelo Antonioni híres *Nagyítás* című filmjét (1966), amely Julio Cortázar elbeszélése alapján született.

¹⁴⁵ Kracauer 2009, 186–215, idézetek 187, 198–199, 204–205.

¹⁴⁶ Scribner 1995, 477.

¹⁴⁷ Edward Muir pedig Scribneréhez hasonló gondolatot fogalmazott meg, amint azt *A sajt és a kukacok* kapcsán láttuk.

¹⁴⁸ Ginzburg 1966.

¹⁴⁹ Idézi Daniel 2004, 286.

akartak.¹⁵⁰ Ez lett a *benandanték* esetében is a történet vége: „A termékenységi kultusz az évtizedekig tartó vizsgálódás során boszorkánykultusszá és boszorkányszombattá változott.”¹⁵¹ Ginzburg konkrétan a boszorkányszombatról is írt egy munkát, amely szintén nem igazán tekinthető mikrotörténelminek. Következtetése szerint „a boszorkányszombat sztereotípiájában [...] valamiféle »kompromisszumos kulturális képződmény«, a folklórhagyomány és a tudós kultúra összeütközéséből született hibrid ismerhető fel”.¹⁵²

Simona Cerutti szerint Carlo Ginzburg munkamódszerére az jellemző, hogy a dokumentumból indul ki, majd egymás után azonosítja a releváns kontextusokat a cselekvő által adott jelentéstől a legtávolabbiig – és ezek közül éppen a legutolsó, a társadalmi cselekvőtől legtávolabbi lesz Ginzburg számára a legfontosabb. Ezt az eljárást követi a boszorkányszombat elemzésétől a politikai ikonográfia analíziséig. Mondhatni, az eredet fétisének hódol, ahogyan a cselekvők által használt képek, hiedelmek eredetét is feltárja, messzire utazva térben és időben. Cerutti Luc Boltanski nyomán azt mondja, hogy inkább azt kellene a kutatónak feltárnia, a történeti cselekvők miért az egyiket és nem a másikat választották, miért inkább az egyik tradíciót örökölték tovább, nem pedig a másikat. Ezt az utat – az émikus megközelítést, azaz a történeti cselekvők nézőpontjának átvételét – választva a relevanciát nem a kutató, hanem a cselekvők preferenciája adná a kutatásban.¹⁵³ Menocchio esetének feltárásakor is az ősi indoeurópai, ösztönösen materialista orális népi kultúra azonosítása volt egyértelműen a legfontosabb Carlo Ginzburg számára, és nem az, ami a molnár szemében lehetett a leglényegesebb. Ahogy a szerző visszatekintve írta: „Az ötvenes évek elején vágtam neki a történelmi pályának; egy üldözött, eltörölt, elfeledett paraszti műveltség szilánkjait igyekeztem összerakosgatni az Inkvizíció perei alapján.”¹⁵⁴ Ha a mikrotörténelem egyik célkitűzése a történeti cselekvő középpontba helyezése, akkor ez – most jól láthatjuk – sok esetben csak a másik célkitűzéssel, a „nagy tör-

¹⁵⁰ Ginzburg 2000b, 151–153. A másik lehetőség Richard Kieckhefer eljárása: megpróbálja megismerni a népi boszorkányhitet, de a boszorkánysággal való vádaskodások ellen tett írásos panaszokból és a boszorkányperek a tanúvallomásaiból, nem pedig a vádlottak vallomásából következtet (uo. 150).

¹⁵¹ Daniel 2004, 286.

¹⁵² Idézi Daniel 2004, 286.

¹⁵³ Cerutti 2004, 33–35.

¹⁵⁴ Ginzburg 2011, 6.

ténelmi kérdés” megválaszolásával rivalizálva érvényesülhet. Erre a problémára pedig a történeti cselekvők szempontjai szerinti feladat-kijelölés jelenthet esetleg megoldást; olyan „nagy történelmi kérdést” kell keresni, amely számukra is nagy kérdést jelentett.

Festményekkel Ginzburg korábban is foglalkozott, a *Microstoria*-sorozat első köteteiként megjelent könyve, az *Indagini su Piero: il Battesimo, il ciclo di Arezzo, la Flagellazione di Urbino* (Vizsgálódások Pieróról. A Krisztus megkeresztelése, az arezzói freskóciklus és az urbinói Krisztus megostorozása) Piero della Francesca három fő művéről szól. A könyvben a nyomozás izgalmait élheti át az olvasó, ahogy a szerző az apró részletek vizsgálatán és a keletkezés-történeti kontextus feltárásán át azonosítja a megrendelőket és a festményeken ábrázolt korabeli személyeket, majd megfejti az egyik kép rejtélyét. Ginzburg könyvét a bővített angol kiadásban a művészet társadalomtörténetére tett javaslatként értelmezte,¹⁵⁵ de mivel eljárásának lényege a mikroszkopikus vizsgálat, bátran nevezhetjük a kísérletet a képzőművészet mikrotörténelmének is.

A *Krisztus megkeresztelése* című kép vizsgálata során Ginzburg a kamalduliakban azonosítja a megrendelőket. Ambrogio Traversari főapát adta a festmény ikonográfiai programját, a téma a keleti és a nyugati egyház egymásra találása lett, a ferrara–firenzei zsinaton elért megbékélés. Traversari körének egy tagja, Giovanni Bacci volt a megrendelője Piero egyik fő művének, az arezzói freskóciklusnak. A társadalmi háttér felvázolásával Ginzburg tévesnek minősíthetett egyes ikonográfiai értelmezéseket, a megbízók azonosításával pedig választani tudott a szakirodalomban fellelhető datálási lehetőségek közül.

A *Krisztus megostorozásának* megfejtése a legmerészebb. Ginzburg azt állítja, hogy az egyesülési zsinaton a keleti kereszténységet képviselő, majd a nyugati egyház bíborosává is kinevezett Besszarion érsek küldött Giovanni Bacci közvetítésével egy képet Federico da Montefeltrónak, Urbino hercegének, emlékezve annak meghalt fiára, akit mindketten szerettek, és akit mindketten gyászoltak. A festményen tehát Besszarion tulajdonképpen Federicóhoz beszél, amikor a képen kifelé fordul, s egy nem látható alakhoz intézi szavait. A mű párhuzamba állítja Krisztus fájdalmán keresztül a töröktől szenvedő keresztények és a meghalt fiú, Buonconte szenvedését, s ezáltal Federico da Montefeltro gyászát és az egyház fájdalmat.

¹⁵⁵ Ginzburg 2000a, 150.

Merész értelmezését a művészettörténészek közül végül senki sem fogadta el, Ginzburg azt mégis fenntartotta, és hipotézisét egy 1993. évi előadásában védte meg.¹⁵⁶ Elismerést aratott viszont azon tézise, hogy ezen az alapon kulcsszerepet tulajdonított politika és művészet viszonyának – például a patrónus Giovanni Bacci szempontjai alapján próbálta megérteni az arezzói ciklus és más művek jelentését. Két holland történész megfogalmazása szerint a könyv következtetése szerint a stílusból kiinduló művészettörténeti megközelítést egyértelműen felülírják a történeti forrásokra támaszkodó megállapítások.¹⁵⁷ Bár Ginzburg néha Burke szerint is elgaloppírozza magát – például amikor azt állítja, hogy tudja, mit mond a képen látható egyik alak –, ő is úgy véli, hogy maga a módszer iránymutató. Amikor pedig a *Krisztus megostorozása* előterében látható alakok fülének, orrának, szakállának vagy kézmozdulatainak az elemzéséből von le következtetéseket, az a művészettörténész Giovanni Morelli módszerére emlékeztet.¹⁵⁸

FÜLCIMPÁK, KÖRMÖK, ESETEK

A nyomolvasó paradigmáról szóló nagy hatású módszertani írásában is Morellire támaszkodik Carlo Ginzburg.¹⁵⁹ Ő a festmények attribúcióját nem a festőművészekre jellemző (és a hamisítók által utánozott) nagy és szembetűnő jellegzetességek, hanem a szintén jellemző apró jegyek, például a fülcimpák vagy a körömök alapján kísérelte meg. Metódusát Ginzburg Sir Arthur Conan Doyle világhírű hősének, Sherlock Holmesnak és Sigmund Freudnak a módszerével állította párhuzamba – majd a köztük fennálló tényleges kapcsolatokat is feltárta. Mindhármuk eljárásának lényege az, hogy apró nyomokból próbálnak megérteni egy közvetlenül hozzáférhetetlen valóságot. A hasonlóság oka pedig a közös modell, az orvosi szemiotika.

Ginzburg szerint ez a megközelítés az őskori vadászig nyúlik vissza, aki szintén (a szó szoros értelmében vett) nyomokból követ-

¹⁵⁶ Uo. 118.

¹⁵⁷ Egmond–Mason 1997, 5.

¹⁵⁸ Burke 2000a, xvi–xviii.

¹⁵⁹ A *paradigma indiziario* magyar fordítására több lehetőség is adódik. A hivatkozott tanulmány „következtetésen alapuló paradigmát” javasol, az eredetihez az „index-paradigma”, esetleg a „jel-” vagy „jelzés-paradigma” állna a legközelebb. Itt a Klaniczay Gábor által javasolt „nyomolvasó paradigmát” fogjuk alkalmazni, mert talán ez a változat fejezi ki legjobban a lényegét.

keztetett. Ez a Hippokratész által is alkalmazott tudásmodell azonban már a platóni mögött háttérbe szorult, majd a kora újkorban végleg elnyomta a matematikán, a fizikán és az empirikus módszeren alapuló tudományos megismerés paradigmája, amelynek előfeltétele a számszerűsítés és az esetek ismétlődése. Ginzburg ezzel szembeállítva egy másik paradigmát vázol fel, a feltételezésen vagy következtetésen alapuló tudományokat (mint az orvoslást), ahol egyedi esetek, helyzetek és dokumentumok vizsgálata a cél, amelyet az individualizáló megközelítés jellemez, mert a számszerűsítést nem tudják alkalmazni. A történelem – érvel Ginzburg – hasonlóképpen örökre a konkrétéhoz kötődik. Individualizáló stratégiája miatt a történetész „ahhoz az orvoshoz hasonlít, aki körleírásokat használ, mikor egy adott betegséget vizsgál a betegben. Ahogy az orvosé, a történetész tudása is közvetett, feltevéseken alapul, és következtet.” Miként az orvostudomány, a történettudomány is képtelen arra, hogy elérje a természettudományos alaposságot, hiszen egyediség, és nem ismétlődés jellemzi. De mind az orvoslást, mind a történelmet konkrét tapasztalatokban gyökerező gazdagabb tudás jellemzi – írja Ginzburg: „A tudás e fajtájában megmérhetetlen elemek működnek: az ösztön, a megérzés, az intuíció.”¹⁶⁰

Ehhez igen hasonló dolgot ír le az amerikai pragmatista filozófus, Charles S. Peirce abdukciófogalma. Az abdukció azt jelenti, hogy a tényekből kiindulva keresünk elméletet. Tulajdonképpen találgatunk, de nem vaktában, hanem az intuíció érvényesítésével, mely tulajdonképpen a korábban nem tudatosult információk hirtelen összerendeződése új formában. Az ily módon megfigyelt tényekre alapozott hipotézis jobb, mint ha a véletlen irányítaná a találgatást. Abdukció nélkül nincs előrelépés, mondja Peirce, hisz csak ennek révén jön létre új hipotézis.¹⁶¹

2005-ben Lille-ben *A la trace. Enquête sur le paradigme indiciaire* (A nyomot követve. Anként a nyomolvasó paradigmáról) címmel rendeztek nemzetközi konferenciát Carlo Ginzburg részvételével. Két évvel később a tanácskozás anyaga kötetben is napvilágot látott.¹⁶² A bizonyíték, az érvelés és a racionalitás módjait feltérképező szövegek Ginzburg gondolatának a humán tudományok széles spektrumára gyakorolt megtermékenyítő hatását bizonyították a

¹⁶⁰ Ginzburg 1998, 49–67; idézet 55, 65.

¹⁶¹ Muir 1991, viii, xvi–xix; vö. Sebeok–Umiker-Sebeok 1990; Peirce 1929.

¹⁶² Thouard szerk. 2007.

filológiától és az irodalomelmélettől a történetíráson keresztül a nyelvészetig. Az olasz történész előadásában elmondta, hogy az utóbbi években három eltérő, de egymással összefüggésben álló irányban próbálta a nyomolvasó paradigmára alapított hipotézisét elmélyíteni: a bizonyíték, a szabály és az eset irányában. A legtöbben azért bírálták – írta –, mert a kivételes eseteket vizsgálta, amelyekből nem lehet általánosítani. Pedig a nyomolvasó paradigmáról szóló esszéje nem a fragmentum, az izolált részlet vagy a szabállyal szemben álló kivétel felmagasztalása: „...látszólag marginális részletekből kell kiindulnunk, hogy az ideológia ködjébe vesző valóság általános értelmét megragadhassuk”. Csak a középértékek, az átlag alapján általánosítani nem lehet – érvel –, és Menocchio figuráját vagy Grendi „kivételesen normális” fogalmát ajánlja olvasója figyelmébe.¹⁶³

Ginzburg is utal az esetekből való következtetés lehetőségére, amelyet egy Jacques Revel és Jean-Claude Passeron által szerkesztett kötet járt körül. Szerinte az esetből levont (implicit) elmélet gazdagabb, mint az explicit: az eset úgy képes megkérdőjelezni a domináns episztemológiai paradigmákat, hogy rámutat gyenge pontjaikra.¹⁶⁴ Ginzburg reflexióiból jól látható, hogy felfogásában a mikrotörténelem potenciálja még mindig elsősorban a felforgatásra való képességet jelenti, illetve hogy a mikrotörténelem számára az első számú elméleti problémát 2006-ban is az általánosításban látja. Ennek megoldási kísérleteire a továbbiakban is különös figyelmet fogunk fordítani, sőt ezek sorát a könyv végén megpróbáljuk egy újabb ötlettel gyarapítani.

A Ginzburg által hivatkozott, egy sor tudomány módszertanából merítő gyűjteményes kötet az általánosságokban való gondolkodással szembeállítható esetekben való gondolkodás módszertani rehabilitációjára tett kísérletet. Az esetet – érvelnek a szerkesztők – mélységben kell leírni, miközben egyediségében redukálhatatlan, sohasem lehet definiálni, nem lehet feloldani valamiféle általánosságban. Revel és Passeron így fogalmaz: „Az esetben való gondolkodás azért törekszik az egyediség sajátosságainak elmélyítésére, hogy ezeket leírva, értelmezve vagy értékelve egy általánosabb érvelést alapozzon meg.” De az „egyediség csak akkor képez esetet, ha az azt létreho-

¹⁶³ Ginzburg 2010a, 353–359; idézet 358.

¹⁶⁴ Uo. 361–362; vö. Passeron–Revel szerk. 2005.

zó történetet (létrejöttének történetét), a kontextusát alkotó releváns körülményeket kikutatják”.¹⁶⁵

A *microstoria* nemcsak gondolatok, hanem emberek alakjában is eljutott Párizsba, amire Simona Cerutti vagy Maurizio Gribaudo munkássága a legjobb példa.

TORINO KÉTSZER

A kvantitatív társadalomtörténet valódi hősei nem egyének, hanem társadalmi csoportok voltak – ezeket tulajdonképpen a történetész konstruálta meg. Innen kiindulva a változás első lépcsőjében a vizsgált kor saját kategóriái felé nyitottak a társadalomtörténeteszek, majd ezután a kortársi kategóriarendszer létrejötte került a figyelem középpontjába – az, hogy milyen viszonyok hozták ezeket létre.¹⁶⁶ E koncepció megvalósítására a legjobb példa egy Párizsban dolgozó olasz mikrotörténetész, Simona Cerutti könyve a 17–18. századi Torinóról: *La ville et les métiers. Naissance d'un langage corporatif (Turin, 17e–18e siècle)* (A város és a mesterségek. Egy céhes nyelvzet születése, Torino, 17–18. század).

Cerutti abból indul ki, hogy mivel a társadalom leírására alkalmazott kategóriák idegenek a társadalmi szereplők tapasztalataitól, az ő nyelvhasználatukra kell támaszkodni. De nemcsak át kell vennünk az egykori kategóriarendszert, hanem azt is rekonstruálnunk kell, hogy az miként jött létre. Ahhoz pedig, hogy a társadalmi csoportokat le tudjuk írni, előbb kapcsolataikat kell elemeznünk. Nem szabad evidenciaként kezelnünk, hogy az egyének bizonyos társadalmi csoportokhoz tartoznak, hanem a kapcsolataikat kell szemügyre venni: azt, hogy miként teremtenek szolidaritást, hoznak létre szövetségeket, miként konstituálnak végül is társadalmi csoportokat. A hálózatelemzés módszerét kell tehát alkalmaznunk.

A 16–17. században a torinóiak egyszerűsített társadalomképet alkottak városuk lakosságáról: a hadsereg, a főhivatalnokok és a főnemesség jelentették az elitet, a plebejusokat a városi tanács képviselte, külön csoportként legfeljebb a nők és a fiatalok bukkantak fel. Ezzel szemben a 18. század elején hirtelen kibővült és differenciálódott a céhrendszer, és a torinóiak mesterségi-foglalkozási kategóriákkal kezdték leírni önmagukat, így fragmentálódott az az addig egységes kép, amelyet a város lakossága saját magáról alkotott.

¹⁶⁵ Passeron–Revel 2005, 9–12, 285; idézet 285.

¹⁶⁶ Czocho 1999, 22.

Ennek okát keresve Cerutti a céhek és a többi szerveződési lehetőség történetét összevetve ad választ. A tapasztalatok és életutak sokféleségéből, valamint az egyéni racionalitásból kiindulva vizsgálja, miképpen konstituálódik a társadalmi csoport, illetve hogy az egyéni racionalitás milyen kapcsolatban áll a kollektív identitással.¹⁶⁷ „Cerutti felfogásában a társadalmi valóság és reprezentációja egyrészt a történész által kidolgozott leíró, illetve analitikus kategóriák és a társadalmi szerveződés viszonyában, másrészt a társadalmi szereplők tapasztalatainak és az általuk konstruált társadalmi klasszifikációk viszonyában, harmadrészt a kapcsolatok, az összetartozások kialakulása és a társadalmi csoportok intézményesülése közötti viszonylatokban fonódik egymásba többszörösen” – írja Nagy Ágnes.¹⁶⁸

A hálózatok kutatása és a mikrotörténelmi megközelítés általában jól párosítható. Jó példa erre Christiane Klapisch-Zuber esettanulmánya Lapo Niccoliniről (Parenti, amici, vicini – Rokonok, barátok, szomszédok). A firenzei kereskedő társadalmi kapcsolatainak hálózatát felrajzolva a szerző arra a következtetésre jut, hogy a korban a vérrokonok összetartó és jelentős mértékben együtt is lakó közössége volt az egyén számára a legfontosabb, jóllehet a távolabbi és leszakadó ágakról már hajlamosak voltak megfeledkezni. (Ez, mint láttuk, Santenában is szokás volt – és nyilvánvalóan nem csak ezeken a helyeken.) Új lehetőségeket a házasság révén szerzett rokonok adtak, például a mobilitás elősegítői lehettek egy olyan felemelkedőben lévő figura esetében, mint Lapo. Végül a keresztkomaság (vagyis az ezáltal megragadni vélt barátság) kiegészítő, helyi jellegű volt, és társadalmilag lefelé irányult. A különbségeket jól érzékelteti a társadalmi érintkezés tipikus formája: a vérrokonok egy fedél alá tömörültek, a házasság révén szerzett rokonságot a fontos események alkalmával tartott lakomák hozták össze, míg az emberek barátait időnként behívták az utcáról egy pohár borra.¹⁶⁹

Christiane Klapisch-Zuber egy másik tanulmányának példáját követve egy Boccaccio-novellára építette értelmezését Myriam Greilsammer, az izraeli Bar Ilan egyetem professzora, amikor egy 16. századi németalföldi uzsorásról írt könyvet annak önéletírását és gyermekeihez intézett életvezetési tanácsait alapul véve (*La roue de*

¹⁶⁷ Cerutti 1990, 8–23.

¹⁶⁸ Nagy 2010, 243.

¹⁶⁹ Klapisch-Zuber 1985, 68–93.

la fortune. Le destin d'une famille d'usuriers lombards dans les Pays-Bas à l'aube des Temps modernes – A szerencse kereke. Egy lombard uzsorás családja Németalföldön az újkor hajnalán). Ugyanis Lowys Porquin önéletrajzi munkája – éppúgy, mint Boccaccio uzsorásának, Cepparellónak gyónása – róla teljesen hamis képet ad ugyan, viszont megismerhetjük belőle a kor normáit. A *Dekameron*-beli bűnös uzsorást a falu, ahol átutazóban meghalt, végül szentként kezdte tisztelni, és hasonlóképpen lett az erkölcsoktatás tananyaga Lowys Porquin könyve Németalföldön – mégpedig mind a katolikus, mind a református iskolákban.¹⁷⁰

A rövid kitérő után a párizsi olasz mikrotörténetészekhez visszatérve, Maurizio Gribaudi 1987-ben megjelent munkájában (*Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du XXe siècle* – Munkáséletutak. Társadalmi terek és csoportok Torinóban a 20. század elején) ismét csak Torinóval foglalkozik, konkrétan egy munkásnegyeddel a két világháború között. Mivel azt láthatta, hogy egyfelől a munkások támogatták a fasiszták politikáját, másfelől pedig életútjukat a sokféleség jellemezte, Gribaudi nem abból indult ki, hogy egy homogén és egységes identitással rendelkező munkásosztály létét feltételezte, hanem ehelyett a többgenerációs migrációs tapasztalatok sokféleségét vette alapul. Ebből a közelítésből nem egy társadalmi csoport konstituálódott, hanem egy társadalmi helyzet, amelyet *condition ouvrière*-nek nevezett, majd ehhez kapcsolt egy sajátos munkásidentitást, amely a lokális közösség bázisán jött létre. „A fasizmus behatolásával és az időben ezzel egybeeső generációváltással – a fasizmust a modernséggel azonosító fiatal generáció fellépésével, amely társadalmi kapcsolatait a negyed közösségéből kifelé építve már nem azonosul az előző generáció(k) által működtetett lokális közösséggel – a munkásközösség felbomlik.”¹⁷¹ Gribaudi tehát feltárta, hogy ha a konkrét kontextus mikroelemzését végezzük el, akkor a makrostrukturális okok elveszítik magyarázó erejüket.¹⁷²

Ugyancsak az ő szerkesztésében jelent meg 1998-ben Párizsban egy kötet a társadalmi hálózatokról, amely a társadalmi struktúrák helyett a társadalmi hálózatok vizsgálatát ajánlja. Gribaudi szerint a lényeg az, hogy miként alkotnak a különböző gyakorlatok társa-

¹⁷⁰ Greilsammer 2009.

¹⁷¹ Nagy 2010, 250–257; idézet 256–257.

¹⁷² Gregory 1999, 104; vö. Gribaudi 1987.

dalmi kontextusokat. A hálózatok szoros kölcsönhatásban vannak az egyéni gyakorlatokkal, a társadalmi cselekvéssel, jelentős részben determinálják azokat, másfelől viszont teljesen azok függvényei. Ezek a következtetések nemcsak társadalomtörténetiek, hanem inkább társadalomtudományiak, a mikrotörténelmi gyökerek mégis jól láthatók: az egyéni optika nemhogy leszűkítené a megfigyelések hatókörét, de éppenséggel különösen alkalmas a globális társadalmi dinamika megértésére.¹⁷³

Egy Budapesten tartott előadásában Maurizio Gribaudi amellet érvelt, hogy a mikrotörténelem valódi megkülönböztető jegye nem témájában vagy léptékében keresendő, hanem oksági érvelésében, mivel a vizsgálat középpontjában nem társadalmi tényezők állnak, hanem egyének, az oksági összefüggések nem általánosak, melyeket aztán úgy bontanak le az individuumok szintjére, hanem eleve itt jelentkeznek, „a szereplők interakcióinak dinamikus, nyílt rendszerében”.¹⁷⁴

A társadalom konfigurációs megközelítése mégsem csodaszer a társadalomtörténész kezében. Erre Gribaudi fent említett torinói tárgyú monográfiája is világos tanúbizonysággal szolgál. A kultúrtörténeti felfogások által a középpontba helyezett jelentés ugyanis nem bontakozik ki ebből a megközelítésből. Nagy Ágnes rámutat: „A konfigurációs megközelítés legsebezhetőbb pontja a megfigyelt mozgásoknak, változásoknak, de mondhatjuk, az egyéni döntéseknek, cselekvéseknek történő jelentéstulajdonítás. Miközben képes arra, hogy társadalmi helyzetek közötti mozgások bizonyos léptékben láthatóvá váló szabályszerűségeit megmutassa – ahol is szabályszerűségek alatt az e mozgásokat egyedi konfigurációkban kiváltó mechanizmusokat kell érteni –, illetve arra, hogy az egyén társadalmi helyzetét relativálja, ugyanakkor a mozgások egyén által megélt jelentésének feltételezésében – ahol a két szerző¹⁷⁵ alapján kikerülhetetlennek tűnik egy fent–lent ellentétpárban való gondolkodás – a saját forrásaiból alkotott konstrukción kívülre kell utalnia.”¹⁷⁶

¹⁷³ Gribaudi szerk. 1998.

¹⁷⁴ A „Micro« et »macro«, configuration, échelles” („Mikro” és „makro”, konfiguráció, léptékek) című előadás Bódy Zsombor által készített összefoglalójára támaszkodtam (Bódy–Czoch–Sonkoly 1995).

¹⁷⁵ A megállapítás Paul-André Rosental egyik monográfiájára vonatkozik: Rosental 1999.

¹⁷⁶ Nagy 2010, 254.

A Revel szerkesztésében az esetekből való következtetésről megjelent módszertani munka, csakúgy, mint a Gribaudo szerkesztette kötet a társadalmi hálózatokról, továbbá az ő és Simona Cerutti munkássága az olasz mikrotörténelem tanulságainak a francia történészek által való továbbgondolásáról, illetve a *microstoria* és az *Annales* érzékelhető összefonódásáról tanúskodik. A következő fejezetben erről a jelenségről lesz szó – ez előtt azonban röviden ki kell még térnünk néhány kiváló olasz mikrotörténész munkásságára. Sajnos nincs arra lehetőség, hogy a mikrotörténelem minden olasz reprezentánsának a műveit érdemben méltassuk, csak arról lehet szó, hogy egyes mikrotörténészek bizonyos munkáit megemlítsük. Belátva, hogy a teljességre igényt támasztani eleve reménytelen, koncentráljunk ehelyett bizonyos problémákra – most, a fejezet végén a *microstoria* néhány reprezentánsa kapcsán az olasz mikrotörténelem egy gyakran kiemelt sajátosságára: a történeti elbeszélésre fordított megkülönböztetett figyelemre.

A BÍRÓSÁGI FORRÁSOK ÉS A MIKROTÖRTÉNELEM

Renata Ago arra hívja fel a figyelmet, hogy a tényleges gyakorlatot tükröző források mellett a történésznek érdemes normatív (jogi, irodalmi, filozófiai) szövegeket is vizsgálnia. Ez a folyamatos összevetés teszi lehetővé a társadalmi kapcsolatok, ezeken keresztül pedig a társadalmi konfiguráció „sűrű leírását”.¹⁷⁷ Az újabb olasz mikrotörténelmi munkák több példát adnak a bírósági források kiaknázására. Egy előadásában Cerutti azt hangsúlyozta, hogy a jogi eseteket az újabb irodalom már nem egyszerűen a társadalmi konfliktusok kifejeződésének tartja, hiszen a jogi utat sokszor a legitímáció megerősítésére használták az emberek, illetve a jog csak az egyik útja volt a konfliktusmegoldásnak, a történésznek pedig a teljes spektrumot kell vizsgálata tárgyává tennie. Érdemes feltárni a teljes folyamatot, amelynek a perek csak egyik fázisát jelentették.¹⁷⁸

Angelo Torre egyik tanulmányában („Ritual and Jurisdiction in Northern Italy – Seventeenth and Eighteenth Centuries” – Rítus és joghatóság Észak-Itáliában, 17–18. század) arra mutat példát, hogy egy művelési, gazdálkodási konfliktus hátterét a mikrovizsgálat eredményeképpen egészen másként is felrajzolhatjuk: másképpen

¹⁷⁷ Ago 2004, 45.

¹⁷⁸ Simona Cerutti 1999. május 10-én tartott előadást az Eötvös Loránd Tudományegyetemen „L'étude des conflits” (Konfliktusok tanulmányozása) címmel.

látjuk a rítusokat, amikor a jog oldaláról szemléljük őket. A joggyakorlás azért fontos, mert – ahogy azt a modern jogtörténet megalapította – a középkor és a kora újkor ezen keresztül észlelte a hatalmat. A rítus is kvázi-jog, és a birtoklás kultúrájának kontextusában kell értelmezni. A történeti cselekvők ugyanis elismerésre és legitímációra törekedtek. A szabályokat mindig tettekkel hozták létre, így a cselekedeteket nem lehet elválasztani az általuk hordozott üzenetektől. Torre a Montaldo Scarampi faluban lezajló *Rama* ünnepet a föld jogi státuszának meghatározása szemszögéből vizsgálja, ezért új értelmezési keretbe helyezi: „A *Rama* rituálét [...] arra használták, hogy a helyi közösség definiálja a földesúri erdők fölött gyakorolt jogait.” A rituálé legitim birtoklást fejezett ki, vagyis azon keresztül hatalmi igényt támasztottak.¹⁷⁹

A tér társadalmi generálásával foglalkozik Angelo Torre az „asti csodát” tárgyaló tanulmányában „The Miracle of Asti and the Construction of a Religious Centre in the Early Modern Period” – Az asti csoda és egy vallási központ létrejötte a kora újkorban. A helyi hatalmi kontextusban a csodás esemény – egy vérző ostya – sokféle jelentést és jelentőséget felölthetett. Torre a cselekedeteket abból a szempontból próbálja meg elemezni, hogy mennyiben jelentettek az *ancien régime* időszakában kulcsfontosságú legitimitási igényt a rivális jogrendszerek metszéspontjában. A történeti cselekvők különféle hatalomforrásokat próbáltak mozgósítani a káptalantól kezdve a város intézményein és a koronán keresztül egy prófétaig vagy akár a csodáig. Mindezt pedig Torre értelmezése szerint a térbe kivetülve lehet megfigyelni, a teret ugyanis a szereplők egybehangzó értelmezése szerint a cselekvések strukturálták. Az „asti csoda” arra utal, hogy a történésznek nem annyira egy szimbolikus rendszerként meghatározható kultúrával van dolga, hanem inkább egy olyan társadalomról vagy relacionális szféráról, amelyet jogi fogalmakkal lehet definiálni.¹⁸⁰

Torre egyértelműen a mikrotörténelem főáramába sorolható, hiszen arra használja a lokalitás vizsgálatát, hogy az egyediségből

¹⁷⁹ Torre 2010, 317–346; idézet 341.

¹⁸⁰ Torre 2008, 134–155. A mikrotörténész Torre megközelítése közeli rokonságot mutat Thomas Kuehnéval, aki jogantropológiaként határozza meg saját, a jogtörténettel szembeállított megközelítését. „Kiterjesztett esettanulmánynak” nevezett alapos eset-analízisét bízást nevezhetjük mikrotörténelminek is (Kuehn 1991, 1–11 és például 238–258).

általánosítsa,¹⁸¹ utolsónak idézett következtetése pedig egyértelműen a kultúrtörténeti vonallal szembehelyezkedő, társadalomtörténeti orientációjú mikrotörténészek közé utalja. Egy másik tanulmányában a hálózatelemzés mellett érvel, és úgy fogalmaz, hogy a hálózatelemzés a viselkedést a társadalmi kapcsolatokra vezeti vissza, megmutatja, miként strukturálódnak az interperszonális viszonyok az intézményes csoportokon túl, illetve hogy a normák az interperszonális viszonyokban termelődnek, és a struktúra ezáltal jön létre. Minderre a *Microstoria* könyvsorozatban a szicíliai maffiáról könyvet író Blok, illetve Giovanni Levi, valamint Franco Ramella munkásságát említi példaként a később tárgyalandó brit Alan Macfarlane mellett. Ramella a munkabért vizsgálta úgy, ahogyan Levi Santenában a földárakat. „Az eredmény kétségtávol a formális csoportok és az intézmények feloldódása egy ezeket keresztező viszonyrendszer szövedékében” – írja Torre.¹⁸²

Mivel nem volt megelégedve a Levi megközelítését szervező „stratégia” fogalmával, Simona Cerutti az életpályák vizsgálatától szintén a jogi ügyek felé fordult. A bírósági „forrásokból nem annyira a társadalmi struktúra bontakozott ki számára, mint inkább az emberek értelmezései arról, milyennek kellene lennie a társadalomnak, illetve az, ahogyan ezen értelmezéseiről folytatott vitáik során megpróbálták egységre jutni egymással, valamint törekvésük döntéseik legitimációjára”. Ahelyett, hogy egy számukra ismeretlen valósággal szembesítenénk őket, akár illúzióikkal együtt is komolyan kell vennünk a történeti cselekvőket. Ez a Luc Boltanski által is hangsúlyozott, de (mint láttuk) a kultúrtörténeti felfogásokat általában jellemző belátás vezetett el sok társadalomtörténeti irányultságú mikrotörténészt a kulturális és szellemi dimenziók vizsgálatához – írja Cerutti. Ő a cselekvők visszahatását hangsúlyozza a (például jogi) normatív rendszerekre – hiszen hosszú időtávban ezek is fejlődtek. Végső soron a cselekvések hozzák létre a struktúrákat és legitimálják ezeket.¹⁸³

ERETNEK VAGY UDVARONC?

A *Microstoria* könyvsorozatban 1983-ban jelent meg a torinói Einaudi kiadónál Pietro Redondi könyve Galileiről *Galileo eretico* (Az

¹⁸¹ Torre 2008, 138–139.

¹⁸² Torre 2001, 271–273; idézet 273; vö. Ramella 1983.

¹⁸³ Cerutti 2004, 27–31; idézet 27.

eretnek Galilei) címmel. „Amint láttuk, ha egy részleten változtatunk, sok minden megváltozhat” – írja Bellarmino bíboros portréja kapcsán, amelynek az egyháznagy szentté avatása után készült másolatáról eltűnt a szűrős pillantás.¹⁸⁴ Ez a kijelentés a könyv mottója is lehetne. Redondi ugyanis egy névtelen feljelentő levélből kiindulva a kopernikuszi világképet a Bellarmino és utódai inkvizíciója előtt védő modern tudós portréja helyett egészen más képet fest Galilei híres peréről.

Galilei 1623-ban megjelent, a frissen megválasztott pápának ajánlott *Il saggiatore* (Aranymérleg) című könyve a kor művelt közönsége (és VIII. Orbán pápa) előtt főleg irodalmi stílusával aratott elsőprő sikert, ahogy megsemmisítő bírálattal illette a jezsuita Grassi atya nézeteit az üstökösökről. (Ironikus módon a mai tudományos állásponthoz közelebb áll ez utóbbi, amely Tycho Brahe nézeteire épített.) A könyvben az *Accademia dei Lincei* előkelő tudóskörének antiarisztoteliánus álláspontját védve Galilei a szabad szellemű tudományos kutatás nevében nevetség tárgyává tette a tekintélyekre építő avított gondolkodást és a jezsuitákat, akik ezt képviselték. A könyv lényegében tehát támadást intézett a katolikus egyházzal és a kor uralkodó mentalitásával összefonódó filozófia ellen. Atomizmus a fény és a hő részecsketermészete elméletének kifejtésében csúcsosodott ki. De vajon miért mondta később Galilei, hogy minden baja az *Il saggiatore*-ével kezdődött – kérdezi Redondi.

Rámutat arra, hogy a harmincéves háború alakulása véget vetett annak a kulturális pezsgésnek, amelyben előkelő Kopernikus- és Galilei-párti katolikusok szembefordultak a tridenti ellenreformációval, a skolasztika feléledésével. 1631-ben Gusztáv Adolf seregei Itáliát fenyegették, Richelieu vele kötött szövetsége pedig kihúzta a szőnyeget VIII. Orbán franciabarát politikájának lába alól, az egyházi állam visszakényszerült a korábbi Habsburg-függésbe. A spanyolpártiak pedig sürgették a pápát, hogy Rómában is csapjon le az eretnekekre. 1632-ben, a titkos konzisztóriumon személyes támadást intéztek a pápa ellen, azzal vádolták, hogy toleráns az eretnekekkel szemben. A vita majdnem tettelegesséig fajult. Ludovisi bíboros azt követelte, hogy az eretnekek védelmezése miatt a pápát tegyék le a trónról. VIII. Orbán arra kényszerült, hogy beadja a derekát a spanyolpártiaknak, vége szakadt a kacérkodásnak a franciákkal, a nagyvonalú és megengedő mecenatúrának, visszatért a kulturális

¹⁸⁴ Redondi 1987, 7.

életbe a jezsuita dominancia. Ebbe a kontextusba illeszkedik Galilei pere – írja Redondi.

Dialogo sopra i due massimi sistemi (Párbeszéd a két világrendszerről, 1632) című műve a legrosszabbkor jelent meg, és még abban az évben vizsgálat indult ellene. Redondi szerint Grassi atya volt a korábban az *Il saggiatore* ellen írt névtelen feljelentés szerzője, amelyet ő Bellarmino bíboros portréja alatt, annak immár jóságossá szelídített tekintete előtt, 1982-ben az inkvizíció levéltárában kezébe kapott. Grassi az *Il saggiatore*-ra írt válasziratában nem az üstökösök kérdésére koncentrált, hanem Galilei nézetei eretneknek minősíthető elemeire. Publikált vádjai névtelen feljelentésével együtt olvasva válnak teljesen egyértelművé, az oltáriszentségnek nemrégiben a tridenti zsinat által a dogma szintjére emelt kérdéséről volt szó. Ha a misén már Jézus testévé átváltoztatott ostya fizikai tulajdonságai (színe, illata, íze) megegyeznek a kenyér tulajdonságaival, akkor az *Il saggiatore* atomizmusa értelmében ezeket a jellemzőket csak a kenyér „részecskéi”, „atomjai” hordozhatják, így lehetetlen, hogy az ostya átváltoztatása tökéletesen megtörtént volna. Nem csoda, hogy a protestánsok részéről meginduló teológiai támadások Galilei hatását tükrözik, illetve hogy a 17. századi jezsuita teológia fő vonulata az oltáriszentség átlényegülése dogmájának apológiája lett.

De Galilei mégis a pápa természettudósa volt, és világra szóló botrány lett volna, ha róla derítik ki, hogy eretnek. Ezért különleges elbánásban részesült, ügyével maga a pápa és Barberini bíboros foglalkozott. Egy vele szimpatizáló különbizottságot állítottak fel, hogy találjon a dogma megsértése helyett egy kisebb vétséget, amelyért elítélhetik. Úgy döntöttek, hogy az inkvizíció azért vizsgálja meg a *Párbeszéd a két világrendszerről* című művét, mert Galilei megszegte az 1616-ban Bellarmino bíborosnak tett ígéretét, miszerint nem védelmezi a kopernikuszi eszméket. (Ezt a nyilatkozatot egyébként nem írta alá, és ez a vétség nem is jelentett eretnekséget.) A perben ugyan a kor atmoszférájához illően Galileit elítélték, írja Redondi, de csak tessék-lássék módon. Bár bűnbánatra és életfogytiglani börtönre ítélték, egy napra sem zárták a Szent Hivatal tömlöcébe, hanem azonnal visszaengedték a firenzei követ palotájában található lakosztályába, majd saját villáját jelölték ki házi őrizetének helyszínéül. Grassit ugyanakkor leváltották a római jezsuita egyetem éléről, s bár zajlott az általa tervezett Szent Ignác-templom építése,

elküldték Rómából, és oda VIII. Orbán életében vissza sem térhetett.¹⁸⁵

Érdekes összevetni Redondi munkáját Mario Biagioli *Galileo, Courtier* (Galilei, az udvaronc) című, egy évtizeddel később megjelent könyvével, amely az udvari kultúra kontextusában helyezi el Galileo Galilei tevékenységét azon az alapon, hogy tudományos munkásságára meghatározó jelentőségű volt udvaronci szerepe. Biagioli könyvének tárgya egy reneszánsz tudós *self-fashioning*-je: miként avanzsált matematikusból az udvari *patronage* (patronátus) rendszerében filozófussá. A kor felosztása szerint ugyanis a matematika a filozófiának és teológiának volt alárendelve. A matematikusok, mint Kopernikusz, nem is foglalkozhattak volna a természeti jelenségek fizikai dimenzióival (példának okáért a változások és a mozgás okaival). Kopernikusz tehát nem egyszerűen egy új bolygóelméletet alkotott meg, hanem ezáltal betolakodott a filozófusok szakterületére. Galileinek a heliocentrikus világmépé legitimációjához a tudományok hierarchiáját is újra kellett formálnia.

Az udvar pedig azáltal járult hozzá az újfajta tudomány kognitív legitimációjához, hogy gyakorlóinak társadalmi legitimációt nyújtott. A matematikusok, mint Galilei, az udvarban tehettek szert magasabb presztízszre és szavahihetőségre, amellyel beérhették a filozófusokat. Bár Galilei a Hollandiában feltalált teleszkóp tökéletesítésével komoly csillagászati eredményeket ért el, nem asztronómiai felfedezései tudományos súlyának köszönhetette, hogy a Mediciék udvarába került a nagyherceg udvari filozófusaként (és nem csak matematikusaként), hanem annak, hogy a Jupiter holdjait a Mediciék dinasztikus mitológiájához tudta illeszteni.¹⁸⁶ (Cosimóval azonosították a Jupitert, négy holdját pedig – Medici-csillagok néven – leszármazottaival.)

¹⁸⁵ Az angol nyelvű Galilei-összkiadás szerkesztőjének, Maurice A. Finocchiarónak a könyvismertetése szerint a szakmai konszenzus viszont az, hogy Redondi fő tézise téves: tényleg kopernikanizmusa volt Galilei elítélésének igazi oka (Finocchiaro 1990, 131).

¹⁸⁶ Egy kortárs szerint Cesare Cremonini, Galilei padovai kollégája, az arisztotelészi filozófia professzora azt mondta, hogy bele sem akar nézni a távcsőbe. Ő áll Edward Muir egyik tanulmányának középpontjában, mint aki az inkvizíció szemében Arisztotelész kritikusaként, a kopernikuszi nézetek védelmezőjeként, a lélek halhatatlanságának tagadójaként és a szabad kutatás hirdetőjeként Galileinél jóval veszélyesebb eretnek volt, de akihez velencei területen nem férhettek hozzá. Cremonini mindig álarcot hordott, sőt váltogatta is ezeket, és éppen játékosága, intellektuális stílusa miatt volt annyira népszerű tanítványai körében (Muir 2007, 13–59).

Biagioli érvelése szerint tehát az egyetemektől a tudományos akadémiaiáig az udvaron keresztül vezetett a tudományos forradalom útja.

Galileit nem konkrét felfedezései tették a kopernikuszi világkép harcos képviselőjévé, mert ezek kopernikuszi vonatkozása nem volt nyilvánvaló – akár le is tagadhatta, el is hallgathatta volna. Az őt ért támadásoknak csak akkor lett ez a központi eleme, amikor máshol nem sikerült rajta fogást találni. A *patronage* dinamikája tette a kopernikuszi világképet központi kérdéssé Galilei esetében – érvel Biagioli. Főleg azért támadták, mert magas státuszra tett szert, olyan célpont lett, akihez kihívást intézve hírnevet lehet szerezni. Ráadásul Galileitől új helyzetében elvárták az új felfedezéseket és a nagy vitákat. Ha filozófus akart maradni, fel kellett vennie a kesztyűt, így lett belőle teljesen Kopernikusz-párti. „Kéz a kézben járt együtt a Kopernikusz-pártiság, a *patronage* és Galilei mint filozófus *self-fashioning*je.”¹⁸⁷ Az amerikai történész végül Galilei perét is újraértelmezi, nem mint a tomista teológia és a modern kozmológia összezapását, hanem mint egy udvaronc bukását.

Mindkét munka alapvetően kultúrtörténeti jellegű,¹⁸⁸ hiszen értelmezésükben a korabeli jelentés feltárása a központi mozzanat. Galilei bizonyos, ma általában tudománytörténeti szempontból fontosnak tekintett állításának az újraértelmezésére egyfelől a teológiai (és politikai) viták összefüggésében, másfelől az udvari kultúra és társadalom kontextusában került sor. A rekonstrukciót mikroelemzések teszik lehetővé, illetve Galilei egyértelműen aktív cselekvőként jelenik meg. Ezen az alapon mindkét könyvet mikro-történelminek nevezhetjük, habár definíciónk harmadik eleme, a „nagy történelmi kérdés” meglelte nem egyértelmű. Menocchio kisember volt, a népi kultúra pedig nagy történeti probléma. Galilei azonban maga is nagy ember, többféle mércével mérve is jelentős személyiség – karrierjének felívelése, a kopernikuszi világrend melletti kiállása vagy perbe fogása pedig inkább kisebb történeti problémák, amelyek egyedül azért kaphatnak fontosságot, mert nem akárki, hanem Galilei életének kulcsmozzanatai. Ő pedig azért fontos, mert egyike a modern tudományosság alapító atyáinak, mely tudományosságra pedig a mai nyugati kultúra egyik tartóoszlopaként tekintünk. Vagyis – ha egyáltalán beszélhetünk „nagy történeti

¹⁸⁷ Biagioli 1993, 94–101; idézet 101.

¹⁸⁸ Burke történeti antropológiának mondja Biagioli könyvét (Burke 2008, 43).

problémáról”, és így igazi mikrotörténelemnek tarthatjuk e két könyvet – a kritérium mintegy kívülről jön, a nagy *természettudós* életének fontos kérdései minősülnek „nagy történelmi kérdésnek”. De – ha jobban meggondoljuk – már Piero della Francesca képeinek elemzésekor is ez volt a helyzet; egy harmadrangú festő munkáinak ikonográfiai elemzése és társadalmi-kulturális kontextualizációja miért is lett volna mikrotörténelem? Csak azért érdekelhet minket az, hogy ki kicsoda a képén, mikor keletkezhettek egyes alkotásai, illetve mit jelenthettek, mert e képek a ma általunk igen nagyra tartott reneszánsz piktúra fő művei közé tartoznak – egyébként ezeket a problémákat semmiképpen sem tekinthetnénk „nagy történelmi kérdéseknek”.

HOL A MIKROTÖRTÉNELEM HATÁRA?

Más munkák más tekintetben érintik a mikrotörténelem határát. Siena mellett, Marciano faluban lakott Duccio Ballustracci 1984-es *La zappa e la retorica. Memorie familiari di un contadino toscano del Quattrocento* (A kapa és a retorika. Egy 15. századi toszkán paraszt családi feljegyzései) című könyvének főhőse, Benedetto del Massarizia, egy viszonylagos és sérülékeny jómódban élő, az éhségtől fenyegetett és a háborútól rettegő paraszt. Benedetto 1439 és 1502 közt született bejegyzéseket tartalmazó két kis kézírásos könyvecskéje betekintést nyújt a reneszánsz városi centrum holdudvarában fekvő falu életébe – pontosabban a parasztok életének gazdasági aspektusaiba. Ezek a kötetek nem a legfontosabb gazdasági ügyleteit rögzítik, mert Benedetto tudta, hogy a közjegyzőnél vagy a városi feljegyzések közt mindig megtalálhatja azt, ami náluk lejegyzésre került, míg feljegyzés híján napi ügyleteinek, – marhavásárlásának, kölcsöneinek, tűzifa-, bor- és mészértékesítéseinek, búzaeladásainak – nyoma veszett volna. Felíratta továbbá magának annak a közjegyzőnek a nevét, aki okiratba foglalta fontosabb ügyletei valamelyikét, és ezek velejét és dátumát is feljegyezte. Azt ugyanis, amit könyvébe írtak, el tudta olvasni, de maga nem volt írástudó, üzleti ügyeit majd harminc közjegyző intézte, valamint mesteremberek, hivatalnokok, bankárok, szerzetesek, papok, arisztokraták, tanítók és más írástudók tettek bejegyzést könyvecskéibe. A Massarizia család példázza az örökölt-vásárolt földek, illetve a részesbérlet, a kisbirtok és a bérlet közötti mozgást. Tagjai vagy a faluban laktak, vagy tanyákra települtek ki. Benedetto sok földet gyűjtött össze élete végére, de birtokát nagy adóssággal terhelve

hagyta utódaira, ami csődhöz is vezetett. Gazdálkodását a búzatermelés mellett szőlőművelés és mészégetés jellemezte, valamint erre felé szokatlan módon mindig tartott állatokat.¹⁸⁹

A társadalomtörténeti *microstoria* jeles munkái közé tartozik Edoardo Grendi könyve Cervóról (*Il Cervo e la repubblica: Il modello ligure di antico regime* – Cervo és a köztársaság. Az ancien régime ligur modellje) és Osvaldo Raggio munkája Fontanabuonáról (*Faide e parantele: Lo stato genovese vista dalla Fontanabuona* – Vérboszszú és rokonság. A genovai állam Fontanabuonából nézve). E két, Genova környéki vizsgálat a korábbtól teljesen eltérő képet fest a kora újkori állam kialakulásáról: nem a központi intézményeket, hanem a helyi politikát állítja a középpontba, helyi társadalom és központi hatalom kölcsönhatását vizsgálva.¹⁹⁰ Cervóban a helyi közösség megosztottságát nem a patrónus–kliensi viszonyok, hanem a helyi szolidaritás formálta, a gazdaságot pedig a piacon kívüli erők definiálták. A legfontosabbak a helyi kapcsolatok voltak, a személyközi viszonyok pedig képlékenyek. Grendi megmutatja, hogy mennyire hamis képet festenek a helyi közösségről az elit politikai viselkedésének leírásán és a makrostatisztikai adatokon nyugvó beszámolók.¹⁹¹ A megfigyelt tényben általánosítani, a megfigyelt egyedi eset kontextusrendszereit kibontani – talán ez lehetne a mikrotörténelem legáltalánosabb receptje. Ahogy Osvaldo Raggio is mondja: „Az esemény – a kis események éppúgy, mint a nagyok –, amennyiben kontextualizáljuk, szétboncoljuk, és részeiben kerül közeli, aprólékos vizsgálatra, oly lencsévé alakulhat, amely képes a valóság tisztább képét, mélyebb és általánosabb struktúrák képét adni”.¹⁹²

Az olasz mikrotörténelem egyes munkái – mutat rá Carlo Ginzburg – rábírják olvasóikat arra, hogy másképpen nézzék a múltat. Franco Ramella mikroszkopikus vizsgálata (*Terra e telai: Sistemi di parentela e manifattura nel Biellese dell'Ottocento* – A föld és a szövőszékek. Rokonsági rendszerek és manufaktúra Biella vidékén a 19. században) arról, hogy a Val di Mosso egy kis falujában milyen változásokat hozott a mechanikus szövőszék bevezetése, megváltoztatja a protoindusztrializációról alkotott képünket, Osvaldo Raggio munkája Fontanabuona mikrotörténelmével pedig kikényszeríti,

¹⁸⁹ Ballustracci 1999.

¹⁹⁰ Szekeres 1999, 3–5; vö. Grendi 1993; Raggio 1990.

¹⁹¹ Muir 1991, xv.

¹⁹² Idézi Szekeres 1999, 15.

hogy más szemmel nézzünk a kora újkori állam születésére.¹⁹³ Szemben mindezen művekkel Ballustracci könyve nem lép fel ilyen igény-nyel. A forrás alig ad információt Benedetto családtagjairól, s nem-igen tudunk mást meg belőle életének gazdasági aspektusainál. De még így is talán több lehetne ez a munka egy jól feltárt esetről, ha szerzője fenntartotta volna a *microstoria* „nagy történelmi kérdések” iránti érdeklődését. Bizonyos értelemben bátorság kérdése csupán, hogy egy kivételes forrást feldolgozva a történész pusztán érdekes esettanulmányként tekint saját munkájára, vagy valamely „nagy történelmi kérdésre” adott választ lát meg benne. Hogy miként, arra a könyv végén még visszatérünk.

Luisa Ciamitti tanulmánya Angela Melliniről a *Quaderni Storici*-ben jelent meg (*Una santa di meno: storia di Angela Mellini, cucitrice bolognese* – Egy szenttel kevesebb. Egy bolognai varrónő, Angela Mellini története). Főhőse, egy 17. századi, szegénysorban élő varrónő orsolyita, vagyis nem kolostorban élő világi szerzetes volt, aki misztikus jelenéseket tapasztalt meg. Az inkvizíció vizsgálata elsősorban gyóntatójával fenntartott bizalmas kapcsolatát firtatta, de végül megelégedtek azzal, hogy az orsolyitát bűnbánatra kötelezték, és a papot elhelyezték máshová. A szentté válás azonban elérhetetlen messzeségben maradt Angela számára.¹⁹⁴ Sara Cabibbo és Marilena Modica egy sikeres boldoggá avatás kapcsán tették tüzetes vizsgálat tárgyává Maria Crocifissa életét, Angiolina Arru pedig egy 18. századi szolgáló, Antonio Guberti kapcsán tesz fel általános kérdéseket uraival való kapcsolatáról, életviszonyainak változásáról, nemcsak a *Hogyan?*, hanem a *Miért?* kérdésre is választ keresve.¹⁹⁵ A mikrotörténelem határát szigorúan meghúzó Otto Ulbricht sem vonja kétségbe, hogy az utóbbi esettanulmányok „nagy történelmi kérdésekre” keresik a választ, pedig megtehetné – ahogy Ciamitti tanulmánya is inkább a határán van a mikrotörténelemnek.

A MIKROTÖRTÉNELEM MINT NARRÁCIÓ

„A hetvenes évek végén az olasz mikrotörténészek csoportját összehozó kísérletező kedv alapja annak világos tudatosítása volt, hogy

¹⁹³ Ginzburg 1993, 33; Levi 1991, 131; vö. Ramella 1983; Raggio 1990. Grendi is úgy véli, hogy a mikroelemzés elsősorban a politikatörténetet termékenyítette meg (Grendi 1996, 236).

¹⁹⁴ Ciamitti 1990.

¹⁹⁵ Ulbricht 2009, 19; vö. Cabibbo–Modica 1989; Arru 1995.

a kutatás minden fázisa konstruált, és nem adott. Minden, a tárgy és jelentőségének meghatározása, a vizsgálatára szolgáló kategóriák felállítása, a bizonyítás kritériumai, a stílus és a narratíva azon mintái, amelyek segítségével eredményeit az olvasó elé tárják” – írta Carlo Ginzburg.¹⁹⁶ A történetész szövegének, történetmondásának középpontba állítása többek szerint a mikrotörténelem egyik védjegye. Gianna Pomata számára az helyezte Ginzburg mikrotörténelmét Grendié fölé, hogy nem társadalomtudományi művet akart írni, hanem regényírókkal kelt versenyre. Szerinte E. P. Thompson vagy Carlo Ginzburg akkora hatást tudnak kelteni, mint egy regényíró.¹⁹⁷ Maga Ginzburg Tolsztojra hivatkozik, aki a *Háború és béké*ben kifejti, hogy a történeti jelenséget csak minden résztvevő cselekedeteinek rekonstrukciójával lehet feltárni, illetve Stendhalra, aki *A párizsi kolostor* elején ad egy híres leírást a waterlooi csatáról – alulnézetben.¹⁹⁸

Thomas V. Cohen nem tartja ugyan teljesen mikrotörténelminek Guido Ruggiero *Binding Passions* (A szenvedélyek béklyója) című könyvét (amellyel később fogunk megismerkedni), de ezzel az irányzattal rokonítja. A következőket tartja jellemzőnek a mikrotörténelem stílusára: „Mint a mikrotörténelem, ez a könyv is a marginális és a bizarr jelenségekre koncentrál, a történeti cselekvő érdekli, és a történeti kutatás bonyolult episztemológiája, bátran elvarratlanul hagy bizonyos szálakat, és a szöveg kifejezetten hajlik az önreflexióra és gyakran a játékoságra.”¹⁹⁹

Sokan rámutattak már, hogy a történetész akarva-akaratlanul mindenképpen a narratívát használja akkor, amikor az olvasóhoz fordul, és ez az eszköz nem elhanyagolható befolyással bír a létrehozott végeredményre. A narratív mód Jerome Bruner szerint a paradigmatis és mellett a megismerés másik lehetőségét jelenti, míg az érvelés formális és empirikus bizonyítás révén győzi meg igazságáról az olvasót, a történet életszerűségével hat. „Paul Ricoeur (1983) érvelése szerint a narratívum az emberi jelenségekben való érintett-

¹⁹⁶ Ginzburg 1993, 32.

¹⁹⁷ Pomata a biokémikus Erwin Chargaff intenzitásfogalmára hivatkozik (szembeállítva azt Roland Barthes valóság-effektusával). Chargaff szerint bizonyos műalkotásokban létrejöhetnek olyan víziók, amelyek révén az emberek hirtelen közvetlenül kapcsolatba léphetnek a valósággal (Pomata 2000). Korábban láttuk, hogy Christiansen szerint a mikrotörténelmet éppen ez jellemzi.

¹⁹⁸ Ginzburg 1993, 24.

¹⁹⁹ Cohen 1995, 669.

ségünkre épül” – idézi Bruner.²⁰⁰ Az emberek a történetekkel adnak értelmet mindannak, ami velük történt – hangsúlyozza. És ahogy Dewey fogalmazott: a nyelv eszköz (ha nem az *egyetlen* eszköz), amellyel rendet tudunk teremteni a dolgokról való gondolataink közt.²⁰¹

Mint láttuk, Lawrence Stone *Az elbeszélés újjászületése* címmel írt a hetvenes években felbukkanó újabb, kultúrtörténetiként jellemezhető irányzatokról.²⁰² Paul Veyne már 1971-ben rámutatott arra, hogy a történetírás nem tudomány – hiszen nem magyaráz, és nincs módszertana sem –, csupán eseményeket mesél el. A magyarázat pedig „az a mód, ahogy az elbeszélés egy megérthető cselekvéssor szerint elrendeződik”.²⁰³ Ricoeur, aki a legtöbb figyelmet szentelte a történelem és az idő kapcsolatának,²⁰⁴ „az emberi tapasztalat időbeni jellegé”-re mutat rá: „Az idő akkor válik emberi idővé, ha narratív formában jelenítik meg; másfelől, az elbeszélés akkor töltökezik fel jelentéssel, ha körvonalazza az idő megtapasztalásának fő vonásait”.²⁰⁵ A fő kérdés a struktúrák és az események viszonya, a történetíró leírásokban Ricoeur véleménye szerint a történészeknél az esemény belülről folyamatosan alakítja a struktúrát. Koselleck szerint bár a struktúrákat általában leírás, az eseményeket pedig elbeszélés által szoktuk megjeleníteni narratív formában, a kettő mégsem választható el egymástól, mert az egyes struktúrákat csak az esemény teszi láthatóvá: „...a modern történelem folyamatjellegét valójában nem lehet másképp megragadni, csak a struktúráknak az események általi magyarázatán keresztül, és fordítva”.²⁰⁶

Noha mindebből természetesen az következik, hogy a narráció minden történeti munkának kulcsmozzanata, jól látható azonban, hogy milyen tétje van az elbeszélésnek a mikrotörténelem számára, amely a „nagy történelmi kérdések” (ha úgy tetszik, a struktúrák) iránti érdeklődést egy percre sem adja fel, miközben körülhatárolt történeti tárgyakat (a leggyakrabban eseményeket) vizsgál intenzíven. Talán mondhatjuk azt, hogy a történészi szöveg narratív megfor-

²⁰⁰ Bruner 2001, 27, 29; idézet 29; vö. Ricoeur 1983–1985.

²⁰¹ Bruner–Lucariello 2001, 131, 136.

²⁰² Stone 2006.

²⁰³ Idézi Revel 2004, 31.

²⁰⁴ Ricoeur 1983–1985.

²⁰⁵ Idézi Revel 2004, 31.

²⁰⁶ Idézi Revel 2004, 32–33; idézet 33.

málására fordított kitüntetett figyelem elsősorban a kultúrtörténeti súlypontú *microstoriát* jellemzi.

Másfelől a kutatási folyamat maga is a történész reflexiójának tárgyává válik²⁰⁷ – ez az olasz mikrotörténelem esetében néha egészen egyértelmű. Maga Ginzburg azt mondja, hogy *A sajt és a kukacok*-ban már „a hipotézisek, kétségek, bizonytalanságok is az elbeszélés részeivé válnak”.²⁰⁸ Könnyen érthető, miért van ez így. Ha gyakorló történészként belegondolunk saját mesterségünk részleteibe, többségünk talán egyetért azzal a megállapítással, hogy a legérdekesebb maga a kutatás, az a nyomkereső vagy detektív-feladat, amelyet a forrásokat olvasva, azokban keresve, „kutatva” végzünk. Ha minden történeti munka képes lenne az olvasónak is átadni mindazon szellemi izgalmat, amelyet megalkotója kutatóként átélhetett, jóval népszerűbb olvasmányok születhetnének.

Redondi könyve bevezetőjében csak rébuszokban beszél, olvasója kíváncsiságát több mint száz oldalon keresztül csigázza, míg végül elárulja, milyen „G” betűvel jelzett iratot talált a vatikáni levéltárban 1982. június 11-én. A másik, hasonló szignójú, de más kéztől származó feljelentés szerzőjének Galilei jezsuita vitapartnerével, Grassi atyával való azonosítása valódi történeti detektívmunka. Még inkább az Ginzburg Piero della Francesca három fő művéről szóló könyvében a helyszínek és a szereplők azonosítása, gondoljunk csak a *Krisztus megostorozása* egyes háttér-elemeinek lateráni helyszíneivel való azonosítására, illetve arra, hogy Carlo Ginzburg egyenesen azt állítja, hogy a képen ábrázolt jelenet, a Krisztus megostorozására a nagypénteki liturgia keretében történt megemlékezés időpontját napra pontosan meg tudja határozni, arra 1459. március 23-án került sor.²⁰⁹

De a kutatás ilyesfajta mozzanatainak előtérbe állítása a történeti narratívában nem szorítkozik a kultúrtörténeti kérdésekre összpontosító mikrotörténetesek munkásságára. Már idéztem Robert Darnton javaslatát egy idegen kultúrába történő behatolásról, Levi könyve a santenaiakról egy addig ismeretlen módon működő paraszti társadalmat tárt fel, és ez hasonló szellemi izgalmat jelenthet egy olvasónak. Valódi rejtéllyel és igazi megfejtéssel kevés mikrotörténelmi munka tud szolgálni, a fentiekén túl talán Linehan hama-

²⁰⁷ Christiansen 1995, 7.

²⁰⁸ Ginzburg 1983, 24.

²⁰⁹ Redondi 1987; Ginzburg 2000a.

rosan említendő munkája a zamorai apácákról és barátokról.²¹⁰ Mégis, mint már láttuk, és ahogyan a későbbiekben ezt még alaposabban dokumentálva láthatjuk, a mikrotörténelem kifejezetten sok izgalmas olvasnivalót hozott létre.

Peter Burke az eseménytörténetről és az elbeszélés feleledéséről írva 1991-ben a modern elbeszélések eszköztárából a több szempontot érvényesítő és az alternatív befejezések módszerét alkalmazó elbeszélést ajánlotta történész kollégáinak, illetve azt, hogy ahelyett, hogy a háttérből afféle mindentudó elbeszélőként szólnának, lépjenek az előtérbe, és tegyék explicitté preferenciáikat. De a legfontosabb az – írja –, hogy narratívájuk „elég sűrű legyen” ahhoz, hogy ne csak az eseményekkel vagy a szereplők intencióival foglalkozzon, hanem a struktúrákkal is. Ehhez pedig a mikroelbeszélés módszerét ajánlja többek közt, példának okáért Carlo Cipolla könyvét a toscanai Prato városában 1630-ban lezajlott pestisről, vagy Natalie Zemon Davis (hamarosan részletesebben is bemutatandó) könyvét Martin Guerre-ről: „Martin története egyfajta »társadalmi drámaként« is felfogható, méghozzá a terminus antropológiai értelmében, azaz a latens konfliktusokat leleplező eseményként, mely ezáltal teszi a társadalmi struktúrákat láthatóvá.” Jonathan Spence könyve pedig, a „*Wang asszony halála*” a cipollai vagy davis-i értelemben vett mikrotörténelem példája, mely négy történetet mesél el (vagy mondhatnánk azt is, hogy négy képet ábrázol), s ezzel feltárja Shantung tartomány körülményeit a késő 17. század zűrzavaros éveiben”.²¹¹ Bizonyos értelemben paradox, hogy a narratív formára fordított nagyobb figyelem a mikrotörténelem megkülönböztető jegyei között szerepelhet, amikor másfelől éppen az erősebb valóság az, amely kétségkívül megkülönbözteti a történelem egyéb elbeszéléseitől (köszönhetően a mikro-megközelítésnek), azaz a mikrotörténelmet egyszerre jellemzi az irodalomtól való nagyobb távolság és a hozzá való nagyobb közelség.

²¹⁰ Linehan 1997.

²¹¹ Burke 2000b, 45–49; idézet 46, 48; vö. Cipolla 1973; Davis 1999; Spence 1978 (Spence könyvéről alább, a negyedik fejezetben lesz szó). Burke ugyanígy érvel Marshall Sahlins Cook kapitány haláláról szóló esszéjének narratíváját kollégái figyelmébe ajánlva: „Az esemény ezért – ahogy Braudel állította – úgy tanulmányozható, mint egyfajta lakmuszpapír, mely az adott kultúra struktúráját láthatóvá teszi. Ugyanakkor Sahlins – Braudellel ellentétben – azt is állítja, hogy az események és a struktúrák közti kapcsolat dialektikus”: az események ugyanis formálják a struktúrákat (uo. 50).

Levi példája vagy a Burke által támasztott igények mindenesetre visszavezetnek bennünket az olasz mikrotörténelem kardinális pontjához, és ez a mikroelemzés vagy a cselekvő egyénre történő összpontosítás mellett a „nagy történelmi kérdésekre” való koncentráció, ha úgy tetszik, a történeti struktúrákra fordított megkülönböztetett figyelem. A definíciónak ez az eleme egyértelműen mutatja, hogy a *microstoria* fél lábbal szilárdan a társadalomtörténeti hagyományban áll. E tulajdonsága miatt gyakorolhatott jelentős hatást a francia és a német történetíráásra.

2. A MICROSTORIA BEFOLYÁSA ALATT: A FRANCIA ÉS NÉMET MIKROTÖRTÉNELEM

AZ ELRABOLT GYERMEKEK

Michel Vovelle és Roger Chartier szerint a 18. század derekán a francia monarchia tekintélyvesztése eljutott arra a szintre, hogy kikezdje a királyság intézményének tiszteletét.²¹² A jelenség mikroszintű elemzésére, azaz egy mikroesemény kapcsán történő feltárására Arlette Farge és Jacques Revel 1988-ban megjelent kitűnő könyve, a *Logiques de la foule: l'affaire des enlèvements d'enfants, Paris 1750* (A tömeg logikái. A párizsi gyerekrablások ügye, 1750) tesz kísérletet. A különös eset vizsgálata tökéletesen alkalmas arra, hogy az érthetetlenségre, idegenségérzésre építve a szerzők antropológiai alapállást vegyenek fel. (Eszerint a másik ember, a másik kultúra alapvetően más, mint mi.) Más szóval, ahogy Levi, úgy végső soron a francia szerzőpáros is a Darnton által javasolt utat követi, az idegen kultúrába az érthetetlen mozzanat alapos vizsgálatán keresztül lehet behatolni.

1750-ben az a híresztelés kapott szárnyra, hogy a rendőrség nemcsak a korábbi évek éhínségei miatt nagy számban Párizsban élő csavargókat tartóztatja le, hanem az utcán talált gyerekeket is, akiket azután – ha szüleik pénzért nem váltják ki őket – a tengerentúli gyarmatokra deportálnak. Amikor május 1-jén Sebastian Blanc rendőr hat 13 és 15 év közti fiataalt tartóztatott le az utcán, több órán keresztül tartó összecsapás bontakozott ki a rendőrök, illetve a helyiek és a melléjük álló katonák közt. Máshol egy íjászokat szállító kocsit támadott meg a tömeg „Gyermekrablók!” felkiáltással. Egy halott és sok sebesült maradt a helyszínen. A gyermekrablóktól való félelem általánossá vált. „Ménétra, az üvegfúvó még negyven év múltán is emlékezett arra, amikor apja elment érte az iskolába »hét markos kádárlegénnyel, akik valamennyien egy-egy vasrudat vittek a vállukon.«”²¹³ Ebben a hangulatban tört ki a felkelés május

²¹² Idézi Baker 1987, xvii.

²¹³ Farge–Revel 1991, 10–11.

22–23-án. Több incidens tulajdonképpen egymástól független zavargásokat idézett elő. 22-én hat komoly összecsapás történt. Ezek mindig ugyanúgy kezdődtek: egy utcai jelenettel, amely azon nyomban kollektív értelmezés tárgya lett. „Az egyik esetben a Les Invalides egy hadirokkantja, aki eltávozását berúgással ünnepelte meg, a Collège des Quatre-Nations előtt muzsikáltatott magának egy kintornással. Ez is elég volt ahhoz, hogy valaki azt kiabálja: »Nem katona ez, hanem egy gaz rendőr álruhában, aki azért jött, hogy a gyerekeinket elrabolja!« A szemlélődő tömeg, amely addig szórakoztatónak találta a katona komédiázását, rávetette magát, hogy meglincselje. Életét csak futással tudta megmenteni.”²¹⁴ Az esetek többsége azonos mintát követett. Akikre a tömeg rátámadt, általában a kerületi rendőrfőnök (amolyan körzeti megbízott) rezidenciájára menekültek, amely annak egyszerre volt lakása és hivatala, de a több száz főnyi tömeg néha ezt is megostromolta, tört-zúzott.

Farge és Revel rámutat arra, hogy a felkelésről fennmaradt források szerint mindkét fél a közrend fenntartását tekintette fontosnak, csak éppen a rendőrség a zavargásokat tekintette a közrend megzavarásának, a tömeg pedig a gyermekek elrablását. A rendőrség tudatos lázítással, összeesküvés-elméletekkel magyarázta a történeteket, főleg a szervezett bűnözés felszámolhatatlan hálózataitól félték. A zavargásokban résztvevők viszont a rendőrségben látták a konfliktus okozóját. Egyes rendőrök korábban maguk is bűnözők voltak, és továbbra sem riadtak vissza a törvénytelen módszerek alkalmazásától. Jellemző, hogy általában Poussot felügyelő „bandáját” emlegették a párizsiak. A prostituáltak rendőrhatalósági felügyeletét Poussot szeretője, La Maréchale, egy volt tolvaj látta el. A parlamenti ellenőrzés alatt álló, az egyes kerületekért felelős és helyileg ismert régi rendőrség mellett a 18. század elejétől kiépült a nem területiális alapon szervezett, hanem specializált feladatokat ellátó felügyelők rendszere, és behálózta a társadalmat. Besúgóhálózatot üzemeltettek, és titkos tevékenységeik miatt felettébb gyanúsak voltak a közvélemény előtt, amely nem is ismerte el őket saját rendőrségének. Az új elem a korábbiakhoz képest az volt, hogy rájuk bízta az 1749. november 12-i királyi rendelet végrehajtását, amely előírta a koldusok összeszedését az egész országban. Berryer, az új rendőrfőkapitány kemény fellépésre adott utasítást, és a rendőröket

²¹⁴ Uo. 11–12.

az általuk foganatosított letartóztatások száma alapján fizette. Farge és Revel szerint rosszul mérte fel a helyzetet, ez vezetett a felkeléshez.

Május 23-án egy Labbé nevű rendőr egy 11 éves gyermeket akart begyűjteni a Pont Marie-ről, de a rá támadó emberek elől menekülnie kellett. Labbét Poussot kémeként üldözték, s Geneviève Olivier, La Maréchale barátnője próbálta megmenteni, a rendőr abba a házba menekült, ahol a nő lakott. A könyv legremekebb része a ház részletes leírása, amelyben öt szinten 70 háztartás, nyolc bolt és két hentesbolt talált otthonra. Az óriási padláson mosodák voltak, sok munkás itt töltötte az éjszakát, lejjebb pedig lacikonyha, gyermekruha-varrónő, a földszinten asztalos, pacalárus, hentes és tőkehalraktár működött. A ház zúgott, mint a méhkas, a pletyka gyorsan terjedt, és semmi sem maradt titokban. Labbé úgy menekült ide, ahogyan a bajban lévő rendőrök a kerületi rendőrkapitánynak a hivatalául is szolgáló házába. Itt lakott Poussot két éve. De rosszul döntött, mert a ház lakói utálták Poussot-t és La Maréchale-t. Labbé a korrupt rendőrség bűneinek bűnbakja lett, csapdába esett, egy ágy alól húzták elő. Egy tekintélyes lakó azonban – Louis Devaux lakatosmester, afféle közös képviselő, aki a lakberek összegyűjtéséért is felelt – gátat vetett az erőszaknak, és ellenőrzött mederbe terelte az eseményeket. A sokaság oldalára állt, de megakadályozta az erőszakot, viszont kiadta Labbét a tömegnek.

A foglyul ejtett rendőrt Vergée kerületi rendőrfőnök házához vitték, és át is adták neki, miután a nyilvánosság előtt megígérte, hogy Labbét gyermekrablás vádjával bíróság elé fogja állíttatni. A kiérkező őrző az azonban Vergée jobb meggyőződése ellenére kiürítette az épületet, erőszakosan lépett fel a tömeg ellen, amely pedig csak a megegyezés betartását kívánta volna ellenőrizni. Letartóztattak egy embert, és amikor egy őrmester alabárdot emelt egy fiúra, eldőrdült az első lövés. Vergée, aki közvetítő lehetett volna, most közbelépés helyett emeleti lakásába bújott. Rögvest gyanússá is vált, és a tömeg bizalmának elvesztésével saját élete is veszélybe került. De jött egy másik közvetítő, egy libériás királyi alkalmazott, Claude-Toussaint Parisi, aki a tömeg szóvivőjeként kérte az őrzőket: adják ki Labbét, különben őket is megölik. A szerencsétlen rendőrt kiadták a tömegnek, amely meglincselte, és holttestét nyílt kihívásként Berryer rendőrfőkapitány házának kapujához vitték. Ezt is megakarták ostromolni, de a karhatalom ez alkalommal elég erőt vonatlatott fel ellenük. A lázongás végül arra az ígéretre csillapodott

le, hogy a királyi udvar, amelynek amúgy sem tetszett az új rendőrség, a parlament kezébe teszi le a vizsgálat ügyét.

Severt tanácsos két hónapig tartó lelkiismeretes vizsgálata után a parlament elrendelte a régi gyakorlat visszaállítását, és ezzel hallgatólagosan elítélte Berryer módszereit; úgy határoztak, hogy a tartóztatott először kerüljön a körzeti megbízott elé, és az hallgassa ki. Egyfelől négy rendőrt ítélték szimbolikus büntetésre, másfelől három halálos ítéletet hoztak a zavargásban való részvétel miatt. (Egy 16 éves tolvajt, egy szénhordót és egy hordárt ítélték halálra.)

A felkelés – írja Farge és Revel – a jelentés keresésének tekinthető. A résztvevők a zavargás értelmét az események sodrában alkották meg. A hatóságok által utólag meggyanúsítottak közt már nem a „tisztos polgárok”, hanem a mobil marginális elemek voltak többségben. Nő egy sem akadt köztük, kézműves pedig csak egy, mert – bár nyilvánvalóan ők is részt vettek a zavargásokban, és sokszor bizonyítékok is voltak ellenük – nem illettek bele abba a képbe, amelyet a rendőrség formált a lázadásról, illetve lehiggadva már ők maguk sem azonosultak ezzel. Korábban azonban – teszik hozzá a szerzők – az események folyamán hajlandók voltak fellázadni a hatóságok ellen gyermekeik és a közrend védelmében, síkraszállni a történetek maguk által kiformált értelmezésért. Ennek az interpretációnak a hatókörét mutatják Vergée cselekedetei, aki hajlandó lett volna az általa is ismert játékszabályok alapján lejátszani a játékot. A hentesmester és Parisis is képes volt arra, hogy a tömegerőszakot mederbe terelje.

Az embereket a szóbeszéd irányította – szögezik le a szerzők. A legkomolyabb rémhír, amely az 1750-es években terjengett, egy leprás hercegről szólt, aki gyerekek vérében fürödve gyógyítja magát. Ezt a zavargások utáni vizsgálat jegyzőkönyvei nem említik, de kétségkívül ott lappangott a lázadás hátterében. A híresztelés magát XV. Lajos királyt hasonlítja Heródeshez, illetve vádolja mindazon bűnökkel, amelyeknek az elterjedt hit szerint a testi kifejeződése a lepra. Ahogyan D’Argenson 1750 nyarán megjegyezte: a királyt már nem szereti a nép. Farge és Revel tézise szerint a párizsi gyermekrablásokat követő zavargások az egyik mérföldkövet jelentik a francia nép és a király elidegenedésének útján.

A második fejezetben az előzmények, különösen Emmanuel Le Roy Ladurie több munkájának ismertetése után a *microstoriának* az *Annales*-iskolára gyakorolt hatását követhetjük nyomon. Ennek kapcsán elméleti kérdések kerülnek előtérbe, különös tekintettel a

léptékváltás koncepciójának továbbfejlesztésére, a multiszkopikus történetírásra, valamint a reprezentativitási problémára, vagyis a hangsúly inkább a mikrotörténelemre adott elméleti reflexión van, mintsem eredeti francia mikrotörténelmi munkák létrehozásán. Ironikus módon ezek a művek inkább előfutárokként születtek meg. A német mikrotörténelem áttekintése pedig az *Alltagsgeschichte*-iskola tárgyalásával indul, a kora újkor göttingeni kutatóinak bemutatásával folytatódik, és néhány további, szintén mikrotörténelminek tekinthető munka ismertetésével zárul.

A BOUVINES-I CSATA ÉS A ROMANSI KARNEVÁL

Nem mondhatjuk, hogy a mikroelemzés módszerét az olaszoktól kellett volna tanulniuk az *Annales* történészeinek. Már 1973-ban megírta Georges Duby, az *Annales* harmadik generációjának kiemelkedő alakja *Le dimanche de Bouvines* (Bouvines-i vasárnap) című könyvét, mely a mikrotörténelem egyik előfutárának vagy akár korai példájának is tekinthető. A mű középpontjában egyetlen nap áll, 1214. július 27., vasárnap, a bouvines-i csata napja. Duby mindazonáltal nemcsak magát az összecsapást eleveníti fel egy résztvevő leírása alapján, s nemcsak a mögötte álló politikai szövevényt világítja meg, hanem ennek kapcsán bemutatja egyrészt azt, hogy mit is jelentett a háború, a béke és a csata a 13. században, másrészt hogy miként fejlődött ki s milyen formákat öltött azután Bouvines „legendája”.²¹⁵

Duby mikroelemzése mégsem igazi mikrotörténelem. Az a csata, amelyben a francia király és szövetségeseinek seregei legyőzték a német-római császár és szövetségesei csapatait, nem mélységében kielemezve mutatja be a könyv olvasóinak a középkor világát, nem ebből kiindulva bontakozik ki előttünk egy idegen kultúra, nem erre az esetre épít a szerző egy nagy jelentőségű történeti tézist, és nem cáfol meg bevett állításokat valamely általános historiai probléma kapcsán. A csata maga inkább apropó, és ehhez fűzi hozzá a világ-hírű középkorász szerző egyéb forrásokból származó ismeretei alapján a releváns kontextusokat, ezek mögé rajzolja fel azokat a szinkron vagy diakrón összefüggérendszereket, amelyek a könyv lényegét alkotják.

Alain Corbin egyes munkái viszont valóban szűken vett tárgyukra összpontosítanak, és ezen keresztül közelítenek az általánoshoz,

²¹⁵ Duby 1973.

ennélfogva mikrotörténelminek tarthatók. *Le Village des »cannibales«* (A „kannibálok” faluja) című könyve fókuszában 1870. augusztus 16. áll, amikor a nyugat-franciaországi Haute-faye-ben egy több száz emberből álló tömeg megkínzott és brutálisan meggyilkolt egy, a köztársaság éltetésével vádolt fiatal nemest. Az eset kapcsán a történész a csőcselék által elkövetett erőszakos cselekmények elemzésében a francia forradalomig nyúl vissza, hogy pontosan meg tudja magyarázni a paraszti dühkitörés ezen utolsó látványos esetét. A tömeg saját atavisztikus logikáját követve politikai gyilkosságot követett el, amelyet viszont a francia társadalom 19 évvel az általános választójog bevezetése után immár emelkedő ingerküszöbvel nem fogadott el, és borzalmas bűntényként értékelt.²¹⁶ A *Le monde retrouvé de Louis-François Pinagot. Sur les traces d'un inconnu* (1798–1876) (Jean-François Pinagot megtalált világa. Egy ismeretlen nyomában, 1798–1876) különös kísérlet eredménye: hogyan lehet mikroelemzés tárgyává tenni egy olyan, véletlenszerűen kiválasztott embert, akiről semmi rendkívüli forrás nem maradt fenn.²¹⁷

Emmanuel Le Roy Ladurie 1979-ben megjelent könyve, *Le Carnaval de Romans. De la Chandeleur au mercredi des Cendres* (A romansi karnevál. Gyertyaszentelőtől hamvazószerdáig) hasonlóképpen jó okkal mikrotörténelminek tartható munka. Az egyedi esemény nemcsak ürügy, mint Dubynél, hanem valóban az elemzés középpontjában áll. A délkelet-franciaországi Dauphiné tartományban 1560 óta tartó polgárháború vallási alapon osztotta meg a nemességet. A bizonytalan helyzetben parasztok nagy tömegei álltak fegyverben, és harcoltak a vidéket terrorizáló martalócok ellen. 1579 februárjában a forrongás a környék rebellis falvairól Romans városára is áterjedt. Szent Balázs napján a karneváli felvonuláson formailag csak a posztókereskedők milíciája kapitányának, gyakorlatilag azonban az egész város politikai vezetőjének választották meg a Paumier-nek nevezett Jean Serve-et. Leváltottak egyes tisztviselőket, megszerezték a város kulcsait, és egy tömegdemonstráción, ahol a város férfilakosságának több mint a fele részt vett, az adószedés felfüggesztését kérték. A harag fő célpontja a közpénzek hűtlen kezelésével vádolt tisztviselők csoportja volt. Egy ekkora városban mindenki ismerte egymást – mutat rá Le Roy Ladurie: „Az emberek szenvedélyesen, a szívük mélyéről és személyesen gyűlöltek

²¹⁶ Corbin 1992.

²¹⁷ Corbin 1998.

egymást. Az a fajta gyűlölet volt, amelyet csak a kicsik érezhetnek a hatalmasokkal szemben, s amely sokkal konkrétabb, mint az egyszerű, elvont »osztálytudat«.²¹⁸

Romansban kettős hatalom alakult ki, Paumier ellenőrzése alatt állt a milícia, a városfalak és -kapuk, valamint egyes negyedek, továbbá mellette álltak a tanács frissen kooptált rendkívüli tagjai. A város kormányzati szerveit azonban nem sikerült átvennie, a négy konzulból három és a tanács többsége ellene volt. Az egy évvel későbbi karnevál ünnepegei, elsősorban a farsangi királyságok (*reynage*) pedig megteremtették annak lehetőségét, hogy Antoine Guérin királyi bíró megszervezze a patrícusokat és szövetségeseiket, s véres puccsal visszavegye a hatalmat.

A plebejusok derékhadát alkotó textilmunkások felvonulásán 600 fegyveres férfi vett részt. Az ezt követő napok egyik mulatságán egy birkát futtattak, s az azt utoléró lett a Birka Királyság (*reynage*) királya. Aztán a Jacquemart negyed alakított külön *reynage*-t: kakast futtattak, amelynek elfogója lett a király. Végül a leginkább patrícusok által lakott városnegyed, a piactér és a templom környéke is saját *reynage*-t szervezett, a Fogoly Királyságot, ami a gazdagok válasza volt a népi demonstrációkra. A plebejus Nyúl, illetve Kappan Királyság megalakítása Paumier híveinek részéről nemcsak szórakozást, hanem egyértelműen politikai állásfoglalást is jelentett, a Kappan Királyság versenye után kétszázan vonultak fel fegyveresen. A karnevál mulatságai teremtették meg a keretet a Jacquemart negyed *reynage*-a és a Fogoly Királyság fraternizálása számára. A húshagyókeddre virradó éjszakának báljáról aztán fegyveres patrícusok rohantak rá a bámszokódó tömegre, egy kommandó meggyilkolta Paumier-t, míg más csapatok elfoglalták a városkapukat, nehogy a plebejusok fegyveres segítséget kaphassanak a környékbeli parasztoktól.

Le Roy Ladurie a romansi eseményeket az 1579–1580. évi dauphinéi polgárháború középpontjába állítva ábrázolja. Amikor a romansi mozgalom elbukik, a könyvben dramaturgiailag már csak az epilógus van hátra. Valójában azonban a romansi karnevál a dauphinéi polgárháborúnak csak egy epizódja s még csak nem is a legjelentősebb mozzanata volt. A romansi patrícusok felülkerekedését a parasztliga meg sem érezte; ez utóbbi vereségét végül a királyi hadsereggel való összecsapások hozták meg. A mikrotörténelmi munka

²¹⁸ Le Roy Ladurie 1980, 105.

mégis a romansi karneválról szól, hisz a szerző erről talált részletes narratív forrásokat, egy királyi jegyző naplója mellett az egyik főszereplő, Antoine Guérin beszámolójára támaszkodhatott. A narráció mindazonáltal nem szorítja ki a könyvből az elemzést, a hagyományos társadalomtörténeti elemzések teszik ki a könyv jó részét. Le Roy Ladurie az egyes kerületek pártállását a lakosság által fizetett adó és a foglalkozási összetétel alapján igyekszik meghatározni, a karnevál szimbólumainak elemzésénél viszont az antropológia fegyvertárát veti be.

A rendkívüli esemény Jacques Revel szerint úgy mutatja a *Le Carnaval de Romans*-ban az egymásra rakódott történeti rétegeket, a mentalitásnak és a társadalomnak az *ancien régime* korai időszakából maradt vonásait, ahogyan a Grand Canyonban feltárulnak a geológiai rétegek. De a braudeli hagyományban kevésbé értékelt eseményt rehabilitálva a szerző végül is a struktúrák vizsgálatának igényével lép fel: „Az esemény ezekben az esetekben tulajdonképpen alkalom arra, hogy hozzáférhetővé tegyen valamit, vagy egyszerűbben, bepillantást engedjen valamire [!], ami meghaladja magát az eseményt, és amelynek dimenziói nem vethetők össze az eseménnyel.”²¹⁹

Az antropológus Victor Turner a társadalmi dráma koncepciójáról így ír: „egy hosszabb esettanulmány” létrehoz „egy korlátozott átlátszó felületet a szabályos, eseménytelen társadalmi lét egyébként homályos felszínén. Ezen keresztül a társadalmi szerkezet létfontosságú elveit működésükben láthatjuk.”²²⁰ Bár eltérő metaforákat alkalmaznak, Revel és Turner ugyanazon jelenségről beszélnek. A *Le Carnaval de Romans*-t kézenfekvő „társadalmi dráma”-ként értelmezni.²²¹ A legfontosabb számunkra azonban az, hogy a történetírás átalakulása a hetvenes években az *Annales* köreiben is éreztette hatását, és a mikroelemzés, illetve a mikrotörténelem egyes jellemzői már ekkor megjelentek, jócskán megelőzve a *microstoria* közvetlen hatását.

²¹⁹ Revel 2004, 27–28; idézet 28.

²²⁰ Macfarlane 1981, 24; vö. Turner 1974.

²²¹ Palle Ove Christiansen szerint a társadalmi dráma társadalomtörténeti alkalmazása tette lehetővé Le Roy Ladurie számára, hogy *Le Carnaval de Romans* című könyvével újra bevezesse az eseményt a francia történeti hagyományba (Christiansen 1988, 15). Ebben a tekintetben azonban a *Le dimanche de Bouvines* mindenképpen megelőzte (Duby 1973).

BOSZORKÁNYOK ÉS ERETNEKEK

La sorcière de Jasmin (Jasmin boszorkánya) című könyvében például Le Roy Ladurie egy 1840-ben született költeményből indul ki, mely egy délfraancia kisváros, Agen szóbeli hagyományán alapul. A francia történész a címszereplő, Françouneto, valamint Gérarde Mimalé és Marie de Sansarric esete alapján bemutatja, hol volt a boszorkány helye a kora újkori gaszkon társadalomban. Ennek a boszorkánytípusnak mint – a durkheimi terminust kölcsönvéve – „totális társadalmi tény”-nek a következő fő jellemzőit állapítja meg: (1) a boszorkányságot specializálódott családok vagy nemzetségek űzték; (2) fenyegetést jelentettek a teljes életciklusra (veszélyben volt az újszülött és a hitvesi ágy); a célba vett személy fizikai és mentális integritására (főleg a kezét, a jólét forrását fenyegette veszély, veszélyes volt továbbá boszorkányokkal együtt enni, inni, szórakozni, veszélyforrást jelentettek a virágok és általában az illatok, végül szokásos módszerük volt a szemmel verés); valamint a célszemély tulajdonára nézve (különösen a föld termékenysége volt veszélyben, emellett az állatok is, közben pedig nőtt a boszorkány saját tulajdona); (3) szomszédaik körében működtek, otthonuktól távol általában veszélytelenek voltak; (4) végül az ellenszert a fehér mágia, az ellenvarázsló (mint Ginzburg friuli *benandanti*) bevetése jelentette.

Az egyház igyekezett mindebbe kívülről belevinni az ördögimádat elemeit, de ezek nem tartoztak a népi boszorkányhit lényegéhez. Le Roy Ladurie szerint „a Mimalé házaspár, mint ő [ti. Françouneto] is, nem szándékos, sőt öntudatlan varázslók voltak, ha egyáltalán megérdemlik, hogy varázslóknak hívjuk őket. Teljes ártatlanságukat hangoztatják, és visszautasítják a természetfeletti szerepet, melyet nekik tulajdonítanak. Én azonban, mint a néprajz befolyása alatt álló kutató, nem elégedhetek meg a büntelenséget hangoztató tiltakozások megörökítésével, még akkor sem, ha ezek megfelelnek a felvilágosodás világnézetének, melyben a racionális, liberális történetészek ideológiája mindmáig gyökerezik. Nekem a Mimalé házaspárt szomszédaik gyűlöletet sugárzó szemével, az ő valószínűleg torzító szemüvegükön keresztül is nézmem kell.”²²²

Ezután a szerző a költeményben említett elemek közül a bon-encontre-i kegyhelynek a környékbeli boszorkánysági esetekkel való kapcsolatát vizsgálja, majd azt nézi meg, hogy azonosíthatók-e a történet szereplői és helyszínei, végül a falu két templomának tör-

²²² Le Roy Ladurie 1987, 51.

ténetét deríti fel. E tényezők aprólékos vizsgálata eredményeképpen kronológiai helyesbítést tesz, Françouneto története a valóságban nem a 16. század derekán játszódott, mint a költeményben, hanem körülbelül 1660 és 1700 között. Le Roy Ladurie helynevek és anyakönyvi adatok alapján konkrétan levezeti a legenda útját a költemény szerint Françounetót feleségül vevő Pascal családjától egészen addig a személyig, akitől Jasmin, a 19. századi költő gyűjtötte a történetet. Megállapította ennek a családnak a leszármazottainak kapcsolatát a II. világháborúig álló, a környékbeliek által Françouneto házáként ismert épülettel. Az első kiadást ért kritikák hatására végül a második kiadás epilógusában megteszi az utolsó lépést, kijelenti, hogy a forrásokban szereplő egyik Pascal nevű férfi felesége, Marie Sordès volt Françouneto. Az olvasó bevonása a kutatás izgalmas részleteibe ezt a könyvet is lebilincselő olvasmánnyá teszi, noha Françouneto azonosításával kapcsolatban jogosan merülhetnek fel bennünk kételemek.

Le Roy Ladurie leghíresebb műve, a már korábban említett *Montaillou. Egy okszitán falu életrajza*. Ez a könyv jelezte Palle Ove Christiansen szerint azt az új irányt, amelybe a francia történetész elindult, miután egy egészen más célt, a társadalomtörténet irányát mutatta kollégáinak követendő útként.²²³ Ez a könyv a Jacques Fournier, Pamiers püspöke egyházmegyéjében 1318-tól 1326-ig működött inkvizíciós törvényszék 1965–1966-ban publikált jegyzőkönyveire támaszkodik. Ezeknek különleges értékét a püspök munkamódszere adta, aki nemcsak igen művelt és okos ember volt, hanem borzasztóan aprólékos is, és az igazság kiderítésére irányuló buzgalma nem ismert határokat. (Fournier-t később XII. Benedek néven pápává választották.) Személyesen vezette az összes vádlott (elsősorban albigens eretnekséggel gyanúsítottak) kihallgatását, és kínvallatást csak kivételes esetben rendelt el. A Pireneusok egy kis hegyi falujából, Montaillou-ból nem kevesebb, mint 25 vádlott került az inkvizíciós törvényszék elé. Könyvében Le Roy Ladurie ennek a falucskának a mindennapi életét mutatja be, melyet kivételes részletességgel tükröznek a jegyzőkönyvek adatai. A *Montaillou* a funkcionális antropológia falumonográfiáinak mintájára készült,²²⁴ és

²²³ Christiansen 1988, 13; vö. Le Roy Ladurie 1997a.

²²⁴ Palle Ove Christiansen szerint Le Roy Ladurie egyéb műveiben szerencsésebbek a kölcsönzések a rokon tudományokból: az idézett *Le carnaval de Romans* vagy a *L'argent, l'amour et la mort en pays d'Oc* (Szerelem, halál és pénz Dél-

a szerző gazdag forrásanyagát elsősorban a mentalitástörténet kérdésfeltevéseivel próbálta szóra bírni.

A mentalitástörténet az *Annales* hozzájárulása a hetvenes években megújuló történetíráshoz, építve Lucien Febvre és tanítványa, Robert Mandrou – a struktúrák és konjunktúrák braudeli történelméhez képest sokáig háttérbe szoruló – munkásságára; az emberek világlátását, a világról alkotott nézeteik együttesét választja tárgyául, amely nem rendszer, inkább inkohérens gyűjtemény. Nem egyes emberekre fókuszál, hanem kollektív jellemzők iránt érdeklődik. Jacques Le Goff a *Faire de l'histoire* (Történelmet írni) című összefoglaló módszertani munkában a következőképpen definiálta a mentalitástörténet tárgyát: azt tanulmányozza, „ami Caesar és a legutolsó légionárius, Szent Lajos és a legszegényebb paraszt, Kolumbusz Kristóf és akármelyik matróza gondolkodásában közös”.²²⁵ Ute Daniel megfogalmazásában, „a mentalitástörténet elsősorban arra irányítja a figyelmet, hogy miként formálja az embereket társadalmi és anyagi életviláguk, és a hosszú időtartamban kollektíve milyen beállítódások és észlelési módok jellemzik őket. Kedvelt téma a lét antropológiai adottságaival, így a halállal és az öregedéssel, a testtel és a szexualitással, a térrel és az idővel kapcsolatos beállítódások vizsgálata, vagy az olyan kérdéseké, hogy mitől féltek és miben reménykedtek az emberek, milyen volt a kapcsolatuk a környezetükkel és a természettel, vagy éppen hogyan zajlott magánéletük. [...] A kutatás tárgyát a történelmi korok mentális diszpozíciói képezik, a fogalmak (az »outillage mental«, a mentális eszköztár), amelyekben a világra vonatkozó képzetek jutnak nyelvi kifejeződésre, azok az intézmények és gyakorlati megoldások, amelyek segítségével az egyik nemzedék a másikra ruházza át mindenkori értelmezési és értékrendjét – vagyis a legtágabb értelemben vett nevelés –, akárcsak a különböző mítoszok és hiedelmek (»representations collectives« – kollektív reprezentációk).”²²⁶

A *Montaillou* kitüntetett témái a mentalitástörténet hatására a szexualitás, a hiedelmek, az idő, a tér és a túlvilág képzei. Le Roy Ladurie lefesti a gonosz (főleg egyházi) hatalom és a tőle fenyegetett jó (és legalább lelke mélyén kathar) köznép konfliktusát. Csak azért

Franciaországban) című könyvének átvételei a strukturalizmustól (Christiansen 1988, 15; vö. Le Roy Ladurie 1979; 1982).

²²⁵ Le Goff 2007, 422; vö. Febvre 1942; Mandrou 1961.

²²⁶ Daniel 2004, 225.

nem feketén-fehéren ábrázolja a feleket, mint *A sajt és a kukacok*, mert a *Montaillou* „főhőse”, a leggazdagabb családból-háztartásból (*domus*) származó Pierre Clergue, a falu szoknyavadász plébánosa kezdetben kettős játékot űzött, és a katolikus egyház helyi képviselőjeként a katharokat támogatta, de 1308-ban az inkvizíció nyomására el kellett határolódnia az eretnekségtől. Ezután a domonkos inkvizítorokkal a háta mögött uralta a falut, védelmezte klienseit; akit viszont feljelentett, az a carcassonne-i domonkos inkvizíció karmaiba jutott. 1320 táján ő is bajba került, amikor Fournier püspök helyi rokonsága, az Azéma klán fellépett ellene, és végül a püspöki inkvizíciós törvényszék börtönében halt meg.

A *Montaillou* újszerűsége és témája miatt a történeti munkák körében ritka nagy sikert aratott az olvasóközönség soraiban. Az összefoglaló művek általában a mikrotörténelem klasszikusai közé sorolják *A sajt és a kukacok* és a *Martin Guerre visszatérése* mellett. Le Roy Ladurie könyvét elsősorban tényleg a mikrovizsgálat jellemzi, amely az elképesztően gazdag forrásanyagnak köszönhetően minden korábban tapasztaltnál közelebb viszi az olvasóját a középkori emberek mindennapi életéhez és gondolkodásához, illetve az ábrázolt történeti figurák is gyakran az aktív cselekvő szerepében jelennek meg (gondoljunk például a pásztor, Pierre Maury gondosan megformált alakjára). Bár a „nagy történelmi kérdésre” történő válaszadás igénye elmosódottabb körvonalakkal van jelen a könyvben, Le Roy Ladurie mégis több „nagy kérdésre” adott választ árnyal, esetleg cáfol meg (mint Philippe Ariès egyik téziséét arról, hogy érzelmileg nem fektettek be a középkorban a gyermekekbe a magas gyermekhalandóság miatt²²⁷), illetve végül talán a középkori mentalitás megragadása önmagában is „nagy történelmi kérdésnek” minősíthető. Le Roy Ladurie törekvése az általánosabb kérdések megválaszolására főleg akkor domborodik ki, ha majd összevetjük René Weis hasonló tematikájú könyvével.²²⁸ Dubynek a bouvines-i csatáról írott könyvével szemben a *Montaillou* a vizsgált egyedi esetekből következtet az általánosra. Úgy tűnik, minden okunk megvan arra, hogy ezt a könyvet is a mikrotörténelem előfutárai között tartsuk számon.

Mark Salber Phillips szerint viszont a mikrotörténelem (például *A sajt és a kukacok*) Le Roy Ladurie-vel szemben nyíltan beszél a

²²⁷ Ezúton köszönöm meg Molnár Eszter megfigyelését.

²²⁸ Weis 2001, lásd alább.

források által felvetett problémákról, amivel távolságot teremt jelen és múlt között. A *Montaillou* az inkvizíciós jegyzőkönyveket a parasztok közvetlen megnyilvánulásaiként szemléli, míg Ginzburg tudatosítja az olvasóban azt a szerepet, amelyet a történeti rekonstrukció folyamatában egyfelől az inkvizítor, másfelől a történész játszott.²²⁹ Bírálatában Leonard Boyle azt hangsúlyozza, amit egyébiránt Le Roy Ladurie is leírt, hogy Fournier vizsgálati jegyzőkönyvének két, Rómába küldött kötetéből csak egy maradt meg. Ki tudja, mi volt a másikban? A Le Roy Ladurie által élete utolsó szakaszában makacs ellenállóként lefestett Pierre Clergue nem tört-e meg börtönevei alatt, nem tett-e feltáró jellegű vallomást, sok embert juttatva börtönbe? Másfelől a közléshelyzet, amelyben a tanúvallomások születtek, aligha engedi meg, hogy állításait a történész mindig készpénznek vegye. Végül a vallomástétel alkalmával eszközölt fordítás, majd lejegyzés nyilvánvalóan érdemben módosított az eredeti állításokon – erről sem lett volna szabad megfeledkezni.²³⁰

A *Montaillou* legélesebb bírálatát az jelentette, hogy ugyanabból a forrásanyagból Matthias Benad egy egészen más könyvet írt. Nemcsak a monoton ismétlések (különösen a pikáns részletek ismételt felidézése) miatt kritizálta a francia történész munkáját,²³¹ hanem azért is, mert szerinte Le Roy Ladurie elrugaskodott a forrásoktól, nem állapította meg a folyamatok pontos kronológiáját, és ezért félreismerte a falu fejlődési folyamatait. Erőltetetten bontotta a falut két ellenséges klánra, a helyi kapcsolatrendszer a valóságban ennél sokkal differenciáltabb volt. Benad bírálat tárgyává tette a francia történész munkamódszerét is, mert nála a tanúvallomások kijelentései egyes szám harmadik személyből egyes szám első személybe kerültek. Benad egy másik *Montaillou*-t fest meg: a Clerici (Clergue) *domus* példáján „próbálja bemutatni, mit jelenthetett egy középkori falusi család számára a katharizmus, és hogyan gyakorolták a *domus* tagjai ezt a sajátos értékrendszerrel és világgéppel rendelkező vallást”.²³²

²²⁹ Brewer 2010, 13.

²³⁰ Klaniczay 1998, 175–176; vö. Boyle 1981.

²³¹ Ezen ismétléseket kritikájában Klaniczay Gábor elegáns módon a *nouveau roman* eljárásával rokonítja: ezek teszik számunkra otthonossá *Montaillou* idegen világát (Klaniczay 1998, 172).

²³² Perényi 1999, 310; vö. Benad 1990. Mégis Le Roy Ladurie verziója maradt a klasszikus: több mint kétmillió példányban adták el (Froeyman 2012).

A MICROSTORIA MINT FELMENTŐ SEREG

A francia történetírás *avant-garde*-jában, az *Annales* körében 1969-ben őrsváltás ment végbe, Braudel, Charles Morazé és Georges Friedman átadták a nagynevű folyóirat szerkesztését André Burguièrenek, Marc Ferrónak, Le Goffnak, Le Roy Laduric-nek és Revelnek.²³³ A francia történetírára is érvényes, hogy a hetvenes években egyre többen fordultak a kultúra felé a harmadik és a negyedik generáció képviselői közül. A braudeli struktúraorientált társadalomtörténettel való szakítást nyilvánvalóvá téve „új történetírás”-ról kezdtek beszélni, ezt a címet viselte a *Faire de l'histoire* című történeti enciklopédiát 1978-ban követő egykötetes *La Nouvelle histoire* (Az új történetírás).²³⁴ Az *Annales* történetírásának addig fazont szabó kollektív vállalkozások, a kvantitatív szemlélet és a társadalomtudományos módszertan háttérbe szorulásával a történelem mind az alkalmazott megközelítéseket tekintve, mind tematikailag kitágult, a többféle megközelítésből a mentalitástörténet hatása volt a legjelentősebb. Olyan kiváló munkák jöttek létre, mint Le Goff könyve a purgatórium születéséről, Duby munkája a három rendre tagolt feudális társadalom eszméjéről, vagy a már említett, sokak által mikrotörténelemnek tartott *Montaillou*. A negyedik generációnak már nincsenek markáns körvonalai, alig különböztethetők meg a történeti antropológia vagy az új kultúrtörténet egyéb képviselőitől. A mentalitás jelszava is elmaradt, hiszen a mentalitástörténet – túlhangsúlyozva az eldologiasított (önmagukban nem is vizsgálható) jelenségeket, illetve a kontinuitásokat – elhanyagolta a változások vizsgálatát, ezért történeti megközelítésként nehezen volt tartható. Roger Chartier már kulturális gyakorlatok és kollektív reprezentációk vizsgálatát tartja feladatának, de „nem egyszerűsíti le sem a – könyvborítók közt megőrződött – kollektív reprezentációkat a társadalmi vagy politikai struktúrákra, sem pedig a történeti vonatkozásokat korabeli szimbolikájukra”.²³⁵

Mindenesetre a mentalitástörténet mellett olyan sokféleség érvényesült, hogy egy kritikus szemlélő, François Dosse egyenesen morzsákra hulló történelemről (*histoire en miettes*) beszélt.²³⁶ Az egyre

²³³ Czocho-Sonkoly é. n. 13.

²³⁴ Le Goff – Nora szerk. 1974; Le Goff – Chartier – Revel szerk. 1978.

²³⁵ Daniel 2004, 227; vö. Le Goff 1981; Duby 1978; Le Roy Ladurie 1997a; Chartier 2009.

²³⁶ Dosse 1987.

inkább válságként megélt helyzetben az 1980-as évek vége hozta meg a francia történetírás újabb, „kritikai fordulat”-át, amelyet lényegében megújulási kísérletként értékelhetünk. Két nagy szerkesztőségi cikk sürgette az *Annales* megújulását: 1988-ban az „Un tournant critique” az elbizonytalanodást és a válságot konstataulta (amelyet általában a társadalomtudomány és nem specifikusan a történelem válságának tartott), és összefogást sürgetett a történelem szétaprózódásával, fragmentálódásával szemben. A rá következő évben megjelent „Tentons l’expérience” (Vállaljuk a kísérletet) pedig már egy új paradigma létrehozására tett kísérletként értékelhető, ahol a strukturalista megközelítés helyett a mozgás, a társadalom önépítése, „a változás, a társadalmi viszonyok dinamikája áll a középpontban. A nagy társadalmi kategóriáktól a figyelem az egyén, illetve a társadalmi szereplők interakciói felé fordul. Fokozottan előtérbe kerül a kutatás léptékének kérdése és az időbeliség problémája.”²³⁷

A léptékváltás ez idő tájt előtérbe kerülő koncepciója jól mutatja az olasz mikrotörténelem hatását. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a *microstoria* javaslatai igencsak kapóra jöttek a francia történészeknek, akik abban a reményben karolták fel ezeket, hogy majd kihúzzák őket a társadalomtörténet válságából.²³⁸ Az *Annales* negyedik generációja két fontos kötetel jelentkezett. Az egyik a társadalmi gyakorlatok vizsgálatára szolgáló, az identitások és a társadalmi kapcsolódások dinamikus megközelítését, vagyis történeti folyamatok bemutatását szorgalmazó *Les formes de l’expérience* (A tapasztalat formái) volt 1995-ben,²³⁹ amely a kultúrtörténeti gondolkodás előtérbe kerülését mutatja az *Annales* körében, a másik pedig a történeti vizsgálat szintjeiről, léptékeiről szóló *Jeux d’échelles* (Léptékhátak).²⁴⁰ Ezek a társadalmi cselekvőkre és azok racionalitására összpontosítanak, míg tükrözik az *Annales* hajlandóságát is az ismeretelméleti vitákra. Az elsőként említett kötet szerkesztői bevezetésében Bernard Lepetit az olasz mikrotörténészekhez hasonlóan a *linguistic turn* ellenében foglal állást. Szerinte a történetírás nem csak nyelvi konstrukció: „A történetírás a múlt megismerésére írá-

²³⁷ Czoch–Sonkoly é. n. 18–19; vö. az *Annales* szerkesztői 2007a; 2007b.

²³⁸ Egyébiránt Grendi már 1975-ben a daumard-izmus zsákutcájáról írt Adeline Daumard-nak a párizsi polgárságról szóló nagy kvantitatív társadalomtörténeti munkájára utalva (Lyon-Caen 2010, 531; vö. Daumard 1963).

²³⁹ Czoch–Sonkoly é. n. 23; vö. Lepetit szerk. 1995.

²⁴⁰ Revel szerk. 1996.

nyul, amelyről modellalkotás révén azt értelmező reprezentációt dolgoz ki.” Lepetit szerint a történelem nem irodalom, hanem társadalomtudomány. Amikor egy diskurzust vizsgál, az számára csak kiindulópontul szolgál, alkalmas módszerként a társadalmi kapcsolatrendszerek és az identitás feltárására. Külön vizsgálat tárgyát kell hogy képezze a nyelvi reprezentáció eltérése az azt létrehozó társadalmi gyakorlattól.²⁴¹

Brad S. Gregory a német *Alltagsgeschichte* és az olasz mikrotörténelem irányzataival kapcsolatban tette fel azt a kérdést, hogy vajon jobban megismerjük-e a történelmet, ha részletesen és közelről vizsgálunk meg valamit. Az utóbbi, lényegében mikrotörténelmi megközelítést reprezentálandó nem mást választott, mint a fent említett *Jeux d'échelles* című kötetet, amely egy, olasz és francia történészek részvételével Párizsban tartott konferencia előadásaira épült.²⁴² Ahogyan 1979-ben a *microstoria* zászlaját egy római olasz-francia történészkonferencián emelték a magasba, úgy ez a tanácskozás az *Annales* vezető személyiségeinek fogadókészségét bizonyította a mikrotörténelem irányába, sőt demonstrálta a *microstoria* és a francia mikrotörténelem összefonódását.

MULTISZKOPIKUS TÖRTÉNELEM KONTRA MIKROTÖRTÉNELEM
E kooperáció egyik kulcsfigurája, Jacques Revel értékelése szerint az olasz mikrotörténelem egyértelműen a makroszemléletű társadalomtörténet ellenhatásaként jött a világra. Tanulságait úgy foglalja össze, hogy a vizsgálat szintjének megválasztása befolyásolja a megismerést; a mikroszint nem kitüntetett, mert a makro- és mikroverziók egyaránt igazak és kiegészítik egymást, illetve a történelem szereplői egyszerre vesznek részt eltérő szintű folyamatokban. Cerutti idézett könyvét interpretálva Revel leszögezi: ahelyett, hogy a társadalomtörténet egy explicit kritériumokon nyugvó klasszifikációs rendszert venne alapul, helyesebb lenne mikrotörténelmileg vizsgálni az egyedi viselkedéseket, amelyek azután létrehozzák a kollektív identításokat.²⁴³

Ironikus módon a francia mikrotörténelem legjobb munkái nem a *microstoria* közvetlen hatása alatt születtek, hanem ezt megelőzően (és ezért ezeket az imént mint előfutárokat tárgyaltuk) – az

²⁴¹ Czoch–Sonkoly é. n. 22; vö. Lepetit 1995b.

²⁴² Gregory 1999; vö. Revel szerk. 1996.

²⁴³ Revel 1996a, 217–228.

újabb francia mikrotörténelem legjellemzőbb vonása pedig az elméleti reflexió. Revel mellett a mikrotörténelem franciaországi fogadtatásának másik kulcsfigurája Lepetit az *Annales* negyedik generációjából, aki Revelhez és Giovanni Levi korábban idézett véleményéhez hasonlóan szintén a léptékváltásra helyezi a hangsúlyt, majd tovább is fejleszti ezt a koncepciót. Véleménye szerint a léptékváltás nem a kutatás fázisaira vonatkozik, tudniillik arra, hogy amit a történeész eddig – például – az állam szintjén vizsgált, azt nézze meg egy falusi közösség szintjén is, hanem abból adódik, hogy a társadalmi szereplők egyszerre különböző szintű kontextusokban jelennek meg.²⁴⁴ Lepetit szerint a „léptékváltoztatás feladata azoknak a kontextusrendszereknek az azonosítása, amelyek a társadalmi játszmák keretét alkotják. Egyfajta dinamikus kartográfia ez, célja olyan rendkívül változatos térképek együttesének megrajzolása, amelyek mindegyike megannyi társadalmi terepnek felel meg. A mikrotörténelem egyetlen társadalmi működési elvet határoz meg, és csak egyetlen léptéket emel ki, a mikroszkopikus, ahol az oksági folyamatok zajlanak, és amelytől az összes többi is függ.”²⁴⁵

Levi és más olasz mikrotörténészek munkásságában Lepetit az „experimentális történelem” megvalósulását látja, melyben a történeti modell elemeinek érvényességét először helyi szinten egyenként vetik empirikus ellenőrzés alá, majd az egész modellt vizsgálják, s akkor fogadják el, ha a modell által kimutatott elméleti folyamatok nincsenek ellentmondásban a tapasztalt társadalmi változással. Ha a modellből következő és a társadalomban meg tapasztalt folyamatok megfelelnek egymásnak, akkor a modell magyarázó elvei helytállónak tűnnek a múltbéli társadalomra nézve. A mikrotörténelem ezen áramlata mögött álló antropológus nem Geertz, hanem Fredrik Barth, akitől a „racionális és aktív egyén modelljét” kölcsönzik, és aki „választásokat eszközöl egy bizonytalanságokkal és korlátokkal teli univerzumban” – miként ezt a santenaiak esetében láttuk.²⁴⁶

Kracauer és Revel véleményére rímelve Lepetit is leszögezi, hogy nincs kiváltságos lépték, „a makrojelenségek nem kevésbé, a mikrojelenségek nem jobban valóságosak (vagy fordítva): nincsen kö-

²⁴⁴ Revel is úgy véli, hogy az esemény lehetőséget ad arra, hogy megragadjuk „a társadalmi szereplők tapasztalata kontextusának sokféleségét” (Revel 2004, 35).

²⁴⁵ Lepetit 1995a, 147–148; idézet 148.

²⁴⁶ Uo. 147–148.

zöttük hierarchia”, ahogyan egy részletes térkép nem valóságosabb egy áttekintő térképnél, mindegyiknek megvan a maga feladata. Ezért a történelemnek minél több szinten kell vizsgálódnia, és ezáltal lesz képes leképezni a társadalmi tapasztalat sokféleségét.²⁴⁷ Ami új ismeretekhez juttat bennünket, mondja Lepetit, az „a vizsgálati léptékek ellenőrzött megsokszorozása”, a léptékek változtatásával újabb ismeretekhez juthatunk, a valóságot más elvek szerint szerveződve látjuk, és más oksági összefüggések szerint értelmezhetjük.²⁴⁸ E gondolkodás értelmében az egyes léptékekkel végzett vizsgálatok eredményei egymással nem összevethetők vagy összesíthetők,²⁴⁹ az egyik szinten talált eredményeket nem lehet automatikusan átvinni egy másik szintre – s e mögött az az ontológiai feltevés húzódik meg, hogy a realitás heterogén.²⁵⁰ Ami ebből következik, az az egyes szintek relatív önállósága és egyenrangúsága. Ugyanazt a jelenséget több nézőpontból vizsgálják; a mikroszintnek nincs kitüntetett szerepe.

Nem csoda, hogy Paul-André Rosental azt feleli Lepetit-nek, hogy mindez nem mikrotörténelem, hanem multiszkopikus megközelítés.²⁵¹ Az olasz mikrotörténelem megközelítése ettől alapvetően eltér, állítja, hisz ott a mikroszint kitüntetett. A *microstoria* gondolkodásában ugyanis más racionalitás érvényesül, a történeti cselekvőket racionálisnak tekintik, akik egyedi döntéseket hoznak, és ezek az

²⁴⁷ Kulcsár András viszont joggal mutatott rá arra, hogy a térképek mégsem teljesen egyenrangúak, mert részletes térképekből lehet áttekintő térképet alkotni, de fordítva nem. Az analógiát a történelemre visszafordítva a mikrotörténelem melletti érvet kapunk.

²⁴⁸ Gianna Pomata-t is arra vezették saját kutatási tapasztalatai, hogy a legcélravezetőbb kutatói eljárás nem a lépték szűkítése, hanem a makro- és mikroszint közti állandó ide-oda mozgás, – Kracauer terminusaival – a „close ups” és „long shots” (közelképek és nagyotálók) váltogatása: ezek olyan dolgokat képesek feltárni, amelyek a másik nézőpontból láthatatlanok (Pomata 2000). Kracauer egyébként ennek megvalósítása példaként egy klasszikust hoz fel, Bloch *A feudális társadalom* című könyvét (Egmond–Mason 1997, 3; vö. Bloch 2002).

²⁴⁹ Lepetit 1995a, 151, 155; Kracauer 2009, 205.

²⁵⁰ Ginzburg 1993, 27.

²⁵¹ Cerutti is úgy véli, hogy bár a mikrotörténelem egyértelműen a mikroperspektívát preferálja, a rá hivatkozó *Jeux d'échelles* a multiszkopikus megközelítés mellett tette le a garast (Cerutti 2004, 18–19). Revel e kötethez írt bevezetőjében azt állítja, hogy a szerzők közül Marc Abelès, Alban Bensa, Bernard Lepetit és jómagá szerint egyik vizsgálati lépték sem kitüntetett, míg Maurizio Gribaudi, Simona Cerutti és Paul-André Rosental szerint a „mikro” hozza létre a „makró”-t, ezért kitüntetett (Revel 1996b, 13).

egyedi döntések hozzák létre a történész által vizsgált társadalmi formákat. Vagyis – érvel Rosental – a hatékony oksági folyamatok a mikroszinten zajlanak le.²⁵²

A francia történész álláspontjának alátámasztására a norvég antropológus, Fredrik Barth által elemzett esetet idézi fel a generatív modell bemutatására. Vajon hogyan oszlanak meg a tengeren egy norvég halászfalu hajói? A kutató azt tapasztalja, hogy a legtöbben egy csoportban hajóznak ki, márpedig a heringhalászatra nem ez a legjobb módszer (tehát a funkcionalista magyarázat nem kielégítő), ha a halászflootta halrajokat talál, ezeken a hajók kénytelenek megosztózni. Ugyanakkor az antropológus azt látja, hogy néhány hajó a faluból magányosan indul útra. Ezeket az eseteket, mint kivételes jelenséget, mondja Barth, nem szabad elhanyagolni. (Vagyis a strukturalista magyarázat tévútra vezetne.) Rosental rámutat, hogy a norvég antropológus felfogása szerint nem érvényesül koherens normarendszer. Sokféle viselkedés figyelhető meg, mert az egyéni döntéseket az aktuálisan rendelkezésre álló anyagi, kognitív, kulturális erőforrások függvényében hozzák meg. Nyilvánvaló a bizonytalanság, és ezzel a cselekvők számolnak. A viselkedésből tehát nem a normát kell megfejteni, hiszen a viselkedés csak az egyén egyedi válasza az adott helyzetre; az az érdekes, hogy az egyén miként használja a helyzetet, a viselkedés helyett a folyamaton van a lényeg, amely azt létrehozta. Barth példájában a kulcsfontosságú elem az érték: mit fognak fel a szereplők veszteségként, illetve nyereségként. Ezt a cselekedetek alapján lehet meghatározni, s csak ekkor pillanthatjuk meg az oksági viszonyokat. Generatív modellre van szükség; nem a formákat kell leírni, hanem a folyamatokat kell azonosítani. Ugyan a magányos hajó esélyei jobbak a heringfogásra, de a kudarc megítélése is súlyosabb, egy sikertelen kapitány azt kockáztatja, hogy legközelebb nem kap legénységet – ezért a legtöbb hajó együtt, rajban fut ki a tengerre. („Nem heringet, hanem bizalmat halásznak.”) A kollektív kudarc megítélése mindig kevésbé kedvezőtlen – *valahová* a halászoknak következő alkalommal is el kell szegődniük, és ha minden hajó előző útja kudarcos volt, nem

²⁵² Rosental é. n. 71–72. Hasonló módon Edward Muir is úgy látja, hogy a mikrotörténelem a történelmi magyarázatot a kis csoportok szintjére viszi le, ahol az élet ténylegesen elsősorban zajlik (Muir 1991, xxi). Egyébiránt láthattuk, hogy Lepetit is úgy gondolja, hogy az oksági folyamatok mikroszkopikus léptékben zajlanak, és a többi ennek a függvénye – mégis úgy véli, hogy a makrojelenségek nem kevésbé valóságosak a mikrojelenségeknél, és a léptékek közt nincs hierarchia.

lesz jobb választásuk. A hajók kisebbsége a legmegbecsültebb kapitányok döntése alapján választ más, egyéni utat. Csak ők kockáztathatják meg, hogy eltávolodjanak a többiektől, elszakadjanak ettől a logikától: azok, akik még egy esetleges kudarc esetén is kapnak legközelebb legénységet a hajójukra.²⁵³

Barthot az érdekli, hogy mi hozza létre a társadalmi életben a formákat, vagyis az egyéni viselkedésben megnyilvánuló szabályosságot. Nem a megfigyelt társadalmi szabályszerűségeket akarja utánozni „generatív” modelljével, hanem maga a modell képes ilyen szabályszerűségek előállítására. Azt kell megnézni, mondja Barth, hogy a társadalmi rendszerek empirikus valósága a modell paramétereinek mely sajátos együttese esetén felel meg a modell által előállított alakzatoknak – vagyis esetében (más hasonló modellekkel ellentétben) a logikai műveleteknek az empirikus folyamatokat kell tükrözniük.²⁵⁴ Gribaudi említett monográfiája is a generatív modell alkalmazására tett kísérletként értelmezhető, amikor azt vizsgálta, hogy azonos társadalmi-gazdasági háttér esetén is különféle mobilitási viselkedések tapasztalhatók – vagyis a szokásos makroszintű magyarázatok nem működnek, a cselekvő egyén felfogásával nem egyeztethetők össze.²⁵⁵ A „multiszkopikus történelem kontra mikrotörténelem” vitára a negyedik fejezetben még egyszer vissza fogunk térni, mert a magyar mikrotörténelem áttekintése során olyan belátásokra juthatunk, amelyek relevánsak konkrétan erre nézve, illetve általában véve a mikrotörténelem alapvető fontosságú elméleti problémájával, a reprezentativitás kérdésével kapcsolatban.

HOGYAN KERÜLJÜK KI A TRIVIÁLIS TÖRTÉNELEM CSAPDÁJÁT?

Ha a mikrotörténelemnek egyszerre sajátja a behatárolt tárgy mikroelemzése és a „nagy történelmi kérdések” megválaszolásának igénye, akkor a teória szintjén nyilvánvalóan szükségszerű velejárója az ezek között feszülő ellentét feloldására való törekvés is. Edward Muir megfogalmazásában: „Hogyan tudják elkerülni az apróságokkal foglalkozó történészek azt, hogy triviális történelmet írnak?”²⁵⁶ Ez a mikrotörténelem központi elméleti problémája. Sokféle kísérlet történt arra, hogy a konkrét történeti vizsgálat mikroszintje és az

²⁵³ Rosental é. n. 73–80; idézet 80.

²⁵⁴ Barth 1966, v.

²⁵⁵ Nagy 2010, 245; vö. Gribaudi 1987.

²⁵⁶ Muir 1991, xiv.

általános állítások magasabb szintje közti köldökzsinórt logikailag megalkossák.

Mint láttuk, Carlo Ginzburg és Carlo Poni már az irányzat programját felvázolva szembenéztek azzal a kérdéssel, hogy amikor a részletes vizsgálatokat nem az elitekre összpontosító megközelítéssel ötvözik, akkor a történeti vizsgálat sohasem lehet teljes. Hogyan válasszák akkor ki a releváns és szignifikáns eseteket? Válaszuk erre a kérdésre Edoardo Grendi koncepciója, az *eccezionalmente normale*. Mégsem mondhatjuk, hogy a probléma meg van oldva, ezért érdemes további kísérleteket tenni – javasolta Paul Ricoeur 2000-ben.²⁵⁷ Ginzburg felszólalása egy 2005-ben megrendezett lille-i konferencián szintúgy azt mutatja, hogy számára a fő kérdés az általánosítás.²⁵⁸ Mindmáig ez tehát a mikrotörténelem legjelentősebb elméleti problémája. A francia történetírás *microstoria*-receptiója alkalmas apropónak tűnik arra, hogy végiggondoljuk a problémára adott válaszkísérleteket.

Azért kulcsmozzanat a mikrotörténelemben is az általánosításra való igény, mert úgy tűnik, hogy az emberek – esetünkben a történelem olvasói – meg vannak győződve arról, hogy életükben a szabály jobb iránytű a kivételnél. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ugyan nagyon érdekli őket a kivétel, mégis a szabályra vevők. Ahogy Carr írta: „A történeeszt valójában nem az egyedi, hanem az abban megnyilvánuló általános érdekli.”²⁵⁹ De ha igaz van Niklas Luhmannnak, és a társadalmi rendszerek funkciója tényleg az élet komplexitásának redukálása, akkor a történésznek a szabályok felmutatása egyenesen munkaköri kötelessége.²⁶⁰ Ennélfogva a mikrotörténelemnek, ha „fontos” történelem szeretne lenni, elemi érdeke, hogy képes legyen eredményeit az általános szintjéhez kapcsolni.²⁶¹

Ricoeur szerint a „kivételesen normális” koncepciója azt mutatja, hogy a mikrotörténelem nem vállalja a kvantitatív történetírás statisztikai reprezentativitás-koncepcióját.²⁶² Már találkoztunk azzal, hogy Hans Medick ugyanígy vélekedik, s ehhez hozzáteszi, hogy később tovább bővült a „kivételesen normálisnak” mint a statisztici-

²⁵⁷ Ricoeur 2000, 276–277.

²⁵⁸ Ginzburg 2010a.

²⁵⁹ Carr 1993, 60.

²⁶⁰ Vö. Luhmann 2006.

²⁶¹ Ezzel szöges ellentétben van Sigurður Gylfi Magnússon mikrotörténelem-felfogása (Magnússon 2003; 2006; Magnússon–Sziijártó 2013, 77–159; vö. Sziijártó 2010c).

²⁶² Ricoeur 2000, 277.

kai reprezentativitással általánosságban szembeállított fogalomnak a jelentése: már azt jelzi, hogy az egyedi esetek mély, a történeti összefüggéseket kontextualizáló vizsgálata bepillantást enged a felszín alá, és feltárja, hogy mikor mi volt emberileg lehetséges.²⁶³ Amikor Jacques Revel a „kivételesen normális” mellett érvel, Levi könyvét hozza példaként, amelyben a parasztok viselkedését három nagybérli (*massaro*) család esetével példázza. A szövegben ezeknek egyes vonatkozásai úgy válnak egy modell elemévé, hogy közben megőrzik egyediségüket. E mögött egy teljes körű adatbázis áll a falu minden lakosának adataival, a szerző mégsem statisztikai hitelesítésre törekszik, hanem modelljét szélsőséges körülmények között kell próbára tennünk, amikor annak egy vagy több változóját kivételes mértékű deformációnak teszik ki.²⁶⁴

A lehetőségek mezejének a határok körbejárásával történő definiálására kiváló példa Natalie Zemon Davis *Women on the Margins* (Nők a margón) című könyve. Három főszereplője nem tipikus 17. századi figura, hanem életútjukkal több értelemben is a női lét lehetőségének határait feszegetik. Glikl bas Judah Leib egy hamburgi, később Metzben élő kereskedőasszony, a legrégibb ismert zsidó önéletrajz szerzője; Marie de l'Incarnation egy Kanadába költöző s ott irokéz indián nőknek iskolát nyitó francia apáca; Maria Sybilla Merian pedig egy Suriname-ba utazó világhírű német festő–botanikus–zoológus. Élettörténetük megírásával Natalie Zemon Davis mintegy kicövekelte az e században a nők előtt adódó lehetőségek mezejének,²⁶⁵ azaz annak a mozgástérnek a határait, amely egy kora újkori nő előtt megnyílt.²⁶⁶ A *Women on the Margins* azon program megvalósítási kísérletének is tekinthető, amelyet Natalie Zemon Davis pár évvel korábban vázolt fel: 1990-ben a mikro- és makrotörténeti megközelítés vegyítésének, összekapcsolásának lehetőségeire kérdezett rá. Abban látta a módszertani kihívást, hogy olyan kifejezési formát kell kialakítani, amely összeköti a maga ellentétes hatásaiban a kicsit és a nagyot, a társadalmi és a kulturálist.²⁶⁷

²⁶³ Medick 1994, 46.

²⁶⁴ Revel 1996a, 233.

²⁶⁵ Így definiálja egyébiránt Ginzburg az egyedi és az általános összekapcsolására legtöbbször használt kontextus fogalmát is: „a történetileg meghatározott lehetőség birodalma” (Ginzburg 2003a, 193).

²⁶⁶ Davis 1995.

²⁶⁷ Idézi Schulze 1994, 12; vö. Davis 1990.

Közösen írt könyvükben Florike Egmond és Peter Mason Ginzburgnak a boszorkányszombatot elemző (mikrotörténelminek aligha nevezhető) könyvéből kiindulva javasolják a mikrotörténelem és a morfológia összeházasítását a kultúra tanulmányozására. Tulajdonképpen itt is az általánosítás kérdéséről, a mikrotörténelem reprezentativitási problémájáról van szó: miként lehet – szerintük tehát a morfológia segítségével – az egyedit felemelni a trivialitás szintjéről. A szerzőpáros az esemény és a struktúra közötti rétegekben véli elhelyezni az általuk vizsgált hosszú távú jelenségeket. Szerintük a történelmi módszerrel szemben a morfológiai összehasonlításoknak kell adni a prioritást, és így új kontextusok nyílnak az alkalmazás számára.²⁶⁸

Egy további lehetőséget vet fel Jürgen Schlumbohm: szerinte statisztikai reprezentativitás híján összehasonlító perspektívában ítéltető meg a vizsgált eset reprezentativitása.²⁶⁹ Lepetit is arra jut, hogy a „kivételes normális” révén történő érvelés nem jelent megoldást: „...a reprezentativitás problémája – amely ebben az analitikus keretben mindenfajta általánosítás esetében döntő – csak valószínűsítésre épülő érvrendszer és mintavételi módszerek segítségével oldható meg”. Mivel a történelemben a társadalomtudományok statisztikai modelljéből átvett reprezentativitás gyakorta megmérhetetlen, Lepetit szerint ezért az általánosítás kérdését nem annyira a reprezentativitás, mint inkább az érvényességi kör értelmében kell felvetni.²⁷⁰

És mi lenne, ha kilépnénk „ebből az analitikus keretből”? Talán joggal mondhatjuk, hogy a nyugati gondolkodás szerint a reprezentativitás fennállása esetén az állítás relevanciája nem kérdőjelezhető meg; ha garantált az, hogy a (például egy történész által tett) állítás széles körben, esetleg általánosan érvényes, akkor ezt többnyire fontosnak tekintjük. Adódik a kérdés, hogy a reprezentativitás a relevancia szükséges feltétele-e, vajon nem indokolhatja-e más a partikuláris állítások fontosságát. Megfontolhatjuk Deák Tamás gondolatát: egy „esztétikai tévedés kétezer éve tartja magát mint az irodalmi és a művészeti élet egyedüli állandó tényezője, s azt kéri számon a műalkotástól, hogy a valóság szintjén ábrázolja a valóságot. Átlagossal az átlagost. A köznapi realitás alaktalan zűrzavarát,

²⁶⁸ Egmond–Mason 1997, xi, 199–200, 204–205; vö. Ginzburg 2003b.

²⁶⁹ Schlumbohm 2000, 163.

²⁷⁰ Lepetit 1995a, 145, 155; idézet 145.

mely felszínén nem tragikus, nem komikus, hanem esztétikai értelemben semmilyen. A lónak nem lehetnek olyan tulajdonságai, mint egy lovas szobornak, a lovas szobor pedig – korunk egyik jelentékeny mestere kénytelen volt evvel az érvvel védekezni egyszer – nem ló, hanem szobor.”²⁷¹

De gondolkodhatunk másképpen is. Az emlékezés a különleges dolgokat emeli ki. Ezeket *érzi* az ember fontosnak. A mikrotörténetész a különleges eset sokoldalú feltárása után az általánoshoz szeretne eljutni, mert logikája ezt diktálja; miként az imént láttuk, az ember úgy *tudja*, hogy az általános ismerete révén jobban képes a világban tájékozódni, mint a kivételek ismeretében. De vajon indokolt ez? Miért gondoljuk, hogy az emlékezetünk rostájának működése rosszabb, mint logikánké?

Akárhogyan is álljon a dolog, a mikrotörténelem megközelítésmódjával rokonítható Erich Auerbach híres kísérlete, amelyben húsz kis epizód, húsz szövegrész alapján ír egy-egy kor irodalmáról úgy, hogy ezek összességükben kitegyék az európai irodalom történetét, mert „a Hamlet, a Phaedra, a Faust néhány helyének értelmezéséből több, s lényegibb ismeret meríthető Shakespeare-ről, Racine-ről, Goethéről és korukról, mint azokból az előadásokból, amelyek rendszeresen s időrendben tárgyalják életüket s művüket”. Auerbach az általánosítás problémájára meg sem próbál a reprezentativitás érvével válaszolni. Úgy érvel, hogy „reménytelen vállalkozás valóban teljessé válni a külső összefolyamaton belül, s közben felvillantani azt, ami lényeges [...]. Aki elejétől végig ábrázolja egy teljes emberélet folyamatát vagy egy nagyobb időtávon át húzódó esemény egészét, önkényesen metsz és izolál [...]. Azt [...] remélheti, hogy többé-kevésbé maradéktalanul beszámolhat mindarról, amiben egynéhány személynek része van néhány perc, óra vagy nap leforgása alatt; és itt találkozhatunk az élet rendjével és magyarázatával, mely magából az életből adódik; vagyis azzal a renddel s magyarázattal, amely magukban a személyekben formálódik szüntelen.”²⁷² Szerinte a realizmus és a mindennapok erősebben kapcsolódnak össze az irodalomban, mint a történelemben.²⁷³

²⁷¹ Deák 1986, 184.

²⁷² Auerbach 1985, 537–538. Carlo Ginzburg megfogalmazásában: Auerbach szerint „az egész művet mélységében megérthetjük egy véletlenszerű eseményen keresztül, bármely életen, a mű véletlenszerűen kiválasztott részletén keresztül” (Ginzburg 2010c, 257).

²⁷³ Brewer 2010, 12.

Nem kell feltétlenül elfogadnunk – racionális magyarázat híján – az ilyen érveket. Nehéz lenne Walter Benjaminsnak is megokolnia, miért éppen a passzázatok kínálnak belépési lehetőséget Baudelaire korának Párizsába („ez a küszöb-hely, ahol a kint és a bent, az álom és az ébrenlét, az antik alvilág és az áruk modern világa összefoly-nak”²⁷⁴). De nem is kell feltétlenül a művészi intuíciót (vagy a mikrotörténeti esztétizációt) az irracionalitás birodalmába utalnunk. A könyv végén, Für Lajos *A berceli zenebona* című könyve kapcsán szeretnék visszatérni a reprezentativitás kérdésére.

A MINDENNAPOK TÖRTÉNETE

A német történetírás némi fáziskéséssel követte a francia történetírás tendenciáit. A struktúraorientált társadalomtörténet csak 1970 táján intézményesült, viszont rövidebb idő után már a kultúrtörténet körébe sorolható irányzatok is megjelentek: az *Alltagsgeschichte*, a történeti antropológia és a mikrotörténelem. Tehát itt a makro-megközelítésű kvantitatív társadalomtörténetnek (elsősorban a Jürgen Kocka és Hans-Ulrich Wehler nevéhez köthető *Historische Sozialwissenschaft* irányzatára gondolhatunk, a bielefeldi egyetem köré szerveződő iskolára) nem volt még ideje kifutnia magát, és nem ennek egyes képviselői léptek tovább a kultúrtörténeti megközelítések alkalmazása felé, mint az *Annales* esetében. Ez egyfelől az újabb német irányzatok relatív gyengeségéhez vezetett, másfelől pedig ahhoz, hogy a struktúraorientált társadalomtörténet képviselői heves támadásokat intéztek ezek ellen.

Ami az újabb német irányzatokat illeti, Thomas Nipperdey 1970 táján az amerikai kulturális antropológiára építő társadalomtörténet létrehozására tett javaslatot, Martin Broszat pedig a Harmadik Birodalom historizálását indítványozta: fel kell tárnunk az emberek várakozásait, félelmeit, vágyait és ellenséggépét, hogy megérthessük a náciizmust – javasolta. Nagy kutatás indult Bajorország náciizmus-kori mindennapjairól, amelynek eredményeit hat kötetben publikálták.²⁷⁵ Létrejött az *Alltagsgeschichte*, a mindennapok történetének iskolája, amely specifikusan a 20. századi német diktatúrákkal, főleg a náciizmus tizenkét esztendejével foglalkozott. (Később a Német Demokratikus Köztársaság története is érdeklődési körébe került.) Azzal a romantikus felfogással indított, hogy visszaadja az

²⁷⁴ Witte 1984, 10–11.

²⁷⁵ Daniel 2004, 299–301; vö. Broszat és mások szerk. 1977–1983.

egyéneknek saját történelmüket, s művelői később ébredtek rá arra, hogy „a mindennapok története több lehet, mint egyszerűen tapasztalattörténet (*Erfahrungsgeschichte*)”: „Egyéni életutak és a korabeli hétköznapiak vizsgálatával arra a kérdésre kerestek választ, hogy milyen személyes sorsok oldódtak fel annak a tömegnek a magatartásában, mely rendíthetetlenül állta a háborúk sorscsapásait, a forradalmak sorsfordítóit, és miután felsorakozott a weimari köztársaság oldalán, a náci rendszer arctalan bázisává lett”. Figyelmük középpontjába tehát az került, hogy miként viszonyult a német átlagember a náci erőszakhoz.²⁷⁶ Dorothee Wierling szerint az *Alltagsgeschichte* mikrotörténelem.²⁷⁷ Indokolt tehát egy kicsit közelebbről is szemügyre vennünk.²⁷⁸

Az irányzat reprezentatív, *Alltagsgeschichte* című kötetének (1989) szerkesztője, Alf Lüdtke kialakított a vizsgálat céljaira, a mindennapok történetének leírására egy analitikus kategóriát, az „önfejlődés” (*Eigensinn*) fogalmát. Miként a mikrotörténelem szabad akaratral rendelkező történeti cselekvője, úgy az „önfejlődés” koncepciója is a cselekvő egyének történelemformáló szerepét hangsúlyozza. Az *Eigensinn* tulajdonképpen az uralom visszája. (Míg a hatalom Max Webernél a központi hatalom feltétlen érvényesülését jelenti, az uralom mindig kölcsönös viszonyt feltételez, mérlegelést jelent, igazodást a körülményekhez, azt a hatalmat, melyet az emberek többé-kevésbé elfogadnak.) A mindennapi élet történetének német iskolája előtérbe helyezte a szóbeli történelem módszertanát, és ebből ágazott le az önálló német *oral history*, például Lutz Niethammer munkássága.²⁷⁹

Miként a *microstoria*, Lüdtke is arra helyezi a hangsúlyt, hogy a kisembereknek mindig voltak cselekvési lehetőségeik, és ezeket mindig ki is használták. Kevés ellenálló volt a Harmadik Birodalom idején, a tömegek „a hatalmi viszonyokat, erőszakformákat és a

²⁷⁶ Majtényi 2001, 243–244.

²⁷⁷ Gregory 1999, 102.

²⁷⁸ Otto Ulbricht – részleteiben később tárgyalandó – szigorú álláspontja szerint a tematikusan meghatározható *Alltagsgeschichte* (amely a mindennapi élet történetével foglalkozik, a munka, a táplálkozás, a szerelem stb. szerepével a kisemberek életében) és a történeti vizsgálat léptékét megváltoztató mikrotörténelem azonosítása tévedés (Ulbricht 2009, 49). A mindennapi élet története német irányzatának figyelembevételével a mikrotörténelem vázlatának felrajzolásakor mégis inkább nyerünk, mint veszítünk.

²⁷⁹ Majtényi 2001, 245–249.

másokkal szembeni brutalitást nemcsak hogy elsajátították, de aktívan részt is vettek azok kialakításában és gyakorlásában”. „Az *Alltagsgeschichte* célja az emberek cselekvéseinek és viselkedésének, kijelentéseinek és érzéseinek lépésről lépésre való rekonstrukciója”, a kutatás fókuszában pedig az áll, hogy miként lettek a hétköznapi emberek társtettesek a náci rezsim bűneiben.²⁸⁰

A mikrotörténelem számára is fontos tanulság az, amire Lüdtke rámutat: a mindennapi élet újratermelése nemcsak a túlélésért folytatott harcot jelenti, hanem ezzel kapcsolatban valósul meg a történelmi változás is, tehát az emberek egyszerre tárgyai és alanyai a történelmüknek. Az *Alltagsgeschichte* nem a makroszintű folyamatokra figyel, mint a *Historische Sozialwissenschaft*, hanem az „emberek társadalmi gyakorlatára”, és „a történelmi változást és folyamatosságot konkrét csoportok és egyének cselekvése eredményeként érti meg”. Vagyis az áll a középpontban, hogy az emberek miként sajátítják el világukat, és közben hogyan alakítják azt át²⁸¹ – itt tehát a kultúrtörténeti felfogásokat általában jellemző alapállással találkozunk. A mindennapi történelem iskolája az objektív korlátokat mint meghatározó tényezőt, „strukturális determinánst” nem hajlandó értelmezése hierarchiájában a cselekvésnél magasabb szintre helyezni – szerinte ezek a gyakorlat részét képezik, nem pedig előfeltételként szerepelnek. Az *Alltagsgeschichte* pedig éppen arra törekszik, hogy összekapcsolja a feltételeket az értelmezésekkel, vagyis az osztályt és a kultúrát. A „rejtett struktúrák” pedig csak az emberi gyakorlatokban válnak láthatóvá.²⁸²

Brad S. Gregory említett összehasonlító elemzése az *Alltagsgeschichtét* a *microstoria* Levi-féle társadalomtörténeti (általa szisztematikusnak nevezett) irányzatával és nem a ginzburgi („epizodikus”) iránnyal rokonítja. Közös vonásuk szerinte a cselekvő egyénre helyezett hangsúly, a meghatározó struktúrák és nagy ívű folyamatok kritikája, a támaszkodás az antropológiára. Ugyanakkor a német irányzat döntően 20. századi történelemmel foglalkozik, és előszeretettel használja az *oral history* módszerét, miközben a mikrotörténelem elsősorban kora újkori anyagon vizsgálódik. Az *Alltagsgeschichte* politikailag jobban elkötelezett, eklektikusabb, és nincs úgy megalapozva, mint a Levi-féle mikrotörténelem. Míg az *Alltagsgeschichte*

²⁸⁰ Lüdtke 2003, 156–157; idézet 156.

²⁸¹ Lüdtke 1995, 7.

²⁸² Uo. 16–21.

schichte elsősorban tapasztalatokat akar megragadni, addig a „szisztematikus mikrotörténelem” társadalmi kapcsolatokat próbál rekonstruálni.

Gregory szerint e két irányzat egy-egy kis tárgy részletes, aprólékos vizsgálatával a történeti fejlődés és változás bevett hosszú távú modelljeit kérdőjelezi meg. A történelmi folyamatok középpontjába állítják az egyéni cselekvőket, az ő interakcióikra összpontosítanak, és mindenkor konkrét korlátaikat is feltárják. Ugyanakkor töreksenek mind a tapasztalatok megragadására, mind azok analitikus eszközökkel történő magyarázatára, pedig – mondja Gregory – e kettő kizárja egymást. A reprezentativitás és az általánosítás problémája nincs megoldva,²⁸³ és a mikrotörténelmi megközelítés félrevezető lehet: a nagy történelmi erőket szétszedhetjük kis részekre, de ezek ettől nem lesznek kevésbé erősek.²⁸⁴

A MIKROTÖRTÉNELEM MINT AZ *ALLTAGSGESCHICHTE* KISTESTVÉRE

Mindebből kitűnik, hogy bizonyos értelemben teljes joggal lehet az *Alltagsgeschichte* irányzatát a *microstoria* német megfelelőjének tartani, a német történetírásban azonban a mikrotörténelem fogalma önelnevezésként is megjelent – ha nem is elsőre, hanem a történeti antropológiát felváltó elnevezésként. Az antropológiai szemlélet ugyanis számos olyan német történészre is jellemző volt, aki nem 20. századi tematikával foglalkozott. Hans Medick szerint az egyének megélt tapasztalatát a társadalmi-politikai kapcsolatok komplex hálózatában megragadva megkérdőjelezhető a hosszú távú fejlődésre alapozott értelmezés.²⁸⁵ Medick ugyanis elutasította a modernizációs elméletek azon következményét, hogy a kutatók a változást és az ehhez köthető csoportokat helyezik az előtérbe – ő és kollégái ehelyett a vesztesekre, a marginálisokra koncentráltak.²⁸⁶ Ahogy Ute Daniel fogalmaz, a német történeti antropológia képviselői a nemzeti és nemzetközi vonatkozások helyett a helyieket és regionálisakat hangsúlyozták, így egységben tudták látni egy falu életvilá-

²⁸³ Jacques Revel úgy véli, hogy a mikro-megközelítés által felvetett reprezentativitás problémával a *microstoria* szembenéz (Grendi, Levi vagy Cerutti például), az *Alltagsgeschichte* című kötet azonban erre a problémára nem reflektál (Revel 1995b, 807).

²⁸⁴ Gregory 1999, 102–110.

²⁸⁵ Uo. 101–102.

²⁸⁶ Medick 1988, 64–65, 74.

gát. A lét antropológiai alapformáit tették vizsgálatuk tárgyává, „a testhez való viszonyt, a szülés és a szexualitás történetét, a családi kapcsolatok és a gyermekkori tapasztalatok állandóságát és változását, a halál és a halállal kapcsolatos tapasztalatok történetét, a vallásos és mágikus gyakorlatokat, például a zarándoklatokat és a boszorkányüldözést, a felsőbbbségekkel szemben tanúsított ellenállást és tiltakozást, a kulturálisan idegen észlelésének történeti formáit és a népi kultúra történetét”.²⁸⁷ Ezek a törekvések a német történettudományon belül főleg a szakma peremén jelentkeztek, a népi kultúra, a nők, a mindennapi élet, a családtörténet, a munkások története kapcsán.²⁸⁸

Képviselőik 1993-ban, az irányzat reprezentatív folyóiratának megindulásakor még jellemző módon a történeti antropológiát tűzték zászlajukra (folyóiratuknak a *Historische Anthropologie* címet adták), de később már egyre inkább mikrotörténelemnek minősítették saját munkájukat. Az olasz mikrotörténelem nagy hatást gyakorolt a göttingeni Max Planck Történeti Intézet korai iparosodással foglalkozó munkacsoportjának tagjaira. Hans Medick és Jürgen Schlumbohm bizonyos értelemben máshová érkeztek meg, mint ahová elindultak. Eredetileg az iparosodás korai fázisát tanulmányozták, de mire nagy monográfiáik elkészültek, másként, mikrotörténelemként értelmezték ezeket.²⁸⁹ Mind a kutatás logikája, mind a változó divat ebbe az irányba terelte őket. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy jelentős mértékben összemosódnak a német történetírást illetően a mikrotörténelem, a történeti antropológia és az *Alltagsgeschichte* fogalmai.²⁹⁰

Hans Medick szerint a mikrotörténelem az *Alltagsgeschichte* rokona, de módszertani tudatosságban, perspektíváinak és ábrázo-

²⁸⁷ Daniel 2004, 304–305.

²⁸⁸ Medick 1988, 72.

²⁸⁹ A mikrotörténelem terminusát nemcsak a kora újkorral foglalkozó német történészek használják – ezt az *Alltagsgeschichte* bemutatásakor Medickék göttinteni kollégája, Lüdtke is megtette (Lüdtke 1995, 14).

²⁹⁰ Példának okáért Apor Péter Nikola Susane Bockot idézve a következőképpen ír Medick és Schlumbohm munkássága kapcsán: „A német történeti antropológia elsősorban szociálintropológiai irányultságú, és fő érdeklődési területét a család- és rokonsági szerkezetek, illetve a falusi társadalmak és a városi munkakultúra alkották (Apor 2003, 446). Michael Werner úgy véli, hogy a göttingeni protoindusztrializációs munkacsoport hatása döntő szerepet játszott az *Alltagsgeschichte* létrejöttében, amelynek emellett a náciizmus kutatása volt a másik fő forrása (Werner 1995, 719, 722).

lásmódjainak sokféleségével elűt tőle: már a makro-, sőt a globális történelem kérdéseivel is foglalkozik. Módszerei túlmutatnak mind a makrotörténelmen, mind a posztmodern széttöredezettségen, egy körülhatárolt területre koncentrálnak a vizsgálat a megismerés új lehetőségeit nyitja meg.²⁹¹

Medick monográfiáját (*Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte* – Szövés és túlélés Laichingenben, 1650–1900. Helytörténet mint egyetemes történelem) eredetileg a protoindusztrializáció egy esettanulmányának szánta. Az elméleti bevezetésének viszont a „Távoli történelem? Helytörténet mint mikrotörténelmileg megalapozott egyetemes történelem” címet adta, ami jól jelzi az új koncepciót. Véleménye szerint ugyanis az egyetemes történelem összefüggéseit csak a mikrotörténelmileg feltárt helytörténeten át lehet vizsgálnunk. Ha így módon a mikrotörténelmi eljárással lokalizáljuk és kontextualizáljuk a történelmi tudást, akkor új képet kapunk a történelmi összefüggésekről. Medick számára tehát Laichingen vizsgálata olyan helytörténet, amely problémaorientált résztörténete az egésznek. A kis helyi társadalmak, a mindennapi élet részleteinek vizsgálata nem zárja ki az átfogó kérdések feltételét, sőt új utakat nyit megválaszolásukra.²⁹²

A történetésznek a *record linkage* módszerét kell alkalmaznia, vagyis a forrásokat, adatokat név szerint kell összerendeznie. Egy adott területen élő összes emberre nézve részletesen fel kell tárni a történelmi különösségeket és egyediségeket – ezáltal kulturális-társadalmi-gazdasági-politikai kölcsönviszonyok élettörténelmi összefüggésben jelennek meg. Medick azt javasolja, hogy a történetész egyesse két megközelítés előnyeit, arra törekedjen, hogy ne veszítse el a „megélt élet”-et, ugyanakkor a statisztikus megközelítés használatát se menjen veszendőbe. (Talán ez a göttingeniek vaskos monográfiáinak legfőbb közös jellemzője, úgy tették magukévá a mikrotörténelem kérdéseit, hogy közben nem lettek hűtlenek a kvantitatív társadalomtörténethez sem.) Medick szerint a kutatás folyamán az első lépésben létrehozott adatbázis kijelöli a cselekvő ember számára reálisan adott lehetőségek szféráját. Fontos az is, hogy először a teljes forrásanyagot gyűjtsék össze, s a történetész csak ezt áttekintve kezdjen értelmezésének megalkotásához. Ez a munkamódszer lehet a Clifford Geertz-féle „sűrű leírás” (vagy „tömény leírás”) társada-

²⁹¹ Medick 2000, 53–58.

²⁹² Uo. 63; Medick 1996, 48.

lomtörténeti megfelelője.²⁹³ Ahelyett pedig, hogy *a priori* makrotörténeti kategóriákkal dolgozna (olyanokkal, mint a család, egyén, állam vagy iparosodás) a társadalmi kapcsolathálókat és a cselekvés-összefüggéseket kell vizsgálnia, de nem öncélúan, hanem a gazdasági-társadalmi-kulturális-politikai feltételek és viszonyok feltárása érdekében. Ez pedig a történeti folyamatok konstituálódását illető új belátásokhoz vezethet.²⁹⁴

Medick Laichingenről szóló monográfiája a háziipart (a szövést) a helyi társadalom és a württembergi *ancien régime* politikai-gazdasági összefüggéseibe ágyazva mutatja be. Laichingen nem tipikus példája a protoindusztrializációnak a reprezentativitás statisztikai értelmében, de lehet „kivételesen normális”, „a lehetséges szélső esete”. (Közép-Európában ugyanis általában a háziipar azért a falvakban fejlődött, mert itt nem voltak céhek. Laichingenben viszont a céh által garantált szigorú minőségi előírások biztosították a szövetek versenyképességét. Általában a 18. század végétől indult hanyatlásnak a háziipar a gépi pamutipar konkurrenciája miatt, míg Laichingenben ez csak a 20. század elején történt meg.) Medick kutatása révén eredetileg a protoindusztriális kapitalizmus eredetét, dinamikáját és különlegességeit akarta feltárni, de az végül a württembergi pietizmus sajátosságainak vizsgálatába torkollott, mert a laichingeniek túlélésüket nemcsak a szövésnek, hanem a württembergi pietizmus „túlélő kultúrájának” is köszönhatték hosszú távon. Nem gazdasági sikerre törekedtek, hanem Krisztus követésére azon az egyedül helyes szűk ösvényen, amely szívós kitartást követelt, veszélyben, nagy munkaterhelés alatt, betegségben és halálban egyaránt. A württembergi kistulajdonosok számára a kitartás eszmény-nyé emelése több értelemmel bírt az aszketikus vállalkozói tevékeny-

²⁹³ Medick 1996, 25–29. A sűrű leírás szerint nem „azt jelenti, hogy az antropológus lemond a rendszeres értelmezésről. Azt viszont igen, hogy tudatosan lemond arról, hogy valamely értelmező »megragadás« hermeneutikus egyértelműségének és harmóniájának – hamis – látszatát keltse. A megfigyelt viselkedésmódokat és kulturális-szimbolikus megnyilvánulásokat nem valaminő egyértelmű értelemre vezeti vissza. [...] A sűrű leírás [...] mindenképp azt jelenti, hogy az általa készített, lehetőleg teljes szöveget egész sokféleségében és a jelentésstruktúrák hierarchiájával együtt nyitva kell tartani a későbbi értelmezés előtt.” (Medick 1988, 81)

²⁹⁴ Medick 2000, 58.

ség idealizálásánál. A protestáns etikának e pietista válfaját Max Weber is említette, de nem vizsgálta behatóbban.²⁹⁵

Medick mikroelemzése tehát fényt derít arra, hogy a württembergi pietizmus elősegítette a protoindusztrializációt, de ezt nem Weber elképzelésének megfelelően tette, a kapitalizmus szellemét létrehozva, hanem oly módon, hogy a kistulajdonosok elé a kitartás ideálját állította. Medick a tapasztalt igen magas csecsemő- és gyermekhalandóságot is a „kivételesen normális” fogalma segítségével tartja értelmezhetőnek. Figyelmeztetésében Fredrik Barth gondolkodása köszön vissza: olyan mikrotörténelmi vizsgálatra van szükség, amely nem siklik át a kivételek felett, hanem ezekből kiindulva tesz fel kérdéseket. Medicknek a mikrotörténelemről vallott nézetei Levi felfogására hasonlítanak, a lényeg az aprólékos, kis léptékű vizsgálat. De szerint a mikrotörténelem nem alkalmas mindenre, Kracauerre hivatkozva és Lepetit-hez hasonlóan ő is állást foglal a multiperspektivitás mellett.²⁹⁶

Ute Daniel olvasatában ez a mikrotörténelmi szemlélet egyébként nem látható tényezőket akar feltárni. Nem öncélú helytörténet akar lenni, hanem „normális kivételként” kívánja bemutatni az általános történelmet. (Ez a kifejezés a „kivételesen normális” német megfelelője.) Szerinte Medick az öltözködés vagy a könyvbirtoklás területén sok személyhez kötött forrásadatot tudott feltárni, és olyan általános megállapításokra is jutott, mint hogy a rövid ideig tartó szoptatás miatt volt magas a gyermekhalandóság (megvalósult „a halál uralma”); illetve a ruházzkodás terén nem történt meg a társadalmi rétegek kiegyenlítődése, csak a régi választóvonalakat húzták meg újra; valamint feltárja, hogy a 18–19. századi Laichingenben az embereknek nagyon sok könyvük volt, a szegényeknek és a nőknek is, de szinte mind vallásos tárgyú. Mindezek ellenére Daniel szerint Medicktől túl sokat tudunk meg a jól dokumentált tényekről, de túl keveset az emberi élet nem anyagi, strukturális vagy számszerűsíthető aspektusairól.²⁹⁷

A göttingeni csoport egy másik tagja, Jürgen Schlumbohm monográfiája (*Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650–1860* – Életutak, családok, gazdaságok. Az osnabrücki Belm

²⁹⁵ Medick 1996, 15–37.

²⁹⁶ Medick 2000, 58–63.

²⁹⁷ Daniel 2004, 308–312.

egyházközség parasztjai és kaszásai az iparosodás előtt, 1650–1860) egy helyi agrártársadalom átalakulásának történetét kis egységekben vizsgálta a 17. századtól a 19. századig. Elsősorban a birtokos és a föld nélküli parasztok viszonyát, konfliktusait elemezte. Az egyedi eseményekből az életpályákat, az életpályákból a családok és háztartások történetét, ezekből pedig a nagyobb egységek kapcsolatát rekonstruálta. Ez a mikrotörténelem, amely nem rendkívüli, hanem szokványos tömeges források alapján írja meg a hétköznapi emberek életét, egyszerre elmeséli és elemzi ezeket, „termékeny párbeszédre” hívja a makrotörténelmet. Schlumbohm szerint a korábbi társadalomtörténet és a történeti demográfia hiába fordult a tömegek felé, azok a kvantifikációban némák maradtak, míg a mikrotörténelem új dimenziót ad a történelmi folyamatnak, és megjeleníti a saját célokkal és stratégiákkal rendelkező cselekvő egyéneket. Ugyanakkor a mikroperspektívában nemcsak a részleteket látjuk pontosabban, de más lényeges aspektusok is előtűnnek. Schlumbohm érvelésében a bizonyítás terhe nemcsak a gondolatmenet kvantitatív részére nehezedik, hanem azt részben a kvalitatív vizsgálatok viselik, ezek tehát nem pusztán illusztrációk. Az esettanulmányok finomabb összefüggéseket tesznek láthatóvá, mint a számok és a statisztikai táblák, és csak ezek visznek közelebb a megélt élethez.²⁹⁸

Schlumbohm a makroszint rekonstrukcióját a mikroszintről kiindulva kísérli meg, dinamikus modellt alkot például a házasságkötési gyakorlatra. Eszerint a birtokos parasztságnál sok fiatal pár az öregekkel maradt, a fiatal föld nélküli párok viszont mindig saját háztartást alapítottak. Amíg a gazdaságok számát növelni lehetett (például bérletek révén), addig új háztartást hoztak létre a fiatal birtokos parasztok, amikor pedig már nem, akkor viszont nem a cölibátust vagy az elhalasztott házasságkötést választották, hanem azt, hogy közös háztartásban éljenek az öregekkel. Így a lenipar válsága és a mezőgazdaság átalakulása a 19. század közepén általánosan elfogadottá tette a szülőkkel való együttélést.²⁹⁹

Otto Ulbricht annak a véleményének ad hangot, hogy Medick (William W. Hagen kifejezésével élve) „mega-mikrotörténelme” még mindig azt keresi, hogy a protoindusztrializációs tézis elméleti feltevései helyesek voltak-e, Schlumbohm pedig úgy ír parasztok és zsellérek háztartásairól és életpályáiról a mikro-, a demográfiai és

²⁹⁸ Schlumbohm 1994, 19–29, 621.

²⁹⁹ Schlumbohm 2007, 14–15.

a makromegközelítés ötvözésével, hogy nyilvánvaló: a göttingeni mikrotörténészeket részben még mindig a társadalomtörténet, a társadalomtudományos történelem (a *historische Sozialwissenschaft*) tartja fogságában.³⁰⁰

Ha a mikrotörténelem jelenlétére gondolunk a német történetírásban, nem csak a *microstoria* német recepciója és nem is kizárólag az *Alltagsgeschichte* bizonyos eredményei juthatnak eszünkbe. Egészen más irányokból érkező kutatók munkái is felmutathatják a mikrotörténelem sajátosságait, és ezekről is érdemes röviden megemlékeznünk.

A PARASZT ÉS A SÁMÁN

A történeti antropológia megközelítésmódjához áll talán közelebb Arthur E. Imhof történeti demográfus *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk ezzel mi oly nehezen...* című könyve. Imhof egy 1670 és 1755 közt élt hesseni paraszt, Johannes Hoos „életvilágát” rekonstruálta, amelyet a földrajzi tényezők, a tulajdonviszonyok és a politikai-vallási hovatartozás határozott meg. Szerinte ezeket a kis életvilágokat teljes heterogenitás jellemezte, és nincs értelme reprezentativitást keresni. Mégis voltak ebben a korban is az életet markánsan meghatározó közös élmények: a pestis, az éhínség, illetve a háború jelentette fizikai fenyegetettség. A bizonytalanság közepette az emberek hosszú távú vonatkoztatási pontokat kerestek, nem érte meg a bizonytalan hosszúságú egyéni életbe fektetni, csak ennél állandóbb dolgokba, nem a gazda személyes jóléte volt a fontos, hanem a gazdaságé. Johannes Hoos otthonát, a Válte-tanyát több mint 400 éve nem osztották meg. A jómód és presztízs előnyös házasságokat eredményezett, és ebből azok a gyerekek is profitáltak, akik nem örökölték meg a tanyát.

A biztonság keresése (akár a házasság napjának kiválasztásában a hét napjai közül, mely megmentette őket az elkerülhetetlen vitáktól, a „gyermekjel” jelenségén keresztül, mely pszichológiai biztonságot adott nekik, hiszen megkeresztelhették a halott csecsemőt is, amikor az „egy pillanatra” életjelet adott, egészen a világképig, mely az egész világot Isten biztonságot adó karjában képzelte el) ugyanazt a magatartást mutatja, amelyet a santenai parasztnál tapasztalhattunk. Ezzel az elveszített világgal szembeállítva Imhof összeve-

³⁰⁰ Ulbricht 2009, 45–46.

tésében a mi jelenünk húzza a rövidebbet, Johannes Hoos három konkrét félelme helyét sok bizonytalan félelem vette át; földi életünk meghosszabbodott ugyan, de közben elvesztettük az örökkévalóságot; és az individuumot a középpontba állítva nem tehetünk mást, mint megpróbáljuk leplezni testünk romlását, s igyekszünk megfedkezni a halál gondolatáról.³⁰¹

Ebben az esetben a mikrotörténelem kritériumaiból mind a Johannes Hoos „kis életvilágára” összpontosító mikrovizsgálat, mind a nagy történeti probléma egyértelműen jelen van – a kérdés inkább a kettő összefüggése (a jól ismert reprezentativitási probléma): vajon Hoos életéből megismerhetjük-e a kora újkori parasztot? (Ugyannyire kétséges, hogy Menocchio a népi kultúra autentikus kifejezője lenne.) Továbbá az antropológus vagy a mentalitástörténész megközelítésmódjából fakadóan az egyén – és ez Imhofnál igen erősen kidomborodik – nem aktív, hanem a nagy történelmi erők bábja csupán.

Wolfgang Behringer 1994-ben megjelent, röviden már említett könyvében (*Chonrad Stoeckhlin und die Nachtschar. Eine Geschichte aus der frühen Neuzeit* – Chonrad Stoeckhlin és az éji sereg. Történet a kora újkorból) egy népi hiedelem rekonstruálására, gyökereinek feltárására tesz kísérletet egy eset részletes kibontásán keresztül. 1578-ban egy téli estén két pásztor, Chonrad Stoeckhlin és Jacob Walch iszogatás közben a túlvilágról beszélgetve megfogadta egymásnak, hogy amelyikük először meghal, az visszatér, és a másikat elmondja, milyen is a másvilági élet. Nyolc napra rá Jacob meghalt, és beváltotta ígéretét. Nem csoda, hogy Stoeckhlin megváltoztatta életmódját, bűnbánatba kezdett, a túlvilággal rendszeres kapcsolatba lépett (minden kántorböjt idején, vagyis negyedévente megjelent neki egy angyal), és az „éjszaka fantomjaival” kapcsolatot tartó karizmatikus gyógyító lett belőle. Végül az augsburgi püspöki törvényszék elé került boszorkányság vádjával – miután előzőleg ő maga mutatott rá egy boszorkányra, akit ki is végeztek. Stoeckhlin máglyán halt meg 1587-ben – majd még sokan mások is az ő vallomásai által megindított lavina eredményeképpen: 68 halottal ez lett minden idők legvéresebb boszorkányüldözése a Duna és az Alpok között.

Miként Ginzburg a *benandantékkal* kapcsolatban, könyvében Behringer is az alpesi völgyek néphitének a fehér mágiához tartozó elemeit tárja fel: a Valaistól Graubündenig és onnan Vorarlbergig

³⁰¹ Imhof 1992.

húzódo holdsarlóban figyelhető meg az éjszakai fantomokba vetett hit, amely egyfajta parasztutópia megnyilvánulása, hisz ezek repülnek, mulatoznak, jó szándékúak és vidámak, segítik az embereket, és gyönyörű zene kíséri őket. De a keresztény teológiában nem volt hely az ilyesfajta hiedelmeknek; akik ezekben hittek, előbb-utóbb a démonhit és a boszorkányság vádjá alá kerültek. Chonrad Stoeckhlin megpróbálta egy saját változatban összebékíteni a mítoszt, a tridenti katolicizmust és a népi igényeket, de nem járt sikerrel: „A boszorkányüldözés lépett a boszorkánykeresés helyébe, az állam a mágia helyébe” – írja Behringer. Az éjszaka fantomjairól szóló, a fehér mágiához sorolható hiedelem beolvadt a boszorkányszombat képzetébe.³⁰²

Ulbricht szerint a német mikrotörténelemnek további említésre érdemes eredménye Rainer Beck munkája, amely egy kis bajor falu 17–18. századi viszonyairól ad rendkívül részletes képet; Jan Peters vaskos könyve egy brandenburgi *Gutsherrschaft*-ról a 16–18. században, Norbert Schindler elmélyült forráskutatásra épülő rítuselemzései, Rebekka Habermas könyve két polgárcsalád összehasonlításáról és Margareth Lanzinger *gender history*-ja a tiroli Innichenről.³⁰³ Rebekka Habermas régi hagyományba illeszkedve vizsgálta a polgárság történetét családtörténeten keresztül, de a történetész elődöktől, Percy Ernst Schrammtól vagy Lothar Galltól eltérően ő a „történeti antropológiai irányultságú *gender history*” szálát szötte össze a polgári kultúra és életmód vizsgálatával, így nála a nők egyenrangú tényezők a történetben. Az 1780 és 1840 közötti időszakra kiterjedő beható vizsgálatot a kétszeresen is rokonságban álló nürnbergi Merkel és a stuttgarti Roth család hatalmas hagyatéka (ötezer levél és több mint egy tucat napló) tette lehetővé. Az eredmény Dieter Hein szerint kiváló *Alltagsgeschichte* és mikrotörténelem.³⁰⁴ Lanzinger könyve egy dél-tiroli közösséget az érdekviszonyok csomópontjaként kínáló házasság kapcsán vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy az örökség biztosítása érdekében hozott korlátozások a 18. századra még jellemző rugalmasságot és mobilitást a 19. századra erősen mérsékeltek, a tartós stabilitásért nagy árat fizetett a közösség. Maria Heidegger ismertetésében Medick és – a később tárgyalandó – Sabeau munkáihoz hasonlítja a könyvet, azt „törté-

³⁰² Behringer 1998, 159.

³⁰³ Ulbricht 2009, 46–48; vö. Beck 1993; Peters 2007; Schindler 1992.

³⁰⁴ Hein 2000; vö. Habermas 2000.

neti antropológiai mikrotörténelemnek” nevezve, amely azonban kétszáz éves perspektívát fog át, és a közösség sokoldalú vizsgálatát végzi el, különös tekintettel a nők helyzetére.³⁰⁵ Dennis A. Frey Jr. viszont nem tartja meggyőző mikrotörténelemnek Michael Frank könyvét egy 18. századi német falu bűnözési helyzetéről és bíraskodási gyakorlatáról: éppen a geertzi „sűrű leírást” hiányolja belőle, a „kontextuális elemzés” nem elég elmélyült voltát a statisztikai elemzés mögé helyezett mikrotörténelmi vizsgálatban.³⁰⁶

A PÁPA ÉS AKI PÁPÁBB A PÁPÁNÁL IS

Wolfgang Reinhard négy évtized munkáját összegezte egy Borgia-pápa, V. Pál uralkodásának „mikropolitikai” elemzésével (*Paul V. Borghese [1605–1621]. Mikropolitische Papstgeschichte* – V. Borgia Pál [1605–1621]. A pápaság mikropolitikai története). A vaskos kötet a korban érvényesülő szabályoknak és a fennálló intézményrendszernek a bemutatása után mind a személyes, mind az intézményi hálózatokat vizsgálja. A mikropolitika – mondja Reinhard – a politológiában „részletes, az etnológia értelmében vett résztvevő megfigyelés útján történő elemzése annak, miként jönnek létre az interakciókban politikai döntések”. A szervezetszociológia szerint a mikropolitikai cselekvés azt jelenti, hogy az illető nem a szervezet céljait, hanem saját érdekeit követi. Ez főleg informális úton megy végbe, a saját célok elrejtésével, személyes kapcsolatok révén és személyes interakciókban. Ez a „kis politika” minden nagypolitika alsó árama. Reinhard azt állapítja meg, hogy míg makropolitikailag V. Pál a katolikus hatalmak konfliktusában „semlegességét” igyekezett megőrizni, addig mikropolitikailag saját családjának érdekei miatt mindvégig a spanyol oldalra húzott. Ám ebben az időben a francia mikropolitikának sikerült Rómában kiépíteni egy klienshálózatot, és megalapozni a katolikus Európában érvényesülő francia makropolitikai túlsúly későbbi érvényesülését.³⁰⁷

Munkáját Reinhard tehát nem nevezi mikrotörténelminek, mégis jogos a kérdés, hogy rendkívül aprólékos elemzései, a hálózatelemzésnek sok mikrotörténész által is felkarolt módszere és az egyéni döntéseknek szentelt külön figyelem nem teszi-e vaskos könyvét a mikrotörténelemnek egy laza definíció alapján kialakított

³⁰⁵ Heidegger 2003; vö. Lanzinger 2003.

³⁰⁶ Frey 1997; vö. Frank 1995.

³⁰⁷ Reinhard 2009, 4–5, 681–682; idézet 4.

körébe sorolhatóvá. Ami kérdésként e tekintetben felmerül, az a nagy történeti probléma megválaszolásának igénye: vajon a mikrotörténelem eddig alkalmazott definíciójának ez az eleme is jellemzi Reinhard monográfiáját? Nyilvánvalóan lesznek olyanok, akik számára egy pápa politikájának, uralkodása egészének a mikroszkopikus részletességű elemzése önérték anélkül, hogy ennek a vizsgálatnak a történeti diskurzus adott pillanatában fontosnak tartott kérdéséhez kellene kapcsolódnia. Mások számára ez nem így van – de a „nagy történelmi kérdés” mibenléte egyértelműen a kultúra problémája. A következő fejezetben mindenesetre látni fogjuk, hogy éppen ebben a tekintetben merülnek fel kétségek sok mikrotörténelmi jellegű munkával kapcsolatban: tehát vagy egy szigorú definícióhoz ragaszkodunk, és mind kidobáljuk ezeket (Reinhard könyvével együtt) a „mikrotörténelem” feliratú dobozból, vagy engedünk a historiográfus elméleti szigorából.

A mikrotörténelemről írt kevés átfogó igényű mű egyike Otto Ulbricht már többször idézett *Mikrogeschichte. Menschen und Konflikte in der Frühen Neuzeit* (Mikrotörténelem. Emberek és konfliktusok a kora újkorban) című munkája. Ennek áttekintésével abba nyerhetünk bepillantást, hogy milyen képet alkot a mikrotörténelemről ma egy szigorúan ítélő historiográfus. Ezután pedig az angolszász mikrotörténelem tárgyalására térünk rá, ami viszont szinte csak úgy lehetséges, ha megpróbálunk engedni ebből a szigorból. Ami Reinhardot illeti, Ulbricht idézi azon véleményét, hogy a mikrotörténelem a „mindent szabad” (*anything goes*), az értéknélküliség, a frusztráció, a tehetetlenség kifejezése – azaz Reinhard a mikrotörténelmet a posztmodernnel azonosítja. Ulbricht szerint ez a tévedés annál inkább meglepő, mert Reinhard saját munkája³⁰⁸ a római klienshálózatokról nagyon közel áll a mikrotörténelemhez.³⁰⁹ Az angolszász, különösen az amerikai mikrotörténelem esetében azonban fordított esettel fogunk találkozni, nem a német historiográfus fogadna el bizonyos munkákat, amelyek szerzője viszont nem vállalja a mikrotörténelem címkéjét, hanem Ulbricht üzi ki lángpallóssal a mikrotörténelem paradicsomából a szerinte nem ide való munkákat.

³⁰⁸ Az imént idézett monográfia ugyanúgy 2009-ben jelent meg, mint Ulbricht könyve, de Otto Ulbricht számára feltehetően még nem volt ismert szövege véglegesítésekor, így nem erre hivatkozik.

³⁰⁹ Ulbricht 2009, 51–52.

Vaskos monográfiája külön szint képvisel a mikrotörténészek művei közt, akik többnyire vagy mikrotörténelmi munkát hoznak létre forrásait elemelve, vagy a mikrotörténelem egészét és annak elméleti problémáit teszik reflexió tárgyává. Ulbricht e két megközelítés házasítására tett kísérletet, könyve első és utolsó részében lényegében historiográfiai kérdéseket tárgyal, a mikrotörténelmet mutatja be annak múltjával és lehetőségeivel egyetemben, a középső részt pedig hét, saját kutatásaira épülő esettanulmánya tölti ki.³¹⁰ Ulbricht 17–18. századi schleswig–holsteini eseteket, általában egy-egy hétköznapi ember életének egyetlen mozzanatát teszi a történetész mikroszkópjának tárgylencséjére. Könyvének konklúziós részében végül ezek tanulságaira építve tér vissza az elméleti kérdésekhez, amikor megkísérel pontosabb válaszokat adni, illetve jóslatokat kínálni a mikrotörténelem mibenlétét és jövőjét firtató kérdéseire.

A mikrotörténelem lényegét Ulbricht sem a kutatás mikrodimenziójú tárgyában látja. Ő is az általános szintű ismeretek elérését tartja a mikrotörténész céljának. Ezért úgy definiálja, hogy a mikrotörténelem a lépték felnagyítása³¹¹ (azaz a kutatási terület leszűkítése), amely a források teljes megragadását és kombinált vizsgálatukat teszi lehetővé. Nyomatékkal hangsúlyozza, hogy értelmetlen szembeállítani a mikrotörténelmet a makrotörténelemmel, hiszen a mikrotörténelem sokszor eleve már önmaga is makrotörténelem, méghozzá olyan, amelyet nem szakítottak el az alapjaitól. Végül is tehát arra a megállapításra jut, hogy a „mikrotörténész a nagy léptékben, ezáltal pontosabban, kisebb hibaszázalékkal és dedukcio-

³¹⁰ Egyetlen könyvet ismerek, amelynek megközelítése Ulbrichtéhoz hasonlít: a holland történész Arij Ouweneel munkáját Antón, a pásztor 18. század közepi mexikói mozgalmáról. A könyv első része a mikrotörténelemről szól, annak lehetőségeiről, a második fejezet a kognitív tudományt hívja segítségül, hogy a harmadik részben, a mexikói esettanulmányban mindkettőt alkalmazza is Antón Pérez, a gyógyító és lázadó kapszán, aki megjárta a purgatóriumot (Ouweneel 2005).

³¹¹ A mikrotörténelemre vonatkozó elméleti irodalom túlnyomó többsége tévesen a lépték lekicsinyítéséről, szűkítéséről beszél. A mikrovizsgálat lehetőségét elsőként felvető Edoardo Grendi még helyesen nagy léptékről beszélt a mikrotörténelem kapszán (Grendi 1996, 233). A későbbiekben pedig Ulbricht lesz azon kevesek egyike, akik nemcsak hogy nem veszik át a lépték csökkentését emlegető téves szóhasználatot, de kifejezetten a lépték felnagyításáról írnak. Gondoljunk bele: ha egy részletes térkép léptéke 1:150 000, egy áttekinthető térképé 1:2 500 000, akkor nyilvánvaló, hogy az áttérés az utóbbiról az előbbire tényleg a lépték (ebben az esetben 16,7-szeres) felnagyításával jár.

nizmus nélkül kutatja az emberek és csoportjaik közti viszonyokat az élet különféle területein. Ezért teljes joggal lehet egyetemes történelemnek tekinteni.”³¹²

A mikrotörténelem olyan tulajdonságait emeli ki, mint az erősebb valódiság, a múlt komplexitásának feltárása és a nagyobb hitelesség. William Sewellt idézve – hogy tudniillik nincs ellentét cselekvés és struktúra között – maga is kiemelt jelentőséget tulajdonít az *agency*-nek, és a mikrotörténelmi megközelítést ebből a szempontból is előnyösnek véli a történész számára. A mikrotörténelem számára pedig az érzelmek történetét, a tér történetének társadalmi és szimbolikus aspektusait tartja különösen ígéretes vizsgálati terepnek. Továbbfejlesztését a politikatörténetben és a kulturális kapcsolatok területén való alkalmazásában látja lehetségesnek, és végül ajánlja a mikrotörténészek számára a kísérleti történetírás narratív eszközeinek alkalmazását.³¹³

Mindezen javaslatokból az angolszász történetírás kétségkívül többnek is megkísérelte a megvalósítását. E munkákról akkor is beszélnünk kell, ha a mikrotörténelem definíciójának más elemei tekintetében hiányosságokat mutatnak, ezért indokolt ezeket egy lazább, szélesebb értelemben vett mikrotörténelemként értelmeznünk.

³¹² Ulbricht 2009, 14–15, 33–36; idézet 35.

³¹³ Uo. 340–369.

3. A SZÉLESEBB ÉRTELEMBEN VETT MIKROTÖRTÉNELEM: AZ ANGOLSZÁSZOK

A KÉT LEGFONTOSABB PERC

„A valaha elvégzett legalaposabb vizsgálat” – írták George R. Stewart könyvéről a *New York Times* hasábjain. De nem manapság tették ezt a dicsérő megjegyzést, mert a gettysburgi csata döntő mozzanatát, a délieknek Pickett tábornok vezetése alatt a Temetődomb ellen intézett és az északiak által végül visszavert támadását egy több mint fél évszázada megjelent munka tárgyalja. Mivel az amerikai történelem legdrámaibb mozzanata a polgárháború, ennek csúcspontja pedig Gettysburg, „Pickett rohama” az amerikai történelem központi pillanata – érvelt Stewart, és könyvében mindössze 15 óra történéseit vizsgálta (*Pickett's Charge. A microhistory of the final attack at Gettysburg, July 3, 1863. – Pickett rohama. A Gettysburgnál 1863. július 3-án intézett döntő támadás mikrotörténelme*).

Nyilvánvaló tény, bárhogyan is próbálja egy historiográfus összerendezni nyersanyagát, a történetírás produktumait, hogy ha logikai alapon lehatárol egy egységet, lesz olyan történész, aki kronológiailag „kilóg” a sorból, és őt a historiográfus kénytelen lesz előfutárként bemutatni. Nincs ez másként a mikrotörténelem esetében sem. Valójában a mikrotörténelem története nem Olaszországban kezdődött. Stewart könyve már 1959-ben megjelent Amerikában, és nemcsak alcímében mondta magát – elsőként – mikrotörténelemnek, hanem megközelítésmódja is teljesen megfelelt a később létrejött *microstoriáénak*: „Közelítsünk akkor mikrokozmoszként a rohamhoz. Ily módon aprólékos, gondos vizsgálat tárgyává téve pár órát, olyan világosan tárulhat elénk a háború, mintha a teljes négy évet tekintenénk a maguk egészében, de éles fókusz nélkül.”³¹⁴ Stewart azért vizsgálta 15 óra történéseit mikroszkóppal, hogy az amerikai polgárháború egészéről szerezzen ismereteket, az embert állítva a középpontba.

³¹⁴ Stewart é. n. xii.

A narratívából – és ez egy hadtörténeti munka esetén nem meglepő – látványosan kitűnik az egyének cselekvő volta is. A csata kimenetelére döntő befolyást gyakoroltak a felvonuló déliekkel szemben bizonyos pontokon saját kezdeményezésükre támadást indító és komoly hatást elérő északi parancsnokok, a csata döntő pillanatában az északiak arcvonalaán megnyíló rést lezáró számbelileg gyenge, de szervezett és kellő határozottsággal irányított csapatok vagy Haskell hadnagy bátor helyzetfelismerése, aki segélycsapatokat vezetett a leginkább veszélyeztetett pontra. Ugyancsak az embernek mint történeti cselekvőnek a fontosságát mutatja a fentiek fonákja is: a déliek a döntő pillanatban vezetés nélkül maradtak, Garnett tábornok elesett, és nem volt, aki az elért temetőfal biztos fedezékéből továbbvigye előre a csapatokat – és amikor ezt valamilyen később Armistead tábornok megtette, rögtön elesett, katonái pedig visszavonultak.

Volt egy rövid időszak, amikor a délieknek reális esélyük volt az áttörésre, és ezért a roham (azaz a csata, vagyis a háború – véli Stewart) kimenetele a levegőben lógott, amikor bizonytalan volt, melyik oldalra fog billenni a mérleg. A 8. fejezet nagy része mindössze két perc története, amelyből kiderül, milyen relatíve kis dolgokon fordul meg minden – vagyis milyen komoly érvek szólnak amellett, hogy jól megválasztott kis dolgokat mikroszkóp alá téve bizonyos „nagy történelmi kérdésekre” találhatjuk meg a választ.

Az alábbiakban tehát az angolszász mikrotörténelemmel ismerkedhetünk meg, először a történeti antropológia és a mikrotörténelem viszonyára összpontosítva, ezután az antropológiai ihletettségű, illetve általában társadalomtörténeti irányultságú munkákat tárgyalva, majd a már inkább a kultúrtörténet felé hajló angol, majd amerikai mikrotörténelem áttekintése következik, a középpontban Natalie Zemon Davis munkásságával. A fejezet végén mintegy vizsszakanyarodunk a *microstoriá*hoz, azon amerikai történészek bemutatásával, akik megközelítésmódjuk és tematikájuk alapján is igen közel állnak olasz kollégáikhoz.

GEERTZ ÉS A MACSKÁK

Mint korábban láthattuk, a mikrotörténelem elmélete és gyakorlata jelentős részben az antropológiára támaszkodik, miként azt a 20. század brit szociálintropológiájának és amerikai kulturális antropológiájának módszertanát a történeti források vizsgálatakor alkalmazó történeti antropológiánál is láthatjuk. Érdeemes tehát külön is

kitérni arra, hogy milyen a viszony a történeti antropológia – különösen a geertzi szimbolikus antropológiára építő történészi szemlélet – és a mikrotörténelem megközelítésmódja között.

Geertz szerint a kultúrát általában szöveggént lehet kezelni a szövegfogalom kiterjesztésével. „Egy nép kultúrája önmaguk rendezte szövegek együttese, amit az antropológusok igyekeznek azok válla felett elolvasni, akikhez ezek a szövegek tulajdonképpen tartoznak.” (Más fogalmazásban a kultúra „értelmezhető jelek [...] rendszereinek összessége”, „kontextus”, „társadalmilag teremtett jelentsztruktúrák összessége”.) A hangsúly a jelentésen van, mert Geertz szerint az emberi viselkedés többnyire szimbolikus cselekvés.³¹⁵ A bali kakasviadalban például sokféle elem van jelen (szerencsejáték, véráldozat, tömegszórakozás, státuszversengés), melyekből a kakasviadal értelmes, átlátható szimbolikus rendszert épít fel. Ezek lényegének feltárására irányul egy olyan elemzés, mely úgy tekint ezekre a formákra, mint amelyek „valakinek »valamit mondanak valamiről«,” érvel az antropológus.³¹⁶

Maga Clifford Geertz már a történeti antropológia létével kapcsolatban is szkeptikusan nyilatkozott. Azon álláspontjának adott hangot, hogy a történeti antropológiának önálló tudományterületként nincsen létjogosultsága, az antropológiai és a történeti megközelítés összevegyítve nem, csak egymás mellett szerepelhet. Így azonban képesek jól kiegészíteni egymást. Három példája egyikében a történelmi megközelítés megelőzi a kulturális leírást (Inga Clendinnen a spanyolok és a maják kapcsolatáról, előbb jön a széthullás folyamatának ábrázolása, majd azé, ami széthullott). A másikban az antropológiai leírás statikus képét a dinamikus változás bemutatása követi (Rhys Isaac a 18. századi Virginiáról). A harmadik munkában pedig fejezetenként találkozunk az olvasó mindkét megközelítéssel (Greg Denning a Marquesas-szigetéről, rendre ismétlődik a történet és az elemzés párosa).³¹⁷

Általában viszont nemcsak az antropológia módszereit történeti forrásokra alkalmazó történeti antropológia önálló létét ismerték el (különösen a nyolcvanas évekre tehető virágkorában), hanem a (hatását inkább ezt követően kifejtő) mikrotörténelemmel való szoros kapcsolatát is nyilvánvalónak tekintették. Amikor Samuel

³¹⁵ Geertz 1988, 26, 30, 32.

³¹⁶ Geertz 1994b, 166, 169.

³¹⁷ Geertz 2000; vö. Clendinnen 1987; Isaac 1982; Denning 1980.

Cohn Peter Burke címében is történeti antropológiai kötetét ismertette, a könyv tanulmányairól azt írta, hogy a társadalomtudományi elméleti bevezető után „nyomban fejest ugranak a mikrotörténelmi részletekbe”. Az ismertetés szerint végül Burke nem tudja összehozni „a mikrotörténelem össze nem illő dolgait”: Samuel Cohn szerint Burke vállalkozásának kudarcáért a mikrotörténelmi módszer a felelős.³¹⁸ Akárhogyan legyen is, mindebből úgy tűnik, Cohn szemében igen szoros szálak fűzik a mikrotörténelmet a történeti antropológiához, akár pozitív, akár negatív értéktöltetet tulajdonítsunk is ennek a kapcsolatnak.

Maga a *microstoria* sohasem titkolta rokonságát az antropológiával. Ginzburg és Poni 1979-ben „éles fókuszú etnográfiai történelmet” javasolt, mely számol azzal, hogy „a múlt teljesen idegen a jelentől, hogy a 16. századi Róma vagy Bologna polgárai olyannyira különböznek tőlünk, mint az új-guineai felföldön élő törzsek”.³¹⁹ Edoardo Grendi is úgy véli, hogy a lépték radikális megváltoztatásával a mikrotörténelem a szociálintropológia tanulságait ültette át a történelmi gyakorlatba.³²⁰ Amikor Ginzburg – mint már láttuk – a történészt az orvoshoz hasonlítja, akinek a tudása a konkrét tapasztalatban gyökerezik,³²¹ akkor igen közel van ahhoz, amit Geertz is javasol: feladatunk az, hogy mint a klinikai diagnózisban, ne „az esetektől elvonatkoztatva, hanem [...] az esetekben általánosítsunk”. Ne általános törvényt próbáljunk meg kivonni a megfigyelésekből, hanem érthető keretekbe próbáljuk helyezni az észlelt jelentésteli jeleket.³²²

Giovanni Levi mégis elvetette Geertz antropológiájának történeti alkalmazását „I pericoli del geertzismo” (A geertzizmus veszélyei) című tanulmányában. Revel szerint Levi Geertz-kritikájának az a lényege, hogy nem létezik „egységes, egynemű kontextus”, hanem részben ellentmondó, legalábbis nem egyértelmű tapasztalatok és társadalmi reprezentációk sokfélesége létezik, melyeken keresztül az emberek a világukat és tetteiket értelmezik.³²³ Angelo Torre szerint Geertz adottnak veszi a kontextust, kialakulását nem teszi vizsgálat tárgyává. Mivel magát a diskurzust nem tudjuk vizsgálni,

³¹⁸ Cohn 1988, 1360; vö. Burke 1987.

³¹⁹ Muir 1991, ix, xi.

³²⁰ Grendi 1996, 234.

³²¹ Ginzburg 1998, 59.

³²² Geertz 1988, 52; vö. Levi 2000a, 133.

³²³ Revel 1996a, 227.

csak egyes konkrét megnyilvánulásait, az érvelés tautológiába toroklik, egyén és társadalom viszonya továbbra is megoldatlan marad.³²⁴ Bernard Lepetit hasonlóképpen arra a következtetésre jut, hogy az interpretatív antropológia érvelése körkörös: a szöveg tükrözi a kulturális kontextust, és a kontextus kölcsönöz értelmet ennek a szövegnek. A szöveggént felfogott kultúra jelentésének keresése ráadásul nem hagy mozgásteret az autonóm társadalmi szereplőknek.³²⁵

Levi, Revel és Lepetit álláspontjával szembehelyezkedve Lugosi András úgy véli, hogy a mikrotörténelemnek csak a valóságról redukív modellt készítő válfaja kerül szembe feltétlenül a geertzi kulturális antropológiával, míg van a mikrotörténelemnek egy holisztikus válfaja is, például Ginzburg történetírása, amely rokonságot mutat Geertz elképzeléseivel abban a tekintetben, hogy „a szinte kiismerhetetlenül kusza valóságot [...] a maga összetettségében kívánja [...] szemügyre venni”. Ginzburggal szemben Lugosi viszont azt javasolja, hogy a mikrotörténelmet ne az orvosi diagnosztika, hanem a homeopátia eljárásának analógiájaként képzeljük el, ez a tudás az általánosságra való törekvés nélkül is lehetséges.³²⁶

Az olasz mikrotörténelem és francia követői mindenesetre határozottan szembehelyezkedtek a geertzi szemlélettel, mert abban a valódi cselekvő a kultúra, amely az egyénben csak megnyilvánul (egyébként pontosan ugyanúgy, mint Foucault-nál a diskurzus), míg a *microstoria* ragaszkodik a történeti szereplők cselekvő egyénként történő felfogásához. Simona Cerutti is arra hívta fel a figyelmet, hogy a Geertz nyomdokain haladó történeti antropológia egy mindenkire kiterjedő kulturális univerzumot tételez fel, „mely felölel mindenfajta kifejezési formát”.³²⁷ Éppen ez ellen irányult Roger Chartier kritikájának éle, amikor Robert Darnton híres esszéjét, A nagy macskamészárlást tette bírálat tárgyává.

Ez talán a geertzi szimbolikus antropológiai megközelítés leghíresebb alkalmazása történeti forrásokra. Darnton egy 18. századi francia nyomdász, Nicolas Contat emlékiratai alapján idézi fel a nagy macskavadászatot. Ebben az inasok és segédek a mesterrel és családjával szembeni indulataikat élték ki, melyek a nyomdák való-

³²⁴ Torre 2001, 275, 278.

³²⁵ Lepetit 1995a, 146.

³²⁶ Lugosi 2001, 24–42; idézet 28.

³²⁷ Cerutti 1990, 13–14.

jában már kapitalistának nevezhető viszonyai és a múlt patriarchális képe közti feszültségből táplálkoztak. (Hajdanában ugyanis állítólag a mester és alkalmazottai egyetlen baráti társaság tagjaiként dolgoztak.) De – és ez a szerző fő kérdése – vajon mi tette a résztvevők számára olyan fergetegesen mulatságossá a macskák hajszolását és leöldösését?

Két inas, Jérôme (Nicolas Contat alteregója) és Léveillé a kóbor macskák éjszakai koncertje miatt nem tud aludni. Amikor Léveillé a mesterék hálósobája felett utánozza úgy a macskanyávogást, hogy ők sem tudnak pihenni éjszaka, engedélyt adnak a démoni macskák megcsonkítására és kiirtására. A néphit szerint a csonkítás hatásos védekezés volt a boszorkány-macskák ellen – bár a babonás mester azt is fontolgatta, hogy papot hívat. Az inasok és a segédek viszont először a cirmost, a mesterné „ördög famulusát” ütik agyon, s ezáltal őt vádolják boszorkánysággal. (Valamint – teszi hozzá Darnton – így őt jelképesen megerősöklőzik.) Azután macskazenét rendeznek, ami a mesternek jár ki, mert feleségét gyóntatója szeretőjének tartják. A kóbor macskák tömeges legyilkolása közben is a karnevál hangulata uralkodik, Léveillé és Jérôme a Karnevál Hercegeiként jelennek meg, s a karneváli ceremóniához hasonlóan a Saint-Séverin utcai macskamészárlás is jelképes tárgyalással és kivégzéssel ér véget, amellyel a mesterről mint munkaadóról mondanak ítéletet. A tréfát a szimbólumok hordozzák tehát, nem maga a macskák lemészárlása, csak éppen nekünk, az utókornak már el kell magyarázni, miért számított mindez sértésnek. Darnton szerint a férj sem értette egészen a dolgot, de az asszony igen, ami nyilvánvalóan növelte a segédek jókedvét.³²⁸

Ezt az esszét komoly kritika érte egyfelől a történeti kutatás és az eset bemutatásának bizonyos hiányosságai vonatkozásában, másfelől a szimbolikus antropológiai megközelítést illetően. Roger Chartier meggyőzően érvel amellett, hogy Darnton hibásan azonosította be Contat munkájának műfaját, továbbá az epizódban nincs sem boszorkányság, sem macskazene, sem pedig karnevál. A szimbólumok nem voltak mindenki számára természetes módon adottak, olyanok, mint a levegő, nem alkottak egységes szimbolikus univerzumot, mert az *ancien régime* Franciaországának társadalma nem egységes volt, hanem fragmentált, és a szimbólumhasználat is ehhez igazodott. Ezért kétséges, hogy a városi kézműveskultúra „valóban

³²⁸ Darnton 1987, 125–168.

azon ördögi és karneváli motívumok teljes skáláján játszott-e, amelyet Darnton tulajdonít neki” – már ha az eset egyáltalán tényleg megtörtént valaha.³²⁹

Mielőtt a vita további menetét és tanulságát tekintenénk végig, érdemes még egy híres példát górcső alá venni. Marshall Sahlins híres esettanulmánya Cook kapitány 1779-ben Hawaii szigetén történt haláláról még jobban kidomborítja a különbséget a történeti antropológiai értelmezés és a mikrotörténelmi megközelítés között („Captain James Cook; or, The Dying God” – James Cook kapitány, avagy a haldokló isten).

ISTENGYILKOSSÁG

James Cook első partraszállása Hawaiiin az újévi ünnepséggel, a *Makahiki*vel esett egybe 1779. január 17-én, tízezer polinéz fogadta az angol hajókat, ajándékokat hoztak a sziget terményeiből, és a kapitányt Lonóval, a termékenység istenével azonosították. Három hét múlva az angolok elhajóztak, de egy eltörött árboc miatt kénytelenek voltak visszatérni. Bennszülöttek ellopták az egyik csónakjukat, mire ők a királyt túszként hajójukra akarták vinni. Cook a király szállása felé menet még imádat tárgya volt, de visszafelé már ellenségesen viselkedtek vele, és a tengerparton megölték. „Cook az áldozat isteni fogadójából annak tárgya lett, ami nem idegen a polinéz gondolkodástól, és mindig megeshet a polinéz királyi küzdelmekben” – írja Sahlins Valerio Valerit idézve.³³⁰ Hogy miféle királyi küzdelemről lehet szó, azt Lono rítusán keresztül érthetjük meg.

Lono a téli esőkkel termékenységet hoz. Erre az időszakra a harcos isten, Ku háttérbe szorul, templomában nem végeznek rítusokat. Majd Lono elmegy, Ku templomait pedig emberáldozatokkal újraszentelik. Lono érkezése örömnép. Képmása 23 nap alatt megkezdül a szigetet, mindenütt adományokat hordanak neki, de aztán a helyiek az isten kíséretével rituális harcot folytatnak, legyőzik tagjait, és birtokba vehetik a megtermékenyített földet. A körút végén van egy fő rituális harc a Lono-képmás kísérete és a király között, aki népe életért és saját szuverenitásaért harcol. A partra szálló király szimbolikusan meghal egy lándzsa érintésére, majd újjászületik, és legyőzi Lonót. Az isten két napig az áldozat szerepét játssza. Rituálisan elveszik tőle, azaz a természettől, a termékenységet az embe-

³²⁹ Chartier 2000, 73–87; idézet 86.

³³⁰ Sahlins 1985, 106.

rek részére, majd egy kenut megtöltenek adományokkal, és ezt a képmással belövik a tengerre.

Cook hajóival ugyanazt a kört írta le a sziget körül, mint a *Makahiki* képmás, mondja Sahlins. Épp ott vetett horgonyt, ahonnan az indult és ahova érkezett. Cook el is fogadta a neki felajánlott szerepet. Nem kell feltétlenül azt gondolnunk, hogy a hawaiiak tényleg azt hitték, hogy ő Lono, de a papoknak megvolt arra a hatalmuk, hogy ezt az értelmezést rákényszerítsék a népre. Például egy tabu-ember mindig kísérte Cookot, és „Lono, Lono” kiáltásokkal figyelmeztetett mindenkit, hogy boruljanak le az isten előtt. De nem is arról van szó, hogy mindenki szimbolikusnak fogta volna fel a dolgot. A főtemplom körüli papok Cook halála után is élelmeztek az angol hajókat és az angol obszervatóriumot. Amikor holttestének egy részét a flotta zászlóshajójára csempészték, azt kérdezték az angoloktól, mikor jön vissza Cook.

A *Makahiki* február elsején szokott véget érni. Másodikán már nagyon kérdezték a hawaiiak, hogy mikor mennek már el a hajók, és örültek, hogy azt a választ kapták, hogy hamarosan. Erre harmadikán éjjel került sor, tehát szinte tökéletes volt Cook időzítése. Az okozta a problémát, hogy az angol flotta egy héttel később visszatért a szigetre. A király és a főnökök nemcsak nem értették, miért tértek vissza az angolok, de vége is szakadt a velük fenntartott jó viszonyoknak, mert a rituális válság politikai fenyegetést jelentett számukra. Az isten a király diadala idején érkezett, újra megnyitva a szuverenitás kérdését. A csónaklopás után Cook partraszállása a végső harc megfordításának tűnhetett: Lono szállt partra fegyvereivel, az ő emberei öltek meg egy főnököt, a királyt akarták csónakon elvinni, nem pedig Lono ment el vele.

Európai gondolkodással nehezen érthető, hogy valakit az egyik pillanatban istenként tisztelnek, a másikban pedig meggyilkolják. De a hawaii mitológiában nem olyanok az istenek, mint az európaiakban – állítja Sahlins. Ott úgy gondolják, hogy az embereknek néha vereséget kell mérniük az istenekre, például csak így szerezhetik meg maguknak a termékenységet, azaz a női termékenységet vagy a termőföldet. De sokkal nagyobb általánosságban is igaz ez, Polinéziában az egész élet egyfajta istenölés. A növények és az állatok ugyanis az isteni ősök immanens formái, amelyeket főzéssel fosztanak meg isteni komponensüktől, hiszen nyersen reprodukcióra képesek, és ez az isteni lényeg. Az életet végső soron el kell venni az istenektől, az emberek lényegüknél fogva harcosok. Cook

Lono-státusza tehát nem adott neki olyan védettséget, mint gondolnánk, nem egy európai fogalmak szerinti istennek tekintették, hanem olyannak, akinek az emberek általi legyőzése a kultúra szerves része.³³¹

AZ ÉRTELMEZŐ TUDÁSA ÉS A MIKROTÖRTÉNELEM BIZONYTALANSÁGA

Visszatérve a macskamészárlás kérdésére, Roland Chartier-nek adott válaszában Darnton fenntartotta állítását, hogy forrásának műfaja munkásőnéletrajz. Ha pedig nem egy eset pontos paramétereinek feltárására törekszünk, hanem azt vizsgáljuk, hogy mit is jelentett ez az eset a benne résztvevők számára – mondja –, akkor a forrás szubjektivitása egyenesen előnyére válik. A szimbólumok nemcsak metaforaként működnek, hanem a kultúrában elfoglalt helyüknél fogva is. A tréfa pedig azért volt hatásos – állítja –, mert „a fiúk sztenderd kulturális témák oly sokféle variációján voltak képesek játszani”, és „a munkások négy alapsémán belül ide-oda tudtak mozogni”, a macskamészárlásból boszorkányüldözést, karneválszerű ünnepet, bírósági tárgyalást és utcai színlelőadást kerekítettek. Ezeket nem kellett a maguk teljes egészében végigjátszaniuk, elég volt őket felidézni. Tehát Darnton fenntartotta interpretációját a nagy macskamészárlásról, sőt azt egy strukturális elemzéssel ki is egészítette.³³²

Dominick LaCapra egyszerre kérdőjelezi meg Chartier kérdéseinek jogosságát és kritizálja Darntont. A szerző védelmében rámutat, hogy az *Annales* nem foglalkozik a textualitással, még Chartier sem fogékony erre. Másfelől elveti Darnton etnográfiai olvasatát is. Rámutat, hogy a marginalitás és a liminalitás a válaszcikkben központiá váló koncepciói az eredeti esszében még csak érintőlegesen vannak jelen. Bár állítólag Darnton a múlt radikális másságából indul ki, olvasatában a múlt mégis tökéletesen felfejthető, még akkor is, ha állítólag többértelműséggel van dolgunk. Mivel pedig Darnton az üzenetre, a világképre fókuszál, nem is figyel a szövegek kompozíciójára, működésére.³³³

Cook kapitány halálának történeti antropológiai olvasatát is komoly bírálat érte. Gananath Obeyesekere hosszas vitába bonyo-

³³¹ Uo. 104–135.

³³² Darnton 2000, 89–107.

³³³ LaCapra 1988, 102–105.

lódott Marshall Sahlins-szal. Szerinte csaknem teljesen bizonyos, hogy 1778-ban nem volt *Makahiki*. A lényeg viszont az, hogy ha lett volna, a hawaiiak akkor is képesek voltak, illetve lettek volna Cook megérkezését véletlen egybeesésként kezelni, csak az, hogy a *Makahiki* idején érkezett, nem volt elégséges ok ahhoz, hogy Lonónak nevezzék. Ugyanakkor Obeyesekere arra is rámutat, hogy nemcsak Cookot, hanem másokat, egyes törzsfőket is elneveztek Lonónak – vagyis ennek különféle okai lehettek. Könyve második kiadásának utószavában Sahlins válaszkönyvére is reagál. Fenntartja álláspontját, hogy az amerikai antropológusnak nem sikerült új bizonyítéokra támaszkodva meggyőzően bemutatnia, hogy Cookban a hawaiiak Lonót látták volna, s hogy rituális gyilkosság áldozatául esett. Szerinte Sahlins mindössze arra törekedett, hogy igazolja, nemcsak őt, hanem hajói legénységének tagjait is istenítették, és hogy több ilyen eset történt más melanéz kultúrákban is. Obeyesekere viszont úgy gondolja, hogy semmiféle bizonyíték nem támasztja alá Sahlins tézisé, amely szerint Cook megdicsőülése hawaii és nem európai jelenség lett volna. Szerinte a saját maga által felsorakoztatott példák Sahlinst csak abban a meggyőződésében erősítették meg, hogy a hawaiiak híján voltak a józan észnek, a gyakorlati racionalitásnak, amelyek szerint csak a nyugati polgárság sajátjai.³³⁴

Ami ebben a vitában a legérdekesebb lehet számunkra, az nem a harmadik világbeli értelmiségi (teljesen jogos) felháborodása, még csak nem is az, hogy Geertz meggyőzőbbnek tartotta Sahlins érveit,³³⁵ vagy Greg Denning állásfoglalása, amely szerint ugyan a hawaiiak nem azért ölték meg Cookot, hogy Lono rituális halálát újrajátsszák, de ha már egyszer megölték, ez a mítosz segített nekik értelmezni a történeteket.³³⁶ A mikrotörténelem szemszögéből az látszik a leginkább lényegesnek, hogy lássuk: mennyire domináns szerepe van az értelmezésnek az antropológiai, így a történeti antropológiai munkákban. Ha megpróbáljuk Sahlins esszéjét mikrotörténelemnek tekinteni, az eset lehetőség szerinti aprólékos elemzése mellett a mögötte meghúzódó „nagy kérdés” is megvan, amely a hawaiiak gondolkodásáról szól – csak éppen a cselekvő egyéneket nem találjuk. Még ha Sahlinsnak igaza lenne, sőt értelmezése is közel állna a résztvevőkéhez (itt: a bennszülöttekéhez), akkor is az

³³⁴ Obeyesekere 1997, xiii–xiv, 95–97, 187, 194; vö. Sahlins 1995.

³³⁵ Geertz 1996.

³³⁶ Denning 1992, 170–171.

lenne a helyzet, hogy a kultúra pontosan előírja a cselekvést, lényegében nem hagyva teret az egyénnek.

Ha pedig azt a kérdést tennénk fel, hogy mikrotörténelemnek tekinthető-e Darnton esszéje a macskamészárlásról, akkor nemcsak a cselekvő egyén hiányát állapítanánk meg, mint Sahlinsnál, miáltal a szereplők tettei a kultúra pusztá megnyilvánulásává szegényednek, hanem – bár arról is lehetne vitatkozni, hogy nevezhetjük-e „nagy történelmi kérdésnek” azt, hogy mit szimbolizáltak a macskák a nyugati kultúrában – még mikrovizsgálatot sem igazán találunk. Darnton Contat visszaemlékezésének alig pár lapjára épít, és nem törekszik az eset aprólékos feltárására (sőt mint láttuk, még tényleges megtörténtének bizonyítását sem gondolja igazán lényegesnek). Bármilyen is a nagy kérdése, a választ erre nem egy mikrovizsgálat elvégzése által gondolja fellelhetőnek. Megközelítése alapvetően hermeneutikai, a jelentést keresi, értelmezésre törekszik. E mögött a történeti kutatás egyértelműen a második vonalra szorul vissza.

A nyolcvanas években az antropológia retorikai-textuális fordulata rámutatott egyfelől a kulturális beszámolókon konstruált jellegére, másfelől pedig (Michel Foucault nyomán) a szövegeken túl a hatalmi kontextusra utalt³³⁷ – amint azt a híres konferenciakötet alcíme is mutatja: *Writing Culture. The poetics and politics of ethnography* (Kultúrát írni. Az etnográfia poétikája és politikája). Mindezeket a belátásokat azonban nemcsak az antropológiai szövegekre vagy a történeti antropológia termésére tekinthetjük érvényesnek, hanem a mikrotörténelem munkáira is. Jól láthatóan a *Montaillou* vagy *A sajt és a kukacok* esetében az egyházellenesség szolgált kiindulópontként. Szintén láttuk, miként nyomta rá a hatvanas–hetvenes évek felfogása bélyegét Ginzburg műveire, melyekben a népi kultúra a szembenállás kultúrájaként szerepelt, egyértelműen pozitív értéktöltettel.

Geertznek a bali kakasviadalról írt klasszikus esettanulmányát elemezve a *Writing Culture* kötetben Vincent Crapanzano rámutat, hogy a „szerzőt látszólag a bennszülött nézőpont megértése foglalkoztatja, de ennek ellenére tanulmánya inkább kulturális adatok értelmezése, olvasása, mint a bali kakasviadalról szóló – szubjektív vagy objektív – értekezés”. Geertz ráadásul saját magát a megértés hierarchiájának csúcsára helyezi (mint egyébként Lévi-Strauss is

³³⁷ Clifford 1999, 495.

tette), és olvasóját is ide viszi magával.³³⁸ Ezzel szemben a mikrotörténelem nemcsak forrásaira támaszkodik jóval nagyobb mértékben, de többnyire a narrációban is a részleges és bizonytalan tudás élményét adja meg az olvasónak, a megértés terén az elemzett forrás szerzőjét nemhogy meghaladni, de elérni sem igen sikerül – majd ezt lehet azután kompenzálni az utólagos magyarázatok (nota bene: magyarázat kíséreltetek) felsorakoztatásával.

Miután rávilágítottunk a Geertz nyomdokain haladó történeti antropológia és a mikrotörténelem eljárásának alapvető különbségére, érdemes azért lezárásképpen még egyszer rámutatni a két irányzat egyébiránt fennálló rokonságára. A megfigyelt tényben általánosítani, a megfigyelt egyedi eset kontextusrendszerét kibontani – talán így lehetne azonosítani a közös platformot. Idéztem már Osvaldo Raggiót, aki az aprólékos vizsgálatot lencsének tartja, mely a valóság tisztább képét adja.³³⁹ Clifford Geertz egészen hasonlóképp jelölte meg a sűrű leírás értelmét: „Célunk, hogy jelentős következtetéseket vonjunk le jelentéktelen, ám igen sűrű szövésű tényekből.”³⁴⁰ Az antropológia hatásának köszönhetően talán mégiscsak erősebbek a történeti antropológiát és a mikrotörténelmet összekapcsoló szálak, mint az ezeket egymástól elválasztó különbségek.

EGY MODERN SZEMÉLYISÉG A KORA ÚJKORBÓL

A történeti antropológia és a mikrotörténelem rokonságát jól mutatja az antropológia történetírásra gyakorolt megtermékenyítő hatásának egyik első eredménye 1970-ből, Alan Macfarlane angol antropológusnak Ralph Josselin, egy 17. századi angol puritán lelkész naplóját feldolgozó nagyszerű könyve (*The Family Life of Ralph Josselin. A Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology* – Ralph Josselin családi élete. Egy 17. századi lelkész. Történeti antropológiai esszé). Ezt a mikrotörténelem is jó okkal tekinti előfutárának, ellentétben a korábbiakban említett munkákkal. A kivételes részletességű napló egyszerre rögzíti a kiadásokat és bevételeket, megörökíti a fontos eseményeket, de vallásos napló is egyben, így „tükrözi egy család életének totalitását”. Mint gazdálkodó, Ralph Josselin a protestáns etika megszemélyesítőjének tekinthető, keményen dolgozott, nagyon takarékos volt, ritkán fo-

³³⁸ Crapanzano 1999, 531–538; idézet 538; vö. Geertz 1994b.

³³⁹ Idézi Szekeres 1999, 15.

³⁴⁰ Geertz 1988, 55.

lyamodott kölcsönhöz, óvatosan tervezett, és a haszon jelentős részét visszaforgatta, vagy földbe, illetve gyermekei nevelésébe fektette.

Macfarlane a jövedelmeket és a kiadásokat – történeti munkákra nem jellemző – alapos közgazdasági elemzéssel az egész életciklus hosszában próbálja meg felmérni, a folyó kiadások és bevételek mellett figyelme a tökemérlegre is kiterjed. Ralph Josselin számára papi állása nem biztosított gondtalan megélhetést (összbevételeinek nem egészen felét tették ki a lelkeszi járandóságok), ezért komoly szerepet játszottak kiegészítő bevételei. Jövedelme akkor érte el csúcspontját, amikor az iskolamesteri hivatalt is ellátta. Josselin nemcsak pap volt, hanem *yeoman*, szabad paraszt is. Arra törekedett, hogy újabb és újabb parcellákat szerezzen, s így szilárdabb jövedelmi bázisra tegyen szert. Erre a célra használta fel jövedelmének mintegy ötödrészét. Jövedelmének körülbelül negyedét fordította a háztartás magjának öfenntartására. (Ide magán és feleségén kívül a szolgálot sorolhatjuk, akinek bért is fizetett.) Kiadásai közt a legnagyobb tételt gyermekei jelentették (felnevelésük, taníttatásuk és kiházasításuk), összjövedelmének összesen mintegy harmadrészét költötte rájuk.

Ennek a „befektetésnek” nem kevesebb, mint harmadrésze kárba veszett a magas gyermekhalandóság következtében, pedig Josselin hosszú életű volt, és módos gazda. „Azoknak a mezőgazdasági bémunkásoknak a számára, [...] akik Josselin jövedelmének kevesebb mint a negyedével rendelkeztek, de hozzá hasonlóan sok gyermeküket elvesztették, gazdasági erőforrásaik ebből fakadó megcsapolása minden bizonnyal egész életük keresményének jelentős részét érintette” – írja Macfarlane –, és ez komoly hatással volt a gazdasági növekedésre is.³⁴¹

Ralph Josselin gyermekeit otthon nem dolgoztatta, azok serdülőkorukra elhagyták a szülői házat, inaskodni vagy szolgálni mentek. (Az angol preindusztriális társadalom egyik anomáliája, állítja Macfarlane, hogy a gyermekeket éppen akkor küldték el otthonról, amikor fogyasztókból termelők lettek. Egy háztartásban a terheségekkel, a betegségekkel, az öregedéssel, illetve a magas mortalitással együtt járó problémák következtében két felnőtt nem volt elegendő, mivel pedig a gondokon a nagycsalád intézménye nem enyhített, szükségessé vált egy szolga alkalmazása.) A gyermekeknek ez a rendszer anélkül adott viszonylagos függetlenséget, hogy há-

³⁴¹ Macfarlane 1977, 50–51.

zasságba kényszerítette volna őket, s így vált lehetővé az angolok számára, hogy a többi mezőgazdasági társadalom tagjainál jóval később házasodjanak.

A lelkész „családi élete pontosan megfelelt a mobil modern urbanus családokénak”.³⁴² A párválasztás inkább a fiatalok, mint a szülők kezében volt – Ralph Josselin házassága is a kölcsönös vonzalom alapján jött létre. Számára egész életében a feleségéhez fűződő viszony jelentette a legfontosabb kapcsolatot. Valószínűleg minden feladatot együtt láttak el (*joint role relationship*), nemcsak a munkát osztották meg, de a döntéseket is együtt hozták. Viszonyuk gyermekeikkel a szeretetre épült, s a korai elválás és a földrajzi távolság ellenére is egész életükben közeli és szeretetteljes kapcsolatban maradtak majdnem mindegyikükkel. Naplóbejegyzései tanúsága szerint viszont rokonai nem álltak különösebben közel Ralph Josselinhez. Helyettük szükség vagy betegség esetén barátokhoz és szomszédokhoz fordultak segítségért.

A 17. századi ember állítólag „elégedett, alkalmazkodó személyiség, mentes a modern élet megterheléseitől és konfliktusaitól”. Ezzel a képpel szemben viszont Ralph Josselin „épp annyira aggodalmas, bizonytalan, mint a modern ember. A kísértés ellen vívott heves, önmarcangoló csatáira mai fogalmak szerint még a »neurotikus« bélyeget is könnyen rásütnék.” Világában Isten mindenütt jelen volt. Ha iránymutatásra volt szüksége, közvetlenül hozzá fordult. „Ő képviselte a biztonságot a változó világban, a Josselin által ismert dolgok közül ő volt a biztosító, a bank vagy a jóléti állam legközelebbi megfelelője, akibe valamelyes bizalommal lehetett investálni.”³⁴³

Ralph Josselin személyisége a mikroszkopikus vizsgálatból bontakozik ki, és nem a (18. századi vagy hawaii) kultúra ismeretéből. Ahhoz kétség sem fér, hogy Josselin „cselekvő egyén”, és ugyanúgy valami váratlant mutat meg a mentalitás, a világnézet terén, mint *A sajt és a kukacok* Menocchiója. Noha a *microstoria* angolszász követői közé Macfarlane-t már csak kronológiai okokból sem lehet besorolni, előfutárai között azonban mindenképpen fontos hely illeti meg. *The Justice and the Mare's Ale* (A bíró és a kanca söre) című könyve szintén történeti munka. Victor Turnert követve társadalmi drámaként értelmezi egy észak-angliai rablóbanda tevékenységét. Arra helyezi a hangsúlyt, hogy a későbbi századokhoz

³⁴² Uo. 159.

³⁴³ Uo. 181, 192–193.

képest a 17. század radikálisan más volt, nemcsak a 16–17. század társadalmi változásai (a bekerítések, a társadalom szövedékének fellazulása, a növekvő szegénység) vezettek a bűnözés és az erőszak fellendüléséhez Angliában, hanem általában másképpen viszonyultak az emberek a 18. század előtt az erőszakhoz, primitívebbek, brutálisabbak voltak.³⁴⁴

ÉRTELMEZÉS ÉS KÖZÖSSÉG

Korábban már hivatkoztam Robert Scribner javaslatára, miszerint a történészeknek a népi kultúra rekonstrukciójára irányuló reménytelen kísérletek helyett a forrásaikat létrehozó dialógusra kellene összpontosítaniuk.³⁴⁵ Pontosan ez, az alávetett kultúrának a beavatkozásra adott reakciója áll David Warren Sabean a kora újkori délnémet népi kultúráról írt esettanulmányainak középpontjában, a *Power in the Blood. Popular culture and village discourse in early modern Germany* (Erő a vérben. Népi kultúra és falusi diskurzus a kora újkori Németországban) című kötet hat esettanulmánya a közösség és az uralom (*Herrschaft*) viszonyát tárgyalja a kora újkori Württembergben.³⁴⁶ „A hatalom dinamikáját” vizsgálja, a kultúra pedig Sabean értelmezésében a hatalom gyakorlásának kísérlete.

Annak kapcsán, hogy egy bizonyos Hans Weiss 1587-ben Neckar-tailfingenben megtagadta az úrvacsoravételt, Sabean az uralom két aspektusára összpontosít: egyfelől hogyan használtak vallási intézményeket a hatalom megerősítésére, másfelől pedig ezen intézményeket, szertartásokat miként próbálták a parasztok saját értelmezésükkel megtölteni, illetve ezekért az értelmezésekért hogyan harcoltak a felsőbbbséggel.³⁴⁷ Egy pap gyanús körülmények közt történt halálának esetét vizsgálva Sabean azt a megállapítást teszi, hogy Zell unter Aichelberg falvát a „félelemmátrix határozta meg”. A tisztviselők és a nagybirtokos parasztok alkotta hatalmi csoport a félelem révén uralkodott a faluban. Az új pap is attól tartott, hogy úgy végzi, mint elődje. A lelkiismeret fogalma volt az ő aduja. A parasztokban az evilági félelmet túlvilági ijesztgetésekkel igyekezett ellensúlyozni, hogy kiálljanak a hatalom ellen. A szegények a lelkiismeretükre való hivatkozással nyithatták ki egyáltalán a szájukat,

³⁴⁴ Macfarlane 1981.

³⁴⁵ Scribner 1995, 477.

³⁴⁶ Sabean 1984.

³⁴⁷ Sabean 1988a.

szólhattak bele a dolgokba.³⁴⁸ Egy boszorkánysági eset kapcsán az elemzés középpontjába „a nyelv metaforikus struktúrája” kerül, és az, hogy ezek a „metaforák” miként értelmezhetők „a társadalmi viszonyok nyelvtanaként”.³⁴⁹

Sabean egyik tanulmányának forrásközlő része olyan közel van a geertzi sűrű leíráshoz, amennyire a történész egyáltalán csak juthat. 1796-ban Beutelsbach határában a keresztútnál élve temettek el egy bikát azért, hogy vége szakadjon a száj- és körömfájásjárványnak. A felvilágosult korban vállalhatatlan, éppen ezért botrányos eset kapcsán a központi igazgatás vizsgálódni kezdett, de a kiküldött hivatalnok teljesen elveszett a helyi viszonyok útvesztőjében: nemcsak felelőst, de még világos utasítást sem sikerült találnia. Elemzésében Sabean anélkül foglalta össze a tanúvallomásokat, hogy ezeket értelmezte volna. A kulcsfontosságú kifejezéseket (például *Sage*, *Gerücht* – azaz szóbeszéd) megőrizte, meghagyta németül, így azok (csakúgy, mint más esettanulmányaiban az uralom jelentésű *Herrschaft*) tulajdonképpen „üres dobozok”, az olvasó számára eleve adott jelentéstartalom nélkül, Sabean definíciója és maga a szöveggörnyezet töltheti meg ezeket jelentéssel.³⁵⁰ A *Power in the blood* kötetben a fogalmak elemzése alkotja az esettanulmányok gerincét. A mikro-esemény sokféle szerteágazó részlete viszont Sabeant egyszerűen nem érdekli, nem törekszik mikrotörténelmi részletességre, mikroszkopikus vizsgálatra, hanem az olvasatra helyezi a hangsúlyt: az a lényeg, hogy ő miként értelmezi a kultúrát, a hatalmi viszonyokat, a kommunikáció jelentőségét.

Sabean munkásságában a *Power in the blood* esettanulmányai lényegében a Neckarhausen-monográfiák előtanulmányainak tekinthetők.³⁵¹ Az egyetlen falu 1700 és 1870 közötti történetét elképesztő részletességgel feltáró könyvek közül az első azt vizsgálja, hogy miként változtak az élet anyagi feltételei; szövetét a mezőgazdasági árak alakulásából, a falu demográfiai folyamataiból és élet-történetekből szövi meg. A házasságokat és háztartási kapcsolatokat az önfenntartással kapcsolja össze egy struktúrává. Fő tézise az, hogy a változó demográfia, agrártechnika és gazdasági rendszer lényegi módosulásokhoz vezetett a család működésében a tulajdon

³⁴⁸ Sabean 1984, 144–173; idézet 164.

³⁴⁹ Sabean 1988b, 158, 159.

³⁵⁰ Sabean 1984, 174–198.

³⁵¹ Sabean 1990; 1998.

átruházását és a kölcsönös gazdasági segítséget tekintve. Az 1740-es évektől (ekkor kezdődik az intenzívebb agrártermelés és nő meg a népességnyomás) a hagyományos „vertikális szövetségeket” – amikor olyan partnereket kerestek a parasztok, akik így vagy úgy hozzá tudtak járulni a család életképességéhez, és ezek a jómódú és szegény háztartásokat is összekötő szálak lettek – vagyonilag „endogám házasságok” kezdték felváltani. A 19. század elejére váltak ezek jellemzővé, és falakat emeltek a társadalmi rétegek közé. Ezek a rokoni hálózatok teremtették meg és tartották fenn az osztályviszonyokat. A házassági konfliktusok elemzéséből Sabeen arra a megállapításra jut, hogy 1800 körül komoly változás állt be a férjek és feleségek viszonyában, a változó munkamegosztás a nők pozíciójának felértékelődéséhez vezetett, mintegy a férfiak vetélytársaivá váltak, ami új feszültségek melegágya lett.³⁵²

A nyolc évvel később kiadott második kötet már csak a neckarhauseni rokonsági viszonyokra összpontosít. A vizsgált időszakból öt évtizedet kiválasztva az ekkor született neckarhausenieket tette Sabeen analízise tárgyává. Eredményei megerősítik az első kötet konklúzióját, majd tovább is lép, amikor rámutat, hogy a rokonságból (tulajdonképpen a házasság útján létrejövő rokonságból, tehát a sógorságból) nőttek ki a modern társadalmi osztályok, az anyagi viszonyok változása megváltoztatta az emberek viselkedését, ez pedig létrehozta az osztályokat. Mivel pedig a nők működtették a rokonságot, szerepük ebben a folyamatban is döntőnek tekinthető. Marion Gray értékelése szerint Sabeen egyetlen faluról, Neckarhausenről szóló elemzése megváltoztathatják azt a képet, melyet a történészek Európa átalakulásáról, az agrárközösségektől a modern osztálytársadalomig vezető útról általában rajzoltak. Sabeen az általánosítás elutasítása mellett szeretné az egyetemességre irányuló igényét fenntartani, az egyediből kiindulva írni egyetemes jelentőségű történelmet.³⁵³

Jó okkal lehet érvelni amellett, hogy Sabeen munkái is a mikrotörténelem körébe sorolhatók, a neckarhauseni kötetek is széleskörűen támaszkodnak a részletes esettanulmányokra, a cselekvő egyén a sabeani elemzés állandó szereplője, és az értelmező dominanciája nem jelenti azt, hogy pusztán a kultúra nyilvánulna meg az egyéneken keresztül, nem hagyva nekik valódi mozgásteret. Szintén mik-

³⁵² Gray 2001; vö. Sabeen 1990.

³⁵³ Gray 2001; vö. Sabeen 1998.

rotörténelminek, sőt a mikrotörténelem etalonjának tekinti Sabea munkásságát Dániából Lene Wul, amikor ehhez méri hozzá egy másik dán történész, Hans Erik Appel mikrotörténelminek mondott könyvét, és azt állapítja meg róla, hogy abból hiányoznak a mikrotörténelem fontos elemei.³⁵⁴ Ugyanakkor a *Power in the blood* tanulmányai nem igazán törekszenek a mikroelemzés elmélyítésére, és a Neckarhausen-monográfiák a közösség hosszú időtávú vizsgálatára összpontosítanak, vagyis mindegyik mikrotörténelmi jellegét kétségbe lehetne vonni, s nem is alaptalanul. A közösség vizsgálata az az elem, mely az angolszász mikrotörténelem áttekintésének következő állomására vezet minket.

A KÖZÖSSÉG MIKROTÖRTÉNELME

Amerikai történészek viszonylag korán írtak társadalomtörténeti súlypontú mikrotörténelmi munkát is. 1974-ben jelent meg Paul Boyer és Stephen Nissenbaum könyve, amely feldolgozta a Salem Village történetére vonatkozó hatalmas társadalomtörténeti forrásanyagot (*Boszorkányok Salemben. A boszorkányság társadalmi gyökerei*). A monográfia valódi tárgya nem az 1692. évi boszorkányper vagy általában a boszorkányság, hanem egy megosztott közösség története. A szerzőpáros gazdasági tényezőkből indult ki: a fizetett adó mennyisége jól mutatja, hogy a település két részre vált, az anyavárossal, Salem Townnal szorosabb kapcsolatban lévő, jobb piaci lehetőségekkel rendelkező és gazdagodó keleti és a lemaradó nyugati részekre. A nyugaton lakók kiálltak Salem Village önállóságának megteremtése mellett. Az ellentétek leginkább a két vezető család konfliktusaiban kristályosodtak ki. Boyer és Nissenbaum előbb adnak egy magyarázatot, majd a következő fejezetet a kivétel megmagyarázásának szentelik. Salem Village-ben a helyi politikai pártválasztást az anyagi viszonyok magyarázzák, de a Salem Village önállóságát szorgalmazó szegényebbek vezetője mégis a jómódú Putnam család. Ezután bemutatják Putnamék rivalizálását a másik vezető családdal, Porterékkel, akik a település keleti, Salem Townhoz földrajzilag és politikailag is közel álló részének pártvezérei voltak. Egy második házasságból származó örökös, Joseph Putnam viszont a régi ellenségeség dacára a Porter családból nősült, majd átállt apósa, Israel Porter mellé.

³⁵⁴ Wul 2000, 23–27.

A krónikus konfliktushelyzet puszkaporos hordójába egy új lelkész, Samuel Parris megjelenése vetette a szikrát, aki a település pártharcát a Jó és a Rossz küzdelmeként állította be. 1692-ben párthívei, akik frusztrációjukat politikai téren nem tudták feloldani, archaikus módszerrel éltek, és ellenfeleiket erkölcsileg fenyegető egyének csoportjának állították be: a Putnam család vezetésével boszorkánysággal vádolták meg a másik párt egyes tagjait. Tehát nem arról volt szó – mutatja be meggyőzően a szerzőpáros –, hogy a közösség uralkodó helyzetű, felívelőben lévő pályájú frakciója vádolta volna meg boszorkánysággal a versenyben lemaradó szegényeket (amint azt Alan Macfarlane állítja az angliai Essex Tudor-kori boszorkányüldözése kapcsán), hanem a boszorkányüldözési eset inkább egy visszavonulóban lévő s hosszabb távon majd vereséget szenvedő társadalmi erő ellencsapása volt. Leegyszerűsítve: a boszorkányvád segítségével a „puritánok” megkíséreltek leszámolni az „individua listákkal” vagy „kapitalistákkal”.³⁵⁵

Boyer és Nissenbaum mikrotörténelme egyértelműen társadalomtörténeti jellegű. Mikroszkopikus vizsgálódásuk Salem Town közösségét illetően egy gazdasági magyarázatra fut ki, amely az egyedi események kielégítő megokolását kívánja adni, s nem az általános felé törekszik. A szerzők végkövetkeztetésüket pedig (az Isten országát a földön megvalósítani kívánó tradicionális puritánok mértek csapást a profitszerzés lehetőségeit kihasználó kapitalistákra) inkább történeti kivételként, mint szabályként fogalmazzák meg. Könyvük végén a kis életrajzok sorozata pedig mindössze tézisük illusztrációjaként szolgál.

Ha röviden kilépünk az angolszász mikrotörténelem áttekintéséből, megemlíthetünk egy könyvet, amely szoros párhuzamba állítható Boyer és Nissenbaum klasszikusával. Jaime Contreras munkájának középpontjában szintén két klán küzdelme áll (*Sotos contra Riquelmes. Regidores, inquisidores y criptojudios* – A Sotók a Riquelmék ellen. Tanácsstagok, inkvizítorok és judaizálók). A színhely viszont a 16. századi Dél-Spanyolország, ahol a zsidók tömeges átterése után fél évszázaddal az inkvizíció két kisvárosban, Lorcában és Murciában nem kevesebb, mint félezer „új keresztényt” vádolt meg. Közülük 175 kerül máglyára judaizálásért, azaz zsidó rítusok titkos követéséért. Contreras szerint a háttérben társadalmi feszültségek álltak, a gazdasági lehetőségeket kihasználó új elit a hatalmá-

³⁵⁵ Boyer–Nissenbaum 2002; vö. Macfarlane 1970.

ba kerítette a városi önkormányzat vezető pozícióit, majd sokan nemességet is vásároltak maguknak. A régi keresztény elit a 16. század közepén a „vér tisztaságának” követelésével igyekezett leszámolni ezzel a veszélyes konkurrenciával, meggátolni annak társadalmi felemelkedését, a kirekesztő diskurzus révén létrehozva a korábban nem jelentkező különbséget régi és új keresztények között, akiknek ellentétét már korábban is a Riquelme és a Soto klán konfliktusa testesítette meg.

Amikor Cristóbal de Salazar inkvizítor a helyi burzsoázia frissen felemelkedett tagjait célozta meg, számíthatott a Riquelme klán támogatására. De amikor a tiltakozások hatására a pápa az ügy felülvizsgálatát rendelte el, ez a spanyol királyt is azonnali beavatkozásra sarkallta, és az inkvizítoroknak félbe kellett hagyniuk a nyomozást. A szerző szerint e mögött az állt, hogy elveszítették a Riquelme klán támogatását, ami hatókörük korlátozott voltát bizonyítja, nem lehetett kigyomlálni a társadalomból az oda fél évszázada integrálódott „új keresztényeket”. De miért éppen a pápai–királyi beavatkozás pillanatában derült ez ki, kérdezhetjük. Némi ellentmondás érezhető abban a következtetésben is, hogy a „vér tisztaságára” hivatkozó inkvizítor Contreras szerint a társadalom latens megosztottságát tárta fel, de következtetése szerint végül mégis vereséget szenvedett, mert nem tudta megbontani az oligarchia blokkját; amikor az eretnekvádak a teljes patríciátust fenyegették, szolidaritásuk feléledt.³⁵⁶ Vajon hány embernek kellett volna a máglyán meghalnia, hogy a spanyol történész az inkvizítorok fellépését sikeresnek, a helyi elit veszteségét pedig súlyosnak minősítse e közel két évtizedig húzódó ügyben?

Egész más a salemi Putnam család egy kései leszármazottjának, John Demosnak a megközelítése, aki *Entertaining Satan. Witchcraft and the Culture of Early New England* (Akik vendégül látják a Sátánt. Boszorkányság és kultúra a kora újkori Új-Angliában) című műben interdiszciplináris megközelítéssel vizsgálja az új-angliai boszorkányságot. Könyve négy metszetben (életrajzi – a boszorkányokról; pszichológiai – a vádlókról; szociológiai – a társadalmi alakzatokhoz és struktúrákhoz kötve a boszorkányság jelenségét; és történelmi – a változást vizsgálva) két-két esettanulmányt tartalmaz, valamint egy-egy összegző társadalomtudományos fejezetet.

³⁵⁶ Contreras 1997.

Az első metszetben például Rachel Clinton és John Godfrey életének bemutatása után Demos 114 perbe fogott vagy legalábbis vizsgálat alá vont boszorkány életútjának statisztikai elemzését végzi el, majd végül megrajzolja a tipikus boszorkány portréját, aki alacsony társadalmi helyzetű, középkorú, férjezett angol puritán nő, vagy gyermektelen, vagy kevés gyereke van. Nyers modorú, veszekedős és dacos, gyakran bonyolódik családi konfliktusokba. Esetleg gyógyító, de minden esetben volt már büntetve, általában rágalmazásért vagy lopásért.³⁵⁷

A szerző azt írja, hogy a vizsgálatnak társadalomtudományos megközelítéssel fogott neki, és a mikrotörténelmi esettanulmányok menet közben kerültek könyve középpontjába, mert – ahogy ő fogalmaz – ezek jelentik a húst a csontvázon, ezek elevenítik meg az átlagemberek mindennapi életét.³⁵⁸ Mondhatjuk, hogy Rachel Clinton vagy John Godfrey élettörténete megjeleníti az új-angliai boszorkányság jelenségét, de Demos e könyvében a makro-megközelítés (az eredeti koncepcióhoz híven) az érvelésben egyelőre még valóban hangsúlyosabb. A kapcsolat az esettanulmányok és a kvantitatív alapú összegzés között esetenként elég laza marad, és még az sem biztos, hogy az eseteket jobban megértjük a magyarázó háttér felvázolása után.

Az említett angolszász történészek nem állnak egyedül, más történészek is nagyon alapos vizsgálat tárgyává tettek egyes „kis közösségeket”.³⁵⁹ Margaret Spufford klasszikus monográfiájában három kelet-angliai falut, Chippenhamet, Orwellt és Willinghamet hasonlítja össze az 1525 és 1700 közötti időszakban, összekapcsolva a nyomásos gazdálkodás, az írástudás és a puritanizmus kérdéskörét (*Contrasting Communities. English Villagers in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* – Községek összevetése. Falusi angolok a 16–17. században). Spufford rámutat, hogy az elaprózódó kisbirtokok eltűntek ott, ahol fennmaradásukat az állattartás és a tejgazdálkodás nem tette lehetővé. A puritán közösségeket a legszegényebbek közt találhatjuk, de általában „a vallásos meggyőződést teljesen nem lehet semmilyen (gazdasági, társadalmi, oktatási vagy földrajzi) determinizmussal megmagyarázni”.³⁶⁰

³⁵⁷ Demos 1982, x, 13–15, 19–94.

³⁵⁸ Uo. ix.

³⁵⁹ Vö. Redfield 1955.

³⁶⁰ Spufford 1974, 352.

Öt évvel később Keith Wrightson és David Levine ugyanezen időszakra végezte el egy essexi falu, Terling közösségének vizsgálatát (*Poverty and piety in an English village. Terling, 1525–1700 – Szegénység és kegyesség egy angol faluban. Terling, 1525–1700*). Bár munkaképes korú lakosságának jelentős részét kibocsátotta (főleg London volt a befogadó), a 16. századi termékenységi csúcs a 17. század elejére jelentős mértékű szegénység megjelenésével járt Terlingben. Az írástudás és a kulturális horizont ezzel járó drámai kiszélesedése elsősorban a helyi *yeoman* elitet érintette, vagyis az új kulturális választóvonal egybeesett a régi vagyoni-státuszbeli társadalmi választóvonallal. Ez a társadalmi csoport a puritanizmus értékrendszerét átvéve a régi szokásrendszer lebontását végezte el, és az erősödő társadalmi kontroll elvárásaival fordult a növekvő számú szegények felé.³⁶¹

Barry Reay könyve három kenti falu történetén keresztül a nyugati világ társadalmi változásait akarta megérteni (*Microhistories: demography, society and culture in rural England, 1800–1930 – Mikrotörténetek. Demográfia, társadalom és kultúra az angol vidéken, 1800–1930*). Mint Wrightson és Levine, ő is a családrekonstrukcióból indult ki, majd minden fellelhető adatot összegereblyézett közösségeiről (sőt mivel a 19. századra összpontosított, még az *oral history* módszerét is bevetette). Bevallottan Sabeen nyomdokaiban haladva Reay nem helytörténetként, hanem mikrotörténelemként értelmezte saját munkáját:³⁶² célja a nyugati világ nagy gazdasági és társadalmi folyamatait értelmező bevett nézetek megkérdőjelezése volt.³⁶³

Mindezen munkák elsősorban a társadalomtudományos történelem körébe sorolhatóak, bennük a társadalomtörténeti megközelítés dominál. Ettől még tekinthetjük őket mikrotörténelemnek, miként a *microstoria* Levi-féle szárnyának munkáit. De az is igaz az előbb említett munkák többségére, hogy belőlük általában a struktúrák meghatározó szerepe domborodik ki, és alig marad tere a cselekvő egyénnek. A mikrotörténelem áttekintésében most abban az irányban léphetünk tovább, ahol az egyének egyértelműen a középpontba kerülnek, és a mikroelemzés is nyilvánvaló lesz – a kérdőjelek

³⁶¹ Wrightson–Levine, 1995.

³⁶² Már Medick idézett monográfiája is felmutatta annak lehetőségét, hogy a helytörténetet és a mikrotörténelmet ne egymással szemben definiáljuk.

³⁶³ Reay 1996.

pedig inkább azzal kapcsolatban merülnek fel, hogy a történész az érdekesítő történeten keresztül valóban egy „nagy történelmi kérdésre” keresi-e a választ. Továbbá a most tárgyalandó munkák inkább már a kultúrtörténeti megközelítéssel rokoníthatók, az egyik lábával még a társadalomtörténeti hagyományban álló, a másikat azonban már a kultúrtörténeti megközelítésben megvető mikrotörténelem olyan eredményeiről lesz szó a következő alfejezetben, amelyek már az utóbbi felé hajlanak.

ANGOL MIKROTÖRTÉNELEM

Ahogy a mikrotörténelmet először önelnevezésként használó Stewart messze megelőzte az olasz *microstoriát*, úgy a mikroelemzésnek az angol történetírásban való megjelenése sem köthető az olasz mikrotörténelem hatásához. Bár Sir James Holt *Robin Hood* című könyvének konklúziójában utal a mikrotörténelemre, saját munkáját mégsem tekinti annak. Az öt legrégebbi szövegváltozatból kiindulva Holt lehántotta a Robin Hood-történetről a később ráarakódott rétegeket, majd megszabadította a toposzoktól is, és meghatározta az eredeti változat keletkezési helyét. Továbbá rekonstruálta ennek társadalmi kontextusát: a Robin Hood-történet bűnözők között született, majd a főúri és királyi szolgálatban álló *yeomanek* közt terjedt el, és évszázadokon keresztül gazdagodott. Sok más törvényen kívülről szóló legenda elemeit integrálta. Később főleg a ponyvairodalom terjesztette, az alsóbb néprétegek olvasmánya lett, ezért a történet egyre inkább plebejus színezetet öltött, az eredeti legendából egyre kevesebb maradt, és a Robin Hood-kultusz Nottingham környékére költözött át. Holt szerint minél közelebb megyünk Barnsdale-től Nottinghamhez, a történetnek annál inkább a fikciós elemei dominálnak. Az öt legrégebbi szövegváltozat másutt meg nem található mozzanatai (amelyek ezért biztosan nem toposzok) mind Dél-Yorkshire-re, Barnesdale-re mutatnak, ráadásul ide vezetett minket a legkorábban említett helynevek és személynevek egy csoportja is.

Dubynék a bouvines-i csatáról szóló könyvében ez az elem csak az utolsó fejezet tárgya lesz, Holt könyvében azonban a hangsúly mindvégig a legendán (kifejlődésén, rétegein), a közönségen és a társadalmi kontextuson van, hiszen a szerző leszögezi, hogy sok bűnözőt neveztek „Robinhood”-nak. Holt paradox módon mégis nagy erőfeszítéseket tesz az eredeti Robin Hood megtalálására. (Éppen úgy, ahogy Ginzburg Menocchio olvasmányait próbálta

azonosítani, bár szerinte nem ezek, hanem sajátos szemüvege felelt furcsa nézeteiért. Emlékezhetünk, hogy Le Roy Ladurie sem tudott ellenállni a csábításnak, hogy rámutasson Françouneto személyére is.) Holt könyve második kiadásához 1989-ben írt utószava rámutat Robert Hodra, mint a legvalószínűbb mintára, akiről tudjuk, hogy 1225-ben a törvény elől menekült.³⁶⁴ Akárcsak Françouneto azonosítását, a legelső Robin Hoodét is kétségbe lehet vonni, de itt sem ez a lényeg. Holt könyve lebilincselő olvasmány.

Egy másik érdekes könyv egy jól dokumentált eseten keresztül egy dél-franciaországi középkori közösség életére nyit ablakot, hasonlóan a *Montaillou*-hoz: *A Fool & His Money: Life in a Partitioned Medieval Town* (A bolond és a pénze. Élet egy kettéosztott középkori városban). Peyre Marques kereskedő a százéves háború egy veszélyes periódusában elásta az aranyát, de elfelejtette, hová. Nem csoda, hogy nagy kalamajka lett belőle, amikor egy kőműves egy csatorna javítása közben rábukkant. A kincs persze mindenkit érdekelt, és az ügybe egyre több szereplő kapcsolódott be, így a források feltárják a püspöki és a grófi városra – *bourg*-ra és *citère* – kettéosztott Rodez 14. századi mindennapjait. Minden fejezetnek egy ember sorsa áll a középpontjában, és egy kis lépéssel viszi előre a kincs történetét, miközben hozzáad egy-egy újabb részletet a helyi közösségről festett összképhez. Kis történetek elevenítik meg Rodez mindennapjait. A könyv hangvételére jellemző a szerző, Ann Wroe saját történetének, a kutatómunka sztorijának beemelése a narratívába.³⁶⁵

Nagyszerű munka James Shapiro 1599. *A Year in the Life of William Shakespeare* (1599. Egy év Shakespeare életéből) című könyve. Úgy ragad ki egy – igen jelentős – esztendőt a nagy író életéből, ahogy Stewart néhány órát az amerikai polgárháború történetéből, és úgy mutat be sok kérdést és néhány nagy művet, hogy az 1599-es esztendő, a Globe színház megnyitása és a *Hamlet* megírásának éve évszakait és hónapjait veszi sorra. A könyv „Shakespeare géniuszát lényeges élettapasztalataiból vezeti le”, drámáit létrejöttük konkrét kontextusához köti, és (talán ezt laikusként is elmondhatjuk) releváns új összefüggésekkel gazdagítja ezek értelmezését, hiszen „Shakespeare munkái abból születtek, hogy szembenézett saját korával”. Könnyű Shapirónak, mondhatnánk, a világirodalom egyik legna-

³⁶⁴ Holt 1989; vö. Le Roy Ladurie 1987.

³⁶⁵ Wroe 1996.

gyobb alakjának pályafutása és művészete egyértelműen „nagy kérdés”, de ő meggyőzően érvel amellett is, hogy a mikrovizsgálat tárgya, az 1599. esztendő nemcsak Shakespeare művészetében volt az új kezdet éve, hanem a lovagság halála és a Brit Birodalom születésének szimbolikus időpontja is erre az esztendőre tehető (Essex írországi hadjáratának kudarcával és a Kelet-Indiai Társaság megalapításával) – és persze mindkét mozzanat utat talált Shakespeare drámaiba.³⁶⁶

Bár Holt könyve esetében a mikroszkopikus vizsgálat itt egy legendára, és nem egy eseményre, közösségre vagy személyre irányul, és ezért nem lehet szó idő, tér és cselekmény hármas egységéről, a vizsgálat mögött meghúzódó kérdés „nagy történelmi kérdés” mi-volta mellett lehet érvelni – hiszen mára Robin Hood nemcsak az angol, hanem a nemzetközi kultúra ismert figurájává vált –, de ez a kétely egyre gyakrabban fel fog merülni ebben a fejezetben. A kora újkori Anglia történelmének egyéb mikrotörténelmi feldolgozásai jórészt egyértelműen híján vannak a „nagy történelmi kérdésnek”, és az érdekesség marad a mikroelemzés egyetlen *raison d'être*-je. Chris Skidmore nemrég megjelent könyvében azt a kérdést veti fel, hogy Erzsébet királynő kegyence, Robert Dudley felesége vajon baleset, vagy gyilkosság áldozata lett 1560. szeptember 8-án (*Death and the Virgin. Elizabeth, Dudley and the Mysterious Fate of Amy Robsart – A halál és a szűz. Erzsébet, Dudley és Amy Robsart rejtélyes halála*). Könyvében aprólékos rekonstrukcióra tesz kísérletet, többek közt a fatális lépcső és a lépcsőről való leesés patológiájának kimerítő ábrázolásával. A narratíva középpontjában Erzsébet férjhezmenetelének kérdése áll, elsősorban a külföldi követjelentésekre építve. Skidmore nagy jelentőséget tulajdonít egy feltehetően John Halestől származó névtelen, Dudley-val szemben erősen elfogult korabeli kéziratos naplónak, amely őt vádolta felesége halála miatt. De itt csak arról van szó, hogy a szerző egy kortárs forrásra is támaszkodhat a kor pletykáinak felidézésekor – ettől ezek még nem érdemelnek eleve több hitelt. Ugyanakkor a levéltárban a nyomára bukkant a halottkémi jelentésnek is, amely ugyan rögzíti az áldozat két fejszerűlését (az egyik nem kevesebb, mint 5 centiméter mély volt), de a halál okaként azt jelöli meg, hogy Amy Robsart a lépcsőn leesve a nyakát törte.

³⁶⁶ Shapiro 2005; idézet xvii, xxii.

Skidmore végül csak annyit mond, hogy a mély fejseb gyanús, kétségeket ébreszt azt illetően, hogy Amy Robsart baleset miatt halt volna meg (s rámutat Dudley csatlósaira, mint akik esetleg saját szakállukra cselekedtek uruk érdekében, de tudta nélkül, illetve felveti, hogy az ügy eltussolásában Erzsébet királynőnek személyesen is szerepe lehetett) – ám ennél többet nem állít. Könyvének konklúziója az, hogy Dudley ezzel a botránnyal veszítette el az esélyét arra, hogy Erzsébet férje lehessen.

A tét nagyságát az idő elkerülhetetlenül mérsékelte, a kortársak számára kulcskérdés volt a trónutódlás, és – közelmúltjuk tapasztalatai alapján teljes joggal – azt sem tudták kizárni, hogy katasztrofális következményekkel járna Anglia és a protestantizmus ügyére, ha Erzsébet királynő anélkül halna meg, hogy fiúgyermeket hagy maga után, aki követhetné a trónon és továbbvihetné politikáját. Az olvasó azonban nem tud szabadulni utólagos tudásától, hogy Erzsébet hosszú uralkodása az angol történelem egyik virágzó periódusa volt, és közvetlen utód nélkül is sikerült problémamentesen megoldani a protestáns trónöröklést. Egy idő után, mivel világos, hogy Erzsébet nem akart sem Dudley-hoz, sem máshoz férjhez menni, az olvasó elveszíti érdeklődését Erzsébet esetleges férjhezmenetelének újabb és újabb felvetése iránt (amit általában külpolitikai szempontok indokoltak). Így Skidmore maga rombolja le az Amy Robsart halálának és saját mikroelemzésének tulajdonított jelentőségét, Erzsébet nem ezért lett Szűz Királynő.³⁶⁷

Edmund Godfrey halála (*The Strange Death of Edmund Godfrey. Plots and Politics in Restoration London* – Edmund Godfrey különös halála. Cselszövés és politika a restauráció-kori Londonban) szintén nagy port felkavaró ügy volt 1678-ban, ez váltotta ki az úgynevezett „pápista összeesküvés”-től való félelem hisztériába csapó hullámát. A londoni békebírót megfojtva és saját kardjával átdöfve találták meg egy árokban, és a protestantizmus mártírjának tekintették. Alan Marshall könyve nemcsak magát az esetet járja körül, hanem Godfrey halálát élete alig ismert részleteiből és nemrég felfedezett magánleveleiből igyekszik megmagyarázni. Miután kizár minden korábbi gyilkossági elméletet, logikusakat és teljesen valószínűtleneket egyaránt, rámutat arra, hogy az egyetlen fennmaradó

³⁶⁷ Skidmore 2011.

lehetőség, az öngyilkosság a haláleset legvalószínűbb magyarázata.³⁶⁸ A családnak viszont minden oka megvolt arra, hogy ezt elkendőzze, így nemcsak hogy nem kobozták el Edmund Godfrey birtokait, hanem halálából politikai tőkét is tudtak maguknak kovácsolni.³⁶⁹

1817. december 28-án egy londoni festő, Benjamin Robert Haydon vacsorára hívta Wordswortht, Keatsot, Charles Lambet és másokat. Penelope Hughes-Hallett könyvében (*The immortal dinner: A famous evening of genius and laughter in literary London, 1817* – A halhatatlan vacsora. Irodalmi gényusok és tréfák Londonban, 1817) ezen esemény kapcsán fest színes körképet a kor angol kulturális elitjének társadalmi életéről. A vacsora lefolyásának aprólékos rekonstrukcióját az arról megemlékező levelek és naplók teszik lehetővé, de a könyv nagyobbik része a résztvevők életéről és a kor Londonjáról szól.³⁷⁰ Paul Chambers munkája a Cock Lane kísértetéről (*The Cock Lane Ghost. Murder, Sex and Haunting in Dr Johnson's London* – A Cock Lane kísértete. Gyilkosság, szex és kísértetjárás Londonban doktor Johnson korában) jól példázza az érdeklődést kiaknázó, részletes vizsgálatot végző, de általános tanulságok levonására alig törekvő, mikrotörténelemnek csak nagy jóindulattal nevezhető műveket. A William Kentet gyilkossággal vádoló hazajáró szellem ügyét felkarolta a metodista mozgalom, így az 1761–1762-ben egész Londont felkavarta. Leleplezésében még a híres doktor Johnson is személyesen részt vett.³⁷¹

VI. Károly francia király és udvartartása 1386 karácsonya után egy bajnívás megtekintésére gyűlt össze, Jean de Carrouges lovag felesége megerőszakolásával vádolta hűbérura egyik kedvenc fegyverhordozóját, Jacques le Gris-t, Exmes kapitányát. A bíróság végül úgy döntött, hogy az ügyben istenítéletre van szükség. A lovag győzött, hogy néhány évvel később azután a magyar király megsegítésére induló keresztes hadjárat résztvevőjeként Nikápolynál haljon meg. A *The Last Duel: A True Story of Crime, Scandal and Trial by Combat in Medieval France* (Az utolsó párbaj. Bűn, botrány

³⁶⁸ Marshall könyvének mottójában Conan Doyle-t idézi, azaz Sherlock Holmes intelmét Watson doktorhoz: „Hányszor mondtam már neked, hogy ha a lehetetlent kizártad, bármennyire is valószínűtlen, a fennmaradó lehetőség az igazság.” A szerző 19. századi bírósági ügyekre hivatkozva állítja, hogy egy ember ténylegesen meg tudja magát fojtani (Marshall 1999, 181–182).

³⁶⁹ Marshall 1999.

³⁷⁰ Hughes-Hallett 2002.

³⁷¹ Chambers 2006.

és bajvívás a középkori Franciaországban) című könyvből persze nem derül ki, „mi történt valójában”, bár a szerző, Eric Jager Natalie Zemon Davis megközelítését alkalmazza: ahol a történeti források hallgatnak, saját „invenciójára támaszkodott, hogy egyes hiátusokat áthidaljon”.³⁷²

A mikrotörténelem határvidékén helyezhető el John Brewer monográfiája (*Sentimental Murder. Love and Madness in the Eighteenth Century* – Egy érzelmi felindulásból elkövetett gyilkosság. Szerelem és őrültség a 18. században) egy 1779. évi gyilkossági ügyről: egy szerelmes férfi, James Hackman lelkész, volt katonatiszt a Covent Garden operaház előtt agyonlőtte Martha Rayt, aki az Admirális első lordjának, Lord Sandwichnek volt 16 éve a szeretője és kilenc gyermekének anyja. Brewer célja nem „a múlt valóságának” rekonstrukciója volt, hanem az eset kortárs és utólagos, egészen a máig nyúló reprezentációinak elemzése: különböző időszakokban milyen jelentéseket öltött magára a történet, és miért történt így? Visszatekintve milyennek látták a 18. századot? A libertinus Lord Sandwich személyében a korrupciót támadó korabeli politikai célzatú cikkek-től és a szentimentalizmus által uralt beszámolóktól, fiktív levelektől kezdve a szerelmi őrületet tárgyaló orvosi szakszövegeken és Wordsworth balladáján keresztül a 19. században megjelent memoárokgig, 20. századi szépirodalmi és történettudományos munkákig Brewer egyenként veszi sorra a történész forrásaiként szóba jöhető szövegeket, és veti ezeket alapos elemzés, szinte dekonstrukció alá. Mindeközben fokozatosan eltávolodik a gyilkossági történettől, és a 19., majd a 20. századi angol társadalomról és kultúráról tesz fontos megállapításokat annak kapcsán, miként értelmezték ezek újra és újra Martha Ray halálának és James Hackman kivégzésének ügyét, milyennek mutatkozott a 19–20. századi Anglia egy 18. századi ügy tükrében.³⁷³ Eljárása igen hasonló Dubyéhoz, aki a bouvines-i csata utótörténetének szentelte erről szóló könyve negyedrészt, csak éppen 31 év alatt a történetírás hangsúlyai eltolódtak a reprezentációk vizsgálata felé, és Brewer könyve már döntően erről szól.

³⁷² Jager 2004; idézet oldalszám nélkül.

³⁷³ Brewer 2004.

és bajvívás a középkori Franciaországban) című könyvből persze nem derül ki, „mi történt valójában”, bár a szerző, Eric Jager Natalie Zemon Davis megközelítését alkalmazza: ahol a történeti források hallgatnak, saját „invenciójára támaszkodott, hogy egyes hiátusokat áthidaljon”.³⁷²

A mikrotörténelem határvidékén helyezhető el John Brewer monográfiája (*Sentimental Murder. Love and Madness in the Eighteenth Century* – Egy érzelmi felindulásból elkövetett gyilkosság. Szerelem és őrültség a 18. században) egy 1779. évi gyilkossági ügyről: egy szerelmes férfi, James Hackman lelkész, volt katonatiszt a Covent Garden operaház előtt agyonlőtte Martha Rayt, aki az Admirális első lordjának, Lord Sandwichnek volt 16 éve a szeretője és kilenc gyermekének anyja. Brewer célja nem „a múlt valóságának” rekonstrukciója volt, hanem az eset kortárs és utólagos, egészen a máig nyúló reprezentációinak elemzése: különböző időszakokban milyen jelentéseket öltött magára a történet, és miért történt így? Visszatekintve milyennek látták a 18. századot? A libertinus Lord Sandwich személyében a korrupciót támadó korabeli politikai célzatú cikkek-től és a szentimentalizmus által uralt beszámolóktól, fiktív levelektől kezdve a szerelmi őrületet tárgyaló orvosi szakszövegeken és Wordsworth balladáján keresztül a 19. században megjelent memoárokgig, 20. századi szépirodalmi és történettudományos munkákig Brewer egyenként veszi sorra a történész forrásaiként szóba jöhető szövegeket, és veti ezeket alapos elemzés, szinte dekonstrukció alá. Mindeközben fokozatosan eltávolodik a gyilkossági történettől, és a 19., majd a 20. századi angol társadalomról és kultúráról tesz fontos megállapításokat annak kapcsán, miként értelmezték ezek újra és újra Martha Ray halálának és James Hackman kivégzésének ügyét, milyennek mutatkozott a 19–20. századi Anglia egy 18. századi ügy tükrében.³⁷³ Eljárása igen hasonló Dubyéhoz, aki a bouvines-i csata utótörténetének szentelte erről szóló könyve negyedrészt, csak éppen 31 év alatt a történetírás hangsúlyai eltolódtak a reprezentációk vizsgálata felé, és Brewer könyve már döntően erről szól.

³⁷² Jager 2004; idézet oldalszám nélkül.

³⁷³ Brewer 2004.

INCIDENSELEMZÉS ÉS MIKROTÖRTÉNELEM

Brewer könyve kapcsán alkotta meg Robert Darnton az „incidenselemzés” fogalmát. Ezen általában olyan műveket ért, amelyeket mi az imént a mikrotörténelem periferiáján helyeztünk el. Darnton az incidenselemzés megkülönböztető jegyének azt látja, hogy nem próbál makroszintű következtetésre jutni az események elemzéséből, mint a mikrotörténelem, hanem inkább arra figyel, hogyan értelmezik az emberek tapasztalataikat, milyen jelentést tulajdonítanak a szereplők, a kortársak vagy az utókor képviselői egyes eseményeknek.³⁷⁴

Érdemes ezeket összevetni a történeti antropológia termésével: mindkettő némileg hasonlít a mikrotörténelemre, de valamennyire el is tér tőle. A történeti antropológia mikroelemzései esetében a kultúra dominanciája elvette a történeti cselekvők mozgásterét, és nem igazán ösztönzött az elemzés mikroszkopikus részletességgel való elmélyítésére. Az incidenselemzéseknél pedig a mikroszkopikus elemzés elsősorban az egyénre összpontosul, és kevésbé domborodnak ki a környezet társadalmi-kulturális jellemzői. Olyannyira, hogy Thomas Kuehn a *Giovanni and Lusanna* című, hamarosan tárgyalandó könyv kapcsán egyenesen azt állíthatta, hogy a mikrotörténelmi narratívák inkább a jelen és a múlt azonosságát emelik ki.³⁷⁵

Az angolszász felfogás általában elég lazán definiálja tehát a mikrotörténelmet. A 21. század elején íródott áttekintések sokszor nem azokat a szerzőket és műveket tartják mikrotörténelemnek, mint ez a könyv, illetve egészen más munkákat sorolnak be a mikrotörténelem kategóriájába. A *What is history now?* (Mi ma a történelem?) című kötet bevezetőjében Richard J. Evans a kultúrtörténetről általában írt soraihoz fűzött lábjegyzetben említi a *Montaillou*-t és *A sajt és a kukacokat*.³⁷⁶ Ugyanitt Paul Cartledge a mai társadalomtörténetről írt fejezetében utal a mikrotörténelemre, érteve ez alatt a Browning–Goldhagen-vitát a német átlagemberek háborús felelősségéről, mert a szerzők egyes emberek és kisebb csoportok (tartalékos rendőralakulatok) tapasztalatából és viselkedéséből általánosítanak.³⁷⁷ 2004-ben Peter Burke a *What is Cultural History?* (Mi a kultúrtörténet?) hasábjain beszél a történész mikroszkópjáról, de a

³⁷⁴ Darnton 2004.

³⁷⁵ Kuehn 1989, 533.

³⁷⁶ Evans 2002, 8–9.

³⁷⁷ Cartledge 2002, 27–29; vö. Deák 1997.

kezdetek (a *Montaillou* és *A sajt és a kukacok*) leírása után, Medick említése mellett az angliai kulturális régiók megkülönböztetéséről (Charles Pythian-Adams, David Underdown, David Fischer munkásságáról) ír. Utal továbbá még a hetvenes évek óta a falvakra, egyénekre, családokra, kolostorokra, zavargásokra, gyilkosságokra és öngyilkosságokra koncentráló mikrotörténelmi tanulmányok százaira.³⁷⁸ Ann Curthoys és John Docker áttekintése Burke egy 1991-es, fent már említett áttekintő tanulmányára hivatkozva és lényegében abból válogatva beszél a mikronarratívákról vagy mikrotörténelemről. A formabontó elbeszélések kapcsán elsőként Carlo Cipolla *Cristofano and the Plague* (Cristofano és a pestis) című könyvét idézi 1973-ból, majd Ginzburg, Emmanuel Le Roy Ladurie és Natalie Zemon Davis három klasszikusát, Menocchio, Montaillou és Martin Guerre történetét, végül példaszerű mikrotörténelemként Jonathan Spence könyvét – de nem a *The Death of Woman Wangot* (Wang asszony halála), hanem az 1982-es *The Gate of Heavenly Peace* (A mennyei béke kapuja) című könyvét a kínai forradalom gyökereiről és lefolyásáról 1895 és 1980 között, amely néhány nem kiemelkedő figura tapasztalatain keresztül beszél témájáról.³⁷⁹

Kevesen vannak, akik saját munkájukat határozottan a mikrotörténelem kategóriájába sorolják. Ilyen Paul Kléber Monod könyve egy angol kisváros társadalmáról (*The Murder of Mr. Grebell: Madness and Civility in an English Town* – Mr. Grebell meggyilkolása. Őrületség és kifinomultság egy angol városban). A szerző arra használ fel egy 1743. évi gyilkossági ügyet, hogy egészen az „egyéni tapasztalatok szintjéig” hatoljon le. Mind tematikailag, mind időben széles merítéssel dolgozva feltárja a közösség belső konfliktusait a 16. századtól fogva, puritánok és anglikánok harcait, gazdagok és szegények ellentéteit, a helyi whig oligarchia felemelkedését. A gyilkossági esetben a szerző az ezzel szembeni ellenállást látja megnyilvánulni. Szerinte Rye fejlődése tipikus, a Tudor- és Stuart-korban Isten vára akart lenni, majd a 17. század végén feladta ezt a vallási megalapozottságú koncepciót, amely feldúlta a város és az egész ország békéjét, végül a 18. században lezajlott egy kulturális forradalom: „Mint Anglia többi vidéke, Rye is előbb az istenesek sikertelen forradalmát élte meg, majd a kifinomultak sikeres forradal-

³⁷⁸ Burke 2008, 45–47.

³⁷⁹ Curthoys–Docker 2006, 202.

mát.³⁸⁰ A Mr. Grebell meggyilkolására irányuló mikroelemzés inkább ürügyet szolgáltat a tézis kifejtésének, mintsem ebből származna az átfogó tétel, a „nagy történelmi kérdésre” adott válasz.

A szigorú kritikát gyakorló Ulbricht szerint Eamon Duffy könyve Morebathról (*The Voices of Morebath: Reformation and rebellion in an English village* – Morebath hangjai. Reformáció és lázadás egy angol faluban) hasonlóképpen csak mikrotörténelemnek mondja magát, anélkül hogy annak hatása látszana rajta – akár elméleti, akár gyakorlati téren. Nagyra értékeli viszont Peter Lake *The box-maker's revenge. 'Orthodoxy', 'heterodoxy' and the politics of the parish in early Stuart London* (A ládakészítő bosszúja. „Ortodoxia,” „eretnkség” és egyházközségi politika Londonban az első Stuartok idején) című könyvét, amely a 17. századi angol puritanizmus világába ad bepillantást a főszereplő, Etherington és Denison tiszteletes konfliktusainak elemzése révén.³⁸¹ Ha átkelünk az óceánon, az egyes munkák mikrotörténelmi mivoltát illető kétségeink tovább erősödnek, jöllehet a megközelítés egy-két klasszikusával is találkozunk.

Az amerikai mikrotörténészek legnevesebbike, Natalie Zemon Davis egyik könyvében a központi helyre a szöveg került, akár *A nagy macskamészárlás* esetében, de már nem a szövegnek tekintett kultúra geertzi értelmében, hanem konkrétan: Davis forrásokat, 16. századi kegyelemleveleket vizsgált. Aki ugyanis főbenjáró bűnt, főleg emberölést követett el, kegyelemért folyamodhatott az uralkodóhoz, és ha a király megkegyelmezett, a kegyelemlevél az eset leírását is tartalmazta a tettes elbeszélésében. Ez jelenti az egyik legjobb forrást, melyben az alacsonyabb néposztályok tagjai viszonylag hosszabban, megszakítás nélkül úgy mesélhettek, hogy ezt írásba foglalták. Natalie Zemon Davis a fikciós aspektusokra helyezi a hangsúlyt, ezen azonban nem a leírtak kitalált mivoltát, hanem megformáltságát értve. A 16. századi mesemondást vizsgálja, a történet formálását, a retorikai stratégiákat: mitől tartottak jónak egy történetet, illetve annak milyen változatai voltak a mesehallgatók és a mesélők szerint. Megvizsgálja a mesemondás körülményeit, végeredményben tehát a kulturális szöveggörnyezetet. Az egyes történeteknek azonban csak töredékei kerülnek elénk, Davis szövegében a hangsúly az általánosításon van, és nem a mikroelemzésen.³⁸²

³⁸⁰ Monod 2003; idézet 4, 238.

³⁸¹ Ulbricht 2009, 23, 26; vö. Duffy 2001; Lake 2001.

³⁸² Davis 1987.

Viszont itt is, miként más munkáiban, cselekvőként látja és láttatja szereplőit, és egyértelmű azon törekvése, hogy meghallja azoknak a hangját, akikre általában nem irányul történészi figyelem, a nőkre, a fiatalokra, az analfabéta parasztokra.

Davis leghíresebb munkája az 1983-ban megjelent *Martin Guerre visszatérése*, amelyben egy nevezetes 16. századi esetet dolgozott fel a greenblatti *self-fashioning* egy példaként. Visszaemlékezése szerint ez vezette el a mikrotörténelemhez. A már saját korában nagy port felvert eset egy baszk parasztról szól, aki elhagyja családját, majd nyolc évvel később egy imposztor jelenik meg a nevében, és elfoglalja helyét a faluban, a családban és a hitvesi ágyban. Később per indul a csaló ellen, amelyet már majdnem megnyer, amikor visszatér az igazi Martin Guerre. Natalie Zemon Davisnek ritka lehetősége nyílt a történet alapos átgondolására, hiszen eredetileg az esetből készített francia film történész szakértőjének kérték fel.³⁸³ ((hol végződik?)) Forgatás közben sokat beszélgetett a színészekkel az eset szereplőinek motivációiról. A történész narratívájának karakterei általában nem beszélnek vissza, nem közlik a történésszel, hogy figurájuk rosszul van megírva, emberileg nem átékelhető – ebben az esetben még ez is megtörtént. A forgatás után Natalie Zemon Davis megírta Martin Guerre esetét, és ez a könyv a mikrotörténelem egyik klasszikusa lett.³⁸⁴

Míg azonban a filmből, mondja a szerző, hiányzott a bizonytalanság, a könyvben nyíltan az olvasó elé tárhatta kétségeit, hogy bizonyos dolgok csak valószínűek vagy lehetségesek. Azt a megoldást alkalmazta, hogy ahol nem talált forrást, ott a hiányt olyan levéltári dokumentációval hidalta át, mely időben és térben érintkezett azzal, ami elveszett.³⁸⁵ Az a könyv kiinduló állítása, hogy keveset tudunk a parasztok érzéseiről, reményeiről, férjként, feleségként, gyermekként és szülőként szerzett tapasztalatairól. Nem tudjuk, hogy voltak-e választási lehetőségeik, s hogy alakították-e életüket szokatlan módon. Bár Martin Guerre és Bertrande de Rols házassága biztosan nem volt tipikus, ez Natalie Zemon Davis szerint azért nem jelent problémát, mert a különleges eset általában explicitté nem tett motivációkról és értékekről lebbenti fel a fátylat.³⁸⁶ Tehát

³⁸³ *Martin Guerre visszatérése*, rendezte Daniel Vigne, 1982.

³⁸⁴ Daniel 2004, 278–279; vö. Davis 1999; Greenblatt 1980.

³⁸⁵ Ginzburg 2003a, 208.

³⁸⁶ Davis 1999, 13, 16.

nemcsak egy atipikus esetet, hanem ennek a kontextusba való gondos beágyazása révén a társadalom szövedékét kívánta bemutatni.

Palle Ove Christiansen dán történész szerint azonban a könyv feltesz néhány „Miért?” kérdést, és ezzel kisodródik eltervezett pályájáról. „Natalie Zemon Davis egyébként aprólékosan pontos munkája kiáltó ellentétbe kerül a képes magazinok szintjén álló egész és fél feltevésekkel és intuitív magyarázatokkal.” Christiansen szerint a „személyekre összpontosító »Miért?« kérdések” „elméletileg problematikusak és empirikusan szükségtelenek”, hiszen nem az a lényeg, hogy a történet egyes szereplői mit miért tettek, hanem az, milyen volt a 16. századi francia agrártársadalom. Natalie Zemon Davisnél viszont az eszközből cél lett, Bertrande de Rols, Arnaud du Tilh és Martin Guerre „személyes története” került a középpontba.³⁸⁷

A féllábú hadirokkant, az igazi Martin megdöbbenő megjelenése a tárgyaláson volt az a *deus ex machina* elem, amely már a korban széles körben ismertté tette az esetet – mint amikor a Kővendég eleget tett Don Giovanni vacsorameghívásának. Martin Guerre története így vált a kora újkori francia ponyvairódalom széles körben elterjedt részévé. De amikor Jean de Coras, az ügyben másodfokon eljáró toulouse-i parlament előterjesztő bírása könyvet írt a kivételes perről (ez volt Natalie Zemon Davis legfontosabb forrása), az ő olvasatában a főhős egyértelműen az imposztor, Arnaud du Tilh lett, aki kihallgatások során győzte őt meg intelligenciájáról. A 20. század végén az amerikai feminista történész számára pedig a történet főhőssévé a feleség, Bertrande de Rols lépett elő.

Albert Finlay kritikájának az a veleje, hogy Natalie Zemon Davis anakronisztikus szereplőt csinált Bertrande-ból.³⁸⁸ Ezzel pedig a legnagyobb probléma az, hogy a szerző narratíváját ellentmondássá teszi. Úgy ábrázolja Martin Guerre feleségét, mint aki makacs, erős, önfejű, határozott, keresztülviszi akarátát – jöllehet a történetből ez aligha bontakozik ki, Bertrande elfogadta gyermekkorában a Martinnal kötött házasságát, elfogadta Arnaud-t férjének, Pierre Guerre nyomására elfogadta az ellene indított pert, végül elfogadta a hazatérő férjét is. Az, hogy még gyermekkorában visszautasította, hogy elváljon impotensnek tűnő férjétől, magyarázható apósa családjának befolyásával is, vagy azzal, hogy – miként erre Davis is utal – jól érezhette magát négy sógornője társaságában, hisz velük meg-

³⁸⁷ Christiansen 1988, 18.

³⁸⁸ Finlay 1988, 570.

hosszabbított gyermekkorát élhette. A szerző magyarázata szerint azzal indította a pert álférje ellen, hogy el akarta azt veszteni, ugyanakkor megnyerésére is fel volt készülve – de ez mégsem egy határozott, az eseményeket alakító nő képe. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy fel volt készülve pere mindkét kimenetelére. Legkésőbb a toulouse-i fellebbviteli tárgyaláson már tudnia kellett, hogy az ál-Martin élete forog kockán, de még ekkor sem vallotta őt férjének, pedig nyilatkozatával eldönthette volna az elhúzódó pert. Natalie Zemon Davis szerint a „könnyen manipulálható asszony” szerepét alakította. De mi támasztja alá feltevését, hogy ez csakugyan mindössze álarc volt, amely mögött az események aktív alakítója rejtőzött?

Bertrande ábrázolása dramaturgiai problémákat okoz, és ezt két film is jól mutatja. Az eredeti francia filmből kihagyták azt az elemet, amely szerint Bertrande vádló az ál-Martin elleni perben, a *Sommersby* című hollywoodi változatban pedig, amely a történetet a polgárháborús Amerika viszonyai közé helyezte át,³⁸⁹ egy új elemet iktattak be a történetbe, hogy a nézők számára a feleség állásfoglalása értelmezhető legyen: ott azért mondja a feleség, hogy a főhős, akit szeret, nem a férje, mert ez annak halálát jelentené egy emberölés miatt, amelyet az igazi Guerre–Sommersby követett el.

A francia film kijátszotta az események drámaisága által keltett lehetőségeket, és egészen az igazi Martin Guerre hazatéréséig függőben hagyta a kérdést, hogy a film főhőse csaló-e. Mondhatjuk, hogy maguk a kortársak is evvel a dramaturgiával élték át a történetet. Natalie Zemon Davis könyve azonban lemond erről a hatásról, és már az előszó legelső bekezdésében két mondatban összefoglalja a cselekményt. A szerző inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy feltárja, a szereplők vajon miért tették, amit tettek, könyvét a történeti oknyomozásra építi. Azaz éppen arra a „Miért?” kérdésre, amely a dán társadalomtörténetész szigorú ítélete szerint vakvágányra vitte kutatását.

A mikrotörténelemmel szemben, amelyet számára *A sajt és a kukacok*, a *Montaillou* és a *Martin Guerre visszatérése* képvisel, és amelyet a posztmodern szkepszis által erősen befolyásolt kultúrtörténeti felfogásnak tart, Christiansen fő kifogása az, hogy a mikrotörténeteszek a struktúrák és a megélt élet iránti érdeklődés összeegyeztethetetlenségét feltételezik. Az utóbbit választva elvágják a kutatást mindenféle akkumulációs szinttől. Elméletekre is szükségük

³⁸⁹ Rendezte John Amiel, 1993.

lenne, hiszen ezek nélkül nem lehet megragadni a vizsgált anyagot, és mérés sem létezik az elméletekből származó mércék nélkül. A magyarázó kapcsolatok sem bontakoznak ki magából a leírásból, nem találhatók meg a forrásokban, hiszen ezek a koncepciókat megformáló történész alkotásai. Csak azért, mert ma nincs egyetlen jó elmélet sem a láthatáron, nem kell elvetni az elméleteket általában. A narráció viszont veszélyes strukturálás nélkül – érvel –: a társadalom szétesik, ha egyszerűen egyének összességének tekintjük. A mikrotörténelemre Christiansen szerint igen nehéz építeni, mert egyszeri, önmagukban álló eredményeket hoz létre, amelyek nem arra törekszenek, hogy előre mozdítsák a diszciplína egészét.³⁹⁰

Christiansen tehát úgy véli, hogy az egész iránti érdeklődés, a struktúrákra irányuló megközelítés összeegyeztethető a kultúra vizsgálatával, ezt nem kell tehát a „hús-vér emberek” kedvéért feláldozni. Szerinte Umberto Eco első regénye, *A rózsza neve* a példa arra, hogy „egyszerre lehet írni nemcsak struktúrákról és élő emberekről, hanem struktúrákon keresztül az élőről és azokról a filozófiai konstrukciókról, melyeken keresztül a mindennapi életet megértik, sőt az absztrakt és konkrét élményről is”.³⁹¹ Talán meglepő, hogy példaként egy regényre mutat rá, de maga a törekvés nem egyedül Christiansennél jelenik meg. A kihívás az, „hogyan lehet egyúttal zárandokként és térképészként megszólalni” – írta Geertz is.³⁹² Hans Medick szerint is úgy kell eljárni, hogy „a »megélt« élet ne vesszen el a statisztikai átlagban, ugyanakkor a statisztikus-szerűális elemzés előnyei is megmaradjanak”.³⁹³

Christiansen bírálata a társadalomtörténet oldaláról érte a kultúrtörténet felé elmozduló mikrotörténelmet. Az angolszász mikrotörténelem áttekintése (és különösen ennek most következő részei)

³⁹⁰ Christiansen 1988, 5, 15–16, 19, 21–22.

³⁹¹ Christiansen 1995, 10. Szerinte Eco már szemiotikai fő művében, a *La struttura assente*-ben (A hiányzó struktúra) megoldotta az esemény és a struktúra problémáját, mondván, hogy a struktúra olyan konstrukció, melynek segítségével a valóság egy része látható, vizsgálható lesz. A valóságból ugyan „hiányzik a struktúra”, de az eseményekbe (azaz az empirikus formákba) csak a struktúrán keresztül lehet behatolni (Christiansen 1988, 20).

³⁹² Geertz 1994a, 359.

³⁹³ Medick 1996, 25. Lényegében ugyanez a kettős törekvés azonosítható a mikrotörténelemnek a *Bevezető*-ben kifejtett felfogása mögött, mely szerint a mikrovizsgálat keretein belül egyesíthető a társadalomtörténet magyarázatkísérleteivel a kultúrtörténetnek a történelmi cselekvők tapasztalataira és az általuk tulajdonított jelentésekre irányuló attitűdjé.

indokoltnak láttatják a kritika lényegét: ezt a mikrotörténelmet valóban kevésbé jellemzi már az, ami a *microstoria* esetében még definíciójának központi eleme volt, vagyis hogy a mikroszkopikus vizsgálat sohasem öncélú, hanem mindig egy „nagy történelmi kérdésre” keresi a választ.³⁹⁴ Martin Guerre visszatérésének története is azt mutatja, hogy ez a kérdés a háttérbe szorulhat a kutatás során – éspedig éppen azért, ami az olasz mikrotörténelemben is kulcsfontosságú volt, a cselekvő egyénekre, a múltbéli emberekre való összpontosítás miatt. Az angolszász mikrotörténelem mindinkább az esetre összpontosít, és azt önmagáért, az emberért, illetve az érdekességért, nem pedig egy általános történelmi kérdésre való válaszadás igényével vizsgálja – ahogyan ezt az incidenselemzések jellemzőnek láttuk. Az elkövetkezőkben ennek a tendenciának az erősödését kísérhetjük figyelemmel.

AMERIKA MIKROTÖRTÉNELME

John Lewis Gaddis történelmi őslénytantannak nevezi Laurel Thatcher Ulrich nagy sikert aratott munkáját,³⁹⁵ amely egy kivételes forrásra építve közelről mutatja meg egy ismeretlen nő és egy Isten háta mögötti közösség életét (*A Midwife's Tale. The Life of Martha Ballard, Based on Her Diary, 1785–1812* – Egy bába meséje. Martha Ballard élete naplója alapján, 1785–1812). A Maine állambeli Lowellben élt Martha Ballard bába, aki 1785-től haláláig, 1812-ig vezette naplóját. Bár mint Ralph Josselin, Martha Ballard is a gondviselés kezét látta mindenben, ami vele történt, naplója csak részben hasonlít Ralph Josselinéra, nem introspektív napló volt, inkább a kiadások és bevételek számontartására szolgált, illetve a kalendáriumokba kötött üres lapokon vezetett családi feljegyzések egyfajta ötvözetének tekinthető. 9965 nap eseményeit örökíti meg, kiadásait, bevételeit, a megfont fonal és az elvetett bab mennyiségét, továbbá a levezetett szüléseket.

Martha Ballardnak a bábaság idősebb és tapasztalt asszonyként lett a feladata, és talán az évi negyven szülés feljegyzése miatt kezdett el naplót írni, amely azután a mindennapi élet rengeteg apró részletét őrizte meg. Laurel Thatcher Ulrich megpróbálja ezeket elhelyezni a kor kontextusában, amely szerinte politikai, orvosi, gazdasági

³⁹⁴ Nem indokolatlanok ezért Ulbricht fenntartásai, aki ezen munkák nagy többségét nem tekinti mikrotörténelminek.

³⁹⁵ Gaddis 2002, 42.

és szexuális tekintetben egyaránt a változás kora volt. Martha Ballard naplójából a nők világa tárul elénk, amely teljesen kimaradt a férfiak által vezetett feljegyzésekből. A könyv fejezetei úgy járkák körül a fő témákat, hogy egy-egy konkrét hónap naplóbejegyzéseit veszik kiindulópontul, de nem mindig ugyanabból az évből: 1792 novemberében 1793 decemberéről, majd 1796 januárjáról olvashatunk, és így tovább. Az olvasó úgy kap kronologikus ívet Martha Ballard sorsáról, hogy közben a helyi közösség életének éves ciklusával is megismerkedik.³⁹⁶

Ulrichtól tudjuk, hogy 1800 körül még gyakori volt Új-Angliában a házasság előtti szexuális élet. A 18. század végén Augusta városában (amelyet Hallowell területén hoztak létre) a városi tanácsnokok fele gyermekének volt házasság előtti terhessége.³⁹⁷ Mivel viszont 1820 táján fordulat következett be, amely felszámolta ezt a toleráns liberális attitűdöt, a harmincas évek közgondolkodása szerint a megesett lányok számára már csak a prostitúció felé vezetett út. Ugyanakkor a New Yorkba özönlő kamasz és fiatalkorú inasok, mesterlegények, kereskedősegédek tíz-tizenöt évvel korábban még a mesterük háztartásában éltek volna, de a húszas-harmincas években ez szintén megváltozott: egyre több mester lakóhelye került a város szélére, ahonnan omnibusszal jártak be dolgozni, a tanoncok, inasok és segédek pedig panziókban laktak, és korlátok, felügyelet nélkül élhették az életüket.³⁹⁸

Patricia Cline Cohen könyvének (*The Murder of Helen Jewett. The Life and Death of a Prostitute in Nineteenth-Century New York* – Helen Jewett meggyilkolása. Egy prostituált élete és halála a 19. századi New Yorkban) központi kérdése, a Helen Jewett nevű prostituált meggyilkolása kapcsán felvetett „nagy történelmi kérdés” ezért az lehetne: mi történik ezekkel a fiatal nőkkel és férfikkal a nagyvárosban? Az eset mikrotörténelmi feltárása révén bemutathatná, miként hozták létre a hirtelen szabadságot kapott nagykamaszok és a társadalom által prostitúcióra kényszerített megesett lányok a nagyvárosi bordélyok világát. Ehelyett a lehető legrészletesebben feltárta a főszereplők életét, kitérve az eset bulvársajtójában történő tárgyalásának részleteire is. Cohen figyelmének középpontjába a gyilkos és az áldozat levelezése került. Helen Jewett meggyil-

³⁹⁶ Ulrich 1991.

³⁹⁷ Idézi Cohen 1999, 226.

³⁹⁸ Uo. 11, 225, 228.

kolása kapcsán tehát nem az általánosabb, hanem a személyesebb kérdések felé fordult, elsősorban a lány és a vele régóta kapcsolatban álló Richard P. Robinson szerelmére, majd megromló viszonyára koncentrált.³⁹⁹ Meggyőzi az olvasót, hogy tényleg a gyanúsított, de az esküdtszék által felmentett Robinson követte el a gyilkosságot, és valószínűsíti a tett indítékait is. Közben pedig érdekes adalékokkal bővíti tudásunkat a 19. század elejének prostitúcióját jellemző, sokszor romantikus körítésről.⁴⁰⁰

Még indokoltabbnak tűnik incidenselemzésnek tartani Irene Quenzler Brown és Richard D. Brown könyvét Ephraim Wheelerről, aki saját lánya megerőszakolása miatt került bíróság elé 1805-ben a Massachusetts állambeli Lenoxban (*The Hanging of Ephraim Wheeler: A Story of Rape, Incest, and Justice in Early America* – Ephraim Wheeler felakasztása. Gyilkosság, vérfertőzés és igazságszolgáltatás a kora újkori Amerikában).⁴⁰¹ Ebből a könyvből elsősorban magát a pert lehet megismerni.⁴⁰² Noha a Brown házaspár megkísérelte feltárni az eset főszereplőinek előéletét, ez tulajdonképpen csak Ephraim Wheeler esetében volt lehetséges, a kivégzés előtti éjjelen elmesélt és mások által formába öntött élettörténete volt a per iratai mellett az egyetlen érdemleges további forrás, melyre építeni tudtak. Ezért viszonylag sok olyan kitérőt iktattak a könyvbe (például az esetben eljáró bírók életéről), amelyek nem viszik előre a cselekményt, illetve a megértést. A narratívának nem is Wheeler bűnösségének vagy ártatlanságának kérdése ad feszültséget, hanem életének vagy halálának kérdése: a könyv kivégzésének reggelén indul, majd a kegyelmi kérvény elutasításával és a kivégzéssel ér véget. A mű érthetővé teszi, hogy miért nem hisz igazán a „mikrotörténelemben” (ebben az esetben az idézőjel használata már teljesen indokolt) még az sem, aki kiáll mellette, sőt műveli azt. Richard D. Brown ugyanis is annak a véleményének adott hangot, hogy a mikrotörténelemre

³⁹⁹ Richard D. Brown úgy látja, hogy a szenzációs esetből a nemi kapcsolatok beható elemzése kerekedik ki (Brown 2003, 12).

⁴⁰⁰ Cohen 1999. Egy hasonló eset feltárását lásd egy hamarosan említendő könyvben: Srebnick 1995.

⁴⁰¹ Brown–Brown, 2003.

⁴⁰² Még Sharon Block kifejezetten dicsérő ismertetése is úgy véli, hogy „ez főleg és elsősorban” egy megelevenített bírósági ügy, és „azzal kapcsolatban nyújt fontos belátásokat, hogy miként ítéleztek főbenjáró esetekben” (Block 2009).

ugyan szükség van, de nem ez az egyetlen lehetőség, a monokultúra ugyanis a történelemben is sérülékeny lenne.⁴⁰³

A mikrotörténelem amerikai termését összefoglaló munkák gyakran megemlítik Alan Taylor díjnyertes könyvét William és James Fenimore Cooperről,⁴⁰⁴ amely a legkevésbé mikrotörténelmi jellegű ugyan az analízist tekintve, viszont ebben jut el a szerző a legkomolyabb általános szintű következtetések levonásáig. (E két dolog együttes megjelenése egyáltalán nem a véletlen műve, hanem szorosan összekapcsolódnak.) A *William Cooper's Town. Power and Persuasion on the Frontier of the Early American Republic* (William Cooper városa. Hatalom és meggyőzés a határvidéken az amerikai köztársaság első időszakában) a New York állam északi részén, az Otsego-tónál telepítéseket szervező, Cooperstownt megalapító William Cooper története – egyszerre a közvetlen történeti források és fiának erről írt *Bőrharisnya* (*The Pioneers*, 1822) című regénye tükrében. A magyar olvasónak talán nem tűnik fel, hogy a később a Natty Bumppo-könyvek sorozatába, mint *Nagy indiánkönyvbe*, negyedikként beillesztett regény keletkezését tekintve időben az első, és főhőse még nem Csingacsguk és Bőrharisnya, hanem a városalapító pátriárka, Marmaduke Temple bíró, akiben a szerző saját apját ábrázolta.

Taylor könyve aligha nevezhető igazi mikroelemzésnek, mert William Cooper a szegénységből a gazdagságba és hatalomba tartó életének elbeszéléséhez az Otsego-tó környékének korábbi történetét, a telepítések és a cooperstowni telepesek társadalomtörténetét, a helyi politika eseményeinek részletes bemutatását és fiának sorsát is hozzáillesztette a szerző. De nemcsak a történeti szereplők cselekvő jellege domborodik ki – mint mindig a történetekre és személyekre összpontosító amerikai mikrotörténelemben –, hanem az amerikai függetlenségi háborút (forradalmat) követő időszak társadalomfejlődéséről is komoly következtetésekhez jut el Taylor. Hogy a társadalmi mobilitás szélesre nyíló csatornáin keresztül milyen gyorsan lehetett hatalmas vagyonokat szerezni, illetve ezeket milyen könnyű volt ugyanilyen gyorsan elveszíteni, arra a Cooper-családtörténet csak egy példa, ezt máshonnan is jól tudták már a korszak ismerői. De mesteri, ahogyan Taylor a két Cooper történetéből sajátos mentalitást képes kibontani.

⁴⁰³ Brown 2003, 19.

⁴⁰⁴ Vö. uo. 11–12.

A valamikori bognárinas, William Cooper azért művelte magát, dolgozott és harcolt egész életében, hogy úriemberként fogadják el. A szövetségi kongresszus képviselője lett, várost alapított, és saját magáról nevezte el, hogy pátriárka lehessen, aki köztiszteletnek örvend, s természetes tekintélyének mindenki aláveti magát. Fiánál már a születéshez kötődött a vagyon és a presztízs. Őt úriembernek nevelték, a Yale Egyetemet látogatta, majd földbirtokosként élt, amíg írásra nem adta a fejét. (Éppen mielőtt öröksége végképp erodálódott volna – de ő lett az első amerikai, aki meg tudott élni az írásból.) William Cooper politikai aspirációja és társadalmi tekintélye sikerei ellenére súlyos csapásokat szenvedett el – miközben még fia is meglátta benne (és megírta) az újkazdag erkölcsi és kulturális hiányságait. A pátriárkai tekintély ellen a „tömegeket” demokratikus „jelszavakkal” felheccelő ügyvédek pedig csak a regény Templetown-jában sikerült a „természetes” alávetettség harmonikus állapotába visszazorítani – a valódi Cooperstownban az apa és a fiú konzervatív elvei nem arathattak hosszú távú sikert.⁴⁰⁵ Paradox, hogy a forradalom után (és nem kis részben a telepítések révén) létrejövő dinamikusabb és kompetitívebb társadalom mobilitási lehetőségeinek kihasználásával felemelkedő William Cooper és fia a régi zárt és hierarchikus társadalom elitpozícióit próbálta betölteni. Csak a *Bőrhárisnya* végén hozta létre Temple bíró lányának esküvője a királyhoz lojális régi *gentry* képviselőjével az úriemberek amerikai osztályát – a valóságban viszont Cooperék kudarcá hosszú távon elkerülhetetlen volt.

PRÓFÉTANŐK, APÁCÁK ÉS EGYÉB BOTRÁNYOK

Éppen úgy, mint állítólag Bertrande de Rols, Lucrecia de Leon is együgyű, tudatlan nőnek tüntette fel magát, amikor az inkvizíció elé került próféciái miatt, olyannak, aki fel sem fogja szavainak súlyát, és akit kihasználtak a vele kapcsolatban lévő teológusok, akik biztosították arról, hogy nem lehet semmi baja az inkvizícióval. Ő a főhőse Richard L. Kagan könyvének: *Lucrecia's Dreams. Politics and Prophecy in Sixteenth-Century Spain* (Lucrecia álmai. Politika és prófécia a 16. századi Spanyolországban). A szerző, mint az amerikai mikrotörténelem legtöbb képviselője, európai témát választott magának. Ezt a szegény fiatal madridi nőt követői prófétának tekintették, és 1587 és 1590 közt több mint négyszáz álmát írták le.

⁴⁰⁵ Taylor 1996.

Ezek lényegében II. Fülöp uralmát bíralták politikai és társadalmi tekintetben. Lucrecia őt állította be minden rossz kútfejének, és megjósolta politikájának kudarcát és dinasztiajának bukását. Lucrecia nevét akkor kapta szárnyára a hír, mikor nyolc hónappal előre megjósolta a Győzhetetlen Armada vereségét és 24 nappal előre parancsnokának, Santa Cruz márkinak halálát. Lucrecia nemcsak arról álmodott, hogy Spanyolországot előzönlik ellenségei és természeti katasztrófák sora történik, hanem arról is, hogy ő maga fogja követőivel visszaállítani a királyságot. A II. Fülöp kormányzatával elégedetlen udvaroncok egy csoportja Lucreciát választotta szöcsövéül, és amikor a király számára veszélyessé vált a belpolitikai helyzet, maga rendelte el Lucrecia de Leon letartóztatását lázítás vádjával.

Az amerikai történész rámutat arra, hogy a 15. századtól az egyház ellenségessé vált a női látnokok iránt, mégis mindig voltak ilyenek, mert ez volt a nők előtt nyitva álló igen kevés lehetőség egyike, amely révén valódi beleszólást nyerhettek a dolgokba. Mivel Lucrecia nem apáca volt, hanem fiatal, férjezetlen nő, s mivel álmai explicite politikai tartalmúak voltak, eleve kudarcra volt ítélve. Mégsem hagyott fel az álomlátással, mert álmai fontos személyiséggé tették, arisztokrata szalonokba nyert bebocsátást, azaz hatalmat kapott a kezébe. Az inkvizíció tízéves vizsgálata során viszont sikerrel tagadta lázító álmai szerzőségét, megjátszva az együgyű és műveletlen nőt, és végül megmenekült.⁴⁰⁶

Peter Linehan könyvéből (*The Ladies of Zamora* – A zamorai hölgyek) megtudjuk, hogy 1279 júliusában negyven apáca jelent meg a zamorai püspök törvényszéke előtt. Vallomásaik meglepő eseményekre derítettek fényt. „A püspöki utasításokkal dacolva Doña Jimena, Doña Stefanía, Doña Perona és még több más apáca kinyitotta a nagykaput a barátoknak, s ott beszélgetett velük. Juan Yuañez testvér körülnézett a kolostorban, és így szólt: »Ez szép szerelmi fészek lenne Nicolás testvér számára.« És akkor és ott ő és Ines Domínguez szeretkeztek. Közben Pedro Gutiérrez testvér ámokfutást rendezett. Tőle való féltükben a lányok a kemencébe bújtak. Aviancosi Juan testvér is apácák után kajtatott a kolostorban” – vallotta az egyik apáca.⁴⁰⁷ Miután már egy korábbi könyvében foglalkozott az

⁴⁰⁶ Kagan 1990.

⁴⁰⁷ Linehan 1997, 51.

esettel,⁴⁰⁸ a cambridge-i Saint John's College tanára, Peter Linehan Alain Boureau ösztökélésére visszatért a témához.

1281 nyarán a püspök mellett és a domonkosokkal szemben álló apácák egyike, María Martínez a Rómában tartózkodó Ordoño Alvarez bíboros közbenjárását kérte a pápánál, hogy mentse meg őket Munio testvér és a többi domonkos zaklatásától. Az apáca nem tudhatta, hogy ezzel a levéllel egy évtizeddel később megbuktatja a domonkos rend generálisát. Muniót ugyanis előbb a rend spanyol provinciájának élére választották, majd 1285-ben a rend generálisává. Nem tudjuk, miként történt pontosan, de híre ment korábbi esetének a zamorai apácákkal. 1287-ben a bordeaux-i nagykáptalanon egyes szerzetesek Munió köszörülték a nyelvüket, három évre rá pedig a ferences IV. Miklós pápa azonnali hatállyal utasította a domonkosok ferrarai nagykáptalanját Munio elmozdítására. Lépését nagy felzúdulás követte, hiszen eljárása a kánonjogba és a rend privilégiumaiba ütközött, és így a rend történetének legsúlyosabb alkotmányos válságát idézte elő. Mivel a pápa konkrétan semmivel sem vádolta Muniót, ő nem védekezhetett, s miként akkor a nagykáptalan, úgy a későbbi történészek is meg voltak győződve arról, hogy a ki nem fejtett vádak Munio ellen alaptalanok voltak. Ezt az esetet Linehan köti össze a zamorai apácák botrányával – amely így szélesebb kontextust kap.

A pápaság a 13. században a koldulórendek oldalán állt a világi egyházzal szemben, privilégiumaik egyre sokasodtak – a domonkosok esetében egészen az 1290-es évekig. Az első komoly visszalépés a koldulórendek történetében az 1300-ban kiadott *Super cathedram* kezdetű bulla volt. Ezután a pápaság politikájában megszorítások következtek a domonkosokkal és általában a koldulórendekkel szemben. Linehan a könyv végkövetkeztetését – hogy tudniillik a zamorai apácák botránya volt a bulla kibocsátásának, a pápai politika pálfordulásának az oka – óvatosan, szinte negatív formában tárja az olvasó elé: „A »széthúzás és botrányok« által keltett »gonosz cselekedeteket« és »rossz életet« ostromozó *Super cathedram* eredetét tekintve persze nem lenne jogos túl nagyra értékelni a könyv megelőző fejezeteiben tárgyalt zamorai eseményeket [...] De ha nem is közvetlenül ezekhez köthető [...], a domonkos rend sokkoló friss

⁴⁰⁸ Linehan 1971.

botrányai csak megerősíthették az egyházmegye és a plébánia integritása irányában tett fordulatot.”⁴⁰⁹

Linehan mikrotörténelme egyértelműen sikeresebb, mint Kagané. „Nagy kérdése” a középkori egyháztörténet egy kisebb kérdése csak, a mikrovizsgálat azonban meglepő választ ad rá. Egészen másképpen jár el Judith C. Brown, akinek könyve tárgyát egy másik szerzetesi közösségben zajló vizsgálat adja. A *Szemérmetlen cselekedetek. Egy leszbikus apáca élete a reneszánsz Itáliában* című munka jelentőségét az adja – érvel a szerző –, hogy ritkán kaphatunk betekintést a női homoszexualitásba: „A nyugat-európaiak női szexualitásáról alkotott ellentmondásos fogalmai lehetetlenné tették a leszbikusság nyílt tárgyalását – amennyiben egyáltalán szóba került a kérdés. A hallgatás zavart szül, a zavar pedig félelmet. A nyugati társadalom erre az alapra építette fel azt az áthatolhatatlan falat, amely majdnem kétezer évig állt.”⁴¹⁰

A főhős, Benedetta Carlini kilencévesen került egy hegyi faluból a toscanai kisváros, Pescia nemrég alapított theatinus kolostorába. Brown elmeséli a közösség történetét létrejöttétől 1620-ig, amikor végre pápai bulla engedélyezte a teljes klauzúrát. Ekkor választottak maguknak apátnőt – éppen Benedetta Carlini személyében. Azért került egy fiatal és vidéki (tehát teljesen *outsider*) nő a kolostor élére, mert az nélküle talán létre sem jöhetett volna. A kezdetben engedelmes és szófogadó apáca huszonhárom évesen jelenésekről számolt be, s később ezekről lett híres ő is és a rendház is. Amikor a közösség új otthonába vonult át, Benedettának látomása támadt: angyalok hódoltak neki, az új kolostor kapujában Szűz Mária üdvözölte, és két őrangyalt adott neki kísérőként. Három hónappal később megkapta a stigmákat is, Bartolomea Crivelli, a celláját vele megosztó apáca tanúja volt a Krisztussal folytatott beszélgetésének. Krisztus Benedettával három napra szívet cserélt (kivette az apáca szívét a mellkasából, és sajátját tette a helyére), s egy őrangyal, Splenditello vigyázott lelki tisztaságára. Amikor transzba esett, Jézus beszélt rajta keresztül. Így jelentette be 1619 májusában, hogy feleségül veszi Benedettát. A kolostor lázban égett, de ez – úgy tűnik – már sok volt az egyházi hatóságoknak, Stefano Cecchi pesciai prépost felfüggesztette az apátnőt, s másnap vizsgálatba kezdett. Két hónapos vizsgálódása viszont tisztázta Benedettát, eszerint a stigmák

⁴⁰⁹ Linehan 1997, 137.

⁴¹⁰ Brown 2001, 25.

eredetiek voltak, a víziók pedig nem álmok vagy fantáziák, illetve a dogmáknak is megfeleltek. Benedetta mellett tanúk álltak ki. Bartolomea még szívének visszahelyezését is látta. Az apátnő ezért visszakapta hivatalát.

Látomásai még két évig folytatódtak, sőt meghalt és feltámadt. Talán ennek ment híre, talán másnak, mindenesetre pontosan nem ismert okból a firenzei nuncius ismét vizsgálatokat rendelt el. Ezeket már nem érdekelt és elfoglalt helyi emberek végezték, hanem idegenek. Számukra Benedettának már a viselkedése is gyanús volt, nem találták sem erényesnek, sem szerénynek, sem türelmesnek, sem alázatosnak – pedig a 17. századi kanonizációk során ezek a tulajdonságok lettek mind fontosabbak. Feltárták vízióinak ellentmondásait is. Ezért még részletesebb vizsgálatot kezdeményeztek, és mivel épp ekkor veszítette el Benedetta helyi támogatóit, a gyóntatóatyát és a prépostot, mintegy átszakadt a gát, a kolostori fegyelem és félelem gátja. Az apácák új vallomásaiból arra derült fény, hogy Benedetta eksztázisa nyilvánvalóan hiúságból fakadó csalás volt, a stigmákat maga okozta önmagának, ő festette magára Krisztus gyűrűjét, és „halála” közben vert a szíve. Ekkor derült ki az is, hogy botrányos lesbikus viszony fűzte Bartolomeához.

A legutolsó vizsgálat azt mutatta, hogy Benedetta megragadta az utolsó szalmaszálat, az új apátnő mellett engedelmes apácaként próbált élni. A gyűrű és a stigmák eltűntek testéről, már nem számolt be látomásokról, sőt minden korábbiáról elismerte, hogy az ördög műve volt. Az egyházi hatóságok, ha nem is tekintették a szabad akaratra tekintettel büntelennek, nem is tartották teljesen bűnösnek, inkább a sátán áldozatának. Benedetta végül hetvenegy évesen halt meg, miután harmincöt esztendő-t töltött a kolostor börtönében. „... kemény büntetése valószínűleg elsősorban kolostori státuszához, a csodálatos kegyekre vonatkozó állításaihoz és hírhedségéhez kapcsolódott, nem pedig nemi eltérélyedéséhez” – írja a szerző.⁴¹¹

Ahogy azonban ez a történet valójában nem a reneszánsz, hanem inkább a barokk vallásosság kontextusába illeszkedik, úgy a kortársak számára mindez egyértelműen a színlelt szentségről szólt, nem pedig a homoszexualitásról.⁴¹² Vagyis Brown kérdése a 21.

⁴¹¹ Uo. 113.

⁴¹² Egy kora újkori kolostor életének intim részleteit valószínűleg Craig Harline könyvéből ismerhetjük meg a legjobban, aki különösen részletes forrásokra támaszkodott, elsősorban főhőse, egy 17. század elején élő leuveni apáca,

század elejének mércéjével „nagy kérdés” lehet ugyan, de kérdéses, hogy mikrovizsgálata valóban erre ad-e választ.⁴¹³ Ha itáliai források további amerikai mikrotörténelmi feldolgozásait tekintjük, a „nagy kérdés” helyett egyértelműen az érdekesség központi szerepe domborodik ki.

ITÁLIA AMERIKAI MIKROTÖRTÉNELME

„A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az” – írja Tolsztoj az *Anna Karenina* első mondatában, de Giovanni és Lusanna, Gene Brucker könyvének főhősei kapcsán még azt sem lehet mondani, hogy házasságuk legalább boldog szakaszában hasonlított volna a többi házasságra (*Giovanni and Lusanna. Love and Marriage in Renaissance Florence* – Giovanni és Lusanna. Szerelem és házasság a reneszánsz Firenzében). Sőt már az is kérdéses, hogy házások voltak-e egyáltalán. Amikor forrásaink színpadjára kerültek, már szemben álltak egymással, és éppen viszonyuk természete képezte a per tárgyát. Ugyanis míg Lusanna családját a kézműves, kispolgári hagyományokkal és életstílussal jellemezhetjük, Giovanni della Casát jelentős társadalmi távolság választotta el tőlük, családja a firenzei elithez tartozott, szegről-végről még a Mediciek is rokonaik voltak – nem csoda hát, ha Lusannát és Giovannit csak egy titkos házasság kötötte össze (ahogyan Lusanna állította), sőt a nő esetleg csak ágyasa volt a férfinck (Giovanni állítása szerint). Gene Brucker, a reneszánsz Firenze 14–15. századi politikatörténetét tárgyaló monográfiák szerzője⁴¹⁴ azt az esetet választotta könyve tárgyául, amelyet a külön-

Margaret nővér feljelentő leveleire (Harline 1994). De a könyv recenziója, James D. Tracy is úgy véli, hogy a könyv nem próbál „a történetírás nagyobb kérdéseivel kapcsolódni”, így nem is mikrotörténelem (Tracy 1996). Ugyanakkor Larissa Taylor remekbe szabott mikrotörténelemnek tartja a könyvet, és elsősorban azt a tanulságát hangsúlyozza, hogy végső soron maguk az apácák döntöttek a kolostorban életbe léptetett reformokról, mind a tridenti zsinat, mind a vizitátorok által javasoltokról (Taylor 1996).

⁴¹³ Korábban láttuk, hogy Cerutti hasonlóképpen azt vetette Ginzburg szemére, hogy számára az a kontextus a legfontosabb, amelyik a legtávolabb van magától a történeti cselekvőtől (Cerutti 2004, 33–35). A történet e tekintetben legjobb, ha a történeti cselekvő preferenciáit érvényesítő (émikus) megközelítés és az ennek kiformálásában segédkező nyújtó kontextuális tudás támogatja – amint azt a negyedik fejezetben látni fogjuk.

⁴¹⁴ Knapton 1989.

böző társadalmi rétegekből származó 29 tanú és a 300 oldalra rúgó peranyag a 15. századi Firenze legjobban dokumentált ügyévé tett.

Giovanni és Lusanna házasságkötése egyértelműen szokatlan volt, nem volt jelen közjegyző, nem volt szó hozományról, titokban tartották, alig négy hónappal Lusanna megözvegyülése után kötötték meg – de főleg azért, mert a vőlegény utólag tagadta, hogy egyáltalán megtörtént volna. Giovanni azt állította, hogy Lusannának már férje életében sok szeretője volt, és ő csak egyike volt ezeknek egy egész évtizeden át – már mielőtt megkötötték volna állítólagos házasságukat. Lusanna azért fordult bírósághoz, mert két évvel később, apja halálakor Giovanni ahelyett, hogy nyilvánossá tette volna kapcsolatukat, elvette az egyik legelőkelőbb firenzei család, a Rucellai familia egyik tizenöt éves leánygyermekét. A firenzei érsek bírósága első fokon Lusannának adott igazat, de ezt az ítéletet a római kúria felülbírált.

Brucker szerint Giovanni figurája beleillik a konvenciókba, Lusanna viszont különleges nő, csábító, szenvedélyes, a szívét követve a becsületét kockáztatta, és a légyottok alkalmával magához ragadta a kezdeményezést is. Életének vezérfonala Giovanni iránti szerelme volt, és szenvedélye olyan erősnek bizonyult, hogy érte mindent kockára tett. Olvasatában Lusanna története tehát egy nő harca a férfiak által uralt világban a személyes függetlenségért. Csodálni kell bátorságát, mellyel kihívást intézett Firenze társadalmi és politikai rendje ellen.⁴¹⁵

Maga Brucker könyvét a mikrotörténelemhez sorolja, és láttuk, hogy a *Microstoria* sorozatban is megjelent, de a mikrotörténelem definícióját adva nem beszél „nagy kérdésről”, amelyre a mikrovizsgálattal keresné a választ. És ilyen a könyvében sincs. Az eset általánosíthatóságát, sőt egyáltalán a szerzői értelmezést illetően Thomas Kuehn komoly kifogásokat fogalmazott meg. Leszögezte, hogy ugyan Lusanna az érseki bíróságon nyert, de legalább ilyen fontos az, hogy végül elveszítette perét. A forrásokban mindvégig a nemi sztereotípiáknak megfelelően szerepelt. A 15. századi Firenzében „a nőket kizárták a hatalom színtereiről, a boltokból és a hivatalokból, ahol az anyagi értelemben vett vagyon és a presztízsértékek létrehozása és forgalmazása történt”. Lusanna a domináns felfogással tényleg szembeszállt, amikor pert indított (főleg ha Giovanninak igaza van, és ő előzőleg már pénzzel rendezte ügyüket), viszont korábban

⁴¹⁵ Brucker 1986.

Lusanna maga is elfogadta a konvenciókat, hogy a sokkal magasabb státuszú Giovanni nem veheti őt csak úgy el, amikor beleegyezett a titkos esküvőbe közjegyző és hozomány nélkül. Ha belegondolunk, mit is nyerhetett volna a perrel, csak a nők helyzetének korlátait látjuk egyre élesebben.⁴¹⁶

Megismételve Finlay Natalie Zemon Davishez intézett szemrehányását, Kuehn is azt veti Brucker szemére, hogy amerikanizált hősnőt csinált Lusannából, és könyvében a megromlott szerelmi viszonyra koncentrált. (A per dokumentumaiban ugyan felbukkan a hivatkozás a szerelemre, de azt mindig a másik félben vélik felfedezni, mint a társadalmilag nem ésszerű cselekedetek magyarázatát – írja.) Kuehn szerint Brucker ehelyett más kérdésekre fókuszálhatott volna, olyanokra, amelyekre a források bizonyos mértékig válaszolnak: nem lehetett-e más oka Lusannának a pereskedésre, mint a szerelem? Fivére, Antonio miért engedte az egész viszonyt, illetve milyen céllal fordult később a bírósághoz? Mennyire szabadon cselekedett Lusanna, különösen akkor, amikor már folyt a per, s ott mit kockáztatott? A viszonyt és a pert tekintve mennyire volt fivére a kezdeményező? Brucker nem foglalkozik Antonióval, pedig a per az ő nevében indult. Vajon mit akart nyerni egy hatalmas és gazdag ellenféllel szembeállva? Giovanni szerint pénzt – de akkor egy ponton, amint ez szokásos volt, Antonio ejtette volna a vádat, és kiegyezett volna vele. Ám a per szerepelhetett a vérbosszú helyett is (megfosztva Giovannit az új házasság esélyétől). Kuehn szerint ez valószínűbb indítéka lehetett a perindításnak, mint a szerelem. Persze azt sem tudja kizárni, hogy Antonio egyszerűen rosszul mérte fel a lehetőségeit, és tényleg azt akarta, hogy Giovanni a sógora legyen.

Kuehn dicséri Bruckert, hogy könyve megmutatja a társadalmi struktúrákat és gyakorlatokat, de véleménye szerint a könyv forrásaiból nem lehet Giovanni és Lusanna korábbi kapcsolatát rekonstruálni, állításait a jogi eljárás taktikai megfontolásai és a jogi terminológia formálta – e dokumentumokból ezért csak a per narratíváját lehetett volna megírni. A jogantropológia kiterjesztett esettanulmányaként (*extended case study*) feldolgozva Giovanni és Lusanna esete nem kettejük bonyolult kapcsolatáról szólt volna, hanem arra adott volna alkalmat, hogy a szerző „a szerelem és a házasság fogalmát tegye vizsgálat tárgyává, az ideológiai vitákat,

⁴¹⁶ Kuehn 1991, 14–15; idézet 15.

illetve a normák bizonytalanságát vagy kétértelműségét”.⁴¹⁷ A kritikus megfontolásai megalapozottnak tűnnek. Ám az is jól látható, hogy ha Kuehnnek igaza lenne, nem létezne mikrotörténelem. Ha egy per forrásaiból mindig csak maga a per lenne megismerhető (mint Irene Quenzler Brown és Richard D. Brown korábban említett könyvéből), akkor Menocchio peréből sem próbálhatna meg Ginzburg egy eltűnőfélben lévő népi kultúra nyomára bukkanni.⁴¹⁸

Giovanni és Lusanna reneszánsz történetének északi párja a rákövetkező századból az arisztokrata Erasmus Limpurg Schenk esete Annával, aki Schwäbisch Hall tanácsosának, ötszörös polgármesterének és leggazdagabb emberének, Hermann Büschlernek volt a lánya. Steven Ozment kiváló és érdekfeszítő könyvéből megismerhetjük a pár titkos viszonyának történetét, majd a kitagadott és otthonról elkergetett Anna és családja jogi konfliktusának alakulását, miközben a 16. századi délnémet világ is élénk tárul (*The Bürgermeister's Daughter: Scandal in a Sixteenth-Century German Town* – A polgármester lánya. Botrány egy 16. századi német városban). Ugyanakkor fény derül az emberek cselekvő mivoltára is, kultúrájuk és társadalmi helyzetük igenis hagyott számukra mozgásteret. Egészen konkrét értelemben véve is, hiszen Annát például kétszer őrizték láncra verve, de mindkétszer megszökött.⁴¹⁹

Ulrich idézett könyvének úgy kezdődik minden fejezete, hogy teljes terjedelmében idézi Martha Ballard naplójának egy adott hónapra eső bejegyzéseit.⁴²⁰ Ozment egyik fő forrása szintén Anna és Erasmus levelezése. Ugyancsak levelezésekre épül két másik könyve is, amelyek szintén mikrotörténelmi jellegűek, és amelyek érdekes tendenciát mutatnak a forrásokhoz való viszonyt illetően. Az 1986-ban megjelent *Magdalena and Balthasar: An Intimate Portrait of Life in 16th Century Europe Revealed in the Letters of a Nuremberg Husband and Wife* (Magdalena és Balthasar. A 16. századi európai élet bensőséges rajza egy nürnbergi házaspár levelei alapján) című mű szövegének nagyjából 30%-át teszik ki a levelekből vett idézetek, 20%-át egyes levelek egy az egyben való idézése, 10%-át pedig azok az idézetek, amelyek kifejezések, mondatok, legfeljebb bekezdések

⁴¹⁷ Kuehn 1989, 512–534; idézet 534.

⁴¹⁸ Brown–Brown 2003.

⁴¹⁹ Ozment 1996.

⁴²⁰ Ulrich 1991.

formájában vannak a tematikusan felépített szövegbe ágyazva.⁴²¹ A kora újkori Nürnberg egyik vezető kereskedősaládjának három 15 és 25 év közti fia levelezésére épül a szerző 1990-ben megjelent *Three Behaim Boys: Growing Up in Early Modern Germany* (A három Behaim fiú. Gyermekkor a kora újkori Németországban) című könyve. A fiúkat szokás volt tízes éveik elején otthonról elküldeni, s miközben tanultak, inaskodtak, katonáskodtak, felkészültek a felnőtt életre, szüleikkel vagy gyámjaikkal állandó kapcsolatban maradtak. Az 1523–1534, 1578–1582 és az 1628 és 1638 közötti időszakból származó 207 levelet a történész egy az egyben közli, mindössze rövid bevezető megjegyzéseket fűz hozzájuk alfejezetenként. A könyv felépítése kronologikus, a szerző saját szövege már csak 15%-ot, míg a levelek 85%-ot tesznek ki.⁴²² Mindebben világosan tetten érhető az a törekvés, hogy a múlt szereplőinek a hangját vagy legalábbis a múltból származó szövegek autonómiáját a lehető legmesszebbmenőig tiszteletben tartsa.

Visszatérve Itália történetének amerikai mikrotörténelmi feldolgozásaihoz, Thomas és Elizabeth Cohen a késő reneszánsz Róma bírósági eseteiből választott ki kilencet azzal a céllal, hogy ezek a 16. század világát reprezentálják (*Words and Deeds in Renaissance Rome: Trials before the Papal Magistrates* – Szavak és tettek a reneszánsz Rómában. Esetek a pápai bíróságokon). A mikroelemzések olyan peranyagok teljes szövegközlésére épülnek, mint amilyen Bernardino Pedroso spanyol zenetanár története, aki 1559 januárjában megszöktette kamasz tanítványát, Ottaviát. A forrásszövegekhez a szerzők csak rövid kommentárt fűznek. Szándékuk szerint a különleges esetek általános igazságokat tükröznek, mintegy ablakot nyitva a múltra. Thomas és Elizabeth Cohen nem próbál általános következtetéseket levonni, de a korszakról vallott nézeteiket már a mikroelemzések közrebocsátása előtt, egy rendkívül részletes és alapos bevezető tanulmányban leszögezik.⁴²³ A kötetet egyértelműen az Ozment könyve kapcsán imént megfigyelt törekvés jellemzi.

Mivel 1475-ben nem Jacques Fournier vezette a kihallgatásokat Trentóban, Po-Chia Hsia könyve, a *Trent 1475: Stories of a Ritual Murder Trial* (Trento, 1475. Egy vérvádper történetei) magára a vérvádra tud csak koncentrálni: hogyan esett a helyi zsidó közösség

⁴²¹ Ozment 1986.

⁴²² Ozment 1990.

⁴²³ Cohen–Cohen 1993, 103–133.

legtöbb tagja áldozatául annak a pernek, amely egy keresztény kisfiú halála után indult ellenük, illetve hogyan bukott meg a per felülvizsgálatára indult pápai eljárás.⁴²⁴ Hugh Bicheno könyve, *Vendetta: High Art and Low Cunning at the Birth of the Renaissance* (Vérbosszú. Magas művészet és aljas fondorlat a reneszánsz születése idején) a 13. századtól tárgyalja riasztó részletességgel két hercegi család viszályát Közép-Itáliában, amely a 15. század derekának két kiemelkedő *condottiere*-je, Federico da Montefeltro és Sigismondo Pandolfo Malatesta rivalizálásában csúcsosodott ki. A szerző szimpátiája nyilvánvaló – egyfelől az utóbbi mellett, másfelől a hadtörténet kérdései, a fegyverzet, az erődítmények és a taktika iránt. Könyvéből legjobban a reneszánsz háborúskodás világát lehet megismerni.⁴²⁵

A sikertelen Pazzi-összeesküvés 1478-ban fordulópont volt azon az úton, amely a Medicieket a Firenze feletti uralomhoz vezette. Ez a tézis áll Lauro Martines könyvének középpontjában (*Firenze és a Mediciek. Hatalom és összeesküvés a reneszánsz Itáliában*). A szerző bemutatja a reneszánsz politikájának valódi természetét, és lefesti a politikai participáció gyengülését. Arra koncentrált, miként erősödött meg a Medici-oligarchia szorítása a városállam köztársasági intézményein, kiváltva sokak elégedetlenségét, akik – mint a gazdag Pazzi család tagjai – ahhoz voltak szokva, hogy beleszólásuk van a közügyekbe, de elveszítették egykori befolyásukat, sőt egzisztenciájukat is fenyegetve érezték. Lorenzo Medici könyörtelenül bosszút állt meggyilkolt fivéréért, ami jól illusztrálja Martines tézisé a reneszánsz politika kegyetlenségéről, még Firenzében vagy Velencében sem volt legitim politikai ellenzék, a politikában az ellenfelek megsemmisítésére törekedtek.⁴²⁶

Ingrid D. Rowland egy „reneszánsz hamisítás” történetét írta meg érdekes könyvében (*The Scarith of Scornello. A Tale of Renaissance Forgery – A scornellói tekercs. Egy reneszánsz hamisítás története*). Curzio Inghirami Volterra mellett több száz i. e. 1. századi etruszk tekercset (*scarith*) „talált” 1634-ben, és nagy forráspublikációkat készített belőlük. A korabeli tudományosság képviselői többnyire hamisítványnak tartották ezeket, már csak azért is, mert papírra voltak írva. Leone Allacci, a vatikáni könyvtár írnoka és Inchofer

⁴²⁴ Hsia 1992.

⁴²⁵ Bicheno 2009.

⁴²⁶ Martines 2003.

Menyhért magyar jezsuita vitriolos elleniratban cáfolták meg Curzio szenzációs felfedezéseit (amely szerint a tekercsek szerzője, Fiesolei Prospero megjósolta Krisztus születését, sőt többek közt a 17. századi teológiai vitákhoz is érveket szolgáltatott a katolikus félnek), de csak 1700-ban vette észre valaki, hogy az „etruszk” papíron a Colle di Val d'Elsa-i állami papírgyár vízjele látható.

Rowland rámutat arra, hogy a 16–17. századi toszkán nagyhercegség számára igen fontosak voltak az etruszk hagyományok, és ezeket is felhasználták arra, hogy az államot kulturális egységgé formálják. Ahogy Toszkánán kívül Curzio ellenfelei egyre számosabbak és egyre fontosabb személyiségek lettek, úgy tett szert Toszkánán belül egyre magasabb állású szövetségesekre, beleértve magát a nagyherceget is. Rowland értelmezése szerint itt tulajdonképpen a Róma és Toszkána között Galilei perét követően kibontakozó intellektuális csatáról van szó, ennek részeként értelmezték Curzio „felfedezéseit” is. Másfelől Inghirami állításai nem is voltak teljesen légből kapottak. Prospero citadellájának létezése mellett régészeti érvek is szólnak, a Curzio ásatásain talált vastag falak egy középkori vár maradványai, és az általa törött mécsesnek hitt tárgy egy i. e. 7. századi etruszk fibula. Scornello dombja nyilvánvaló helye egy vaskori és etruszk erődnek. Curzio munkáit mai szemmel történelmi regényeknek is tarthatjuk, amelyek sok valós elemet tartalmaznak. Ha pedig az etruszk tekercsekről írt műveit monumentális paródiaként értelmezzük, sok részlet a helyére kerül.⁴²⁷

Ha igaza van Redondinak, és a reneszánsz végét, a barokk kor kezdetét Itáliában abban a pontban rögzíthetjük, amikor VIII. Orbán pápa a harmincéves háború fordulatai közepette kénytelen volt visszatérni a spanyol orientációhoz, és Rómába visszatért a jezsuita kulturális dominancia,⁴²⁸ akkor Curzio Inghirami hamisításának története is barokk történet már – bár ezt a tudományos viták miliője még erősen a reneszánszhoz kapcsolja, nem úgy, mint Judith C. Brown történetét, amely mélyen gyökerezik a barokk vallásosságban. Szintén a kora újkori tudományosság körében mozog a *St. Augustine's Bones: A Microhistory* (Szent Ágoston csontjai. Mikrotörténelem) című munka is. 1695. október elsején a paviai székesegyházban folyó renoválási munkálatok során megtalálták Szent Ágoston földi maradványait. Harald Samuel Stone könyve elsősor-

⁴²⁷ Rowland 2004.

⁴²⁸ Redondi 1987, 232.

ban az ezek eredetiségéről kibontakozó vita, a pamfletek, vitairatok és egyéb polemikus munkák és recepciójuk történetét mondja el, azaz a könyvtörténethez, a tudományos-kulturális élet történetéhez kapcsolódik.⁴²⁹ Ismertetésében William V. Hudon is annak a véleményének ad hangot, hogy a *St. Augustine's Bones* címével ellentétben nem mikrotörténelem, mert hiányoznak a nagyobb szabású következtetések: Stone „egyetlen esemény részletes elemzését” nem „egy nagyobb történelmi korszak mikrokozmoszáként mutatja be”.⁴³⁰

Mindezen mikrovizsgálatok ismeretlen világokat hoznak közel hozzánk, a középkori itáliai arisztokrácia vagy a reneszánsz Firenze és Róma mindennapjait kétségtelenül élményszerűen és olvashatóan ismerhetjük meg belőlük. De kétséges, hogy itt a mikrovizsgálat alapvetően valamely „nagy kérdés” megválaszolására irányul-e. Nem csoda, hogy Otto Ulbricht az amerikai mikrotörténelemmel szemben elég szigorú álláspontot foglal el.⁴³¹ Kijelenti, hogy képviselői a mikrotörténelem céljait feladva a történetre koncentráltak, és Brucker könyve Giovanniról és Lusannáról, Ozmenté Schwäbisch Hall polgármesterének lányáról és Judith Brown munkája Benedetta Carliniról nem mikrotörténelem. Ulbricht szerint sok, magát mikrotörténelminek mondó munkát a pontos kontextualizáció ellenére sem mondhatunk ennek, hisz még explicit kérdést sem tesznek fel, mint például Patricia Cline Cohen Helen Jewett esetét feldolgozó munkája. Ezt Ulbricht – Darnton nyomán – incidenselemzésnek tartja az olyan, általa az új kultúrtörténet körébe sorolt könyvekkel együtt, mint Amy Gilman Srebnick munkája Mary Rogers haláláról.⁴³²

Lehet egy ilyen szigorú mikrotörténelem-definíció mellett érvelni, hisz a felsorolt munkák többsége tényleg nem az általánosságra irányuló kérdéseket szándékozik megválaszolni, bár az túlzásnak tűnik, hogy Ulbricht Martin Guerre visszatérésének klasszikus feldolgozását is kizárná a mikrotörténelem köréből, a könyv elején még ott is megvannak a nagy kérdések, de a végere Natalie Zemon

⁴²⁹ Stone 2002.

⁴³⁰ Hudon 2004, 102.

⁴³¹ Azt mondja, nehéz eldönteni, hogy van-e egy amerikai változat, vagy csak a kis tárgyakra való koncentrálás és a történelmi cselekvő előtérbe kerülésének divatja érvényesül, esetleg nagyobb munkák hulladékát adják-e el mikrotörténelemként (Ulbricht 2009, 42).

⁴³² Uo. 22–25; vö. Brucker 1986; Ozment 1996; Brown 2001; Cohen 1999; Srebnick 1995.

Davis is megfelelkezik a válaszdácsról is, mert őt is elsodorta a történet érdekessége. Jóllehet az ideális mikrotörténelemnek két-ségkívül középúton kellene haladnia Duby könyve (ahol a bouvines-i csata csak apropója volt a másutt megszerzett ismeretek átadásának) és sok amerikai mikrotörténelmi mű között (ahol az elemzés nem is mozdul el az általánosság felé), olyan irányt véve, hogy válaszáat a „nagy történelmi kérdésre” a mikrotörténész magában a mikrovizsgálatban találja meg, véleményem szerint mégis indokoltnak látszik a mikrotörténelem lazább és megengedőbb definíciójával dolgoznunk. Mert végül is nincs olyan szűk esettanulmány, amelynek ne lennének általános vonatkozásai. Ahogy Goethe mondja: „Minden jellemben, bármilyen sajátos legyen is, és minden ábrázolandóban a kötől az emberig, van valami általános.”⁴³³

James Sharpe könyve, a *The bewitching of Anne Gunter: A horrible and true story of football, witchcraft, murder and the King of England* (Anne Gunter megrontása. Szörnyű igaz történet futballról, boszorkányságról, gyilkosságról és az angol királyról) az I. Jakab angol király által is megvizsgált megszállottsági esetek közül egyre koncentrált ugyan, de megismerhetők belőle a boszorkánylvádak általános jellegzetességei.⁴³⁴ Bár Alan Marshall nem egy konkrét „nagy történelmi kérdés” megfejtését végezte el, amikor arra jutott, hogy Edmund Godfrey öngyilkosságot követett el, az eset elemzése során a restauráció-kori Anglia politikai életének érzékletes képét rajzolta fel.⁴³⁵ Ahogy Tim Harris írja, történetileg az az igazán érdekes, miként reagáltak a kortársak Godfrey halálára, és a könyv elsőrangú módon kínál betekintést a „pápista összeesküvés” intrikáiba.⁴³⁶ Ismeretlen világba enged bepillantást Eric Jager érdekes könyve is De Carrouges és Le Gris ügyéről. Arról az utolsó, francia bíróság által elrendelt bajvívásról szól, amely a sértett férje és az állítólagos tettes között volt hivatott eldönteni a vitát.⁴³⁷ Stone könyvéből kiderül, hogy a Szent Ágoston állítólagos csontjai körül kibontakozó élénk vita érdekes módon egyáltalán nem érintette a paviai szentkultuszt, arra lényegében semmiféle hatása sem volt. Az ugyanis Szent Siro köré épült, aki már Szent Ágoston csontjainak Szardíniáról

⁴³³ Idézi Eckermann 1973, 52.

⁴³⁴ Sharpe 1999.

⁴³⁵ Marshall 1999.

⁴³⁶ Harris 2000.

⁴³⁷ Jager 2004.

való 8. századi áthelyezése előtt a város védőszentje volt.⁴³⁸ Még Chambers könyve, a *The Cock Lane Ghost* is színes képet rajzol a 18. századi Londonról, helyzetek és jellemek széles palettáját ábrázolva doktor Johnstontól a kibontakozó methodista mozgalmon keresztül addig a két afrikai fiúig, akik először hallották meg, hogy a szellem a falon kopogtat.⁴³⁹ Nem csoda, hogy a magukat kultúrtörténettel foglalkozónak mondó kollégák között is vannak olyanok, mint Paul Edward Dutton, akik úgy vélik, hogy az a legcélravezetőbb eljárás, ha nem a szédítően komplex és állandó változásban lévő idegen kultúra egészét próbálják megragadni, hanem annak egyes szegmenseit, hiszen ezekről elmélkedve a kortárs tapasztalat sötét zugaiba lehet bevilágítani.⁴⁴⁰

A KVÁZI-MICROSTORIA

Vannak azonban olyan angol nyelvű mikrotörténelmi munkák, amelyek nemcsak itáliai témájuk miatt, hanem megközelítésmódjukat tekintve is igen közel állnak az olasz mikrotörténelemhez. Ezek mintegy az összekötő láncszem szerepét játsszák a *microstoria* és az angolszász mikrotörténelem között. Itt említhető példának okáért az olasz mikrotörténelem termését a *Quaderni Storic*iben megjelent tanulmányokból közölt válogatások formájában az angolszász olvasóközönség számára szemlélő Edward Muir és Guido Ruggiero munkássága.⁴⁴¹ Az északkelet-itáliai Friuli hadiállapotban volt, felfegyverzett parasztmilíciák várták a császári seregek támadását, amikor parancsnokuk, a Zambarlano nemesi frakció vezetője, Antonio Savorgnan arra használta fel a feszültséget, hogy Udinében kézművesekkel és parasztokkal lemeszáróltassa a rivális Strumiero-frakció tagjait. Könyvében (*Mad Blood Stirring. Vendetta in Renaissance Italy* – Forr a bolond vér. Vérbosszú a reneszánsz Itáliában) Edward Muir a társadalomtörténethoz és az antropológia elméleteihez fordult, hogy ezen események okait és véres rituáléit megmagyarázza. Egyfelől a *vendetta*, „a bosszúból elkövetett gyilkosságok közös kultúrája” jelentőségét hangsúlyozza, másfelől egymás mellé állítja az ölés három elfogadott módját: emberek társadalmilag elfogadható meggyilkolását (a vérbosszút), a vadállatok megölését (a

⁴³⁸ Hudon 2004, 102; vö. Stone 2002.

⁴³⁹ Chambers 2006.

⁴⁴⁰ Dutton 2004, xvii–xviii.

⁴⁴¹ Muir–Ruggiero szerk. 1990; 1991; 1994.

vadászatot) és a háziállatok lemészárlását (amelynek állítólag a karnevál lenne az ünnepi kontextusa). Muir szerint „sajátos kapcsolat állt fenn a karneváli képzelet test-központúsága és a *vendettagyilkosságok* módja közt. Miként a karneválban, a vérbosszúban is az emberi test és részei adták a szimbolikus kommunikáció szókészletét és szintaxisát.”⁴⁴² Muir a rendkívüli esetet a szokványos, korlátok közé szorított fegyveres viszályok mindennapi rendjének felborulásaként értelmezi. De ahogy Thomas V. Cohen érvel, ezek a viszályok sohasem voltak önszabályozók, mindig külső tényezőkre válaszoltak, és ebben az esetben is a Velencei Köztársaság válságos katonai helyzete tette lehetővé azt, hogy a vérbosszú osztályharccá fajulhasson.⁴⁴³

Ha Giovanni és Lusanna házassága szokatlan volt, még inkább elmondható ez Marco Dandolo, a velencei nemesség egyik leghíresebb családjának sarja és Andriana Savorgnan frigyéről, lévén az utóbbi nem az előbb megismert friuli arisztokrata család tagja, hanem egy neves kurtizán. A *Binding Passions. Tales of Magic, Marriage, and Power at the End of the Renaissance* (A szenvedélyek béklyója. Történetek a mágiáról, a házasságról és a hatalomról a reneszánsz végén) című kötetben Guido Ruggiero korábbi kutatási témájánál maradva azzal foglalkozik, miként próbálta a társadalom megzabolázni a szenvedélyeket a késő reneszánsz kori Velencében.⁴⁴⁴ De ezek nemcsak a karnevál idején követeltek maguknak szabad utat, hanem egy egész ellentársadalom épült rájuk – állítja a szerző, és könyvét e kérdés feltárásának szenteli. Az első fejezet főhőse, Andriana minden normát felrúgó házasságával elveszítette befolyásos támogatóit, akiknek köszönhetően a híres kurtizánok mentesülhettek a prostituáltakra a korban egyre szigorúbban nehezedő állami ellenőrzés alól – rögtön egyszerű prostituálttá lett minősítve, közönséges szajhaként kezdték emlegetni. Az inkvizíció vizsgálatot indított ellene szerelmi mágia vádjával. Viszont – és ez némileg ellentmond a Ruggiero által az eset mögé felvázolt általános kontextus logikájának – Marco és Andriana Velencéből történő menekülésük után a *Serenissima* szárazföldi birtokán lényegében háborítatlanul élhetett együtt, sőt itt Marco Dandolo még állami tisztségeket is betöltött. Mintha a szerelemnek mégis sikerült vol-

⁴⁴² Muir 1998, xxi, 97.

⁴⁴³ Cohen 1994, 883.

⁴⁴⁴ Ruggiero 1993; vö. Ruggiero 1985.

na áthágnia a társadalmi korlátokat – ismeri be végül a történész. A kontextus, a kor és a problémakör ismerete a szerzőnél az ilyen és ehhez hasonló esetek elemzéséből, de nem feltétlenül konkrétan Marco és Andriana házasságának történetéből származik. A mikroelemzésben ennek ellenére mindig nagyon sokrétű, váratlanul szerteágazó viszonyrendszerre derül fény. Ruggiero nem törekszik arra, hogy könyve végén levonja az egyes fejezetek következtetéseit, inkább azt mondhatjuk, hogy a kötet esettanulmányainak összefonódó szövedéke rajzolja ki az olvasó számára a kor arculatát.⁴⁴⁵

Ruggiero művének második fejezetében egy házassági ígéret megszégéről van szó, a Velence szárazföldi birtokaihoz tartozó Feltrében egy ügyvéd várandós lányát, Elena Cumanót nem vette el nemes szeretője, Gianbattista Faceno. Az ügy akkor került nyilvánosságra, amikor 1588 májusában a miséző papok egy viaszbabut találtak a feltrei székesegyház főoltára közelében. Mint arra gyorsan fény derült, Elena anyja folyamodott mágiához, hogy Gianbattista Facenót rávegye a házasságra, pontosabban a korábban állítólag titokban megkötött frigy nyilvános elismerésére. A feltrei püspök a háromszori kihirdetést előíró tridenti rendelkezések megsértése miatt a házasságot érvénytelennek nyilvánította, az ügyvéd azonban a család jó hírének védelmében világi fórumokhoz fordult. A korban a lányokkal csak baj volt, mondja Ruggiero: vagy hozományt kellett nekik adni, csökkentve ezáltal a család vagyonát, vagy a szintén drága kolostori elhelyezés jöhetett szóba, egyébként pedig szenvedélyeikkel a család jóhírét sodorhatták veszélybe.

Az eset forrásai viszont női oldalról is megmutatják és így egészen más megvilágításba helyezik a kérdést. Úgy tűnik, hogy Elena viselkedése, mellyel női becsületét udvarlója nemesi becsületszávéért cserébe zálogba vetette, kiszámított kockázatvállalás lehetett, a nemes Faceno családdal kötött házasság nagy presztízssnyereséget jelentett volna. Amikor pedig a férfi megszakította kapcsolatukat, a Cumano család nőtagjai szerelmi mágiához folyamodtak. Ebben feltehetően egy helyi boszorkány volt segítségükre, akinek a tevékenysége Ruggiero innovatív meglátása szerint a szegények vonatkozásában a *vendettát* helyettesítette. Ugyanis miként a vérbosszú intézménye az erőszak szintjét mérsékelte az előkelők között, hiszen óvatossá kellett lenni a becsületsértéssel, mert ezzel a *vendettát* kockáztatták, úgy a szegények becsületét az óvta bizonyos mérték-

⁴⁴⁵ Ruggiero 1993, 12, 24–56, 223–224.

ben, hogy mindenki tudta, megsértése esetén ők a helyi boszorkány szolgálataihoz folyamodhatnak.⁴⁴⁶

Elena Cumano történetében Ruggiero azt tartja a legfontosabbnak, hogy annak női szereplői sem voltak passzívak, hanem saját megfontolásait követő aktív cselekvők. A mikrotörténelmi szemléletnek ezen harmadik pillére hangsúlyos a *Machiavelli in Love* (A szerelmes Machiavelli) című könyvében is, amelyben sajátos oldaláról ismerhetjük meg a reneszánsz legnagyobb politikai gondolkodóját. A kötet tanulmányai arra keresik a választ irodalmi szövegek és levéltári források szinte mindig párba állított vizsgálatával, hogy igaza van-e Foucault-nak abban, hogy a szexualitás és a szexuális identitás a modern világ konstrukciója. Ruggiero végül arra jut, hogy a reneszánsz Itáliában is fontos volt a szexuális identitás, csak éppen másképpen, mint ma; általában az identitás és konkrétan a szexuális identitás „konszenzusos valóságnak” tekinthető, egy csoport által osztott reprezentációnak. Így az öregedő Machiavelli szerelmét egy nála feleannyi idős énekesnő iránt a baráti kör megértően szemlélte, a család viszont botrányt látott benne. Ugyanúgy igyekezett barátja, Casavecchia visszautasítani a homoszexualitás vádját, amely egy olyan karneváli botrány után érte, amelyben teljesen vétlen volt – miközben homoszexualitását barátai körében egyáltalán nem rejtette véka alá. De más volt ezt a firenzei elit szűk körében vállalni, mint hagyni azt, hogy a polgári Firenze férfias világának széles nyilvánossága előtt lerombolják reputációját.⁴⁴⁷

Ruggiero azt állítja, hogy Machiavelli a *Mandragóra* című drámában – jöllehet ennek szinte minden férfi szereplőjében van valami a szerzőből – fiatalkori önmagát ábrázolta a szenvedélyesen szerelmes Callimaco személyében (és barátaihoz írt leveleiben is ilyennek mutatta magát), míg a *Clizia* című, egy évtizeddel később írt komédiájában öregkori önmagát teszi nevetségessé a gyámleányáért, Cliziáért bolonduló Nicomaco alakjában. A színpadon kívül a fiatal énekesnővel, Barbara Salutatival fenntartott kapcsolatában viszont Callimaco próbált lenni még öregen is, még ha tartott is attól, hogy Nicomacóként viselkedik.⁴⁴⁸ Ruggiero rendkívül olvasmányos köteteket a régmúlt embereinek cselekvőkként való ábrázolása mellett a nagy kérdés és a mikrovizsgálatok egyaránt jellemzik. Legfeljebb

⁴⁴⁶ Uo. 57–87.

⁴⁴⁷ Ruggiero 2007, 6–8, 138–139.

⁴⁴⁸ Uo. 147–161.

aziránt merülhetnek fel kételyeink, hogy mikroelemzéseiben egyértelmű választ talál-e a nagy kérdéseire.

Joanne Ferraro, Ruggiero egyik tanítványa *Marriage Wars in Late Renaissance Venice* (Házastársi háborúskodás a késő reneszánsz Velencében) című könyvében esettanulmányok sorát felvonultatva elemzi azt a tridenti zsinat által megnyitott gyakorlatot, amely a katolikus Velencében *de facto* a válást helyettesítette. A velencei pátriárkai levéltárból származó esetek tucatjain keresztül mutatja be azt, miként indítottak nők nagy számban pert házasságuk érvénytelenítése vagy a különélés elrendelése érdekében azután, hogy a tridenti zsinat rögzítette a házasság kötelező formai jegyeit. A szabadságukat visszanyerni kívánó asszonyok többnyire arra hivatkoztak, hogy a (tipikusan évtizeddel korábbi) házasságkötésük alkalmával nem adták ehhez szabad beleegyezésüket, csupán kényszer alatt mondtak igent. Ferraro az 1565 és 1624 közötti időszakból 29 évet vizsgált meg részletesen, és átlagosan évi négy érvénytelenítési kérelmet talált. Ezek háromnegyedét nők indították, és a fennmaradt 43 ítéletből 39 nekik kedvezett. Elválasztást ágytól-asztaltól ennél több beadvány kért, átlagosan havonta egy. Ezek gyakorisága jól mutatja, hogy ez a forma komoly sikerrel kecsegtetett. A kérelmező nők a különélés elrendelésével hozományukat akarták biztonságba helyezni, de néha férfiak is tettek ilyen indítványt (például a feleség házasságtörésekor, mert kedvező elbírálás esetén a hozományt megtarthatták).

A könyvben a hangsúly nem a statisztikai jellegű megállapításokra esik, hanem a mikrotörténelmi részletességű eseteírásokra. Példának okáért a 49 esztendőös Camilla Bellotto azért kérte, hogy a bíróság rendelje el különélését férjétől, mert férje már negyedszázada, házasságkötésükkor sem gondoskodott az ellátásáról, sőt anyjával együtt Camilla szexuális szolgáltatásait árulták. Fél évvel a házasságkötés után Camilla apjához menekült vissza, később visszatért Velencébe, és prostituáltként élt. Először csak ágytól-asztaltól való elválasztását kérte a pátriárka bíróságától, majd házassága érvénytelenítését is. A különbség a gyakorlatban az újránházasodás lehetősége volt. Talán megjelent az életében valaki, aki el akarta venni? Vagy voltak törvényesíteni kívánt gyermekei? Esetleg lelkét féltette a halálos bűntől? Keresetében ügyvédje arra hivatkozott, hogy a házasságba csak kényszer hatására egyezett bele, azóta meghalt apja 400 dukátot kapott tizenöt éves lányáért, és őt azzal fenyegette, hogy halálra veri, ha nem mond igent. Mivel olyan ta-

núkat tudott felvonultatni, akik házaseletükre vonatkozóan meggyőző részletekkel szolgáltak, Camilla megnyerte a pert, és később új házasságot is kötött. Ferraro felveti, hogy talán nem is volt prostituált, ezt csak házasságtörésének leplezésére állította.⁴⁴⁹ A szerző nyilvánvalóan nem tisztán mikrotörténelmet ír, eseteit nem elemzi ki olyan mélységig, mint például Ruggiero, de könyvének legjellemzőbb vonása feltétlenül a színes esetek tucatjainak felsorakoztatása, amely közel hozza Velence 16. századi mindennapjait az olvasóhoz. Ferraro konklúziója szerint ugyan a bíróság ítélkezett ezen ügyekben, de az érdemi kontrollt a házasságok felett a felek, a család és a közösség gyakorolták.

Tommaso Astarita szintén jogi források alapján írta meg a már egyetlen esetet feldolgozó, egyértelműen mikrotörténelmi munkáját a 18. század eleji Dél-Itáliáról. A *Village Justice. Community, Family, and Popular Culture in Early Modern Italy* (Falusi igazságszolgáltatás. Közösség, család és népi kultúra a kora újkori Itáliában) középpontjában egy olyan eset áll, amelyben nem a gyilkos asszonyt ítélték 15 év börtönre, aki megmérgezte férjét (neki sikerült megszöknie), nem is szeretőjét, hanem azt a szomszédasszonyt, aki az arzént szerezte nekik. Pentidatillo falva Astarita szerint tipikus szegény és elszigetelt közösség volt, társadalom- és kultúrtörténete a kor népességének jelentős részére ezért reprezentatívnak tekinthető. A könyv fő kérdései a falubeli hierarchia, a nemek közötti viszonyok, valamint a reputációról és a becsületről vallott nézetek. A szomszédasszonyt, Anna de Amicót azért ítélték el, mert nem voltak jó helyi kapcsolatai, tulajdonképpen marginalitásának esett áldozatául.⁴⁵⁰

E művek említésével be is zárult egy kör, visszajutottunk a *microstoriához*. A negyedik fejezetben ezért visszatérhetünk a nyitott kérdésekre, a mikrotörténelem reprezentativitási problémájára (azaz a mikro–makro-kapcsolat kérdésére), valamint a mikrotörténelem és a multiszkopikus történelem ellentétére, mikrotörténelem és incidenselemzés megkülönböztetésére. Mivel ezekre a kérdésekre sokszor a korábbi tárgyalás által nem érintett perifériákon születtek válaszkísérletek, illetve a perifériákról írt történeti munkák kapcsán lehet ilyeneket megfogalmazni, magyar, skandináv, orosz, illetve Dél-Amerikáról, Ázsiáról vagy Oroszországról szóló művek is be-

⁴⁴⁹ Ferraro 2001, 33–67.

⁴⁵⁰ Astarita 1999.

mutatásra kerülnek. Ezáltal mindeközben arról is képet kapunk (ha nem is átfogót), miként jelentek meg a mikrotörténelem törekvései a perifériákon. Egyes elméleti megfontolások a mikrotörténelem kompakt elméletévé állnak össze, míg mások rivális koncepciókat fogalmaznak meg.

Az első három földrajzi alapon szervezett fejezetet követően a negyedik tehát problémaközpontú. De nemcsak azt látjuk, hogy tájékozódásunk szemhatárának megnyitásával megoldások körvonalazódnak a mikrotörténelem régi problémáira, hanem az utóbbi évek mikrotörténelméből, az ezredforduló terméséből szemezgetve új problémák merülnek fel. A posztmodern háború csatazajának elültével érdemes körütekintenünk, és szemügyre vennünk az új kor kihívásait, keresve a mikrotörténelem helyét a jelen és a közeljövő történetírásában. Ezért részletesebben ki fogunk térni a mikrotörténelemnek az experimentális történelemhez és globális történetíráshoz való viszonyára, mígnem végül összegezzük az elmondottakat, még egyszer jellemezve a mikrotörténelmet.

Ez a könyv nem ad objektív képet a mikrotörténelemről. Nemcsak azért, mert az objektivitás olyan ábránd, amelyet (szemben egyéb ideálokkal) kergetni sem érdemes, hanem főleg azért, mert a mikrotörténelem erőnyeiről és előnyeiről vallott szilárd meggyőződésre építve a mikrotörténelem népszerűsítését is feladatának tartja. A következő fejezetben a szubjektív hang felerősödik, miközben remélhetőleg mélyebben megérthetjük a mikrotörténelmi tudás természetét.

4. A PERIFÉRIA ÉS AZ EZREDFORDULÓ: VÁLASZOK ÉS ÚJ KÉRDÉSEK

A MIKROTÖRTÉNELEM MAGYARORSZÁGON

1988 és 1993 közt hat kötet jelent meg a Magvető Kiadó *Mikrotörténelem* sorozata.⁴⁵¹ Ez a sorozat világosan jelezte a törekvést a történetírás új áramába való integrálódásra, és részint annak hatását is, bár talán inkább a történeti antropológiáét, mint a *microstoriáé*t. A mikrotörténelem magyarországi recepciója ismertetésekkel és fordításokkal jórészt a kilencvenes évek elején-közepén indult meg, az *Aetas* 1996. évi 4. száma pedig több könyv ismertetésével, egy tematikus áttekintéssel és Jacques Revel egyik tanulmányának fordításával tematikus blokkot szentelt a kérdésnek.⁴⁵² A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi konferenciájának témája a mikrotörténelem volt. Kiderült, hogy magyar társadalomtörténészek széles köre áll készen arra, hogy témáját mint mikrotörténelmet fogalmazza újra.⁴⁵³ De már néhány korábban íródott rövidebb lélegzetű hazai munkát is mikrotörténelminek, kis léptékű, intenzív, nagy kérdésre választ kereső történeti vizsgálatnak lehet tekinteni, különösen Benda Gyula elemzését Parraghy László gazdálkodásáról és Tóth Zoltán egyes munkáit, például a Schiszler Károly kádármester háztartásáról írottat.⁴⁵⁴ Szakály Ferenc *Mezőváros és reformáció* című kötetében esettanulmányok sorozatában prezentálta témáját.⁴⁵⁵ Míg korábban a lokális vizsgálatok az alacsony

⁴⁵¹ Ezek a következők voltak: Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*; Endrei Walter: *Patyolat és posztó. Ruházati alapanyagok a régi Magyarországon*; Fügedi Erik: *Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja*; Gyáni Gábor: *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*; Szabó Péter: *A végtisztesség. A főúri gyógyszertartás mint látvány a XVII. Században*; Timár Lajos: *Vidéki városlakók. Debrecen társadalmá, 1920–1944* (Bácskai 1989; Endrei 1989; Fügedi 1992; Gyáni 1992b; Szabó 1989; Timár 1993). Sorozatszerkesztő: Klaniczay Gábor.

⁴⁵² Gyáni 1992a; Revel 1996a.

⁴⁵³ Dobrossy és mások szerk. 2003; Bódy 1999; Czoch 1999; Szekeres 1999.

⁴⁵⁴ Benda 1984; Tóth 1977.

⁴⁵⁵ Szakály 1995.

presztízsű helytörténet szintjére voltak szorítva, lassanként elismertséget hazánkban is nyerhetnek. Ennek jele Husz Ildikó *Család és társadalmi reprodukció a 19. században* címmel megjelent doktori disszertációja, amelyet a társadalomtörténeti irányultságú *microstoria* mintái ihlettek.⁴⁵⁶ A Hajnal István Kör említett konferenciájának előadásait végigtekintve azt tapasztaljuk, hogy ami létrejött, az csak lazább definíció mellett, szélesebb értelemben nevezhető mikrotörténelemnek (tehát Robert Darnton idézett kifejezésével incidenselemzésnek is nevezhetnénk – hasonlóan több, nemrég idézett angolszász munkához): az általánosságra törekvés, a „nagy történelmi kérdésre” való válaszadás igénye egyértelműen a háttérbe szorult.

1999-ben újraindult a *Mikrotörténelem* sorozat az Osiris Kiadónál.⁴⁵⁷ Natalie Zemon Davis *Martin Guerre visszatérése* című munkája és Fügedi Erik az Elefánthy családról írott monográfiájának második kiadása jelent meg ebben az évben.⁴⁵⁸ Ezt követően napvilágot látott Für Lajos könyve a berceli „zenebonáról”, Giovanni Levi klasszikus monográfiája *Egy falusi ördögűző és a hatalom* címmel és a Paul Boyer – Stephen Nissenbaum szerzőpáros könyve a salemi boszorkánysesetről.⁴⁵⁹ A harmadik magyarországi *Mikrotörténelem* könsorozat a L'Harmattan Kiadónál jelenik meg 2007 óta.⁴⁶⁰ Sebők Marcell könyve, a *Humanista a batáron* a 16. századi készmárki humanista lelkész, Sebastian Ambrosius élettörténete, illetve inkább ennek bizonyos mozzanatain keresztül a reformáció, a humanizmus, az értelmiségi lét problémáinak sajátos megközelítése.⁴⁶¹ Fordításban jelent meg Marianna D. Birnbaumtól a *Gracia Mendes hosszú útja*, egy másik 16. századi történet, egy kifejezetten kalandos életű zsidó kereskedőasszonyé, amelyben mindvégig személyes sorsa áll a középpontban, de ezen keresztül egy színes világot ismerhetünk meg.⁴⁶² Posztumusz jelent meg ebben a sorozatban Benda Gyula bölcsész-doktori értekezése *Zsellérből polgár* címmel.⁴⁶³ A *Mikrotörténelem másodfokon* című kötet szerzői egymással vitatkozva mérik hozzá a magyar mikrotörténelem egyes eredményeit a mintául szolgáló

⁴⁵⁶ Husz 2002.

⁴⁵⁷ Sorozatszerkesztő: Benda Gyula, Klaniczay Gábor és Szijártó M. István.

⁴⁵⁸ Davis 1999; Fügedi 1999.

⁴⁵⁹ Für 2000; Levi 2001; Boyer–Nissenbaum 2002.

⁴⁶⁰ Sorozatszerkesztő: Klaniczay Gábor, Papp Gábor és Szijártó M. István.

⁴⁶¹ Sebők 2007.

⁴⁶² Birnbaum 2008.

⁴⁶³ Benda 2008.

klasszikus művekhez.⁴⁶⁴ 2013-ban jelent meg Kármán Gábor életrajzi műve *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete* címmel. A kalandos élettörténet arra ad módot a szerzőnek, hogy 17. századi európai körútra kalauzolja el olvasóját Erdélyből indulva a hollandiai, angliai peregrinációtól az isztambuli diplomáciai szolgálaton keresztül Pomerániáig és Svédorszáig, ahová Harsányi a moldvai vajda szolgálatában jutott el, és végül Berlinig, ahol élete végén a választófejedelem tanácsosa lett.⁴⁶⁵ A sorozat legfrissebb kötete a középkorász Jean-Claude Schmitt könyve, *A zsidó Hermann megtérése. Önéletírás, történelem és fikció*.⁴⁶⁶

Mátay Mónika remek könyve, a *Törvényszéki játszmák: válás Debrecenben, 1793–1848* a történeti antropológia, a mikrotörténelem és társadalomtörténet határmezsgyéjén egyensúlyoz. A könyv elején a szerző az antropológiai szemléletre hivatkozik, három esettanulmánya a házasságtörőről, a mizantrópról és a fajtalankodóról mégis inkább mikrotörténelmi jellegű. Nem egy homogén kultúra magyaráz meg mindent, hanem egyértelműen érvényesül a szereplők autonómiája. A mikrotörténelem azonban a könyvben kvantitatív elemzésre vált a nők helyzetéről, a nemi szerepekről, az erőszakról és a szexualitásról.⁴⁶⁷

Ha James Shapiro 1599. *A Year in the Life of William Shakespeare* című könyvét mikrotörténelemnek, vagy Ginzburg munkáját Piero della Francescáról a képzőművészet mikrotörténelmének tarthattuk, akkor Szilágyi Márton irodalomtörténész egyes kötetei a 18–19. századi magyar irodalom mikrotörténelmét jelentik. Ő saját elemzéseit – például Lisznai-monográfiáját – néha társadalomtörténetinek mondja, de bátran tarthatjuk ezeket – így egy készülő Csokonai-életrajz már megjelent fejezeteit – egy mikro-irodalomtörténeti megközelítés gyümölcseinek is. Érdemes ezzel kapcsolatban Szilágyit idézni, hiszen hiába minősíthetné a vizsgált művész által létrehozott esztétikai érték a kutatást „nagy történelmi kérdésre” irányulónak, az ő vizsgálataiban mégsem ez lesz hangsúlyos: „A kiválasztott személyek ekkor nem elsősorban írói munkásságuk immanens értékei és a hatástörténeti vagy fejlődéstörténeti jelentőség miatt lesznek érdekesek [ti. mint ahogy az az irodalomtörténet-írásban szokásos],

⁴⁶⁴ Papp–Szijártó szerk. 2010.

⁴⁶⁵ Kármán 2013.

⁴⁶⁶ Schmitt 2014.

⁴⁶⁷ Mátay 2006.

hiszen írói, költői teljesítményük abból a szempontból válik fontos-sá, hogy a nyilvánvaló, hisz folyamatos tevékenységgel és kiadott művekkel hitelesített írói ambíció milyen életformával épült egybe.”⁴⁶⁸

A LEGHOSSZABB ÚT ITHAKÁBA

Már találkoztunk Robert Darnton azon felvetésével, miszerint akkor van jó nyomon a történész, ha végképp nem ért valamit, ezen a ponton álljon meg, végezzen mélyfúrást, mert innen kiindulva idegen jelentésrendszert és ezen keresztül egy ismeretlen világképet tárhat fel.⁴⁶⁹ A magyar mikrotörténelem első jelentős monográfiáját is értelmezhetjük darntoni logikával: vajon miért verte félholtra az egyik földesúr a másikat Tiszabercelen 1784. május 23-án a dinnyeföld kiosztása alkalmával? Ebből az első pillantásra érthetetlen mozzanatból indult ki Für Lajos, és a kérdés megválaszolása érdekében egy egész világot tárt fel *A berceli zenebona, 1784. Kísérlet a történelmi pillanat megragadására* című könyvében.

Részletes elemzése eredményeképp bemutatja, hogy két típus, két mentalitás ütközött össze – a szó szoros értelmében is – a megvert Olasz Lajos, az erőszakos *homo novus* és a tettes Bessenyei Boldizsár személyében (de általában az egész Bessenyei családot tekintve, Mária Terézia másik volt testőrét és a magyar felvilágosodás egyik vezéralakját, Bessenyei Györgyöt is beleértve). Míg ők adósságaik ellenére, szemmel látható lecsúszottságuk dacára sikerrel tudtak a jobbágyközösség előtt a dicső múltra apellálni, s mélyen átérezve képviselték a hagyományos patriarchális szemléletet, addig Olasz Lajos széles körű ellenérzést keltett magával szemben mint törekvő, újító gazda, aki megpróbálkozott a majorsági földművelés kiterjesztésével – a falu számára nagy fontosságú közösségi állattartás rovására. A kétségkívül a jövőt képviselő földesúrral nemcsak a kudarcos maradiság, hanem egyúttal a jobbágyvédő szándék is szembeszállt Bessenyei Boldizsár alakjában. Mert – ahogy a szerző összegzi – „Olasz Lajos akár tudta, akár nem, de »berobbanó« viselkedésével, a különféle célokat követő (vagyonszerző, a nyomásrendet megbontó etc.) törekvéseivel, akarnokságával valójában egyszerre hívta ki

⁴⁶⁸ Szilágyi 2003, 566; vö. Szilágyi 2001; 2007; 2009; Shapiro 2005; Ginzburg 2000a.

⁴⁶⁹ Darnton 1987, 10.

a rátarti kisnemesek, a sanyargatott parasztok, a lelki-hitbeli közöség, vagyis az egész falu haragját”.⁴⁷⁰

Für Lajos felvázolja a falu társadalomképét az összeírások tükrében, a birtokait vesztő Bessenyei család történetét, az Olasz Lajossal való összeütközések előzményeinek részleteit és a református pappal kapcsolatos konfliktust. Könyvének talán legjobb része az ártéri agrárvilág nagy erudícióval megvalósított leírása, egy teljes agrártörténeti kutatói pálya summázata. Für Lajos minden elméleti háttér nélkül is mikrotörténelmet írt, ahogy a berceli zenebonában meglátta mindazt, ami a 18. század végi Magyarország agrártársadalmát jellemezte, és ezen az eseten keresztül, ebből kibontva megírta azt, amit ő erről egy fél évszázados kutatói pályafutás végén gondolt – ez pedig nagyon fontos elméleti tanulságokkal szolgálhat.

„Ha majd elindulsz Ithaka felé, / válaszd hozzá a leghosszabb utat, / mely csupa kaland és felfedezés” – tanácsolja egy versében Konsztaninidosz P. Kavafisz. Mintha a mikrotörténésznek adna tanácsot: ne siessen a nagy mű megírásával, mert csak azt fogja tudni a mikrotörténelme alapjául szolgáló esetben meglátni, amit a megelőző években összegyűjtött kutatói tapasztalatai megengednek számára: „Csak minden gondolatod Ithaka legyen; / végső célod, hogy egyszer oda juss, / de ne siess az úttal semmiképp. / Inkább legyen hosszú, minél hosszabb az út, / hogy évekkel rakva szállj ki a szigeten, / az út aratásával gazdagon / s ne várd, hogy Ithaka majd gazdagon fogad.” (Kavafisz: *Ithaka*, Somlyó György fordítása) Für Lajos számára hosszú agrártörténeti múltja tette lehetővé, hogy meglássa a nagyobb történelmi folyamatokat a dinnyeföldi konfliktus mögött, és felvázolja a Tisza menti ártéri gazdálkodás és társadalom új képét. Ha egy kevésbé tapasztalt fiatal kollégája „szállt volna ki” Bercelen, kevésbé „gazdagon megrakva évekkel”, feltehetően nem látta volna meg az esetben mindazt, amit Für meglátott.⁴⁷¹

Ami talán a legérdekesebb a könyvben – bár erre Für Lajos maga nem reflektál –, az egy ellentét megnyilvánulása. Az Olasz Lajossal

⁴⁷⁰ Für 2000, 319.

⁴⁷¹ Ha viszont egyetértünk Ginzburggal, aki – mint láttuk – a mikrotörténelemben a legfontosabbnak ma is felforgató potenciálját látja, akkor éppen fordítva kell érvelnünk: a történetész tapasztalatai birtokában az esetben nem az általános mintákat látja megismétlődni mikroszinten, hanem éppen a korábbi tudásnak ellentmondó mozzanatot, amelyből azután a mikroelemzés az uralkodó felfogás cáfolatát, a domináns tézis ellenpéldáját tudja majd kibontani. (Ezúton köszönöm meg Bodovics Éva megjegyzését.)

való konfliktus során a Bessenyei család mind azért, mert tönkrement és eladósodott, mind azért, mert az elavultabb gazdálkodási formák mellett állt ki, mind pedig a közösséghez való patriarchális viszonya miatt az avított és elavult formákat képviseli. Olasz Lajos megverése a dinnyeföldön éppúgy egy visszavonulóban lévő és vereségre ítélt „történelmi erő” időlegesen sikeres ellenakciója, mint (Boyer és Nissenbaum interpretációjában) a salemi boszorkányvadás.⁴⁷² Ugyanakkor Bessenyei György – aki, ha a dinnyeföldi verésnél nem is volt jelen, a teljes konfliktussorozatból személyesen is kivette a részét – a magyar irodalom történetében a felvilágosodást elindító kanonikus figura, vagyis ebben az időszakban senki sem lehet inkább a jövő reprezentánsa, mint ő. A mikrotörténelmi elemzés arra mutat rá revelatív módon, hogy a múlt és jelen nem egymással szemben jelentek meg a 18. század végi Magyarországon, mint a sakktablán a világos és sötét bábuk, hanem úgy nőtt ki a múltból a jövő, az archaikus és a múltba mutató elemek úgy keveredtek, hogy még egyetlen ember személyiségében is minden látható konfliktus nélkül megfértek. Konkrétabban fogalmazva, a hagyományos magyar nemesi életmódot és mentalitást gond nélkül össze lehetett egyeztetni (egy-fajta) felvilágosodással. Für Lajos könyve nélkül nem lennének rákényszerítve a 18. századi magyar történelem kutatói erre a beismérésre – amely azután a kutatás új irányait jelzi és nyithatja meg. A *berceli zenebona* kiválóan mutatja, hogy a mikrotörténelem a leg hatásosabb gyógyír a történelemben a „szimpla igazságok” ellen.

FRAKTÁLOK ÉS TÖRTÉNELEM

Mint azt korábban láttuk, sokféle kísérlet történt arra, hogy a konkrét történeti vizsgálat mikroszintje és az általános állítások magasabb szintje közti köldökzsinórt logikailag megalkossák. Ilyennek tekinthető a „kivételesen normális” vagy a léptékváltás már idézett koncepciója. Mivel azonban a probléma még nem tekinthető megoldottnak – mint láttuk, Ricoeur is azt javasolta, hogy érdemes további kísérleteket tenni⁴⁷³ –, az alábbiakban még több gondolatot fogunk említeni. Most az ön hasonlóságra építve szeretnék rámutatni egy további lehetőségre.

Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy az egyetlen esetet feltáró mikrotörténésznek az általánosságok makroszintjén kell fontos következ-

⁴⁷² Vö. Boyer–Nissenbaum 2002.

⁴⁷³ Ricoeur 2000, 276–277.

tetésre jutnia, akkor erre – hacsak nem gondoljuk azt, hogy a mikrovizsgálat véletlenül éppen azt az esetet tárja fel, amely választ ad a történész „nagy kérdésére” – elméletileg két lehetőség van. Vagy bármilyen esetből, hiszen „minden vízcseppben ott a tenger”, fel lehet tárni beható vizsgálattal a nagy történelmi kérdésekre keresett választ,⁴⁷⁴ vagy pedig, és ez a második eshetőség, a mikrotörténelemben működik valamiféle kiválasztási mechanizmus, amely biztosítja, hogy a mikrotörténelmi vizsgálat éppen egy releváns esetre irányuljon. Für Lajos mikrotörténelmének tanulságai ez utóbbi irányba mozdítják az olvasót, és kézenfekvő a fraktálok és az ön hasonlóság koncepciójának felidézése is.

A kaoszelmélet⁴⁷⁵ által egyesített sokféle, viszonylag új természet-tudományi elgondolás egyik központi eleme a fraktál fogalma. „A fraktálok bonyolult geometriai szerkezetű rendszerek, melyek különböző nagytípusban mind finomabb és finomabb, de az eredetihez hasonló struktúrát mutatnak.”⁴⁷⁶ Lényegük tehát az ön hasonlóság. „Az ön hasonlóság a mérettartományok szimmetriája. Ismétlődést takar, mintázatot a mintázatban.”⁴⁷⁷ Ön hasonlóságot nem csak a matematikában vagy az élettelen világban lehet találni, akkor, ha egyes egyenletek megoldásait más és más paraméterek mellett ábrázoljuk, illetve egy felhőt vagy a tengerpart vonalát vizsgáljuk.⁴⁷⁸ Ha az élő természetre gondolunk, akkor is könnyű belátnunk, hogy a természetnek érdemes az ön hasonlóság alapján dolgoznia. A szervezet örökítő anyaga nem tudná tárolni például a tüdő teljes szerkezetét és ennek térbeli elhelyezkedését, ön hasonlító elágazó struktúrája viszont igen egyszerűen kódolható.

Az ön hasonlóság azonban máshol is fellelhető, például a nagy és kis földrengések eloszlása szintén ugyanezt mutatja, vagy a Benoît Mandelbrot által vizsgált gyapotárak napi és havi változásainak

⁴⁷⁴ Lényegében ezen a megfontoláson alapszik Auerbach lenyűgöző kísérlete, amellyel már korábban megismerkedhettünk. Matti Pelttonen arra hívta fel a figyelmet, hogy Leibniz monaszainak, az összetett dolgok egyszerű, atomi jellegű, de egymástól is különböző alkotórészeinek is ez a lényege – tanulmányáról hamarosan kicsit részletesebben lesz szó (Auerbach 1985; Pelttonen 2001).

⁴⁷⁵ A kaoszelmélet a természet azon területeit írja le, amelyeket közönséges nemlineáris differenciálegyenletek jellemeznek: három-öt differenciálegyenlet, egy-három leképezés (Muraközy 1997, 58).

⁴⁷⁶ Uo. 54.

⁴⁷⁷ Gleick 1999, 122.

⁴⁷⁸ A geometrikus fraktálok mellett a dinamikát leíró absztrakt fraktálok is vannak, melyek mögött egyszerűbb egyenletek rejtőznek (Muraközy 1997, 58–59).

görbéje is tökéletesen összeillett.⁴⁷⁹ E jelenség oka vagy értelme már nem nyilvánvaló, de ettől függetlenül ugyanígy kimutatható. Ehhez hasonló az önhasonlóság felbukkanása a gazdaság és a társadalom területén. Fraktálként tekinthető és vizsgálható Európa vasúthálózata, sőt a fraktáldimenzió egy mérőszámában összefoglalja, milyen eséllyel tudjuk annak tetszés szerinti pontját vasúton megközelíteni.⁴⁸⁰ Még Picasso rajzait is elemzik már fraktálanalízissel, és Bach zenéjét is önhasonlónak találják.⁴⁸¹ Vajon át lehet-e vinni ezt a gondolkodást a történelem területére is?⁴⁸²

Az ötlet első pillantásra örültnek tűnik. Ha a gyapotárak a társadalom szférájához tartoznak is, a változások napi és havi görbéjének önhasonlósága egynemű adatok sorából bontakozik ki. Milyen messze van ettől a történelem! Ha a jelen káosz, a múlt bonyolultsága egy (ti. az idő-) dimenzióval még magasabb fokú. Hogyan lehetne önhasonlóságról beszélni ilyen mérvű komplexitás tekintetében? De az a gondolat, hogy a történelemben is megnyilvánulhat az önhasonlóság, csak akkor eretnkség, ha a történelemről a múlt jut az eszünkbe. Ha az önhasonlóságot egyfelől a múlt végtelen komplexitása, másfelől pedig egy kis részletet feldolgozó mikrotörténelmi munka között akarjuk fellelni, tehát egyfelől a valóság, másfelől annak egy reprezentációja (papír és tinta) között, akkor kísérletünk nyilvánvalóan kudarcra van ítélve. De amennyiben – ahogyan érvelni próbáltam – a múltat káosznak tartjuk, amelyben csak a történész tesz rendet, a múlt kerek képe, vagyis a Történelem csupán diszkurzív entitás, önmaga is csak reprezentáció.⁴⁸³ Ennélfogva a mikrotörténelem és a Történelem feltételezett önhasonlóságnak két reprezentáció közt kellene fennállnia. Ezért legalábbis nem eleve lehetetlen megtalálni ugyanazt a mintázatot a mikrotörténelmileg feltárt esetben és a totális történelem sokkal magasabb szintjén. Mivel pedig e két reprezentáció nyilvánvalóan nem független egymástól, megvannak köztük a visszacsatolási mechanizmusok, így

⁴⁷⁹ Gleick 1999, 104, 122–123, 137.

⁴⁸⁰ Fokasz–Kopper–Maródi–Szedenics 1997, 266–267.

⁴⁸¹ Nyikos–Balázs–Schiller 1997; Hsü 1997, 298.

⁴⁸² Az alább kifejtett gondolatmenethez képest a történelemre más módon is alkalmazhatók a káoszelmélet tanulságai. A kezdő feltételekre való érzékenységet hangsúlyozza mind Donald McCloskey, mind John Lewis Gaddis (McCloskey 1997, 101–116; Gaddis 2002, 79–81).

⁴⁸³ „De ha az »Egész« konstrukció” – kezdi egyik gondolatmenetét Otto Ulbricht is (Ulbricht 2009, 58).

itt többről is van szó pusztán elméleti eshetőségnél. Hiszen miként is jön létre a mikrotörténelem? A történész lelki szemét az intuíciója által kirajzolt makroszintű képre függesztve ráismer az esetben az egészre, majd megalkotja mikrotörténelmi munkáját. Ezért állítható, hogy ezek a reprezentációk nemcsak egyenműek, de voltaképpen *ugyanarra vonatkoznak*.⁴⁸⁴

Für Lajosnak több évtizedes agrártörténeti múlttal a háta mögött világos képe volt a 18. századi magyar agrárgazdaságról és -társadalomról. A források tanulmányozása közben ráakadt egyetlen esetre, amelyben felismerte ezt a mintázatot. Ráismert a kicsiben a nagyra. Könyve ezért elsőrangú mikrotörténelem. Nemcsak azt mondhatjuk – Charles Joyner már emlegetett definícióját idézve –, hogy a mikrotörténelem „nagy kérdésekre kis helyen kereste a választ”, hanem azt is, hogy Für Lajos ténylegesen a kis dolgokban találta meg a választ nagy kérdéseire. A mikrotörténészben él egy átfogó egész képe, majd hirtelen megpillantja ezt egyetlen esetben. Szeretne első látásra, egy ideális kép hirtelen testet ölt. Párhuzamként kínálkozik a szobrász példája is, ránéz a kőtömbre, s meglátja benne azt a szobrot, melyet régóta szeretne kifaragni. A történész a kis tárgyban, esetben, a mikrotörténelem alapanyagában meglátja annak a lehetőségét, hogy elmondja azt, amit az egészről régtől fogva szeretne elmondani. A döntő a kiválasztás mozzanata. A mikrotörténészek évtizedekig dolgoznak a levéltárban, és egyedi esetek tücatjaival találkoznak. Ezek közül egyben – abban, amelyet mikrotörténelemként írnak meg – ismernek rá az egészre. Úgy tűnik, hogy önhasonlóság áll fenn a totális történelem mint elképzelt kép, latens, nem rögzített reprezentáció közt egyfelől, és a mikrotörténelem mint korlátozott és ezért megvalósítható reprezentáció, megírható szöveg között másfelől. Ebben a megközelítésben a mikrotörténelem fraktálmérete nem véletlenszerű vagy hihetetlen egybeesés, hanem logikus szükségszerűség.

A ráismerés e gondolatát első közelítésben platóni ihletésűnek tarthatnánk. Platón a megismerést a lélek örök ideákra való visszalemlékezésének tartja. Ahogy a *Phaidón*-ban írja: „később emlékszünk

⁴⁸⁴ John Lewis Gaddis szerint nagy történészek már régóta váltogatják a makro- és mikroperspektívákat. Ő skálafüggetlenséget, a különböző szintű dolgok hasonlóságát látja például Sztálin brutalitásában a papagájával, az álmát megzavaró kutyával és ennek gazdájával, Trockijjal és híveivel, illetve a kolhozosítással szembeeső milliósokkal szemben (Gaddis 2002, 81–84, 117).

vissza mindarra, aminek az ismerete előzetesen megvolt bennünk”.⁴⁸⁵ Amögött azonban, hogy a történetész a mikrotörténelem írásakor mintegy ráismer a részben az egészre, nem kell feltételeznünk lelkének a születése előtt szerzett tapasztalatát. De nem is arról van szó, hogy a mikrotörténetész csodával határos módon rálelt arra az egyetlen esetre, amely az egészhez hasonló. Fokozatos közelítés ez valami elképzelhez, amelynek során a mikrotörténetész egyszer egy nagy lépést tesz előre, az évtizedes történetési munka folyamán szerzett tapasztalatai hirtelen kikristályosodnak, valami homályos dolog tudatosodik benne, egy hosszú előkészítő szakasz után intuíciója hirtelen szikrát vet, fény világítja meg a vizsgált tárgyat, és ez képessé teszi őt arra, hogy elképzeléseit világosan megfogalmazza – amit azután a kidolgozás több további kisebb lépése követhet.

Éppen ezt a jelenséget írja le Charles S. Peirce korábban már megismert abdukciófogalma, amelyet Edward Muir hozott kapcsolatba a mikrotörténelemmel. Az abdukció azt jelenti, hogy a tényekből kiindulva keresünk elméletet. Voltaképpen találgatunk, de nem vaktában, hanem az intuíció érvényesítésével, amely tulajdonképpen a nem tudatos információk hirtelen összerendeződése egy új formában.⁴⁸⁶ Valóban érvelhetünk amellett, hogy a mikrotörténelem abdukció révén jön létre, méghozzá az ön hasonlóság jelenségére támaszkodva.

A mikrotörténetész egy alapos részletességgel dokumentált esetből még nem tudja kibontani egy társadalom vagy egy kultúra értelmezését (mint Geertz a kakasviadalból a bali kultúrát⁴⁸⁷), mert nem lehet megtalálni azt, amit nem is keresünk. A mikroelemzés révén a történetész csak azt képes feltárni, ami az ő fejében már eleve benne van. Ideális esetben tehát hosszú kutatói tapasztalata által alátámasztott intuíciójával kiválaszt egy körülhatárolt témát, melyben meglátja annak lehetőségét, hogy ennek kapcsán elmondja mindazt, amit az egészről állítani szeretne, de amit eddig nem tudott megfogalmazni. Az elképzelt, megálmodott, de nem létező totális történelem és a felismert, majd fokozatosan létre is hozott mikrotörténelem

⁴⁸⁵ Platón: *Phaidón* xxi. 76a, Kerényi Grácia fordítása.

⁴⁸⁶ Muir 1991, viii, xvi–xix; Sebeők–Umiker–Sebeők 1990. K. Horváth Zsolt tanulmánya felvázol egy ívet két fikciós detektívtől, Sherlock Holmestól és Dupin lovagtól Peirce-ön át Polányiig és Warburgig, feltárva, hogy a megismerésnek lehet irracionális eleme, és rámutatva, hogy a nyomokból kiinduló mikrotörténelem ezt a megismerésmódot használja (K. Horváth 2003).

⁴⁸⁷ Geertz 1994b.

mint két reprezentáció között hasonlóság áll fenn, melyet a történelem önazonosságának is nevezhetünk. Hogy ez miképpen jön létre, azt Erdélyi Gabriella és Benda Gyula egy-egy művén keresztül közelíthetjük meg.

A MIKROTÖRTÉNÉSZ KONTEXTUÁLIS TUDÁSA

Miért vette el Bakócz Tamás esztergomi érsek 1517-ben az ágostonos remeték körmendi kolostorát, miért adta ezt inkább a cseri barátoknak? Talán csak ürügy volt a szerzetesek botrányos viselkedésére hivatkozni, és igazuk volt az Ágoston-rend vezetőinek, akik ezt a lépést a szerzetesrendi rivalizálásból vezették le, amikor a pápánál tiltakoztak Bakócz intézkedése ellen? Erdélyi Gabriella *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán* című könyve az ügyben lefolytatott vizsgálatról szól, középpontjában a komoly elméleti háttérrel és nagy gondossággal elemzett tanúvallomásokkal.

A körmendiek körében az Ágoston-rendi remetékkel kapcsolatos fő társalgási témát a barátok szexuális kihágásai jelentették, de a szerző nem tartotta feladatának annak kiderítését, mely vád volt jogos a szerzetesek ellen, hogyan éltek, mit tettek „valójában” a körmendi barátok, hiszen ahogy korábban leszögezte: „minket nem a szerzetesi kihágások részletei, hanem a kicsapongó fráterek és a hívek mindennapjai és konfliktusai érdekelnek”.⁴⁸⁸ Ezt a kapcsolatrendszert pedig Robert Scribner nyomán a szakrális ökonómia fogalma köré rendezi, amely egyfajta szerződésszerű, kölcsönös kötelezettségeken nyugvó Isten–ember kapcsolatot takart. A körmendiek meg akartak tenni minden tőlük telhetőt saját maguk és szeretteik üdvözléséért, a közösség növelni akarta „kegyelmi kincstárát”, és ebben a kolostor léte nagy előnyt jelentett számára: a több pap által celebrált énekes miséket hatékonyabbnak tartották, és egyáltalán, több pap több misét mondhatott. A halotti liturgia területén különösen nagy kereslet mutatkozott a barátok „szolgáltatásai” iránt. Az Ágoston-rendiek botrányos életvitele ezeket a kiváló lehetőségeket tette szinte a nullával egyenlővé, a barátok a miséket sokszor ittasan celebrálták, gyakran teljesen elmulasztották.

A körmendieknek a szerzetesek erkölcsével nem az volt a bajuk, hogy nem tartották be a cölibátust, hiszen tudjuk, hogy példának okáért a 16. század közepén az esztergomi főegyházmegye alsópap-

⁴⁸⁸ Erdélyi 2005, 64.

ságának túlnyomó többsége is feleséget vagy ágyast tartott – írja Erdélyi Gabriella. A gond inkább abból fakadt, hogy a szegény, ugyanakkor mobil és gyökértelen kolduló rendi barátok egyfelől nem tudták megengedni maguknak a rendezett családi életet, és szexuális kapcsolataikban még a laikusokra kötelező normákat is áthágták. Másfelől pedig veszélyesek voltak a közösség békéjére, különösen mivel el tudták kerülni a felelősségre vonást, hiszen rájuk nem vonatkoztak a világi törvények.

A körmendiek tehát igénybe vették a szerzetesi „szolgáltatásokat”, de felháborodásuknak adtak hangot, mert kevesellték ezeket. A földesúr egyértelműen az ő érdekükben lépett fel. Miután az ágostonos barátok elkergetésével és a ferencesek meghívásával orvosolta a helyi közösség felháborodását, elveszítette érdeklődését az ügy iránt, s nem renováltatta nagy anyagi áldozatok árán a kolostort. Ezért a ferencesek hamarosan elhagyták, és Körmend szerzetesek nélkül maradt. A szakrális ökonómia rendszerében gondolkodva azt mondhatjuk, hogy a város lakosainak helyzete végül nemhogy javult volna, hanem inkább romlott.

Erdélyi Gabriella nem próbálta esetét beleerőszakolni egy előre megválasztott kontextusba, ahogyan azt például Judith C. Brown tette.⁴⁸⁹ Gondolatait logikusan fűzve jutott el a körmendi ágostonosok viselt dolgaitól a reformáció nagy kérdéseiig. A korszakkal foglalkozó új kutatások a ferences obszervancia és a reformáció hasonlóságait, az 1517 előtti és utáni időszak kontinuitását hangsúlyozzák, s egyaránt a világiak növekvő befolyását látják a kolostorreformok és a kolostoroknak a reformáció során történő feloszlatása mögött. A szerző mégis úgy véli, hogy „a hosszú távú, vagyis utólag megfigyelhető folyamatok és azok elemzési kategóriái nem alkalmasak a »földközeli« események megragadására”.⁴⁹⁰ Ezért könyvének végén nem arra tesz kísérletet, hogy a körmendi események alapján újraírja a kor makrofolyamatairól szóló narratívát, mindössze arra törekszik, hogy a kolostorreformban és a reformációban egyaránt kulcsfontosságú papválasztás kérdését megvizsgálva a kolostorper történetét ezen a szálon lazán hozzáfűzze a reformáció korának kiterjedt diskurzusához. Linehan monográfiája, a *The Ladies of Zamora* éppen fordítva építkezik, mint a körmendi kolostorper elemzése: míg az egyik könyv a zamorai apácák ügyétől az egyház-

⁴⁸⁹ Vö. Brown 2001.

⁴⁹⁰ Erdélyi 2005, 191.

politika nagy kérdései felé halad, addig a másik, Erdélyi könyve a Rómához köthető magyarázatok kizárásától a helyi eseményekig. Nem csoda, hogy Erdélyi Gabriella munkájának végkicsengése is más, a helyi kontextus elsődlegességéhez, a mikrovizsgálatok autonómiájának tételezéséhez jut el.

A mikrotörténelem szemléletében a mikroszint kitüntetett, hiszen itt zajlanak a valódi oksági folyamatok.⁴⁹¹ A mikrotörténész saját mikrovizsgálata alapján próbál választ adni a történeti diskurzus valamely alapkérdésére: Ginzburg Menocchio vallomásaiban pillantotta meg az ősi indoeurópai orális népi kultúrát, Levi pedig a santenai földbirtokpiac anomáliáiban az együttműködő nagycsaládok létét és a biztonságra törekvést. Mint Für könyve kapcsán is láttuk, e ráismerés feltétele a mikrotörténész makroszintű tudása. Ugyanerre mutat rá Benda Gyula posztumusz megjelent doktori értekezése is. Ennek kifejtése közben gondolatmenetünk lényegében visszakanyarodik az incidenselemzés és a mikrotörténelem közötti különbséghez.

A *Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849* egyszerre társadalomtörténeti és mikrotörténelmi feldolgozás, a magyar társadalomtörténet egyedülálló teljesítménye. A szerző keszthelyi kutatása a társadalomtudományos történelem módszertanával indult a nyolcvanas években a francia történetírás regionális monográfiáinak mintáját követve: a lokális-regionális társadalmi elemzés *Annales*-hagyománya volt a disszertáció egyik szellemi forrása. Majd nagy hatást gyakorolt rá az olasz mikrotörténelem és az ennek francia recepciója által kialakított multiszkopikus történelemkoncepció, de Benda Gyula nem adta fel eredeti kérdéseit, hanem ezekre építette rá a mikrotörténelmi megközelítésből következő vizsgálatokat. Az eredmény sok tekintetben rokonítható Hans Medick és Jürgen Schlumbohm mikrotörténelméhez.⁴⁹²

Benda Gyula a magyar történetírásban egyedülálló számban végzett el családrekonstrukciókat, összevetette az elérhető inventáriumokat az adójegyzékekkel, elvégezte a házasságok kvantitatív elemzését, valamint a keresztkomaság kapcsán megvizsgált több mint 20 ezer keresztelési adatot. Végül egyes társadalmi csoportok arcélét rajzolta meg a szerző – ha ezek közül nem is készült el valamennyi. Munkája pedig ugyan lokális, de ettől még nem lesz hagyo-

⁴⁹¹ Vö. Lepetit 1995, 148; Rosental é. n. 71–72.

⁴⁹² Vö. Schlumbohm 1994; Medick 1996.

mányos helytörténet. „Helytörténet mint mikrotörténelmileg meg-alapozott egyetemes történelem” – ahogy Medick monográfiája bevezetőjének címe mondja.⁴⁹³ A kérdések jelentőségét ugyanis nem a vizsgálat léptéke határozza meg. Benda Gyula nagy kérdéseket tesz fel egy kisvárosról. Könyve ezért nem egyszerűen adalékokkal szolgál egy korszak történetéhez, különösen nem pusztán tények tengerét hozza a felszínre, hanem ennek alapján részben újraírható a 18. század második és a 19. század első felének magyar társadalomtörténete.⁴⁹⁴

A könyvet olvasva talán a legmarkánsabb következtetés a történeti kontextus elsődlegességének felismerése. Az ember legkönnyebben akkor tudja megfejteni a titkosírást (vagy akár a levéltárban a nehezebben olvasható iratot), ha tudja, miről szólhat. Benda Gyula Keszthely társadalmáról szóló monográfiáját olvasva egyértelművé válik, hogy a kontextus ismerete a döntő, a szerző ugyanis ennek alapján értékeli a vizsgált forrásokat, s hoz döntést: elfogadja vagy elutasítja, esetleg helyesbíti azokat – vagyis a kontextus alapján értelmezi forrásait. Forrás (a múlt konkrétan vizsgált reprezentációja) és kontextus (az adott korról és problémáról alkotott átfogó mentális reprezentáció)⁴⁹⁵ kölcsönhatásában aktuálisan az utóbbi a domináns. Létrejöttéhez viszont az kell, hogy a történetész hosszú évekig ismerkedjen az ilyen források százaival, melyek – persze nem konfliktusmentesen és nem minden szellemi erőfeszítés, sőt rendteremtő erőszak nélkül – értelmes és értelmet adó kontextussá állnak össze.

A mikrotörténelemhez nyilvánvalóan elengedhetetlenül szükséges egy részletes forrás megléte. De most már nyilvánvaló, hogy ez csak az incidenselemzéshez elégséges feltétel; a mikrotörténelemhez, amely „nagy történelmi kérdésre” kíván választ találni, szükség van egy olyan történetészre is, aki átfogó kontextuális tudással rendelkezik. Talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy az angolszász történetírás incidenselemzései egyértelműen a kultúrtörténet körébe sorolhatók,

⁴⁹³ Medick 1996.

⁴⁹⁴ Benda 2008.

⁴⁹⁵ Nyilvánvaló, hogy a kontextusnak más értelmezést is lehet adni. John Lewis Gaddis például a kontextust úgy definiálja, hogy ez az elégséges okok függése a szükséges okoktól: a hegymászó balesetének szükséges oka a hegy és az ösvény léte, illetve a gravitáció ténye, mindezek azonban a félrelépése nélkül nem vezettek volna a halálához. A kontextus nem okozta a történeteket, de meghatározta annak következményeit (Gaddis 2002, 97).

míg a mikrotörténelem azért több ehhez képest (tudniillik egy „nagy történelmi kérdéssel”), mert ezen túl a társadalomtörténethez is tartozik. Itt konkrétan látjuk annak az előnyét, hogy a mikrotörténelem egyik lábával a társadalomtörténeti hagyomány, másikkal a kultúrtörténet talaján áll.

Ezen a ponton érdemes visszautalni a mikrotörténelem fraktáljellege mellett felvetett másik elvi lehetőségre, hogy tudniillik *bármely* részlet mikroszkopikus elemzéséből el lehet jutni az egész ismeretéig, ahogy ezt Leibniz monásza sugallják, vagy ahogyan Auerbach erre ténylegesen kísérletet is tett. Ő azt állítja, hogy az *Odüsszeia* vagy Virginia Woolf *A világtótorony* című regényének bármely részlete alkalmas lett volna arra, hogy az egész művet, sőt akár az európai irodalom egy teljes korszakát is jellemezze.⁴⁹⁶ Végső soron viszont Erich Auerbachnak is mély kontextuális tudása tette lehetővé azt, hogy néhány gondosan kiválasztott sor mélyreható elemzésével általános következtetésre jusson el. Vagyis a tenger akár ott is lehet minden egyes csepp vízben, de biztos, hogy nem akárki számára. Valószínűleg nincs más út a mikrotörténelemhez, mint a mikrotörténész kontextuális tudására való támaszkodás.

Auerbach irodalomtörténete Duby mikrotörténelméhez hasonlít, amelyben a történész már birtokában volt a „nagy történelmi kérdésre” adandó válasznak akkor, amikor nekilátott mikroelemzésének. Auerbach és Duby háttérismeretei lehetővé tették számukra azt, hogy a mikroszkopikus vizsgálat számára kiválasszák a legjellemzőbb szöveget vagy csatát. De a mikrotörténelem ennél jobban is támaszkodhat fraktáljellegére. Amit Peirce abdukciónak nevez, az a korábban nem tudatosult információk hirtelen kikristályosodása. Nem arról van szó, hogy a mikrotörténészek egy kor vagy probléma már eleve jól ismert mintázatát felismerik a levéltárban egy különösen jól dokumentált ügyben, hanem arról, hogy ez a mintázat ténylegesen a mikrovizsgálat során tudatosul bennük. A mikrotörténelmi munka megírása során lesz éles a korábban bizonytalan körvonalú általános kép, ekkor kerülnek helyükre korábban rendezetlen elemei. A mikrotörténész a mikroelemzésben találja meg a választ „nagy történelmi kérdésre”. Ennek a szerző a mikroelemzés elvégzését megelőzőleg még nem volt birtokában, azt ténylegesen azért végezte el, hogy kérdésére választ találjon. Nem arról van szó, hogy a mikrovizsgálattal mindössze illusztrálni próbált volna egy már lé-

⁴⁹⁶ Auerbach 1985.

tező tudást. A mikrotörténelemben az általános megállapítások, a makroszintre, a struktúrára vonatkozó kijelentések a mikroszintű vizsgálat során fogalmazódnak meg.

A MIKROTÖRTÉNELEM SKANDINÁV ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

Persze nem csak ilyenformán lehet látni a mikrotörténelem lényegét. A skandináv mikrotörténelem is fontos elméleti megfontolásokat szolgáltat a mikrotörténelem természetéről folytatott vita számára. Sigurður Gylfi Magnússon legújabb könyve, *Wasteland with Words. A Social History of Iceland* (Pusztai ország szavakkal. Izland társadalomtörténete) Izland 19–20. századi történetét a társadalomtörténeti és mikrotörténelmi megközelítés vegyítésével tárgyalja. A könyv narratívája egyrészt makroszemléletű, statisztikai adatokra és általános állításokra épül, más helyütt viszont önéletrajzok és levelek a fő forrásai, és az élmények, valamint a megélt élet kerül előtérbe. Két farmer, Halldór és Níels Jónsson történetét akár mikrotörténelemnek is lehetne nevezni. Azért lehetett megírni a történetüket, mert a két fivér hatalmas mennyiségű írott forrást hagyott maga után. Mint egyébiránt még többen mások, nagy energiát fektettek abba, hogy barátaik és rokonaik számára régi korok írásos emlékeit lemásolják, megismertetve velük és gyermekeikkel a *sagák* és a hagyományos költészet világát. Sok kötetes versgyűjteményeik, leveleik és több évtizedet átfogó naplójuk mellett a Jónsson testvérek kézírásos helyi újságot is írtak pár éven keresztül. Ám emellett élték a farmerek mindennapjait, mint ahogyan mások, háziiparral, halászattal foglalkoztak, így a könyvben egyszersemind a századforduló agrártársadalmát is képviselhetik. Sigurður Gylfi Magnússon kétségtelenül azonosul hőseivel, a haladásba vetett hitükkel, s úgy látja, hogy az írással teremtettek maguknak mozgásteret, hozták létre személyes szabadságukat. A szerző gyakran pátosszal ír ezekről a száz évvel ezelőtti izlandi parasztokról, akik a magukat és szeretteiket fenyegető halál elől menedéket keresve fordultak a művelődéshez. Könyve második felében a szerző – mintegy követve az urbanizálódó Izland népességének mozgását – Reykjavíkba helyezi át a színteret. A makrotársadalmi megközelítésű bevezető állítások után a hangsúly a könyv második részében is a hétköznapi életen, a mindennapi emberek élményein, megélt életén marad. Ahogyan a könyv 19. századi fejezeteinek a művelődés volt a központi témája, úgy a 20. századi „reykjavíki fejezetek” esetében ez a nők helyzete

lesz, miközben a gyermekkor és a halálhoz való viszony továbbra is kitüntetett figyelemben részesül.

A szerző azt a célt tűzte ki maga elé, hogy „elmeséljen egy érdekes történetet, egy nép történetét a háttérben országának kultúrtörténetével”. Az egyén szempontjából próbálja Izland történelmét bemutatni, egodokumentumokra kíván építeni. Az ebből fakadó módszertani nehézségekkel azonban maga is tisztában van. A személyes források az egyének élményeiről tudósítanak, és bár adott esetben revelatívnak is bizonyulhatnak, nem képesek átfogó képet adni, az összkép szükségszerűen töredékes marad. A monográfia gondolati ívét a konvencionális, struktúrákra orientált társadalomtörténet eszközeivel megrajzolt makroszemléletű fejezetek hordozzák, ezekhez kapcsolódik – inkább a művelődéstörténet, mint a(z új) kultúrtörténet körébe tartozó tematikával – néhány mikrotörténelmi jellegű epizód és a mindennapi életet bemutató fejezetek sora. Sigurður Gylfi Magnússon szerint az izlandiakat olvasásvágyuk különböztette meg a korabeli Európa többi lakójától. A könyv talán legnagyobb erénye, ahogyan megmutatja a kontinuitásokat a régi tradicionális életforma és a 20. század urbánus modernitása közt. Ezt az ívet pedig élettel telíti meg a szerző, a megélt életre való összpontosítás, az egodokumentumok bőséges felhasználása, a mikrotörténelmi részletesség a századforduló világát és a 20. század első évtizedének mindennapjait hozza nagyon közel az olvasóhoz.⁴⁹⁷

A szerző, a Reykjavíki Akadémia alapítója, az ennek keretei között működő Mikrotörténelmi Intézet vezetője a mikrotörténelemtől folytatott nemzetközi historiográfiai-elméleti diskurzusba is bekapcsolódott.⁴⁹⁸ Ő nem úgy véli, hogy a mikrotörténelem egyik lábával a társadalomtörténetben, a másikkal a kultúrtörténetben áll, hanem azt egyértelműen az előbbi térfelén helyezi el, sőt úgy véli, hogy hivatása az életerejét elvesztő, megkövesedő társadalomtörténet megújítása lenne. Sigurður Gylfi Magnússon véleménye szerint a társadalomtörténészek ahelyett, hogy a metanarratívák által adott gondolati keretekhez szabják mondandójukat, inkább ragaszkodjanak a kisember középpontba állításának kutatási programjához, aknázzák ki a társadalomtörténet kritikájaként jelentkező mikrotörténelem lehetőségeit, és álljanak ki a posztmodern mellett. A szerző ugyanis abban látja a problémák gyökerét, hogy a kilencvenes

⁴⁹⁷ Magnússon 2010; idézet 13.

⁴⁹⁸ Magnússon 2003; 2006.

nelmi kutatásokat.⁵⁰⁰ Arra is rámutathatnánk, hogy ahogyan nincs észlelés előzetes értelmezés nélkül, úgy nincs előfeltevések nélküli kutatás sem, ami pedig megkerülhetetlenné teszi a metanarratívákat. A történész a kutatás terepére a diskurzus kontextusából érkezik, ettől nem lehet elvonatkoztatni, de talán nem is érdemes. Hans-Georg Gadamer rámutat arra, hogy az előítélet, a kor- és kultúra-függő észlelési módokhoz való kötődés a megfigyelés előfeltétele – e nélkül nem is létezhetne kutatás.⁵⁰¹

Másfelől Sigurður Gylfi Magnússon munkáiból kidomborodik nyitottsága a posztmodern felé, az elutasítása annak a posztmodern iránti negatív attitűdnek, amely oly sok társadalomtörténészt jellemez, és amelyet korábban a *microstoria* kapcsán megnyilvánulni láttunk. Hamarosan azt is látni fogjuk, hogy a mikrotörténelem megközelítésmódja még a globális történelem koncepciójával is összeegyeztethető. A mikrotörténelem és a posztmodern viszonyát tekintve is talán hasonló a helyzet, Levi és Pomata posztmodern-ellenessége nem az egyetlen lehetőség: van, aki viszonozza Anker-smitnek a mikrotörténelem iránti nyitottságát.

Szintén a mikrotörténelem elméleti oldalát gazdagítja egy másik északi történész, Matti Peltonen Helsinkiből, aki Ginzburg nyomokról szóló elméletét összekapcsolja Walter Benjaminszal a monáshoz, valamint a louduni boszorkányesetet elemző Michel de Certeau-nak a marginális területekről és határjelenségekről szóló gondolataival. A párhuzam arra épül, hogy ezeket könnyebb elemezni, mint a centrális jelenségeket, és ezek az elemzések sokkal többet tárnak fel, Leibniz eredeti monáshoz a világ képét hordják magukban, nyomában Benjamin pedig a 19. századi modernitás egészét látja meg a párizsi árkádok boltjaiban. Peltonen úgy véli, hogy mikro- és makroszint kapcsolatának végiggondolásával a történelem (különösen pedig a „kivételesen normális” koncepcióját kidolgozó mikrotörténelem) sokat adhat a társadalomtudományoknak, amelyek nem jutottak túl a tipikusság vagy a kivételesség kiemelésén. A „kivételesen normális” koncepciója rámutat arra, hogy a marginális vagy szélsőséges eseteket kettősség (ahogy ő fogalmaz: „kettős kötés”)

⁵⁰⁰ Otto Ulbricht tévesnek tartja Sigurður Gylfi Magnússon és Charles Tilly a holizmus ellentétéként felfogott metodológiai individualizmusát, amely az egyénnek a vizsgálat kontrollkategóriájának szerepét szánja. Szerinte a mikrotörténelem az egyénnek nem ad ilyen szerepet (Ulbricht 2009, 37).

⁵⁰¹ Idézi Daniel 2004, 104–105.

jellemzi: egyszerre tipikusak és különlegesek, csak kétszeres definícióval lehet megragadni őket.⁵⁰²

Végül, ha immár kilépünk a skandináv színtérről, azt láthatjuk, hogy szintén a mikroelemzés és a makroszintű következtetés a tárgya a szingapúri Chuanfei Chin „Margins and monsters: How some micro cases lead to macro claims” (Marginálisok és szörnyetegek, avagy hogyan vezetnek egyes mikroszintű esetek makroszintű következtetésekhez) című tanulmányának. A szerző Richard Cobbnak két, a francia forradalom időszakára vonatkozó írását elemezve jut arra a következtetésre, hogy a marginális csoportokat vizsgáló mikrotörténelem abból vonhat le makro-következtetéseket, hogy a társadalom miként azonosítja a marginális csoportot, s miként lép vele interakcióba. A „szörnyetegek” vizsgálata pedig a mentalitásra enged következtetni. (Cobb egy fakitermelő munkás, párizsi besúgó, többszörösen hadbíróság elé állított katona, a forradalom idején rendőr és börtönőr, a kegyetlenségéről hírhedt Nicolas Guénot esetét írta meg.) Chin szerint a mikroszinten fellelt magas szintű koherencia csökkenti az általánosítás során felmerülő nehézségeket. Továbbá az segíti az általánosítást, ha a mikroszintű eset bevett makroszintű következtetéseket kérdőjelez meg; ha a mikrotörténész önmérsékletet tanúsít az új makroszintű következtetés felállításában; ha korábban elszigetelt makrojelenségeket hoz meglepő módon kapcsolatba, vagy más mikroszintű jelenségekkel kapcsolatban tesz fel provokatív kérdéseket. Végül az áll az általánosítás szolgálatában, ha eléggé részletes a tanulmány ahhoz, hogy mikroszinten a motivációt, makroszinten a mentalitást kontextualizálja.⁵⁰³ Ha pedig az orosz, de még inkább az Oroszországról szóló mikrotörténelem felé fordítjuk figyelmünket, további elméleti megfontolások adódnak.

OROSZORSZÁG MIKROTÖRTÉNELEME A TEHÉNTOLVAJTÓL A FELJELENTŐIG

„Az individuális és az egyedi a történelemben” – ezt tűzte lobogójára a *Kazusz*, az orosz mikrotörténelem almanachja. „Megvan a saját történelemszemléletünk. Nem annyira az általánost látjuk benne, mint az individuálist; nem annyira a tömeget, mint az egyedit; nem annyira a tipikust, mint a különöst; nem annyira az elkerülhetlent, mint az esetleget; nem annyira a szokásost, mint a

⁵⁰² Peltonen 2001; vö. de Certeau 1970.

⁵⁰³ Chin 2011.

váratlant; és nem azt gondoljuk, hogy a történész lejegyezte, hanem azt, hogy megalkotta. Vessen velünk egy pillantást a történelemre!” – hirdeti fülszövegük. Vajon mit mutat meg Oroszország történelméből a mikrotörténelmi pillantás?

A 20. század végének két nagy szovjet-orosz középkorásza, Gurevics⁵⁰⁴ és Besszmertnij két rivális kezdeményezésére állt a kilencvenes években. Az *Ogyisszejt* (jelentése: Odüsszeusz) az Orosz Tudományos Akadémia Egyetemes Történeti Intézetének Történeti és Kulturális Antropológiai Központja adja ki 1989 óta. Egyik alapítója, majd 1990-től főszerkesztője volt 2006-ban bekövetkezett haláláig Aron Jakovlevics Gurevics. Noha részt vett az *Ogyisszej* alapításában, és 1989-ben főszerkesztője is volt, Jurij Lvovics Besszmertnij megvált az almanachtól, és létrehozta a *Kazuszt* (jelentése: eset), amelyet 1996-tól szintén az Orosz Tudományos Akadémia Egyetemes Történeti Intézete ad ki. Ez sem jelent meg minden évben, legfrissebb, 2006-ban kiadott évkönyve a 8. kötet. A Gurevics vezette *Ogyisszej* és a Besszmertnij alapította *Kazusz* két szomszédvárként állt egymással szemben, és ellentétük a két nagy történész halála után is fennmaradt. Az előbbi a történeti antropológiát, az utóbbi a mikrotörténelmet tűzte lobogójára. Szembenállásukra jó példa Gurevics nyílt levele és a szerkesztő válasza a *Kazusz* 2004. évi kötetében.⁵⁰⁵

A *Kazusz* köteteinek mégoly felületes áttekintésekor is szembetűnőek az orosz tematikájú tanulmányok között a kiszolgáltatott egyének és az elnyomó állam viszonyával foglalkozó írások. Olga Koseljeva például egy Nagy Péter-korabeli kisembert, Ivan Ribnyikovot emelte ki az ismeretlenségből a 2002. évi kötetben („Ogyin iz Ivanov v epohu Petra [opit perszonalnoj isztorii]” – Egy Iván Péter korában. Kísérlet a személyes történelem megírására). Amit a legélesebben rajzolnak ki a Ribnyikovval kapcsolatos források, az az államhatalom képe, amelyet a kínzás, fogvatartás és megalázás gyakorlata jellemzett. Sokan kerültek összeütközésbe a hatalommal, tisztességes emberek is. Bár Ivan Ribnyikov többször is volt börtönben, illetve kényszermunkán, esete mégsem tekinthető kivételesnek. Jóllehet nem tudta teljesíteni azt a szerződést, amelyet tűzifa szállításáról kötött az Admiraltással, inkább rossz üzleti számításban lehetett volna őt elmarasztalni, nem pedig lopásban. Másik bírósá-

⁵⁰⁴ A helyes átírás a Gurjevics lenne, de a bevett névváltozatot fogom használni.

⁵⁰⁵ Gurevics 2004; Bojcov 2004.

gi ügyét illetően sem nyilvánvaló, bűnös volt-e egy tehén ellopásában, vagy sem. (Mivel ezt végül a kínvallatások során társa vállalta magára, nem zárhatjuk ki, hogy ebben Ivan tényleg ártatlan volt.) Mégis több évet kellett börtönben és kényszermunkán töltenie. A mikrotörténelemben a középpontba helyezett „cselekvő egyén” amolyan orosz változatát megvalósítva, Ribnyikov kibírta a kínzásokat; ellenállt, amennyire lehetőségei engedték; megszökött, ha tudott; és ravaszkodott, ha alkalma nyílt rá. Koseljeva végül arra a megállapításra jut, hogy bár nem mindenki átlagos e történetben (ahogy általában a történelemben sem), de mindenki a korát képviseli, ezért Ivan Ribnyikov története Oroszország történetét mutatja. Vele egy kicsit átélhetjük Nagy Péter korát. Amit ez a mikrotörténelem nyújt – állítja –, az nem a megismerés lehetősége, hanem az átélésé, vagyis másfajta tudást ad.⁵⁰⁶

Jevgenij Anyiszimov írása a *Kazusz* 2003. évi kötetében a feljelentések hátborzongató rendszeréről szól („Po tu sztoronu Ioannovszkovo moszta, ili sztrahi donoszcsika” – A János-híd túloldalán, avagy a feljelentő rettegése). A moszkvai cárság történelme során kialakult önkényuralmi rendszerben az alattvalóknak kötelességük volt feljelenteni a törvények és rendeletek megsértőit. Amennyiben ezt elmulasztották, maguk számíthattak büntetésre. Az egész társadalom az erőszak árnyékában élt, mindenkit, a paraszttól a gárdaezredesig, bármikor érhetett testi fenyegetés. Csak II. Katalin tiltotta meg a nemesek testi büntetését, a 18. század közepétől pedig a nőket, öregeket és gyerekeket már nem korbácsolták meg, csak megostorozták – ami viszont inkább racionális önkorlátozás volt a hatalom részéről, mint humanitárius megfontolás. A társadalmat megvert, megalázott, eltiport emberek alkották. Gyermekkoruktól késő öregkorukig nap mint nap rettegniük kellett a fizikai fájdalomtól. Az orosz mentalitást az általános félelem légköre formálta, megerősítve ezzel a cárok hatalmát. Az emberek nem tiltakoztak ellene, de nem is szabotálták a besúgásnak és az erőszaknak ezt a rendszerét. A rettegés az embereket nem hagyta sem dolgozni, sem aludni, és besúgásra kényszerítette őket. Anyiszimov a 18. századi politikai rendőrség aktáiban ügyek százait nézte át, és csak két esettel találkozott, amelyekben az érintettek nem voltak hajlandók a besúgásra, illetve mást is lebeszéltek erről. „Az embernek az a

⁵⁰⁶ Koseljeva 2002.

benyomása támad, hogy az ország minden lakosa kivétel nélkül feljelentő volt” – írja.⁵⁰⁷

A *Kazusz* néhány írásából az látszik, hogy az orosz mikrotörténelem – túl azon, hogy testvérharcban áll az orosz történeti antropológiával – egyes írásaiban képes arra, hogy nagyon közel hozza az olvasóhoz a kora újkori orosz történelem véres valóságát, az egyén teljes kiszolgáltatottságát a diktatúrának. Az orosz embert nem „cselekvő egyénként” mutatja be, aki az életét a korlátozott racionalitás körülményei közepette hozott döntésekkel aktívan formálja, hanem az általa befolyásolhatatlan elnyomó rendszer fogaskerekei közt „szenvető egyénként”.⁵⁰⁸

OROSZORSZÁG MIKROTÖRTÉNELME SZTÁLINTÓL NAPÓLEONIG

Orlando Figes, a londoni Birkbeck College professzora a sztálini Szovjetunióban élő családok életét egyéni sorsok tucatjain keresztül bemutató, erősen mikrotörténelmi jellegű munkájának címe – *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia* (Suttogók. Magánélet Sztálin Oroszországában) – szándékolt ambivalenciával egyszerre utal a besúgókra és a hangos beszéd lehetőségétől megfosztott társadalomra. A *The Whisperers* azt kívánja bemutatni, miként hatolt be a sztálinizmus az emberek érzelmeibe, gondolataiba, hogyan hatott értékeikre és kapcsolataikra, a családokra. Figes művében egyetlen generációval foglalkozik, főleg az 1917 és 1925 között születettekkel. Több kutatócsoport segítette munkáját, a projektbe bekerülő mintegy 450 fő esetében⁵⁰⁹ írásos forrásanyag is rendelkezésre állt, főleg naplók és levelek.

Könyvének mintegy tézise az, amit a családokról mond: „A családokra a sztálinizmus idején hatalmas nyomás nehezedett, de csodálatos túlélőképességről tettek tanúbizonyságot. Amikor az emberi létezés szinte minden hagyományos támasza (a szomszédság, a falu, az egyház) meggyengült vagy lerombolták, a terror éveiből a család került ki a társadalom egyetlen stabil intézményeként. Az

⁵⁰⁷ Anyiszimov 2003, 114.

⁵⁰⁸ Egy amerikai szerző „orosz mikrotörténelme” egészen másnak tűnik: lásd Claudia Verhoeven az 1866. évi II. Sándor cár elleni merényletről és elkövetőjéről írt mikrotörténelmi munkáját (Verhoeven 2009), amely kritikusa szerint a kifelé fordulás és kontextualizáció helyett a befelé fordulás és fészereplőre való összpontosítás útját választja (Morrissey 2011).

⁵⁰⁹ Dammann 2008.

embereknek a család jelentette az egyetlen kapcsolatot, amelyben megbízhattak, az egyetlen helyet, amelyhez tartozónak érezték magukat, és elképesztő dolgokra voltak képesek, hogy hozzátartozóikkal ismét egy családban élhessenek.”⁵¹⁰ A *The Whisperers* 740 oldalának döntő többségét egyéni-családi sorsok elbeszélése tölti meg. Drámai esetek százait ismerhetjük meg, és a tragédia a *The Whisperers* olvasójában eléri a „kritikus tömeget”, valóban átérezzük az oroszok Sztálin korában megélt szenvedését. Ez a könyv legnagyobb erőnye. Ribnyikov, Mihalkin vagy Kozmin mikrotörténelmi részletességű esetleírásait olvasva még gondolhattuk azt, hogy pusztán szerencsétlen kivételekről van szó. De Figes könyvében tucatjaival találkozunk hasonló esetekkel. Szinte agyonnyomják az olvasót, és kialakítják benne azt a benyomást, hogy a sztálini Szovjetunió világa teljesen más volt, mint amit ismert. Orlando Figes a mikrotörténelem klasszikusaihoz hasonlóan képesnek bizonyult arra, hogy az olvasók számára lehetővé tegye a múlt átélését, a (hétköznapi) történelem megtapasztalását.

Általában ezt emelik ki a Figes könyvét kivétel nélkül igen nagyra értékelő ismertetések is, amelyek gyakran nevezik megindítónak, megrázónak, szívet tépőnek a munkát. Ezekben újra és újra felbukkanó fogalom az *experience*, a tapasztalat, amely az új kultúrtörténethez sorolható különféle irányzatok egyik kulcsfogalma. Ahogy Geraldine Bedell is érvel, „az egyéni, személyes, bensőséges tapasztalatokon keresztül” lehet legjobban megérteni a sztálinizmust.⁵¹¹ Catriona Kelly „alulnézetből való történelemnek” nevezi a *The Whisperer*-st,⁵¹² amely szintén a hetvenes évektől megújuló történetírás egyik védjegye, de senki sem állítja, hogy Figes könyve mikrotörténelem, jóllehet ha nem is az, de feltétlenül mikrotörténelmi jellegű munka.

A *The Whisperers*-ben sajátos módon szimbiózisban élnek együtt a makro- és a mikrotörténelem egyes vonásai. A szövegben (többnyire, de nem kizárólag) a fejezetek elején olvashatjuk a makroösszefüggések kontextusteremtő bemutatását, a statisztikai adatokat és a nagy állításokat, majd a terjedelem jóval nagyobb részét kitevő esetleírások következnek. Ezeket nem lehet pusztán illusztrációnak tekinteni. Míg Figes mikroszintű leírásai feltehetően hatásosak és

⁵¹⁰ Figes 2008, 541–542.

⁵¹¹ Bedell 2007.

⁵¹² Kelly 2007.

érvényesek maradnának a makronarratíva nélkül, a makroszintű narratíva önmagában, a mikrotörténelmi jellegű részek szívbemarakoló részleteinek elhagyása esetén messze nem lehetne ilyen hatásos. „1938. július 28-án, egy meleg nyári este Nelli nagymamája kiment a kertbe málnát szedni, és Nellire hagyta hűgát, Angelinát. Anyjuk, Zinajda Busujeva Nelli kisöccsét dajkálta, és vacsorát főzött. Mióta apját kilenc hónappal korábban letartóztatták, Nelli hozzászokott ahhoz, hogy segít otthon, bár csak négyéves volt. Zinajda Szlavát szoptatta, amikor nyílt az ajtó, és két NKVD-s katona lépett be. Megparancsolták neki, hogy öltözzön fel, majd a gyerekekkel együtt az NKVD főhadiszállására vitték Perm központjába. Nelli nagymamája pár perccel később megjött a málnával, és üresen találta a házat: a családja eltűnt.”⁵¹³ A mikro-megközelítés valóban közel tudja hozni az olvasóhoz az ábrázolt tragikus emberi sorsokat, a 20. századi orosz történelem embertelenségét.

Figes könyvében azonban csak egyetlen valódi cselekvőt találunk, Sztálint. Sztálin meghoz bizonyos döntéseket, és ezek hatásai azután végiggyűrűznek a szovjet rendszeren, majd az elkerülhetetlen módosulásokkal elérkeznek emberek millióinak életébe. Sztálin előbb mintegy felkészülésképpen a német támadásra, az I. világháború és a spanyol polgárháború tapasztalatai nyomán rendeli el minden potenciális ellenség megsemmisítését, vagy legalábbis eltávolításukat a kritikus zónákból; az NKVD megkapja a kvótákat, és végrehajtja a parancsokat; százezreket kivégeznek, deportálnak; majd Sztálin dönt arról is, hogy leállítja az egészet. Ebben a logikai sorban mindenki végrehajtó – a pártfőtitkár kivételével. (Ahogy azt a „személyi kultusz” elítélésekor azután sugallták is.) Ebben a logikában nincs helye a mikrotörténelem önálló döntést hozó „cselekvő egyénének” – mintha ő az orosz változatban csak pusztá végrehajtó, így (ahogyan Koseljevánál már láttuk) inkább csak „elszenvedő egyén” lehetne, vagy legfeljebb „menekülő”, „bujkáló egyén”.

A mikrotörténelem szempontjából nézve tehát a probléma Figes könyve esetében nemcsak az, hogy a fejezetekben egy-egy makroszintű tézist illusztrálnak a mikroszintű esetek (amelyek azért nemcsak illusztrálnak, hanem átéltetvé is tesznek), de az is – az előbb említett persze szoros összefüggésben –, hogy a cselekvés a politika legfelső szintjén zajlik, a valódi magyarázó faktor Sztálin gondolkodása. Ez olyan struktúrákat hoz létre, amelyek éppen úgy

⁵¹³ Figes 2008, 316.

„bedarálják” az emberek millióit, ahogyan Nagy Péter rendszere Ivan Ribnyikovot. Az emberek csak ennek „réseiben” hozhatnak autonóm döntéseket, lehetnek emberségesek és tisztességesek, ahogy erre nagyon sok példát láttunk. Az viszont nem látszik, hogy egyedi döntéseikkel, tetteikkel ők maguk lennének a később majd adottságként jelentkező struktúrák formálói. Amikor a történeti narratívában egyedül a makroszint magyaráz, és a mikroszint csak illusztrál és átélhetővé tesz, akkor a cselekvő egyén cselekvési szabadsága mellett a felelősségét is elveszíti – és a könyvvel ez a legnagyobb probléma.

Az oroszokat a 18. században rangbeli különbség nélkül fenyegető fizikai büntetések, Nagy Péter államának szélsőségesen elnyomó volta, a besúgás állampolgári kötelességének Anyiszimov által leírt rendszere nyilvánvalóan évszázados alapokat teremtett a „nagy félelem” kora milliós besúgótáborának létrehozásához. A lényeg a társadalom viselkedése volt. Lehetett volna Sztálin fejében bármilyen I. világháborús tapasztalat, vagy a *vendetta* akármilyen kaukázusi hagyománya, a *The Whisperers*-ben leírt világot önmagában nem tudta volna megteremteni. Ehhez kellett az NKVD százezres serege, amelynek tagjai parancsra képesek voltak tíz- és százezreket kivégezni lelkiismeret-furdalás nélkül, kellett hozzá a besúgók milliós tábora, és kellett hozzá egy néma, nem szolidáris közeg is. Azt mondhatjuk a 18. századi feljelentőkkel, Mihail Kozminnal és Pavel Mihalkinnal, vagy a *The Whisperers* minden egyes szereplőjével és Sztálin minden egyes alattvalójával kapcsolatban, hogy az ő egyedi cselekedeteik hozták létre a szovjet diktatúrát. Nem oldozhatunk fel mindenkit tetteik erkölcsi súlya alól, akármennyire igaz, hogy struktúra, adottság volt számukra minden egyes pillanatban a sztálinizmus rendszere, mert ha tegnapi egyedi cselekedeteik mások lettek volna, mint amelyek voltak, akkor másnap a rendszer is más lehetett volna. Egy adott pillanatban kisebb vagy nagyobb veszélyt vállalva mindenki lehetett volna emberséges vagy tisztességes nemcsak a rendszer adott keretein belül, hanem az adott struktúra kereteit feszegetve is. Ezért a sztálinizmusért mindenkit felelősség terhel, akik nem ilyenek voltak, nem csak Joszif Visszarionovicsot.

Ha tehát a mikrotörténelem elméleti álláspontjából vizsgáljuk, az okság, vagyis más szempontból a történeti cselekvők bemutatása miatt érheti bírálát Orlando Figes könyvét. Hogy a 20. századi diktatúrák és az egyének viszonyában az egyéneknek nagyobb autonómiát lehet tulajdonítani, mint ahogy ő teszi, arra a német tör-

ténetírás világos példát ad, mint azt az *Alltagsgeschichte* kapcsán már láttuk. Ez azonban az orosz történelemmel kapcsolatban is kidomborítható, ahogyan erre Adam Zamoyski mutat példát.

1812. *Napóleon végzetes oroszországi hadjárata* című könyvében az angol szerző felsorakoztatja Napóleon kudarcának okait. Előbb a strukturális jellegűeket, majd következnek azok a vezetői szintű egyéni döntések, amelyek utóbb strukturális meghatározottsággá szilárdultak, behatárolva a későbbi cselekvéseket (például hogy Napóleon késve adta ki a parancsot a visszavonulásra). A könyv azért tekinthető mikrotörténelmi jellegű munkának, mert itt nem áll meg. Még mindig marad ugyanis tér a katonai hierarchia alacsonyabb szintjén az ésszerű cselekedetek számára: amikor a lengyel lovasság karmos patkókat tettett a lovakra, a francia parancsnokok egyenként valamennyien dönthettek volna úgy (mint Marbot ezredes), hogy megfogadják ezt a tanácsot. (Hogy többségükben nem tették, az a francia lovasság teljes pusztulásához vezetett.) És szinte valamennyi parancsnok végzetes mulasztást követett el, aki nem szerelte fel a parancsnoksága alatt álló alakulatokat a hideg ellen. Végül azonban akár minden egyes katona maga is dönthetett volna meleg ruha és jó lábbeli (vagy akár egy fazék) beszerzése mellett, a feleségnek szánt ajándékok helyett: „Albert de Muralt az életet köszönhette egy kis vaslábasnak, amelyet kölcsönadott azoknak, akiknek volt valami élelmük, ők pedig viszonzásul megosztották vele az edényben főzött ételt” – írja Adam Zamoyski.⁵¹⁴ A felelősség így az 1812. évi hadjárat kudarcáért nemcsak az orosz tél, amely korán megérkezett, nemcsak Napóleoné vagy marsalljaié, hanem – arányosan kiporciózva – valamennyi részt vevő katonáé.

Zamoyski könyvéből jobban kidomborodik az, ami Figesnél talán kevésbé látszott, a másokért viselt felelősség kérdése. Könyve bizonyos szempontból tehát azért jobb Figes munkájánál, mert nemcsak a történeti szereplők élményeinek (természetesen korlátozott) átélésére ad lehetőséget, hanem a történeti cselekvő ágenciáját is bemutatja. Az a felfogás, hogy csak a struktúra „réseiben” lehetnek az egyének emberségesek és tisztességesek, a struktúrát helyezi a történelmi narratíva középpontjába, az lesz az elsődleges és a meghatározó. Ha viszont abból indulunk ki, hogy minden egyes cselekedet, a kényszerű és a szabad, a konstruktív és a destruktív is alakítja, építi vagy rombolja ezeket a struktúrákat, akkor már az egyén kerül

⁵¹⁴ Zamoyski 2008, 356.

az előtérbe, döntései fontosságot kapnak – sőt ezek lesznek a lehető legfontosabbak, amire a történetész figyelhet. Ezen a ponton a társadalomtörténetész struktúraorintált felfogása egyértelműen hátrányos, mintegy szemellenzőként működik, míg a mikrotörténelemnek az a kettőssége, hogy egyik lábával a társadalomtörténetben, a másikkal a kultúrtörténetben áll, itt kimondottan előnyére válik.

A TÖRTÉNETI CSELEKVŐ FELELŐSSÉGE ÉS A TÖRTÉNETÉSZ FELELŐSSÉGE

A sztálinizmusnak vagy Napóleon oroszországi hadjáratának klaszszikus mikrotörténelmi bemutatása az lenne, ha egy család vagy egyetlen alakulat történetén keresztül mondaná el a szerző azt, amit az egészről el akar mondani, ezek vizsgálatán keresztül tudna választ adni az egészszel kapcsolatos kérdéseire. Itt nem erről van szó, ebben a két könyvben mikroelemzések tucatjai, illetve százai hozzák közel az olvasóhoz a vizsgált világot. Ezek nincsenek olyan aprólékosan kidolgozva, mint ahogyan az a mikrotörténelem esetében szokásos. A mikrotörténelem második kritériuma egyik esetben sem teljesül, nem egy mikroszkopikus részletességgel kidolgozott esetből következtet a történetész az általánosra. A két könyv között a harmadik kritérium tekintetében nagy különbség tapasztalható. Ugyanis a *microstoria* eredetileg az egyéni döntések lehetőségét és mozgásterét is erőteljesen hangsúlyozta, amit Zamoyski könyvében megtalálunk, Figesnél ellenben a fordítottja érvényesül. De egy tekintetben egy irányba mutat a tanulságuk: az egyszerű emberek cselekvő volta nemcsak abban a tekintetben érvényesülhet a történelemben, hogy például miként képzei és mondja el egy 16. századi friuli molnár az angyalok létrejöttét, hanem ott is, ahol a dolgok már életre-halálra mennek, a hatalom és a politika szférájában. Miként általában a társadalom- és a kultúrtörténet megközelítésmódját, a mikrotörténelmi megközelítést is jogosult a politika szférájára alkalmazni, a hatalmi szféra jelentősége miatt pedig indokolt a mikrotörténelemnek a politika felé való fordulása.

A káoszelmélet történelmi alkalmazása nemcsak a történelem önhasonlóságának feltételezésében állhat, hanem a kiinduló feltételekre való érzékenység felismerésével az úgynevezett bifurkációs pontok azonosításában is (ahol nagyon kevésen múltott, milyen irányt vett valamely történeti folyamat). A káoszelmélet híres „pillangóhatása” értelmében egy braziliai pillangó szárnyának összeverődése végső soron hurrikánt okozhat Észak-Amerikában. A mikrotör-

ténelem egyik alkalmazási lehetőségét azon pontok beható vizsgálata jelenti, amelyekre egy hosszú távú analízis mutatott rá, mint olyanokra, ahol a történeti változások, átfordulások végbementek. A mikrotörténelmi vizsgálat ennél fogva kibonthatja a történeti cselekvő szerepét, bemutathatja annak érvényesülését. A hadtörténelem tematikája általában kifejezetten alkalmas a felelősség kérdésének kidomborítására, illetve általában a múlt emberének cselekvőként való bemutatására. Példa erre Peter Englund híres könyve a poltavai csatáról (*Poltava: berättelsen om en armés undergång* – Poltava. Beszámoló egy hadsereg vesztéről). A csata nagyon jól látható fordulópontja Észak-Európa történetének: a svéd nagyhatalom sírja és az orosz bölcsője.

Míg 1707 végén az akkori Európa talán legjobb hadserege támadta meg Oroszországot, 1709 nyarán már egy, a hosszú menetelés és Poltava elhúzódó ostroma, valamint az állandó orosz rajtaütések miatt kimerült svéd sereg állt szemben a túlerőben lévő oroszokkal, karizmatikus hadvezér uralkodójukat, XII. Károlyt pedig sebesülése tette harcképtelenné. Mire Poltavánál a döntő csatára került a sor, a puskaapor rossz minősége miatt a svéd muskéták lőtávolsága mindössze 20 méterre csökkent. A hajnalban támadó svédek lovassága eltévedt. A gyalogság pedig ahelyett, hogy az útjában álló orosz erődítményeket egyszerűen megkerülte volna, tévedésből elfoglalta ezeket, ami tüzérségi támogatás nélkül csak nagy veszteségek árán történt meg. Ráadásul a gyalogság harmada elszakadt a főseregtől. Mindezek ellenére amikor a svédek Nagy Péter cár több mint ötszörös túlerőben lévő főerejét megtámadták, majd az ágyú- és a muskétatűzet is elviselve bajonettel rohamot intéztek ellene, a siker karnyújtásnyi távolságra került. A lovassági támogatás késlekedése miatt azonban elszalasztották a döntő pillanatot, a svéd vonal kettészakadt, majd a balszárnny megfutott.

Englund narratívájában egy-egy ember megmeneküléséről roppant érdekes történetek olvashatók. Ugyanakkor a svédek több mint egyharmada elesett a csatában. Halottaik száma az orosz halottak ötszöröse volt. A svédek vesztesége a hadifoglyokat és a sebesülteket is beleértve a sereg több mint felére rúgott. A gyalogság egységeit az oroszok sorra bekerítették és lemészárolták. A 700 fős Uppland ezredből két nap múlva csak tizennégy túlélőt találtak, az 500 fős Skaraborg zászlóaljból negyvenen menekültek meg. A menekülő XII. Károly és nagyjából háromezer ember (a fele részben kozák szövetségesek) pár nap múlva át tudott kelni a Dnyeperen, de a

túlparton rekedt húszezer fős többség harc helyett a kapitulációt választotta. Közülük csak négyezren térhettek végül haza; az utolsó svéd 36 év hadifogság után.

A poltavai csata konkrét leírása közben Englund megismerteti olvasójával a kor csatáinak és hadseregeinek általános jellegzetességeit is. Ez nem külön fejezetben történik, mint Duby könyvében a bouvines-i csatáról, hanem beleszőve a poltavai történetbe. Egy-egy nevezetesebb figura felbukkanásakor Englund mindig megáll az események elmesélésében, és röviden bemutatja az illető személyt. Az ő perspektívájukból a csata alulnézeti képét is megkapjuk. Közülük csak az egyik központi szereplője a könyvnek, Adam Ludvig Lewenhaupt tábornok. A csata mikroszkopikus vizsgálata, a történeti cselekvők – az imént említett módon – kidomborodó autonómiaja és a tét nagysága egyértelműen mikrotörténelemmé avatja a könyvet. Poltavánál XII. Károly nem tudta megtartani az előző évszázad háborúiban szerzett zsákmányt, Svédország Oroszország rovására elveszítette nagyhatalmi státuszát.⁵¹⁵

Napóleon 1812. évi oroszországi hadjáratának sok epizódja, a poltavai vagy a gettysburgi csata történelmünk fordulópontja. Ráadásul a hadtörténet mikro-megközelítésű munkáiból általában a cselekvő egyének szerepe is szépen kidomborodik. Ez tehát jó mikrotörténelmi témaválasztás azoknak, akik biztosra mennek, a mikrovizsgálat ezen esetekben egy olyan korlátozott kiterjedésű tárgyra irányul, amelynek történeti jelentősége vitán felül áll, és az egyének cselekvő, történelemalakító szerepe is kidomborodik belőle.⁵¹⁶ Ugyanezt elmondhatjuk egyes magyar történeti munkákról is, példának okáért az 1956. október 25-én a Parlament előtt történt vérengzésről vagy Petőfi Sándor utolsó, a segesvári csatátéren töltött óráinak rekonstrukciójáról szóló művekről.⁵¹⁷

Ha a braziliai pillangó szárnycsapását keresve a poltavai csata történetét részleteiben vizsgáljuk meg, döntőnek tűnik az, hogy a tervekhez képest késve indult meg a svédek támadása, és hogy útközben az előretolt orosz erődök teljesen felesleges megostromlásával nagy idő- és főleg vérvesztéssel szennvedtek. Az orosz vonalak áttörése ezért már nem sikerült. Itt végül is viszonylag alacsony szinteken meghozott döntésekről, illetve mulasztásokról van szó, ezek bizo-

⁵¹⁵ Englund 2003.

⁵¹⁶ Stewart é. n.; Zamoyski 2008; Englund 2003; vö. Somorjai 2011.

⁵¹⁷ Kő-Nagy 2001; Papp 1988–1989; Szócs 2011.

nyultak döntőnek. Másfelől azt sem lehet állítani, hogy amennyiben a svédek a csatában összehangoltabban harcolnak s a harctéri parancsnokok jobb döntéseket hoznak, XII. Károly győzelmével hosszú távon megakadályozhatta volna Nagy Péter csillagának felemelkedését. Ahogyan Napóleon sikertelensége esetében, itt is túldetermináltság érvényesült, sok valódi oka van valaminek, és egyes okok kiesésével még nem változik feltétlenül az okozat is. Vagyis ha Napóleon idejében visszaküldte volna lovasságát Moszkvából, miután a lovas katonák lovaikat elvesztették, ahelyett hogy teljesen hasznavehetetlen gyalogos egységekbe szervezte volna őket, még nem feltétlenül nyerte volna meg a lipcsei csatát, illetve ha ezt meg is nyeri, még nem biztos, hogy a Bourbonok sohasem térnek vissza Franciaországba. A mikrotörténész csak akkor kerülheti el azt a hibát, hogy túl gyorsan adjon választ „nagy történelmi kérdésre” az általa elvégzett mikrovizsgálat alapján, ha nem feledkezik meg a túldetermináltság jelenségéről.

Ebből a komplexitásból a mikrotörténelem a legjobban azt képes kidomborítani, hogy a struktúra (továbbra is az egyéni döntések számára az adott pillanatban megváltoztathatatlan feltételeket értve ezalatt) jelentős részben végső soron egyéni döntésekből származik. Jóllehet a korábbi egyéni döntések tekintetében számot kell vetnünk a nem szándékolt következményekkel is, illetve nyilvánvaló, hogy ezek csak később állnak össze egy adott struktúra konfigurációjává, a fenti példák alapján egyértelműnek tűnik, hogy a struktúra visszavezetése korábbi egyéni döntésekre elkerülhetetlenül felveti a történeti felelősség kérdését. Ez pedig morális dimenziót ad a történelemnek, és ez az aspektus a történelem befogadásakor is meghatározó lesz. Az emberek ítéletei alapvetően morális ítéletek; a történész ítéleteire pedig ez ugyanúgy igaz, mint az olvasó ítéleteire. Már Johann Gustav Droysen rámutatott arra másfél évszázaddal ezelőtt, hogy a történelem tárgya a morális világ szférája.⁵¹⁸ Ha pedig a történelemben központi a morális dimenzió, akkor a mikrotörténelem további előnye lehet az egyéb történeti megközelítésmódokkal szemben az, hogy a minél szorosabb kontextualizálás jó eséllyel megmentheti a hagiográfiává válástól – bár Wachtel és Weis könyvei kapcsán hamarosan látni fogjuk, hogy ennek veszélye azért a mikrotörténelem esetében is fennáll.

⁵¹⁸ Droysen 1868, 11.

De nem csak a történeti cselekvőknek van felelősségük. Ha a szövegek, beleértve a történészek szövegeit is, nemcsak tükrözik, hanem formálják is világunkat, akkor a történészek, így a mikrotörténészek is cselekvők, és nekik is van felelősségük. Az orosz történelem több megismert fejezete – nem véletlenül – az egyén és a zsarnokság viszonyának problematikája köré épült. Ha a történész a hangsúlyt nem arra helyezi, hogy egy elnyomó struktúrában miként vergődnek és pusztulnak el az emberek (amit kiválóan bemutat Figes könyve, Anyiszimov vagy Koseljeva tanulmánya), hanem ehelyett azt emeli ki, hogy az egyének milliányi döntésükkel miként hozzák létre, tartják fenn vagy éppenséggel rombolják a később adottságként megjelenő struktúrát (amit inkább Zamoyski könyvében láttunk), ha azt domborítja ki, hogy e tetteikért milyen felelősséget viselnek, akkor ezzel a nagyobb tudatosság és felelősség irányába mozdíthatja azt a világot, amelyben valamennyien együtt élünk. A mikrotörténelem egyik specifikuma az ágencia hangsúlyozása, és ha emellett a mikrotörténész a cselekvő egyén felelősségére is felhívja az olvasó figyelmét, akkor talán kijelenthetjük, hogy a mikrotörténelem szemléletmódjának elfogadása a jelenben és a jövőre nézve is nagyobb felelősségtudatra taníthat.

Végül az is eszünkbe juthat, hogy a történeti cselekvő középpontba helyezésének a multiszkopikus történelem Lepetit-féle koncepciója elvetésére kell sarkallnia a mikrotörténészt. A mikrotörténelem definíciójának három eleme közül nemcsak a mikrovizsgálatnak és a „nagy történelmi kérdésnek” van szoros kapcsolata a történeti reflexió szintjével (egyfelől az önhasonlóság, másfelől a kontextus prioritása révén), hanem a cselekvő egyén középpontba helyezésének is.⁵¹⁹ Csak akkor van ugyanis elméleti szempontból is létjogosultsága annak, hogy az egyedi emberi cselekvések mikroelemzésére építjük rá a történeti narratívát, ha másfelől azt is állítjuk, hogy a történeti cselekvés számára az adott pillanatban korlátokat állító struktúra, amely sok esetben teljesen determinálja azt, hosszabb távon mégis mindig egyedi cselekvések eredményeként jön létre.

⁵¹⁹ A történész kontextuális tudásának prioritása azért nem áll ellentétben a történeti cselekvők egyedi aktusainak tulajdonított fontossággal, mert – amint azt Benda Gyula monográfiája esetében láthattuk – egyfelől a mikrotörténész kontextuális tudása olyan források százainak áttekintésén nyugszik, amelyekben mind meglátja a múltbéli emberek ágenciáját, másfelől pedig ténylegesen a mikrotörténelmi munka alapjául szolgáló egyedi mikroelemzés révén kristályosodik ki benne a válasz „nagy történelmi kérdésére”.

Egyébként – ahogy sokan gondolják is – a mikroszkopikus történeti vizsgálat felesleges babrálás csupán a részletekkel, és hiábavaló vállalkozás a „nagy történelmi kérdésekre” ezekben keresgélni a választ. Ha viszont olyan képünk van a világról, amelyben az emberi cselekedetek építik vagy rombolják az aktuálisan fennálló struktúrákat, és ennél fogva az egyének a megfelelő mértékben felelősséggel is tartoznak cselekedeteikért, akkor végső soron ezeknek a története a megalkotható törtéelmek közül az egyik legfontosabb változat. A konzekvens mikrotörténelmi álláspont elméleti koherenciája tehát a rosentali felfogással együtt tűnik kereknek, amely a mikroszintet tartja kitüntetettnek.

AZ ETIKAI DIMENZIÓ

Vannak olyan mikrotörténelmi jellegű munkák, amelyek esetében az etikai aspektus egyenesen a középpontban áll. Nathan Wachtel portrék sorozatának tartja *La Foi du souvenir. Labyrinthes marranes* (Az emlékezet hite. Marránus labirintusok) című lebilincselő munkáját. A 16. század vége és a 18. század első fele között vizsgálja a latin-amerikai marránusokat, a kereszténységre kényszerített, de régi hitüket titkon gyakorló, illetve arra valamilyen módon legalábbis emlékező zsidókat, akiket „a vér tisztaságát” előíró szabályok is hátrányosan különböztettek meg. „Először is a forrás természetéből következik a lépték csökkentése és az objektív leszűkítése a mikrotörténelmi vizsgálat értelmében” – írja.⁵²⁰ A közelről megismert marránusok mögött kirajzolódik egy egész, endogám házasságok és egy-egy (általában kiemelkedő személy köré szervezett) hálózatok által összetartott csoport. Számukra a legfontosabb az emlékezés kötelessége: meg kell őrizni a kényszerű áttérésnek, a mártírok áldozatának az emlékét és a hűséget az ősök hitéhez. Wachtel időkezelésében is érvényesül „a lépték játéka”, egyszer évtizedeket ugrik, másszor egy-egy napot mesél el aprólékosan. Forrásaiból egyes részeket dramatizál, és így a szereplőknek visszaadja hangjukat.

Forrásai egészen kivételesek: van, hogy egy besúgó füzeteire tud támaszkodni, aki feljegyezte a szomszédos cellákban raboskodó Francisco Botello és Juan de Leon éjszakai beszélgetéseit. A kereszténységéhez végig ragaszkodó Manuel Bautista Perez kínvallatása alkalmával felvett jegyzőkönyvet Wachtel szóról szóra idézi. Ez a szerencsétlen jajszavait is rögzítette, amivel szenvedését megdöbben-

⁵²⁰ Wachtel 2001, 30–31.

tően közel hozza az olvasóhoz. A Wachtel által bemutatott portrék végül is hagiográfiák, mert főhősei máglyán végezték. Ráadásul a könyv elején felvetett párhuzam értelmében a kivégzett marránusok a holokauszt áldozataival kerülnek egy platformra. Ez komolyan befolyásolja a történeti narratívát.

Bár mikrovizsgálatai képesek a megélt élményt rendkívül jól feltárni, illetve könyvében a hozzá társított kortársi reprezentációk is plasztikusan megjelennek, Wachtel nem valamely általános történeti kérdésre keresi a választ, hanem egy általános emberi vonatkozást domborít ki, a hitükért életüket áldozó emberek példamutatását. De a vértanúkról „vagy jót, vagy semmit” – nemcsak azok története marad ki Wachtel elbeszéléséből, akiket hősei bevádoltak, és ezért kerültek az inkvizíció bírósága elé, vagy a fekete rabszolgáké, akiknek a nyomorúságából például Manuel Bautista Perez rabszolga-kereskedő, a perui alkirályság egyik leggazdagabb embere⁵²¹ a vagyonát szerezte, hanem arra sem reflektál, hogy Francisco Botello meg akarta ölni mesztic nevelt fiát, amikor az teherbe ejtette és feleségül kérte Botello unokahúgát. Amikor alkalma nyílt rá, belőle is fajüldöző lett. Ezeknek a tényeknek a kifejtése olyan regisztereket igényelt volna, amelyeknek nincs helyük Wachtel könyvében.

Nem Nathan Wachtel az egyetlen, aki mikrovizsgálatát a morális konklúzió irányába futtatja ki. René Weis a dél-franciaországi kathar eretnekség Le Roy Ladurie által híressé tett 13. század végi – 14. század eleji végnapjait tárgyalja *The Yellow Cross. The Story of the Last Cathars, 1290–1329* (A sárga kereszt. Az utolsó katharok története, 1290–1329) című könyvében. Míg Le Roy Ladurie forrásai vizsgálatából az általánosságok irányába lép tovább, mert a középkori emberek mentalitása és életmódja érdekli, addig Weis a partikularitás felé mozdul: rekonstruálja például, hogy ki kinek volt a szomszédja Montaillou-ban. A részletekben gazdag forrásokat elsősorban térbeli, topográfiai rekonstrukcióra használja fel a szerző: „Ennek a könyvnek az a célja, hogy felfedezze, mi is történt valójában a terepen d’Ablis és Fournier inkvizíciós vizsgálata idején” – írja.⁵²² A megismert történeti figurákat a maguk egyediségében és

⁵²¹ Perez nemcsak az utókor igazságérzete szerint halt meg ártatlanul, hanem egyértelműen hívő keresztényként: a kínvallatás alkalmával sem ismerte be, hogy titokban judaizált, mert nem volt mit bevallania, inkább a máglyára ment (Wachtel 2001, 80). Hasonlóképpen lett korábban Pedro de Murcia a keresztény hit vértanúja a spanyol inkvizíció áldozataként (Contreras 1997, 79).

⁵²² Weis 2001, xxxi.

integritásában kívánja megőrizni. Ahogy a fordulatos történet egyre jobban magába szippantja a szerzőt, úgy szűkül fókusza magára a katharizmusra. Emmanuel Le Roy Ladurie alapvetően mentalitás-történeti szempontból és tematikus megközelítéssel aknáztta ki a forrásanyagot a *Montaillou*-ban, Weis megközelítésmódja ellenben egysíkú, és értelmezése a kathar tematikába belefeledkezve sokszor lesz megkérdőjelezhető. Például abból, hogy egy bizonyos időszakban két szomszédasszony, Menguarde Clergue és Guillemette Belot sokszor beszélgettek, René Weis ezt a következtetést vonja le: „Az a tény, hogy a megátalkodott kathar Na Roche is gyakori látogatója volt a Clergue háznak, nem hagy kétséget a két középkorú asszony találkozásainak célja felől.”⁵²³ De hát miért is ne lehetett volna két vagy három nő beszélgetésének más tárgya, mint a katharizmus valamilyen vonatkozása?

Igen hatásos viszont Weis könyvének felütése. Az olvasó az inkvizíció törvényszéke előtt vallomást tévő Béatrice de Planissoules-lal találkozik először, és az ő visszatekintő vallomásán keresztül ismerkedik meg Montaillou-val. Ahogy Fournier püspök is kulcsnak tekintette az eretnekek megismerésében, úgy a montaillou-i várnagy özvegyének vallomása az olvasót is bevezeti a könyvben tárgyalt idegen világba. Miként a 17 évesen feleségül adott Béatrice, úgy érkezik meg az olvasó is Montaillou-ba, amely lépésről lépésre, oldalról oldalra válik számára egyre ismerősebbé.⁵²⁴ Ezt a technikát alkalmazza az interpretatív antropológia sok munkája is, a „megérkezés története” a jelenlét, a történelmi tapasztalat illúzióját adja az olvasónak.⁵²⁵

Weis elbeszélésének kronologikus szekvenciája érthetővé tesz sok olyan dolgot, ami nem volt világos Le Roy Ladurie tematikus narratívájában, ahol összekeveredtek az idősíkok. A lényeg azonban Weis könyvében végül is a hitükért üldözött katharokkal való szolidaritás, különösen a kínhalált is vállaló perfektek emberi helytállásának a felmutatása lesz. Ebből a perspektívából Le Roy Ladurie preferenciái (amelyeket jól mutat például a szexualitásnak szentelt fejezetek száma) akár profánnak és méltatlannak is tűnhetnek. Ginzburg úgy véli, hogy a filológia valamiképpen a holtak iránti

⁵²³ Uo. 164.

⁵²⁴ Uo. 1–40.

⁵²⁵ Froeyman 2012.

tisztelettel kapcsolatos,⁵²⁶ és ezen az úton – úgy tűnik – nem nehéz további lépéseket tenni: Weis könyve és Wachtel biográfiái azt példázzák, hogy a mikrotörténelemből könnyen lehet szentéletrajz. Érdekes azonban a mikrotörténelem és általában véve az életrajz kapcsolatán is elgondolkodnunk.

ÉLETRAJZ ÉS MIKROTÖRTÉNELEM

Miközben a *microstoria* egyes reprezentánsai – a maguk perspektívájából nyilvánvalóan teljes joggal – azt mondják, hogy a mikrotörténelem már régen meghalt, közvetlen hatása (például az *Annales* történetírására vagy egyes német történészek csoportjára) a kilencvenes években volt csak erős, s mára már erősen elhalványult, a mikrotörténelem megközelítésmódja egyre szélesebb körben hódít teret. Ahogyan az antropológia hatása döntő volt a mikrotörténelmi szemlélet megszületésében annak ellenére, hogy olasz mikrotörténészek kézzel-lábbal tiltakoztak a „geertzizmus veszélyei” ellen, úgy a *microstoria* (vagy a német vagy francia követők) által határozottan elutasított posztmodern relativizmus terjedése is egyértelműen hozzájárult a mikrotörténelmi megközelítés egyre elterjedtebb alkalmazásához. Minden bizonnyal a történelem olvasmányjellegének megerősödése volt a döntő faktor a posztmodern által meg ugyan nem változtatott, de módosított szellemi környezetben, a közönségigény felé elmozdulva egyre több történész próbálkozott a mikrovizsgálatokkal.

A létrejövő munkák jó részére igaz, hogy már nem felelnek meg a mikrotörténelemnek az olasz történészek által még a hetvenes években adott (explicite kimondott, illetve műveikből leszűrhető) definíciójának, a mikroelemzést nem mindig a „nagy történelmi kérdésre” adott válasz keresése legitimálja, bár a történészi látószög miatt a történeti szereplőknek valóban szinte mindig a cselekvő volta domborodik ki. Ami a nagy kérdést illeti, érdekes módon többször érezhető a mikroelemzéseket elvégző történészekben a törekvés arra, hogy utólag valamely nagyobb jelentőségűnek tűnő problémához kapcsolják narratívájukat – de ez az erőfeszítés sokszor erőltetettnek tűnik, és gyakran marad sikertelen, ahogy azt például az angolszász mikrotörténelem terméséből válogatva többször is láthattuk. Ami e könyvek sikerének titka, az már nem az, ami Ginzburgot sikeressé tette, hogy tudniillik Menocchio furcsa nézetei-

⁵²⁶ Idézi Muir 1991, xii.

ben az olvasó egy rég elveszett ősi, indoeurópai, ösztönösen materialista, orális népi kultúrával találkozhat – a közben eltelt bő három évtizedben megváltozott a kulturális atmoszféra, módosultak az olvasói elvárások, és a mikrotörténelem lektűrként is sikert arathat.

Az imént arra láttunk példákat, hogy a hadtörténet tág teret nyit a mikrotörténész számára. Az első pillantásra úgy tűnik, hogy a mikrotörténelem együttműködése a történetírás másik bestseller-műfajával, az életrajzzal már nem ennyire egyértelműen problémamentes. Miként a hadtörténeti mikrotörténelem esetében is, kézenfekvő lesz a mikroelemzés és a történeti cselekvő középpontba helyezése, de a „nagy történelmi kérdés” meglete már jóval problematikusabb. Jóllehet semmi különös nincs abban, amikor egy történész egy család történetén át mutat be egy korszakot (lásd például a 19. századi Franciaországban domináló „előkelők” 18. századi kialakulását példázó Depont család történetét – Forster 1980), vagy egyetlen személy életén keresztül teszi ugyanezt (például Otto Brunner a 17. századi Ausztriáról⁵²⁷). Jacques Le Goff Szent Lajosról írott biográfiája még az *Annales*-hagyományon belül is rehabilitálta a korábban elképzelhetetlen életrajzírást.⁵²⁸ A mikrotörténelem mégis kezdettől fogva averzióval viseltetett e műfaj iránt. (Bár idéztem Redondi könyvét Galileiről, amely a *Microstorie* sorozatban jelent meg, ez – mint láttuk – nem teljes életrajz.)

Ezzel a mikrotörténész tradícióval szembehelyezkedve Renata Ago úgy véli, hogy a mikrotörténelem számára mégis kézenfekvő lenne az életrajzi megközelítés, amelyben helye van a szándékoknak, a bizonytalanságnak, a kudarcnak is. Ezt egyfelől azzal indokolja, hogy a *linguistic turn* felszámolta a cselekedet és a jelentés közti egyértelmű kapcsolatot, másfelől pedig azzal a körülménnyel, hogy a korlátozott racionalitás koncepciója túlértékeli a stratégia jelentőségét a véletlennel szemben, ami korrekciót tesz szükségessé. A legfontosabb feladat azonban végül is az, mondja Ago, hogy meg kell érteni, mit jelentett a cselekedet a cselekvőnek (példának okáért mit jelentett az eljegyzés vagy egy munkás alkalmazása), fel kell tárni kultúráját. Ehhez pedig mégsem annyira biográfiai vizsgálatokra van szükség, mint inkább olyanokra, amilyeneket Levi a földbirtokpiacról folytatott.⁵²⁹ Ago tehát, mint a népmesei okos lány,

⁵²⁷ Brunner 1949.

⁵²⁸ Le Goff 1996.

⁵²⁹ Ago 2004, 43–44.

hozott is ajándékot, meg nem is – ugyan rehabilitálja az életrajzírást a mikrotörténelem perspektívájából, azt mégsem tartja elsőrendű feladatnak.

Más Sabina Loriga véleménye, aki első könyvét a piemonti hadseregről írta 1991-ben – majd a megváltozott historiográfiai környezet miatt a második kiadásban módosított annak konklúzióján.⁵³⁰ Azon a véleményen van, hogy a mikrotörténelmi megközelítésmód nagyon sikeres a megélt emberi tapasztalat felelevenítésében, különösen a Ginzburg-féle *microstoria* és az *Alltagsgeschichte* biografikus dimenziója.⁵³¹ Loriga ezért legújabban az életrajz felé fordult, mintegy történeti pályájával mutatva rá arra, hogy az életrajz mint műfaj felhasználása kézenfekvő a mikrotörténelmi megközelítés számára. De nem egy konkrét (teljes vagy töredékes) életrajzot alkotott meg, ahogyan azt tette például Redondi, hanem – jellemző módon arra a párizsi környezetre, ahol dolgozik – egy elméleti munkát az életrajzról, amelyben történetírókat (Carlyle, Humboldt, Meinecke), egy művészettörténészt (Burckhardt), egy filozófust (Dilthey) és egy regényíróat vizsgál (Tolsztoj). Közben már mintegy kívülről, visszatekintve értékeli a mikrotörténelem és az életrajz viszonyát.

Úgy véli, hogy a *microstoria* egyfelől hangot akart adni az elnyomottaknak, másfelől pedig a biográfiai jellegű anyag (például a Menocchióra vagy Chiesára vonatkozó adatok) „agresszív” felhasználására tett kísérletet, hogy cáfolja az intézmények, közösségek vagy társadalmi osztályok homogenitását, és ehelyett a történelmi cselekvők személyes kezdeményezését hangsúlyozza. Loriga szerint azonban két veszély leselkedik a mikrotörténelemre. Először is a reprezentativitásé: ha egy személyt egy az egyben egy csoport vagy osztály reprezentánsának tekint, az életrajzot az általánosítás szolgálatába állítva, akkor a történész megszállottan az átlagost fogja keresni. A másik veszély annak a gondolatnak az eltorzulása a mikrotörténeteszek második generációjában, amely Levit arra vezette, hogy feltárjon minden egyes életrajzi eseményt Santenában. Ebből könnyen származhat törekvés *minden* egyediség feltárására, amikor mindenkinek a történetét meg akarják írni – mint Borges térképésze, aki olyan pontos, hogy 1:1 arányú térképet készít.⁵³²

⁵³⁰ Loriga 2007.

⁵³¹ Idézi Gregory 1999, 106.

⁵³² Loriga 2010, 260–263; vö. Loriga 2011.

Giovanni Levi már 1989-ben megidézte Arnaldo Momiglianót az *Annales* hasábjain „Az életrajz használatáról” című írásában, hogy tudniillik az „életrajzból kiindulva, jól meghatározott keretek között minden probléma vizsgálható”.⁵³³ De Levi szerint a prozopográfia, a kollektív életrajz nem valódi biográfia, az életrajzírás többi esetében pedig (például Menocchio határesetében vagy Martin Guerre esetében, amikor a történelmi kontextus a sajátos életpályát lehetővé teszi, illetve annak hiányos forrásait analógiás alapon kipótolja) a kontextus merev, az adott pillanatban az egyén számára megváltoztathatatlan. Ehelyett – javasolja Levi – az egyén mozgásterét kellene hangsúlyozni, a döntésszabadság valódi mértékét kellene kutatni, amely a normarendszer szükségszerűen meglévő réseinek köszönhetően mindig megvan.⁵³⁴

Érdekes lehetőségként merül fel a pszichobiográfia lehetősége is, amelyet Levi szintén felvet, hogy rögtön el is vessen. A pszichoanalitikus elmélet történeti alkalmazásával szemben súlyos kétségek fogalmazódtak meg. A fénykorát a II. világháború utáni évtizedekben élő, a pszichoanalízisre építő pszichotörténelmi megközelítést⁵³⁵ ért bírálatokban az elméleti ellenvetéseknél is súlyosabban esik latba az a tény, hogy klasszikusait azóta sem sikerült nemhogy túlszárnyalni, de még megközelíteni sem. Lehet viszont amellett érvelni, hogy ezek egyike, Erikson *Young Man Luther. A Study in Psychoanalysis and History* című könyve a fiatal Lutherről (1958) a mikrotörténelemnek legalábbis a peremvidékén helyezhető el. Nem teljes biográfiáról van szó, középpontjában Luther életének csak egyik, 21 és 32 éves kora közé eső időszaka áll. Erikson a pszichoanalízis módszerét alkalmazza a rendelkezésre álló forrásanyagra, és saját klinikai tapasztalatai alapján azt a következtetést vonja le, hogy a fiatal Luther elhúzódó identitásválságon ment át, és teológiája ezt, illetve az ebből való felépülést tükrözi.⁵³⁶ A mikrovizsgálat kétségtelenül megvan, a „nagy történelmi kérdést” pedig Luther világtörténelmi szerepe szolgáltatja. A pszichotörténelem által vizsgált személyek „cselekvőképességével” szemben azonban komoly kétségek merülnek fel.⁵³⁷ Az okként lelki folyamatokat megjelölő, a

⁵³³ Idézi Levi 2000b, 81.

⁵³⁴ Uo. 81–91.

⁵³⁵ Lásd Gay 1985.

⁵³⁶ Erikson 1991.

⁵³⁷ Bence Áron arra mutatott rá, hogy az eriksoni fejlődélmélet szerint minden embernek életkorhoz kötött krízisekkel kell megbirkóznia. Ha a próbát kiállotta,

leggyakrabban a kisgyermekkorra visszanyúló magyarázatok néha meggyőzőek, máskor erőltetettek, de többnyire leegyszerűsítőnek tűnnek. Mindenesetre a *microstoria* habár korlátozott racionalitás mellett, de szabadon döntő egyénje nem tűnik fel a lélektani történetírás színpadán. A pszichotörténet-íráson belül egyébiránt a kilencvenes években is az életrajzi megközelítés mutatkozott a legígéretesebb területnek, és több érdekes mikroelemzést produkált.⁵³⁸

Barbara Caine szerint a metanarratívák iránt gyanakvással viselkedő posztmodern világunkban „az életrajz lehet az archetipikus »esetleges narratíva«”.⁵³⁹ Jeremy D. Popkin pedig azon a véleményen van, hogy „amint az életrajz közeledett a mikrotörténelemhez, a nők és más, eddig elhanyagolt csoportok tapasztalatai feltárásának eszköze lett”.⁵⁴⁰ A magyarországi mikrotörténelmi könyvsorozat legfrissebb kötete, Kármán Gábor említett életrajza Harsányi Nagy Jakabról egyszerre tükrözi azt, hogy az életrajzok a mikrotörténelem peremvidékén helyezkednek el, ahogyan azt is, hogy az életrajzírásban rejlő mikrotörténelmi potenciál meghaladja a Popkin által említett lehetőségeket.⁵⁴¹

FIKCIÓ A MIKROTÖRTÉNELEMBEN

A 21. század elején jelentős változások jellemzik a történetírás tájképét. Miként alkalmazkodik a legújabb változásokhoz a mikrotörténelem, illeszkedhet-e ezekhez? Hogyan vélekednek a mikrotörténelemről az újabb irányzatokat képviselő történészek, saját preferenciáikat szem előtt tartva felhasználhatónak vélik-e ennek megközelítésmódját? Milyen ma a mikrotörténelem? És főleg, milyen lehetőségei vannak, milyen potenciál rejlik benne? A 21. század elejének történetírását talán valamennyire még az emlékezet, a tér és az idő története jellemzi, esetleg a történelmi narratíva határainak tágitgatása,⁵⁴² de még inkább már egyfelől a posztkoloniális és ál-

továbléphet, ha nem, megbukik – de próbálkozhat újra. A munkájában Erikson által vizsgált időszak végére Luther is megugrotta a megkívánt magasságot, kikecmergett a fiatalkori identitásválságból. Ebben az értelemben (a freudi koncepcióval szemben) az eriksoni pszichohistóriában is helye van az egyéni döntéseknek. (Megjegyzését ezúton köszönöm meg.)

⁵³⁸ Röckelein szerk. 1993.

⁵³⁹ Idézi Popkin 2011.

⁵⁴⁰ Popkin 2011.

⁵⁴¹ Kármán 2013.

⁵⁴² Munslow–Rosenstone 2004.

talában a globális történeti szemléletmód, másfelől pedig a nem emberi aspektusok története képviseli a klímátörténettől az állatok történetéig. A negyedik fejezet végén ezekről lesz röviden szó. Kezdjük azon próbálkozásokkal, amelyek „kísérleti” vagy „experimentális” történetírás néven a történelemben az irodalmi narratívák tulajdonságait próbálják átültetni, és talán inkább köthetők még a posztmodernhez, mint későbbi fejleményekhez.

A korábban megidézett *Entertaining Satan* után tizenkét évvel adta ki John Demos *The Unredeemed Captive. A Family Story From Early America* (A fogoly, akit nem szabadítottak ki. Családi történet Amerika korai történetéből) című könyvét. 1703-ban indiánok egy massachusettsi kisvárosból több mint száz angolt hurcoltak el Kanadába. Nagy többségük pár év múlva visszanyerhette szabadságát, de a lelkész elfogásakor hétéves, időközben felerdült lányát, Eunice-t, akit egy irokéz család fogadott be, már nem tudták rábeszélteni a hazatérésre, mert indiánná vált, s férjhez is ment egy indiánhoz. A könyvnek több alternatív kezdete és befejezése is van, de még szokatlanabb vonása a nyíltan fiktív szövegrész beépítése a narratívába a könyv drámai csúcspontján: egy angol kiküldött (akitől a leírás származik) és két jezsuita misszionárius megpróbálja rábeszélteni a lányt a hazatérésre, de nem jár sikerrel. Ő mindössze egy szót mond: „Nem.” Ezután Demos ezt írja: nem tudjuk, Eunice Williams mit gondolhatott, „csak spekulálhatunk, elképzelhetjük, de legalább ennyit meg kell próbálnunk”. És a következő másfél oldalon, melyet kurzív szedés különít el a könyv többi részétől, leírja, hogy szerinte mi mindent gondolhatott.⁵⁴³

A nyíltan fiktív elemek még jellemzőbbek Simon Schama angol történész egyik művére. Az 1991-ben megjelent *Dead Certainties. Unwarranted Speculations* (Halott bizonyosságok. Alaptalan feltételezések) című mű két részből áll. Az első a quebeci csatáról szól, Benjamin Westnek az ebben elesett Wolfe tábornokról festett monumentális munkájáról, amely hatalmas sikert aratott, továbbá Francis Parkmanról, a hétéves háború amerikai harcainak krónikásáról. A könyv második részének tárgya Parkman professzor egy távoli rokona, George Parkman doktor meggyilkolása, s a gyilkos Webster professzor elítélése, ami a korban igen nagy port vert fel.

Wolfe tábornokról megtudjuk, hogy szorongott a csata előtt, megismerhetjük a rendőrnnyomozónak a bostoni elittel kapcsolatos

⁵⁴³ Demos 1996, 3–10, 108–109, 237–241; idézet 3, 108–109.

érzéseit, és a kegyelmi kérvényt visszautasító kormányzóról még azt is olvashatjuk, hogy töprengése közben „sétabotjára pillantott”, illetve „levette a szemüvegét” – és mindezek, tekintve a szokványos forrásadottságokat, nem szokásos kitételek egy történeti munkában. De ez már lehet, hogy fel sem tűnik az olvasónak, aki a könyv első és negyedik fejezetében egy közkatona egyes szám első személyű beszámolóját olvashatta a Quebec mellett 1759. szeptember 13-án lezajlott csatáról, illetve a második részben az áldozat maradványait Webster professzor harvardi laboratóriumában felfedező pedellus rendőrségi kihallgatásán is jelen lehetett, sőt gondolataiba is bepilanthatott. Ezekről a részekről Schama utószavában elismeri, hogy teljes egészükben fiktívek. Egyébként munkájáról azt mondja, hogy „a képzelet műve, mely történelmi eseményeket örökít meg”, „az elbeszélések elsődleges forrásokon alapulnak”.⁵⁴⁴ Mivel ezek a dolgok csak a könyv legvégén derülnek ki, az olvasó bizonytalanságban van azzal kapcsolatban, mit olvas. Mivel vannak vállaltan képzeletbeli leírások a könyvben (azon házá az Azori-szigeteken, ahol Webster megismerte feleségét, valamint azé, ahol végül letartóztatták), illetve bizonyos dolgokról előbb-utóbb egyértelművé válik, hogy forrásokon biztosan nem alapulhatnak, Schama olvasója másokat is fiktívnek tekinthet, olyan részleteket, amelyekről – mint a Massachusetts kormányzójához Webster professzor érdekében írt levelekről vagy Webster professzornak sógornőjéhez intézett leveleiről – a végén kiderül, hogy forrásközlések. De csak a könyv legvégén.

Schama konklúziója az, hogy a történészek képtelenek a maga teljességében újjáalkotni a múltat, az mindig bizonytalan marad. A történetírás konvencióit szándékosan rúgja fel, amennyiben narratívája időben nem lineáris, a történet hirtelen kezdődik, mintha valamire ablak nyílna, majd sok dolog lezáratlan marad, és ellentmondó változatokat kapunk ugyanarról. Ezek amolyan történelmi novellák, egyes részek pedig teljes egészükben kitalációk, noha kortárs dokumentumok alapján íródtak. Nem tény és fikció határát akarja megcsúfolni, mondja Schama, csak rá kíván mutatni arra, hogy szükségszerűen minden történelmi beszámolóban alkot a történész: szerkeszt, kommentál, értelmez és ítélezik. Az olvasó számára a könyv legmarkánsabb vonása mégis talán a valódi és a fiktív elemek szándékos összeecsúsztatása lesz.

⁵⁴⁴ Schama 1992, 327.

Valóság és fikció összeolvasztása jellemzi az amerikai Robin Bisha „Reconstructing the Voice of a Noblewoman of the Time of Peter the Great: Daria Mikhailovna Menshikova. An Exercise in (Pseudo) Autobiographical Writing” (Egy Nagy Péter-korabeli nemesasszony hangjának rekonstrukciója. Darja Mihajlovna Menysikova. Kísérlet az [ál]önéletrajzírásra) című tanulmányát, amely 1998-ban jelent meg a *Rethinking History* című folyóiratban. Kétoldalas bevezető után egyes szám első személyben olvashatjuk az élete utolsó napján száműzött férjéhez Szibériába tartó Menysikova hercegnő fiktív beszámolóját életéről.⁵⁴⁵ Komoly történeti kutatással a háttérben a szerző fikciós munkát alkotott. Ezt tette Russell McCormmach is, amikor egy kitalált német elméleti fizikus figurájában gyúrta egybe több valós természettudós alakját.⁵⁴⁶ A posztmodern episztemológia és a történeti narrációval való kísérletezés kéz a kézben jár – ezt példázza egyfelől a *Rethinking History*ban megjelent tanulmányokból álló kötet,⁵⁴⁷ amelyben újra kiadták Bisha említett tanulmányát, másfelől egyik szerkesztőjének, Robert A. Rosenstone-nak a könyve, a *Mirror in the Shrine: American Encounters with Meiji Japan* (Tükör a szentélyben. Amerikaiak találkozása a Meidzsi-kori Japánnal), amely e kísérleti történetírásnak nevezett irányzat klasszikusa. Arról szól, miként tapasztalta meg három amerikai a 19. századi Japánt. Esetében nem túlzás a szöveg kifejezetten irodalmias jellegéről beszélni.⁵⁴⁸

Ha Koselleck idézett megállapítását vesszük alapul, mely szerint a források nem írják elő a történésznek, hogy mit kell mondania, legfeljebb megtiltják, hogy bizonyos dolgokat állítson,⁵⁴⁹ akkor Demos, Schama vagy Bisha eljárása nem diszkvalifikálja munkáikat, nem zárja ki ezeket a történelem köréből. Minden történeti narratíva elkerülhetetlenül tartalmaz fiktív kötelelemeket, a különbség tehát csak mennyiségi és nem minőségi. Talán azt mondhatjuk, hogy e részletességük miatt a mikrotörténelem felé hajló történeti munkáknak a „nagy kérdésük” a történelem mint műfaj definiálása, határainak kitapogatása – amennyiben ez „történeti” kérdésnek minősíthető. Ha ezekben a posztmodern történetírás megnyilvánu-

⁵⁴⁵ Bisha 1998.

⁵⁴⁶ McCormmach 1982.

⁵⁴⁷ Munslow–Rosenstone szerk. 2004.

⁵⁴⁸ Rosenstone 1988.

⁵⁴⁹ Koselleck 2003, 237.

lásait láthatjuk, akkor az elsősorban azért van, mert elbeszélésükben vagy szándékosan összemossák a valódi és a fiktív elemeket (Schema), vagy a fikciót kihívóan önálló panelként vagy az egész mű szervezőelveként alkalmazzák (Demos, Bisha) – holott a történészek általában ezt szégyenlősen a minimumra szorítják, illetve úgy vélik, hogy illik gondosan megjelölni narratívájuk fiktív elemeit.

Mindezen példák bizonyítják, hogy egy lazán értelmezett mikrotörténelmi megközelítés teljesen kompatibilis a történeti narratívákkal való kísérletezéssel. Az új megoldások keresése a történeti elbeszélés terén amúgy is régóta összekapcsolódik a mikroelemzéssel. Peter Burke például egyebek mellett a mikrotörténelem megközelítésmódját ajánlotta kollégáinak 1991-ben.⁵⁵⁰ Világosan látszik ebből az, hogy noha a *microstoria* ellenséges volt a mikrotörténelemmel szemben, ez az ellentét egyáltalán nem szükségszerű. Talán azt is mondhatjuk, hogy minél inkább kultúrtörténeti volt a mikrotörténelem felfogása, annál jobb eséllyel fogadták el a posztmodern. De a posztmodern csillagzata a 21. században egyértelműen hanyatlóban van már. Újabb tendenciákra is tekintettel kell lennünk.

A POSZTMODERN UTÁNI KORSZAK ÉS A MIKROTÖRTÉNELEM
A társadalomtudomány és a történelem tipikusan európai gondolkodásmóddal közelíti meg az Európán kívüli területeket is. Dipesh Chakrabarty a *Provincializing Europe* (Európa provincializálása) című könyvében ennek problematikus voltát vizsgálja India tanulmányozásának példáján keresztül. Úgy véli, hogy a modernizáció történeti vizsgálata már önmagában véve európai fogalmak alkalmazásával jár, és a kapitalizmusra való áttérés egyben az adott ország valóságának és önreflexiójának átalakulását is jelenti: áttérést a modernitás nyugati nyelvének használatára.⁵⁵¹ Ugyanő „The Climate of History: Four Theses” (A történetírás klímája. Négy tétel) című cikkében azt állítja, hogy az ember által okozott globális klímaváltozás fényében az emberi történelem és a természetrajz (*natural history*) régi elválasztása már nem tartható fenn. Az ember a gőzgép megalkotásától kezdve geológiailag is alakító erőként lép fel, így hát a modernizáció története átírásra szorul. A globális tőke történetét ezért az emberi faj történetével kapcsolatba kell hozni – és ez nagy

⁵⁵⁰ Burke 2000b, 47.

⁵⁵¹ Chakrabarty 2000.

kihívást jelent a történeti megértés számára.⁵⁵² A reflexió globálissá szélesedése közvetlen hatással volt nemcsak általában véve a történetírásra, hanem konkrétan a mikrotörténelemre, amint azt hamarosan látni fogjuk. Először azonban indokolt egy még tágasabb körültekintés korunk szellemi horizontján.

Ewa Domanska szerint Chakrabarty figyelmének módosulása jól jelez egy tendenciát: „Az elméleti érdeklődésű tudósok egyre inkább tudatára ébrednek annak, hogy ismét a »nagy kérdések« (*big picture questions*) felé kell fordulniuk azután, hogy a posztmodern a fragmentálódott valóság, a mikronarratíva (mikrotörténelem) és a lokális történetek felé tett fordulatot.” Úgy véli, hogy a történetírásban egyfajta paternalista felfogás uralkodik: azokat, akik nem emberek (*nonhumans*), a gyarmatosító jellegű diskurzus ugyanúgy kiszolgáltatottként kezeli, mint a nőket, a gyerekeket és a fogyatékosokat. Szerinte a humán tudományoknak, így a történetírásnak is az emberiség túlélése szolgálatába kell állnia. A nem antropocentrikus humán tudományok (*posthumanities*) nem azt jelentik, hogy az ember többé ne lenne a vizsgálat – például a történeti vizsgálat – tárgya, hanem csak azt, hogy már nem áll annak középpontjában. Szerinte „a múltból való gondolkodás jövője” múlik azon, hogy a történészek a nem emberek (állatok, növények és dolgok) státusza, az emberekkel való kapcsolatait tekintetében, a szerves és szervetlen, az emberek és dolgok, valamint a dolgok közötti kapcsolatok tekintetében mennyire lesznek képesek újra átgondolni a dolgokat.⁵⁵³

A nem antropocentrikus történeti reflexió jelentheti, ahogy Andrew Pickering javasolja, a jelen tudásunknak „ellenálló” „furcsa tárgyak” keresését. Miközben Domanska erre kísérletet tett, arra a következtetésre jutott, hogy nem jelent számára segítséget „a szemiotika, a pszichoanalízis, a diskurzuselméletek, a posztstrukturálisizmus, a hermeneutika stb.”, illetve „a konstruktivizmus domináns változatainak kulturális determinizmusa” abban a helyzetben, amelyben a humán tudományok fő problémájává „emberek és nem emberek kölcsönhatása és a fajok identitásának határai” váltak. Amikor a régi típusú megközelítések terméketlenné válnak, új metanyelvre van szükség – érvel –, amely képes összeegyeztetni a humán és a természettudományokat: egy alulról építkező elméletre. A nem antropocentrikus kutatás célja a „furcsa kutatási tárgyak” azono-

⁵⁵² Chakrabarty 2009.

⁵⁵³ Domanska 2010, 120–125; idézetek: 121, 120.

sítása és fogalmi megragadása lehet.⁵⁵⁴ Jóllehet messze nem biztos, hogy ez lesz az az irány, amelybe a következő évtizedekben a legtöbb történetész elindul, a mikrotörténelmi megközelítés talán még a javasolt alulról való építkezéshez is jól illeszkedne, miközben a Domanska által a posztmodern letűnt korszakához kötött mikrotörténelem egyéb újabb megközelítésekkel is kompatibilis.

Hogy szakítson a posztmodernnel és annak hermeneutikai irányultságával, a megismerés nyelvbe zártságának és a világtól való végtelen elszakítottságának tézisével, Frank R. Ankersmit kifejti a „történelmi tapasztalat” fogalmát, miként éri az embert az a benyomás, hogy hirtelen közvetlen, „autentikus” kapcsolatba kerül a múlttal.⁵⁵⁵ Hans Gumbrecht pedig a „jelenlét” fogalma révén tesz arra kísérletet, hogy helyreállítsa a közvetlen kapcsolatot a külvilággal, a valósággal, a történelem esetében a múlttal. Gumbrecht a világgal való érintkezés összetevői közül a jelentéssel állítja szembe a jelenlétet, és ezek „kulturáit” egymással szemben definiálja. Szerinte a jelent a „jelentéskultúra” dominanciája jellemzi, és a „jelenlétkultúra” csak egy-egy pillanat esztétikai megnyilvánulásaiban törhet elő. Ez a sajátossága megfeleltethető a „történelmi tapasztalat” dekontextualizáltságának Ankersmit elméletében, amely a tapasztalat szubjektuma (a történetész) és objektuma (a múlt) közötti gát pillanatnyi eltörlésének köszönhető. A nyelv és a tapasztalat összebékíthetők, ha a tapasztalatot nem közvetlennek, hanem közvetített, a nyelv által konstituált és a reprezentáció által a történetírásban létrehozottnak tekintjük, és ezt azután kvázi-közvetlenné akarjuk alakítani. Ezt nevezi Gumbrecht jelenvalóvá tételnek. Ekkor a tapasztalatnak és a jelenlétnek nem az ontológiai, hanem az esztétikai aspektusa domborodik ki, és a nyelvvel is összeegyeztethető lesz, bizonyos nyelvi technikák teszik lehetővé a múlt jelenvalóvá tételét. A tapasztalatot (a múltbeli emberek a történeti reprezentáció által közvetített tapasztalatának közvetlen tapasztalatát, illúzióját) tehát itt a nyelv szándékoltan váltja ki. Mind Ankersmit történelmi, mind Gumbrecht esztétikai tapasztalata hirtelen, intenzív és független a nyelvi konceptualizációtól. Szerintük „ezek a pillanatok a világhoz és a múlthoz (a valósághoz) való viszonyulást tekintve ugyanolyan konstitutív erővel bírnak, mint az értelem megnyilvánulásai”.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ Uo. 124–126; idézetek 124, 126.

⁵⁵⁵ Ankersmit 2003, 51.

⁵⁵⁶ Simon 2013, 165.

A mikrotörténelem ezen elméleti megfontolásoktól sem áll távol. Ami Gumbrechtet illeti, javaslatainak korai megvalósítási kísérlete volt az *In 1926: Living at the edge of time* (1926-ban. Az idő peremén élni) című könyve, amely némiképpen Auerbach *Mimézis*ére hasonlít. Az 1926. esztendőt próbálja meg oly módon életre kelteni, hogy 51 ábécérendbe sorolt mozaikdarabból rakja össze. Ezek a bikaviadaltól kezdve Heideggerig a kulcsfontosságúnak tartott év eltérő aspektusait mutatják be.⁵⁵⁷ Ami pedig a tapasztalat közép-pontba állítását illeti, ez egy hagyományosabb értelemben, azaz a történeti cselekvők (és nem a történelemről szóló szövegek olvasói) tapasztalatainak megragadása értelmében már az új kultúrtörténet egyik központi törekvéseként jelentkezett.⁵⁵⁸ Már az előfutár, E. P. Thompson történetírásában megfigyelhető, majd sok – részben tárgyalt – mikrotörténelminek is tekinthető történeti munka központ eleme volt. Ezek megpróbálják átadni az olvasóknak a történeti cselekvők tapasztalatait, illetve legalábbis ezeknek az illúzióját. Egy percig sem állítom, hogy Ankersmit szemében e kísérletek sikeresek lennének, de Johan Huizinga *A középkor alkonya* című klasszikusáról írott véleménye azt mutatja, hogy szerinte is lehetséges a történelmi tapasztalat és a történészi szöveg között hidat verni.⁵⁵⁹

Anton Froeyman úgy véli, hogy a mikrotörténelem lényege nem kognitív dimenziója, tehát nem az, hogy állításokat tesz, hanem a történelmi tapasztalat, a „jelenlét”⁵⁶⁰ megteremtése, amelyben a tényeknél nagyobb szerepe van ezek formája bemutatásának. Egy ilyen eszköz „a megérkezés története”, amelyet Weis könyve kapcsán már említettünk, egy másik a szereplőkkel való azonosulás (ahogyan Natalie Zemon Davis olvasói természetesen azonosulnak Bert-rande de Rolsszal). Az olvasó „jelenlétének” illúzióját létrehozó harmadik eszköz pedig az, amikor a történész közvetlenül „szót ad a múltnak” – erre korábban több példát láttunk már –, vagy legalábbis saját véleménye helyett a szereplőit közvetíti. A történelmi tapasztalat átadása Froeyman véleménye szerint a marginális szereplők révén sokkal könnyebb, és ez az oka annak, hogy a történelem peremvidékeiről érkezik a mikrotörténelem szereplőinek többsége,

⁵⁵⁷ Gumbrecht 1997; vö. Auerbach 1985.

⁵⁵⁸ Mint láttuk, Christiansennek a hagyományosabb társadalomtörténet oldaláról a mikrotörténelemmel szemben megfogalmazott kritikájában is ez volt a fő támadáspont (Christiansen 1995, 9).

⁵⁵⁹ Ankersmit 2000, 171–177; vö. Huizinga 1982.

⁵⁶⁰ E kettő között Froeyman nem tesz különbséget.

esetlegességük valóságuk garanciájául szolgál. A mikrotörténelmet – írja –, a közelség és a távolság együtt jellemzi; egyrészt a múlt elérhető közelségbe kerül az olvasóhoz, másrészt nagyon sok minden örökre elveszett, és sohasem lesz megismerhető. E kettő együttlése pedig Huizinga és Ankersmit szerint a fenséges történelmi tapasztalat érzését kelti. Megteremtésének Froeyman szerint végső soron etikai téje van: a mikrotörténészek egyfelől kortársaik irányában követnek emancipációs célokat, másfelől pedig a múlt felé, szívügyük a mai elnyomottak felemelése, és a múlt szereplőinek is igazságot akarnak szolgáltatni.⁵⁶¹ Az etikai aspektus hangsúlyozásával pedig tulajdonképpen visszakanyarodunk egy már érintett problémakörhöz.

Ákár Chakrabarty nyomdokain halad, akár nem, nyilvánvalónak tűnik, hogy az imént említett trendek közül a globális történelem divatja érvényesül a legmarkánsabban. Jóllehet Peter N. Stearns ezt a tényt a mikrotörténelem elleni érvként említi,⁵⁶² megalapozottan lehet érvelni amellett, hogy éppen a globális irányultságú történetírásban sem válik feleslegessé a mikrotörténelmi megközelítés. Ha ugyanis a mikrotörténelmet nem a makrotörténelem ellenpólusaként fogjuk fel, hanem az általánosságra irányuló aspirációi miatt a makrotörténelem egyik lehetséges megvalósulási formáját látjuk benne, amint erről meggyőzően érvel például Otto Ulbricht,⁵⁶³ akkor nyilvánvaló módon a nemrég a globális történetírás felé tett fordulatban sem a mikrotörténelem háttérbe szorulását kell látnunk. A mikrotörténelemmel a globális szemlélet nemcsak hogy összeegyeztethető, hanem a mikroelemzés egyenesen megkívánja (többek közt) a mikroszkóppal megvizsgált eset globális összefüggéseinek feltárását. Amint Ulbricht fogalmaz: a mikrotörténelmi vizsgálatot makrotörténelmi feltételezésekkel, a kis helyen folytatott analízist globális perspektívával kell összekötni.⁵⁶⁴

GLOBÁLIS MIKROTÖRTÉNELEM

Auerbach már 1952-ben úgy vélte, hogy a világirodalom goethei koncepciója idejétmúlt, mert egyetlen kulturális hagyományból kiindulva nem lehet mindent megítélni, ehelyett kiindulási pontokra (*Ansatzpunkte*) van szükség, „konkrét részletekre, amelyekből

⁵⁶¹ Froeyman 2012; vö. Weis 2001; Davis 1999; Ankersmit 2000.

⁵⁶² Stearns 2007, 21.

⁵⁶³ Ulbricht 2009, 33–36, 341.

⁵⁶⁴ Uo. 35.

induktíven rekonstruálható a globális folyamat”. Ezt a gondolatát idézi és innen indul ki Carlo Ginzburg, aki a 18. századi gyarmatosítás folyamatait Jean-Pierre Purry figuráján keresztül próbálta megérteni.⁵⁶⁵

Lara Putnam esszéjében – „To study the Fragments / Whole: Microhistory and the Atlantic World” (A töredékek / az egész tanulmányozása. A mikrotörténelem és az atlanti világ) – például a mikrotörténelem és az atlanti történelem kapcsolódási pontjait keresi. Az atlanti történelem a kölcsönös függés jelenségét interkontinentális méretekben tárgyaló megközelítés, amely a 16–20. századdal, de legalábbis a rabszolga-kereskedelem korával foglalkozik, és a mikrotörténelemhez hasonlóan nagy hangsúlyt fektet a történeti cselekvőkre – értve ezalatt elsősorban az afrikaiakat. A mikrotörténelem sikereket ért el korábban tagadott kapcsolódások bizonyításával (például népi és elitkultúra, agrárkultuszok és kora újkori boszorkányság, a deviánsok és az őket elítélők gondolatai között) – mondja Putnam. Az atlanti történelem hasonlóképp köti össze egymástól távoli helyek történetét, például Bristolét Biafraéval és Charlestonéval. Mivel Afrikával korábban nem foglalkoztak, meglepésként éri a történészeket, hogy Nyugat- és Közép-Afrika fejleményei komolyan befolyásolhatták Amerika történetét. A mikrotörténelem atlanti kontextusban is kiválóan alkalmas a bevett ortodoxia fellazítására, általánosan elfogadott tézisek megkérdőjelezésére. Putnam azonban azt javasolja, hogy az atlanti történész az általánosítás megalapozása, a mikrotörténelem kontextualizációja érdekében végezzen prozopográfiai jellegű vizsgálatokat is. A kutatás kezdőpontjában azonban a mikroszintű vizsgálat áll: az atlanti történész a kiinduló eset alapján határozza meg vizsgálatának térbeli kereteit. Putnam végül arra a következtetésre jut, hogy ideális kombinációnak tűnik a mikrotörténelem fókuszálásának és az atlanti történelem rugalmas elemzési egységeinek párosítása.⁵⁶⁶

„The Order of Historical Time: The *Longue Durée* and Micro-History” (A történeti idő rendje. A *longue durée* és a mikrotörténelem) című tanulmányában Dale Tomich úgy érvel, hogy a mikrotörténelem cseppet sem valódibb, mint a más szintű történeti vizsgálatok, szintügy rekonstrukció, csak éppen nagyobb fokú komplexitás jellemzi (ennek az árát az alacsonyabb szintű reprezentativitásával

⁵⁶⁵ Ginzburg 2005.

⁵⁶⁶ Putnam 2006.

fizeti meg), és ezért bizonyos problémák exponálására jobban alkalmas. Szerinte a mikrotörténészek elfelejtették (Braudel kifejezésével) ismét megfordítani a homokórát, a *longue durée*-t, a struktúrák idejét nem vizsgálják a rövid távú, a partikuláris, a helyi lencséjén keresztül; nem írnak – Michael Zeuske kifejezésével – mikrotörténelmet mint az egyén perspektíváján keresztül tekintett világtörténelmet. Tomich szerint tehát arra lenne szükség, hogy a mikrotörténelem visszaforduljon a világtörténelemhez, s azt a mikrotörténelmi vizsgálat után, annak fényében alkossa újra.⁵⁶⁷ Van tehát, aki a mikrotörténelmet a jövőendő történetírás integráns részének látja, és van, aki továbbfejlesztését javasolja. De olyan is akad persze, aki minden további nélkül mikrotörténelemként ír globális történelmet.

A mikrotörténelem első példái közé tartozik Jonathan D. Spence korábban már említett könyve – *The Death of Woman Wang* – egy elszegényedett kínai megyéről, az 1668 és 1672 közötti T'an-ch'eng-ről. Kortársi leírásokra és irodalmi forrásokra építve az angol történész négy esetet mutat be és elemez, hogy végeredményképpen különösen éles vonalakkal rajzolja fel a kora újkori vidéki kínai élet legjellemzőbb vonásait, az éhezést és az erőszakot. Nem tudjuk, az utolsó történet főhőse, Wang asszony miért és kivel szökött el férjétől, de miután csábítója magára hagyta, haza kellett térnie, mert éhhalál fenyegette. Férje látszatra megbocsátott neki, majd éjszaka megölte. Mire az olvasó elér idáig Spence könyvében, már hajlamos Wang asszony sorsát tipikusként elfogadni.⁵⁶⁸

A mikrotörténelem friss termésében nemcsak távoli országok és egzotikus helyzetek tűnnek fel, hanem kultúráközi kapcsolatok is, néha egyenesen globális méretekben. Tonio Andrade „globális mikrotörténelmi” esszéje („A Chinese Farmer, Two African Boys, and a Warlord: Toward a Global Microhistory” – Egy kínai farmer, két afrikai fiú és egy hadúr. A globális mikrotörténelem felé) Tajvanra viszi el olvasóit. 1661 októberében egy kínai hadúr inváziója megdöntötte a holland gyarmati uralmat a szigeten, egy erőd kivételével elfoglalta Tajvant. Míg azonban a hollandok egy flotta nem várt támogatásban részesültek, a kínai csapatok éheztek, ezért fosztogattak, és moráljuk meggyengült. Ebben a helyzetben szökött be a holland erődbe Sait, egy kínai parasztgazda, a korábbi holland gyarmati uralom egyik haszonélvezője, és azt tanácsolta, hogy a

⁵⁶⁷ Tomich 2008.

⁵⁶⁸ Spence 1978.

flotta vegye blokádnak alá a Tajvani-szorost, és éheztesse ki Koxinga hadúr seregét. Ha a hollandok megfogadták volna tanácsát, megnyerhették volna a háborút. De nem tették, a kínaiak pedig hamarosan bőséges utánpótlást kaptak, és győztek. Ebben döntő segítséget nyújtott nekik a holland csapatok volt német őrmestere, aki megkonstruálta azokat az ostromgépeket, amelyekkel bevették az erődöt. Ahogyan Andrade írja: „A háború beköszöntével szétszakadtak azok az interkulturális kapcsolatok, amelyek korábban Tajvan virágzását lehetővé tették.” Az átállókát a két fél viszont egészen másként kezelte, és ez, mint láttuk, döntő volt az adott helyzetben, Sait végül életével fizetett azért, hogy segíteni próbált a hollandoknak.⁵⁶⁹

Natalie Zemon Davis egyik érdekes könyve, a *Trickster Travels: A sixteenth-century Muslim between worlds* (Egy szélhámos utazásai. Egy 16. századi moszlim több világ határán) al-Hasan al-Wazzanról, alias Leo Africanusról szól, egy 16. századi arab földrajztudósról, aki Granadában született, Marokkóban nőtt fel, és a fezi szultán diplomatájaként beutazta Észak-Afrikát. Kilenc évet töltött Rómában a pápa foglyaként, és itt írta meg Afrika első leírását. A könyv valódi tárgyát az interkulturális kapcsolatok jelentik.⁵⁷⁰ Alexandra Parma Cook és Noble David Cook mikrotörténelme, *Good Faith and Truthful Ignorance. A Case of Transatlantic Bigamy* (Jóhiszeműség és valódi tudatlanság. Egy transzatlanti bigámia története) más értelemben véve globális jellegű. Könyvük főhőse Francisco Noguero de Ulloa, egy 16. századi spanyol konkvisztádor, aki Peruból második feleségével hazatérve megtudja, hogy mégsem halt meg első felesége, aki elől annak idején gyakorlatilag az Újvilágig menekült. A könyv azon forrásokra épült, amelyek Francisco Noguero pereiben születtek. A szerzők célja az, hogy megragadják „nemzedéke sok száz és ezer fiatal tagjának” a tapasztalatait, „akik várakozásokkal és illúziókkal telve keltek át a tengeren”, mert –

⁵⁶⁹ Andrade 2010; idézet 590.

⁵⁷⁰ Davis 2006. A hasonló megközelítésű, a transzkulturális mozgásra koncentráló globális mikrotörténelmi munkák közül megemlíthetjük Mercedes García-Arenal és Gerard Wiegers *Entre el Islam y occidente: Vida de Samuel Pallache, judío de Fez* (Az iszlám és a Nyugat között: Samuel Pallache fezi zsidó élete) című könyvét egy marokkói zsidóról, Samuel Pallochéről, illetve Lucette Valensi *Mardochée Naggiar: Enquête sur un inconnu* (Mardochée Naggiar: nyomozás egy ismeretlennel kapcsolatban) című munkáját egy tunéziai zsidóról, Mardochée Naggiarról (García-Arenal–Wiegers 1999; Valensi 2008; vö. Trivellato 2011).

ahogy érvelnek – főhősük tapasztalatai, véletlen bigámiájától eltekintve, teljességgel átlagosak voltak. A szerzők nem követik Natalie Zemon Davisnek a *Martin Guerre* visszatekintésében alkalmazott módszerét, ők nem próbálnak meg beletekinteni szereplőik lelkébe, csak arra szorítkoznak, hogy az írott forrásokban nyomott hagyott tetteikről számoljanak be.⁵⁷¹ A témának köszönhetően a könyv tengelyében a transzatlanti kapcsolatok állnak, mégsem ezek kerülnek a szerzők figyelmének középpontjába. Például sokkal több figyelmet lehetett volna szentelni a transzatlanti információáramlásnak, mind a levelek forgalmát, mind a szóban terjedő híreket tekintve, hisz ennek döntő szerepe volt a bigámiaügyben.

Mint Chambersnek a Cock Lane kísértetéről írott könyvében, úgy Randy Sparks *The Two Princes of Calabar. An Eighteenth-Century Atlantic Odyssey* (Két calabari herceg. Egy 18. századi atlanti odüsszeia) című munkájában is két afrikai fiú és a metodisták állnak a középpontban. Sparks mikrotörténelme viszont a transzatlanti és az interkulturális kapcsolatokról szól. A Guineai-öböl két rabszolga-kereskedő városa konfliktusának eredményeképpen az egyik uralkodó családjából két herceg fogságba került egy brit rabszolgahajón. Először Dominikán, majd Virginiában adták el őket rabszolgának. Innen Angliába szöktek, ahonnan családjuk üzlettársai és a helyi metodista közösség segítségével sikerül elkerülniük, hogy ismét rabszolgasorba jussanak, majd végül hazaérjenek. „A 18. századi angol-atlanti világ mikrotörténelmének” részeként a hercegek tapasztalatai ablakot nyitnak egy elképesztően érdekes közegre: a belső területeken rabszolgákat zsákmányoló és ezeket az angoloknak eladó efik rabszolga-kereskedő elit brit szokásokat követett, angol neveket viselt, és angolul levelezett brit üzleti partnereivel. A két herceg hazatérése után is kapcsolatban maradt metodista barátaival, és az ő meghívásukra érkezett Old Calabarba, a mai Nigéria területére az első metodista misszió.⁵⁷²

Túl azon, hogy az 1980-as évek óta sok olyan történeti szereplőre koncentráló munka született, aki élete során többféle nyelvi, politikai és vallási határt lépett át, és a globális történetírás és a mikrotörténelem ezen házasítása komoly sikereket ért el, Francesca Trivellato úgy véli, hogy ezek az eredmények messze elmaradnak a *microstoria* eredeti célkitűzéseitől, de ennek az együttműködésnek

⁵⁷¹ Cook–Cook 1991, idézet 140.

⁵⁷² Sparks 2004; idézet 3; vö. Chambers 2006.

még komoly távlatai vannak, hisz az egyének és családok története ezer szálon köthető a makroszinthez.⁵⁷³ Bár a mikrotörténelem nem igazán alkalmas a diakrón vizsgálatokra, mondja Trivellato, szinkrón irányultságával hasznos ellensúly lehet a makromegközelítésű munkáknak, különösen akkor, ha összehasonlító vizsgálatok alapjául szolgál.⁵⁷⁴

Általában véve azt mondhatjuk, hogy a társadalomtörténet makroszemlélete, kvantitatív irányultsága és a struktúrákra összpontosított figyelme után a kultúrtörténet az emberi tapasztalatokat és a történeti cselekvők saját reprezentációit tette meg a kutatás fő tárgyává. A jelentések feltárása a kultúrtörténeti felfogásoknak régóta közös jellemzője, miként az olvashatóbb szövegek alkotása, a közönség igényeinek magasabb színvonalú kielégítése is évtizedek óta napirenden van. E tendenciák az ezredforduló globális történetírásában is visszaköszönnek. Egyértelműnek tűnik, hogy a globális történetíráson belül is helye van a mikrotörténelmi megközelítésnek, azt a 21. század történésze is a megismerés fontos eszközének tartja, nem pedig a 20. század egyik elfeledett divatjának. Aligha van olyan divatos makroperspektíva, amely egyenesen ne igényelné a mikroszkopikus szemléletmód alkalmazását is. Ezen a ponton érdemes visszakanyarodnunk a mikrotörténet-írás magyar eredményeihez, hogy a mikrotörténelem alkalmazásának egy további lehetőségével zárjuk le körképünket.

A MIKROTÖRTÉNELEM MINT ALVÁLLALKOZÓ

Mihály és házasságtörő társa, Ágnes feltehetően azért zarándokolt el Magyarországról Rómába az 1500-as szentévből, mert erre Ágnes férjének meggyilkolása miatt egy bíróság kötelezte őket. Már Ágnes életét is csak úgy tudták az érte közbenjáró és kezességet vállaló ismerősei megmenteni, hogy megegyeztek az elhunyt férj rokonaival és barátaival. Ennek pedig részét képezte az is, hogy nem házasodhatott össze szeretőjével. A zarándoklat Mihálynak a legnagyobb takarékoság mellett is belekerült tíz aranyforintjába, de ha már egyszer Rómában jártak, további négy-öt aranyforint költséggel az

⁵⁷³ Példaként hozza fel Emma Rotschild könyvét, amely – a szerző szavaival – „az egyének saját kapcsolatain keresztül köti össze a mikro- és makrotörténelmet”, és így „egy újfajta mikrotörténelmet” hoz létre (Trivellato 2011; vö. Rotschild 2011).

⁵⁷⁴ Trivellato 2011.

Apostoli Penitenciária bíróságához fordultak, hogy feloldozást nyerjenek a közösség előtt tett esküjük alól. (Gondosan elhallgatták persze, hogy valójában már egybe is keltek.) Kerestek egy írnokot, aki írásba foglalta kérelmüket, és összeköttetésekkel rendelkezett a Kúria útvesztőiben. Az ügyet a pápai főpenitenciárius bíboros egy pápai gyónatóra bízta, aki kivizsgálta az ügyet, Mihályt meggyónattatta és feloldozta.⁵⁷⁵

Nemcsak Mihály és Ágnes használtak fel – elképesztő tájékozottságról tanúságot téve – egy pápai bíróságot érdekeik érvényesítésére, hanem hétköznapi emberek tucatjai fordultak naponta a Penitenciáriához kérelmükkel, köztük nagy számban magyar parasztok és kézművesek, akiknek a bevett nézetek szerint falujuk vagy mezővárosuk határai közé szorítva kellett volna sínylődniük a feudalizmus fokozódó kizsákmányolása alatt. A kis magyarországi falvakban élő szegény parasztok láthatóan tömegesen ismerték fel, hogy a kolostori iskoláztatással, illetve a pappá szenteléssel gyermekeik számára a társadalmi felemelkedés kapuját nyitják ki, ezért őket szülőhelyükről egészen messze is elküldték tanulni. Erdélyi Gabriella szerint a falujukba tanulmányaik után hazatérő klerikusok az írástudás mellett a civilizált viselkedés normáit is magukkal vitték.

A *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban* című könyvből mi sem domborodik ki plasztikusabban, mint hogy Mihály, Ágnes és a többiek nem passzív elszenvedői, hanem aktív formálói voltak saját sorsuknak. Erdélyi Gabriella könyve nemcsak a múlt embereinek történeti cselekvőként való bemutatása tekintetében áll rokonságban Joanne Ferraro a velencei házassági pereket tárgyaló, már említett munkájával, hanem a konkrét esetek felsorakoztatásának tekintetében is.⁵⁷⁶ Erdélyi Gabriella legújabb munkája sem mikrotörténelem, a szerző nem egy-két eset mikroelemzésén keresztül törekszik általános történeti kérdésekre választ adni, mégis mikrotörténelmi jellegű, hiszen az ismertetett esetek tucatjain keresztül kibontakozó emberi sorsok nyomják rá leginkább a bélyegeket. Erdélyi Gabriella általános következtetéseit az elvégzett mikrovizsgálatok alapján fogalmazta meg: Ágnes, Mihály és megannyi kortársuk cselekedetei alakították ki azt a módot, ahogyan koruk bemutatásra került, ahogyan azt az ideális mikrotörténelemtől elvárnánk.

⁵⁷⁵ Erdélyi 2011, 12–18.

⁵⁷⁶ Ferraro 2001.

Ruggiero egész fejezeteket szán egyes eseteinek, és ez a kidolgozási mód közelebb áll a mikrotörténelem gyakorlatához, mint Ferraro vagy Erdélyi megközelítésmódja, illetve mélyebb elemzést is tesz lehetővé.⁵⁷⁷ A *Binding Passions* ismertetésében Thomas V. Cohen is felhívja a figyelmet arra, hogy a könyv, ha nem is mikrotörténelem, de számos elemében arra emlékeztet. Ha a mikrotörténelem kritikusai általában azzal érvelnek is, hogy egy eset semmit sem bizonyít, akkor Ruggiero erre kínál orvosságot, és egy sorozatnyi esettel szembesíti olvasóit.⁵⁷⁸ Ám a két utóbbi szerző most említett könyvében is kulcsfontosságú a mikrotörténelem szemlélete, hiszen az esettanulmányok földközelen tartják az elemzést. Talán úgy mondhatjuk, hogy ezekben a művekben mintegy alvállalkozóként van jelen a mikrotörténelem.⁵⁷⁹ Végző soron ez is egy módja annak, hogy a mikrotörténelem – ahogy Medick fogalmaz – mint „általános történelem” jelenjék meg.⁵⁸⁰ És talán ez lenne az adekvát megjelölése azon történelmi munkák egyik kategóriájának, amelyek a mikrotörténelem határvidékén helyezkednek el. A mikrotörténelem ilyen irányú felhasználásával a korábbiakban Orlando Figesnek a sztálini Szovjetunió hétköznapijairól írt könyvében és Adam Zamoyski Napóleon *Grande Armée*-jének visszavonulásáról szóló munkájában találkozhattunk.⁵⁸¹

Mikro- és makrotörténelem összeillesztése érdekében érdemes végül ismét a történelem önhasonlóságának gondolatához fordulnunk. John Demosnak az új-angliai boszorkányságról szóló könyvében a mikrotörténelmi kidolgozottságú esettanulmányok a statisztikai bizonyítás háttere előtt kerülnek bemutatásra.⁵⁸² Egészen más jellegű kapcsolatot vél viszont felfedezni mikro- és makrotörténelem között Gaddis, aki szerint „Macaulay, Adams és McNeill nagy történelmi munkáikban a makroszkopikus és a mikroszkopikus perspektívát váltogatják: ezeket egyfajta önhasonlóság kapcsolja össze”. Foucault-t is idézi, aki szerint a hatalom mintázatai minden szinten hasonlóak, diskurzusokban, a család, város, állam

⁵⁷⁷ Ruggiero 1993.

⁵⁷⁸ Cohen 1995, 669.

⁵⁷⁹ Elmondhatjuk ezt Sigurður Gylfi Magnússon korábban említett könyvéről is (Magnússon 2010).

⁵⁸⁰ Vö. Medick 1996.

⁵⁸¹ Figes 2008; Zamoyski 2008.

⁵⁸² Demos 1982.

szintjén, intézményekben és kultúrákban.⁵⁸³ Ebből a szemszögből tekintve a kérdést, mikro- és makrotörténelem együttműködése szükségszerű, nincs is másról szó, mint a jó történelem két oldaláról, ugyanazon történetkutatói projekt kétféle, de még a prezentációban is összekapcsolható végeredményéről, amelyek ugyanazt kívánják közölni. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nincs jó makrotörténelem anélkül, hogy a mikrotörténelmet legalább alvállalkozóként ne alkalmazza, míg a jó mikrotörténelem megáll a maga lábán is, önmagában is képes általános kijelentések megfogalmazására.

A MIKROTÖRTÉNELEM NÉGY ERÉNYE ÉS A KISEGÉR VÉRFAGYASZTÓ ORDÍTÁSA

A mikrotörténelemről szóló áttekintésünk felrajzolt egy ívet a *microstoriától* annak a francia és a német történetíráshoz gyakorolt közvetlen hatásán keresztül az angolszász történetírásig, majd egy további – már inkább problémaközpontú – tárgyalási körben tekintettük át a megközelítésmód megjelenését további országok történetírásában. A mikrotörténelem definíciója három eleméből külön figyelmet fordítottunk ezért az Oroszországgal foglalkozó mikrotörténelem kapcsán a cselekvő egyénre (és ehhez kapcsolódóan a felelősség kérdésére), az angolszász történetírás tárgyalt munkái révén pedig a „nagy történelmi kérdésre” (ennek háttérbe szorulását, így a mikrotörténelmi jelleg elhalványulását láthattuk az inkább incidenselemzésnek nevezhető művekben). Külön kitértünk a mikrotörténelem legnagyobb elméleti problémájára, a reprezentativitás kérdésére. A léptékváltás és a multiszkopikus történetírás ebből kinövő gondolata többször felmerült a tárgyalás során, habár ezzel szemben inkább az egyéni cselekvés és a mikroszint prioritása mellett tettük le a garast, mikro- és makroszint logikai összekapcsolását pedig a mikrotörténelem fraktáljellegének felvetésével javasoltuk megoldani. Tárgyaltuk végül a mikrotörténelem viszonyát a történeti antropológia egyes munkáihoz és a posztmodernhez. A geertzi antropológiára építő történeti antropológia megközelítését kizárja a mikrotörténelemnek a történeti cselekvőre koncentráló felfogása. Ez a felfogás és a „nagy történelmi kérdésre” helyezett hangsúly ellentmondani látszanak egymásnak. De mivel a mikrotörténelem kontextuális tudása egyedi esetek százainak tanulmányozására épül, nem lehetetlen megtalálni az egyensúlyt. Az émikus megközelítés

⁵⁸³ Gaddis 2002, 83–84; idézet 83.

adhatja a kulcsot: ha lehet, a mikrotörténelmi kutatás tárgyát válasszuk a kortársak által fontosnak tartott kérdések köréből. Végül láttuk, hogy bár a *microstoria* eredetileg ellenségesen viszonyult a posztmodernhez, ez nem szükségszerű, a társadalomtörténeti irányultságú mikrotörténelem ellenérzéseit egyes kultúrtörténeti mikrotörténészek szimpátiája ellensúlyozhatja.

Végeredményül olyan kép alakult ki a mikrotörténelemről, amely a történész előzetes átfogó tudását hangsúlyozza. Ennek birtokában lesz képes arra, hogy a történelem ön hasonlóságának jelenségére építve egyetlen esetben ráismerjen az egészre, és mondanivalóját a „Történelemről” egyetlen eset mikrotörténelmének megírásában mondja el. Nem egy előzetesen létező tudás illusztrációjáról van szó, hanem arról, hogy a mikrotörténész válaszát a „nagy történelmi kérdésre” a mikrovizsgálat révén próbálja megadni. A mikrotörténelmi vizsgálat ad alkalmat arra, hogy a történész fejében kikristályosodjék a felelet, hogy határozott körvonalú értelmes egészként rendeződjön el az általa régóta vizsgált általános probléma.

A mikroelemzés lehetővé teszi számára, hogy az egyedi esetben feltárja a múltbéli emberek cselekvő mivoltát. Akkor indokolt a mikroszintre koncentrálni a történeti vizsgálatot, és az ágenciára építeni a „nagy történelmi kérdésre” adott választ, ha úgy véljük, hogy a történelem struktúráit az egyes emberek cselekedetei építik, tartják fenn és rombolják le. És éppen a mikrotörténelem teszi lehetővé azt, hogy konkrétan lássuk ezt a mindig érvényesülő, de más módszerekkel meg nem fogható ok-okozati összefüggést, amely az egyéni cselekvés és a makroszintű jelenségek között fennáll. Ez pedig előtérbe állítja a felelősség kérdését – amelyet végül magával a történésszel szemben is fel lehet vetni.

Mint láttuk, a mikrotörténelem definíciójának első eleme a mikroelemzés, tehát első megközelítésben a mikrotörténelem esetében valami kicsi dolog aprólékos elemzéséről van szó. Nagyon sokan meg is rekednek ennél az első közelítésnél, és nem tesznek további lépéseket. Számukra (és itt elsősorban a mikrotörténelmet inkább csak hallásból ismerő, ezért azt annál magabiztosabban lesajnálni kész kollégákról van szó) a mikrotörténelem fontossága is csak mikroszkopikus lehet. Komoly kutatást mikrotörténelem formájában megírni számukra nyilvánvalóan reménytelen vállalkozás. Ahogy a latin szentencia mondja: „Vajúdtak a hegyek, és nevetséges kisegér született.” Mint mostanra már nyilvánvaló, ezt a mikrotörténelem hívei másként látják.

Michael Seidman szerint azért kell marginális esetekkel foglalkozni (és Ginzburgot említi példaként), mert az új kultúrtörténet osztozik a régi társadalomtörténettel abban a hibában, hogy az általánosítást preferálja, a koherenciát hangsúlyozza, és mindkettő olyan közösségek kollektív tapasztalatát tárja fel, amelyek a múltban nem is léteztek. De Seidman nem a mikrotörténelem mellett érvel, mert úgy látja, hogy az nem adta fel a partikuláris és az általános összebékítésének vágyát, és a mikroszintű megismerés a makrofolymatok feltárásának szolgálatában áll: „a mikrotörténelem a másféle társadalom- és kultúrtörténet javított kiadása”. Ezért helyette ő egy anti-társadalomtörténetet javasol (*antisocial history*), amely nem feltételez koherens társadalmi rendet, lényegében tehát egyfajta módszertani individualizmust szorgalmaz.⁵⁸⁴

Seidman felfogása több részletében rímel Sigurður Gylfi Magnúsonéra, aki a történelem jövőjét a szingularizációban látja, és a mikrotörténelemnek ezért tulajdonít kulcsfontosságot. Egy másik lehetséges érvelés szerint viszont – és itt visszatérünk a bevezetőben vázolt gondolatmenetre – jelenleg a tudományos történelem már évszázados paradigmája mellett a társadalomtörténet és a különféle kultúrtörténeti jellegű felfogások jellemzik a történetírást.⁵⁸⁵ Ezek közt pedig a korábban elmondottak alapján sajátos helyzete van a mikrotörténelemnek; a fél lábbal a társadalomtörténet, fél lábbal a kultúrtörténet térfelén álló mikrotörténelem egy behatárolt kutatási tárgy vizsgálata során képes lehet ezek megközelítésmódját egyszerűen alkalmazni. Képes egyszersmind a társadalomtörténet magyarázataival szolgálni és a kultúrtörténet jelentéseit megragadni egy korlátozott vizsgálat keretében, bemutatni a történeti cselekvő

⁵⁸⁴ Seidman 2007, 41–45.

⁵⁸⁵ Seidman felfogásával teljesen szemben állnak azok a társadalomtörténészek, akik a fragmentált kultúrtörténet időszaka után vissza kívánnak térni a társadalomtörténethez, méghozzá az általánosító (*totalizing*) társadalomtörténet műveléséhez. John Brewer Geoff Eley és William Sewell munkáira utal (Brewer 2010, 14; vö. Eley 2005; Sewell 2005). A fentiekből nyilvánvaló, hogy emellett további lehetőségnek – és a mikrotörténelem szempontjából gyümölcsözőbbnek – tűnik a kultúrtörténeti és a társadalomtörténeti megközelítés ötvözése egy mikrovizsgálat keretében. Ahogyan Brewer is fogalmaz: „A mindennapi élet mikrofolyamataiban egyesül társadalom- és kultúrtörténet.” (Brewer 2010, 8) Vö. Richard D. Brown véleményével: „A mikrotörténelem felhasználható arra, hogy mind a politikátörténetben és az esztörténetben, mind a társadalom- és kultúrtörténetben megvilágítsa az eseményeket.” (Brown 2003, 20)

tapasztalatait s azt is, hogyan látta ő a saját világát, milyen jelentést tulajdonított a vele történt dolgoknak. Ez nem zárja ki azt, hogy retrospektív analízissel a mikrotörténész egyes mélyben meghúzódó történeti struktúrákra is utaljon, hosszú életű mentalitásra, globális folyamatokra hivatkozzon – sok mindenre, ami hiányzott a kortársak saját értelmezéseiből. Minderre együtt csak egy igen körülhatárolt tárgy történeti vizsgálata során kerülhet sor, a múlt komplexitását csak mikroszinten lehet leképezni, ráadásul az olvasók számára éppen a mikroszinten a legkönnyebben befogadható a narratíva.

A befogadó szemszögéből nézve is van a mikrotörténelemnek négy olyan jellemzője, amelyek feltétlenül előnyére válnak: érdekessége, valódisága, élményszerűsége és a vizsgált egyedi eset szerteágazó volta.⁵⁸⁶ Először is, ha a történelmet egymással versengő értelmezéseknek tartjuk, akkor jogos igény vele szemben, hogy legyen érdekes, azaz élményszerű – mely követelményt az Igazsággal szemben támasztani szemtelenségnek tűnhetne. Martin Guerre vagy Menocchio története kétségtől önmagában véve is érdekes. Az érdekesség attól lesz jelentős, hogy általa a történelem befogadhatóvá válik a szűk szakmainál szélesebb olvasóközönség (s élvezhetővé a szűk szakmai közönség) számára is. Ez tehát a mikrotörténelem első jellegzetessége.

De a történelem nem is egyszerűen olvasmány. A múltat többféle reprezentációval is meg lehet ragadni: a történész munkájának, a létrejövő történelemnek a specifikuma a többi „verbális fikcióval”⁵⁸⁷ szemben az, hogy a történész nem mondhat ellent a történészek közössége által elfogadott forrásokból kiolvasható elemi tényeknek. A mikrotörténelmet pedig a mikrovizsgálatból fakadóan a konkrét-hoz még a történelemben megszokottnál is szorosabb szálak fűzik. Az olvasó közel kerül a múlthoz, szokatlanul közel, ahogy Christensen is fogalmaz.⁵⁸⁸ Jobban érvényesülhet Barthes „valóság-effektusa” (*l'effet de réel*).⁵⁸⁹ Az apró tényekhez való szorosabb közelség-

⁵⁸⁶ Ulbricht említett áttekintése az erősebb valódiságot (*größere Realitätsnähe*), a múlt komplexitásának feltárását és a nagyobb hitelességet (*Glaubwürdigkeit*) emeli ki a mikrotörténelem tulajdonságai közül, és ő is megkülönböztetett figyelmet szentel az *agency*nek, a múlt emberei cselekvő voltának (Ulbricht 2009, 340–353).

⁵⁸⁷ White 1997, 70.

⁵⁸⁸ Christiansen 1988, 19.

⁵⁸⁹ Barthes 1982, 87–89.

ből erősebb valóság következik. Ahogy Kracauer is mondja: a mikrotörténelem valódiabb történelmet ad,⁵⁹⁰ és ez a második jellegzetessége.

Kracauer emellett a megtapasztalás, az átélés lehetőségének megteremtését kívánja meg a történésztől⁵⁹¹ – összhangban a kultúrtörténet kardinális törekvésével. Ezt a mikrotörténelemben gyakorta tapasztalható élményszerűséget tekinthetjük a mikrotörténelem harmadik jellegzetességének.⁵⁹² Ha az urivi áttörést nem térképvázlatok, hadparancsok és táblázatok közvetítésével, hanem egyetlen magyar katonának az élményei révén mutatja be a történész összecsapástól összecsapásig, hóbuckától hóbuckáig, akkor a megélt életet, az 1943-as doni katasztrófát azon a szinten közvetíti az olvasónak, amelyik szinten ő maga is él, a mindennapi élet mikroszintjén. A történetírás más módjai aligha tudják felülmúlni a mikrotörténelmet a „megélt tapasztalat” átadásában, noha az írott szöveg az élő valóságnak legfeljebb halovány visszfényét képes adni. Ráadásul a mikrotörténelemre érvényes Raymond Martin állítása, mely szerint lehetséges az élményt az élmény szintjén értelmezni.⁵⁹³

Mindenki egyszerre több kontextusban éli az életét. Ennek a történész által feltárt bármelyik kontextusban megmutatkozó arca torz a soha fel nem tárható egészhez képest, torz, mert csak töredék, torzó. Ezért a történésznek törekednie kell arra, hogy vizsgálata tárgyának életét minél több kontextusban rekonstruálja. Így saját szándékainak, előfeltevéseinek és előítéleteinek torzító hatása is kevésbé fog érvényesülni. Minden feltárt kontextus, melyben a vizsgált személy vagy közösség megjelenik, részét képezi világának, s mindegyik másik arcát mutatja annak. A mikrotörténelmi megközelítésnek az a nagy előnye, hogy ezt a sokféleséget képes fókuszba helyezett tárgyára nézve viszonylag behatárolt vizsgálat keretében is megjeleníteni. Az egyedi eset fája szerteágazó gyökereivel a múlt talajának jelentős részét át- meg átszövi. A mikrotörténelem negyedik jellemzőjének ezt a szerteágazóságot tarthatjuk: „...a részletek néha nagyon fontosak – írja Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnék* című művében. – Mintegy megkötik az egészet.” Uffe Ostergaard

⁵⁹⁰ Kracauer 2009, 198.

⁵⁹¹ Uo. (Bár a magyar fordításban a „megtudhatunk” ige szerepel.)

⁵⁹² Christiansen is az átélést emeli ki a mikrotörténelem egyik specifikumaként (Christiansen 1995, 9).

⁵⁹³ Martin 1997, 14.

szerint egy kis elbeszélés jobban szintetizálhat, mint a nagy, de „vékony” áttekintő szintézisek.⁵⁹⁴

Carlo Ginzburgnak *A sajt és a kukacok* című klasszikus mikrotörténelmi munkája kapcsán vonhattuk le azt a tanulságot, hogy a mikrotörténelemnek a történeti cselekvő középpontba állítására és a „nagy történelmi kérdés” megválaszolására irányuló törekvése elvi szinten ellentmond egymásnak, ezek csak egymással konkurrálva, egymás rovására érvényesülhetnek (mert Menocchio nem láthatta át azt az ősi indoerópai népi kultúrát, amely az olasz történelemnek a legfontosabb⁵⁹⁵). Mégis lehetséges a mikrotörténelem e két célkitűzésének összehangolása, mégpedig a harmadik segítségével: ha a mikrotörténész a „nagy történelmi kérdésre” adott válaszát az elévült mikrovizsgálat alapján – és nem csak annak kapcsán – fogalmazza meg. Goethe a különösséget a költészet tulajdonképpeni formájának tekintette, s úgy vélte, hogy mikor a költő az általánoshoz keresi a különöst, akkor csak allegória születik, de ha a különösben pillantja meg az általánost, akkor a költészet lényege nyilatkozik meg. „Aki pedig ezt a különöst élénken felfogja, egyben az általánost is elnyeri.”⁵⁹⁶ Szintúgy kiegyensúlyozásra kell törekednie a történelemnek a mikrotörténelem négy erőnyerésében, melyek nem egyformán jellemzik az egyes mikrotörténelmi munkákat, és túlsúlyba kerülve elnyomják egymást.

Hiba csak az érdekességre koncentrálni, s talán a legnagyobb hiba, hiszen az érdekesség, még ha rendkívül hasznos is, végső soron csak eszköz a történelem olvasókhöz való eljuttatásában. Ha az érdekességre helyezi a történész a hangsúlyt, akkor munkája könnyen kisodródik a lehetőségek leírható mezejének a perifériájára. Ezt a szerteágazóság nyújtotta lehetőségek kiaknázásával, a minél teljesebb kontextualizációval lehet ellensúlyozni. Martin Guerre története lehet példa erre. A szerteágazóság teszi lehetővé a mikrotörténelem számára, hogy ne ragadjon le az egyedi esetenél, hanem tovább mutasson az általános irányába.

Le Roy Ladurie a Platter család több tagjának visszaemlékezése és naplója alapján írt könyve, a *The beggar and the professor. A sixteenth-century family saga* (A koldus és a professzor. Egy 16.

⁵⁹⁴ Idézi Christiansen 1988, 23. Már idéztem Goethének Eckermann által feljegyzett hasonló értelmű megállapítását.

⁵⁹⁵ Itt szeretném megköszönni Simon Zoltán Boldizsárnak ezt a megjegyzését.

⁵⁹⁶ Idézi Lukács 1985, 181–182; idézet 182.

századi családi történet) azáltal, hogy utána megy a forrásaiban említett embereknek és eseményeknek, a Platterek élettörténetének háttérében az egész 16. századot vázolja fel. Néha viszont túl messzire távolodik el forrásától, s elhomályosodik a történeti vizsgálat fókuszpontja. Például Felix Platter Bázélból Montpellier-be tett útjának leírása szinte egy 16. századi útikalauz. Az összkép szélesebb, sőt színesebb lesz, de a munka veszít intenzitásából, drámai erejéből.⁵⁹⁷ Talán úgy lehetne ellenállni annak, hogy a szerző túlzásba vigye a szerteágazóság kiaknázását, ha az élményszerűséget nem téveszti szem elől, ha nem mond el többet, mondjuk, a 16. század közepi délfancia városokról, mint amennyit a rajtuk átutazó 16 éves főhőse tudhatott, s így egy másik dramaturgiával élve az ő 16. századával ismerkedne meg az olvasó. (Ez lenne a már korábban javasolt émikus megközelítés.)

Az élményszerűség, a megélt élet középpontba helyezése talán a legfontosabb vonása a kultúrtörténeti megközelítésnek. Átütő erejét mi sem mutatja jobban, mint az utóbbi idők nagy sikerű visszaemlékezései, melyek századunk történelmét egy-egy ember sorsán keresztül belülről mutatták. Viszont könnyen sodródhat a pszichológizálás ingoványos talajára a történész, aki túl messzire megy ebben az irányban. Lehetséges, hogy ez is elkerülhető, ha narratíváját alaposan rögzíti a valódiság horgonyaival.

Az igen részletes esetrekonstrukció – legyen szó akár egy 17. századi angol rablóbanda tevékenységéről, Petőfi élete utolsó óráiról vagy az 1956. október 25-i sortűzről a Parlament előtt – a „valódi” apoteózisa.⁵⁹⁸ Ahogy viszont az erősebb valódiság növeli az érdekeséget, elkerülhetetlen, hogy az élményszerűség és a szerteágazóság rovására ne menjen.

A megoldás nem lehet más, mint kiegyensúlyozottság a mikro-történelem négy erénye vonatkozásában. Az ideális mikrotörténelmi munka „nagy történelmi kérdését” a mikrovizsgálaton keresztül válaszolja meg. A mikrotörténelem asztala szilárdan áll négy lábán: érdekességével vonzza az olvasókat, a megélt életet közvetíti, a valódi talajához ragaszkodva a legigazibb történelem marad, és szerteágazóságával az általános felé mutat. Megkérdőjelezi a szimpla igazságokat. Egyszerre társadalomtörténet és kultúrtörténet, retrospektív magyarázatokat alkot, és a mikrovizsgálaton keresztül az

⁵⁹⁷ Le Roy Ladurie 1997b.

⁵⁹⁸ Macfarlane 1981; Papp 1988–1989; Szócs 2011; Kő–Nagy 2001.

általánosság szintjéről tesz fontos állításokat, miközben a cselekvő és ezért felelősséggel tartozó egyén tapasztalataira és saját reprezentációira is odafigyel, és hasonló mozgásterükre és felelősségükre hívja fel olvasói figyelmét. A mikrotörténelem egyáltalán nem triviális apróságok története, ahogyan azt sokan képzelik. A történészek állatkertjében olykor még akkor is hallani egy barlangból oroszlánbömbölést, ha a felirat szerint ott csak egy kisegér lakik.

IDÉZETT MŰVEK

- Ago, Renata (2004): From the Archives to the Library and Back: Culture and Microhistory. In: Anna-Maija Castrén – Markku Lonkila – Matti Peltonen (szerk.): *Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nation-Building*. Helsinki. 41–50.
- Aguirre Rojas, C. A. (2003): *Contribución a la historia de la microhistoria italiana*. Rosario.
- Andrade, Tonio (2010): A Chinese Farmer, Two African Boys, and a Warlord: Toward a Global Microhistory. *Journal of World History* 21: 573–591.
- Ankersmit, Frank R. (1995): Historicism: An attempt at synthesis. *History and Theory* 34: 143–161.
- (2000): Nyelv és történeti tapasztalat. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Pécs. 169–184. (Első megjelenés: 1997.)
- (2001): *Historical Representation*. Stanford, CA. (Első kiadás: 1993.)
- (2003): *A történelmi tapasztalat*. Budapest.
- Az *Annales* szerkesztői (2007a): Történelem és társadalomtudományok. Kritikai fordulat? In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest. 581–583. (Első megjelenés: 1988.)
- (2007b): Történelem és társadalomtudományok. Merjünk kísérletezni! In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest. 585–592. (Első megjelenés: 1989.)
- Anyiszimov, Jevgenyij (2003): Po tu sztoronu Ioannovszkovo moszta, ili sztrahi donoszcsika. *Kazusz* 5: 111–125.
- Apor Péter (2003): Történeti antropológia. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest. 443–466.
- Appleby, Joyce – Hunt, Lynn – Jacob, Margaret Jacob (1995): *Telling the Truth About History*. New York – London. (Első kiadás: 1994.)
- Arnold, John H. (2005): *Történelem. Nagyon rövid bevezetés*. Budapest. (Első kiadás: 2000.)

- Arru, Angiolina (1995): *Il Servo. Storia di una carriera nel Settecento*. Bologna.
- Astarita, Tommaso (1999): *Village Justice. Community, Family, and Popular Culture in Early Modern Italy*. Baltimore–London.
- Auerbach, Erich (1985): *Mimézis. A valóság ábrázolása az európai irodalomban*. Budapest. (Első kiadás: 1946.)
- Bácskai Vera (1989): *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Budapest.
- Baker, Keith Michael (1987): Introduction. In: uő (szerk.): *The Political Culture of the Old Regime. /The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture, 1./* Oxford – New York. xi–xxiv.
- Ballustracci, Duccio (1999): *The Renaissance in the Fields. Family Memoirs of a Fifteenth-Century Tuscan Peasant*. University Park, PA. (Első kiadás: 1984.)
- Barriera, Darío G. szerk. (2002): *Ensayos sobre microhistoria*. Morelia.
- Barth, Fredrik (1966): *Models of social organization*. London.
- Barth, Fredrik (1981): *Process and form in social life. /Selected essays of Fredrik Barth, 1./* London–Boston–Henley.
- Barthes, Roland (1982): L'effet de réel. In: uő és mások: *Littérature et réalité*. Szerkesztette Gérard Genette és Tzvetan Todorov. Paris, 81–90. (Első megjelenés: 1968.)
- Beck, Rainer (1993): *Unterfinning. Ländliche Welt vor Anbruch der Moderne*. München.
- Bedell, Geraldine (2007): Stalin's victims find a voice. *The Observer*, október 21. (<http://www.guardian.co.uk/books/2007/oct/21/historybooks.features1>, utolsó letöltés: 2010.07.02.)
- Behringer, Wolfgang (1998): *Shaman of Oberstdorf. Chonrad Stoeckhlin and the Phantoms of the Night*. Charlottesville, VA. (Első kiadás: 1994.)
- Benad, Matthias (1990): *Domus und Religion in Montaillou. Katolische Kirche und Katharismus im Überlebenskraft der Familie des Pfarrers Petrus Clerici am Anfang des 14. Jahrhunderts*. Tübingen.
- Benda Gyula (1984): Egy Zala megyei köznemesi család és gazdaság a XVIII. század közepén (Parraghy László hagyatéka). *Agrártörténeti Szemle* 26: 1–2. szám, 1–84.
- (2008): *Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849*. Budapest.
- Bernheim, Ernst (1889): *Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*. Leipzig.
- Biagioli, Mario (1993): *Galileo, Courtier. The Practice of Science in the Culture of Absolutism*. Chicago–London.

- Bicheno, Hugh (2009): *Vendetta. High Art and Low Cunning at the Birth of the Renaissance*. London. (Első kiadás: 2007.)
- Birnbaum, Mirianna D. (2008): *Gracia Mendes hosszú útja*. Budapest. (Első kiadás: 2003.)
- Bisha, Robin (1998): Reconstructing the Voice of a Noblewoman of the Time of Peter the Great: Daria Mikhailovna Menshikova. An Exercise in (Pseudo) Autobiographical Writing. *Rethinking history* 2: 51–63.
- Bloch, Marc (2002): *A feudális társadalom*. Budapest. (Első kiadás: 1939.)
- Block, Sharon (2004) ismertetése Irene Quenzler Brown – Richard D. Brown *The Hanging of Ephraim Wheeler: A Story of Rape, Incest, and Justice in Early America* című könyvéről. *Journal of Social History* 38: 545–546. (<http://www.highbeam.com/doc/1G1-128027068.html>, utolsó letöltés: 2012.06.03.)
- Blok, Anton (1974): *The Mafia of a Sicilian Village, 1860–1960. A Study of Violent Peasant Entrepreneurs*. New York.
- Bódy Zsombor (1999): A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában. *Századvég új folyam* 15. szám, 39–57.
- Bódy Zsombor – Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (1995): Paradigmaváltás a francia történetírásban. *Aetas* 10: 4. szám, 131–141.
- Bojcov, Mihail (2004): Kazusz sz. „Ogyisszejem”. *Kazusz* 6: 407–428.
- Bókay Antal (1997): *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Budapest.
- Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen (2002): *Boszorkányok Salemben. A boszorkányság társadalmi gyökerei*. Budapest. (Első kiadás: 1974.)
- Boyle, Leonard E. (1981): Montaignou revisited: Mentalité and methodology. In: J. A. Raftis (szerk.): *Pathways to Medieval Peasants*. Toronto. 119–140.
- Breisach, Ernst (2004): *Historiográfia*. Budapest. (Első kiadás: 1983.)
- Brewer, John (2004): *Sentimental Murder. Love and Madness in the Eighteenth Century*. London.
- (2010): Microhistory and the Histories of Everyday Life. CAS LMU e-Series 7: 87–109. (http://www.cas.uni-muenchen.de/publikationen/e_series/cas-eseries_nr5.pdf, utolsó letöltés: 2012.10.12.)
- Broszat, Martin és mások szerk. (1977–1983): *Bayern in der NS-Zeit*, 1–6. kötet. München.
- Brown, Judith C. (2001): *Szemérmetlen cselekedetek. Egy leszbikus apáca élete a reneszánsz Itáliában*. Budapest. (Első kiadás: 1986.)
- Brown, Richard D. (2003): Microhistory and the Post-Modern Challenge. *Journal of the Early Republic*, 23: 1–20.
- Brown, Irene Quenzler – Brown, Richard D. (2003): *The Hanging of Ephraim*

- Wheeler. *A Story of Rape, Incest and Justice in Early America*. Cambridge, MA – London.
- Brucker, Gene (1986): *Giovanni and Lusanna. Love and Marriage in Renaissance Florence*. Berkeley, CA – Los Angeles.
- Bruner, Jerome (2001): A gondolkodás két formája. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest. 27–57. (Első megjelenés: 1986.)
- Bruner, Jerome – Lucariello, Joan (2001): A világ narratív újrateremtése a monológban. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest. 131–156. (Első megjelenés: 1989.)
- Brunner, Otto (1949): *Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg, 1612–1688*. Salzburg.
- Burke, Peter (1984): A populáris kultúra a történettudomány és az etnológia mezsgyéjén. *Ethnographia* 95: 362–371. (Első megjelenés: 1984.)
- (1987): *The historical anthropology of early modern Italy. Essays on perception and communication*. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sidney.
- (2000a): Carlo Ginzburg, Detective. In: Carlo Ginzburg: *The Enigma of Piero. Piero della Francesca*. New Edition with Appendices. London – New York. xiii–xviii.
- (2000b): Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Pécs. 37–52. (Első megjelenés: 1991.)
- (2008): *What is Cultural History?* Cambridge. (Első kiadás: 2004.)
- Cabibbo, Sara – Modica, Marilena (1989): *La santa dei Tomasi. Storia di Suor Maria Crocifissa (1645–1699)*. Torino.
- Carr, E. H. (1993): *Mi a történelem?* Budapest. (Első kiadás: 1961.)
- Cartledge, Paul (2002): What is Social History Now? In: David Cannadine (szerk.): *What is history now?* Houndmills – New York. 19–35.
- Cerutti, Simona (1990): *La ville et les métiers. Naissance d'un langage corporatif (Turin, 17e–18e siècle)*. Paris.
- (2004): Microhistory: Social Relations versus Cultural Models? In: Anna-Maija Castrén – Markku Lonkila – Matti Peltonen (szerk.): *Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nation-Building*. Helsinki. 17–40.
- Chakrabarty, Dipesh (2000): *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, NJ – Oxford.
- (2009): The Climate of History: Four Theses. *Critical Inquiry* 35: 197–222.

- Chambers, Paul (2006): *The Cock Lane Ghost. Murder, Sex and Haunting in Dr Johnson's London*. Stroud.
- Chartier, Roger (2000): Szöveg, szimbólumok és franciaság. A szimbolikus antropológia használata a történetírásban. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest. 73–87. (Első megjelenés: 1985.)
- (2009): A világ mint reprezentáció. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Budapest. 35–54. (Első megjelenés: 1989.)
- Chaunu, Pierre (1998): *Felvilágosodás*. Budapest. (Első kiadás: 1971.)
- Chin, Chuanfei (2011): Margins and monsters: How some micro cases lead to macro claims. *History and Theory* 50: 341–357.
- Christiansen, Palle Ove (1988): Construction and Consumption of the Past. From 'Montaillou' to 'The Name of the Rose'. *Ethnologia Europea* 18: 5–24.
- (1995): *Kultur og historie. Bidrag til den etnologiske debat*. København.
- (1996): *A manorial world. Lord, peasants and cultural distinctions on a Danish estate, 1750–1980*. Oslo–Copenhagen–Stockholm–Oxford–Boston.
- Ciamitti, Luisa (1990): One Saint Less: The Story of Angela Mellini, a Bolognese Seamstress. In: Edward Muir – Guido Ruggiero (szerk.): *Sex and Gender in Historical Perspective*. Baltimore–London. 141–176. (Első megjelenése: 1979.)
- Cipolla, Carlo M. (1973): *Christophano and the Plague. A study in the public health in the age of Galileo*. London.
- Clendinnen, Inga (1987): *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517–1570*. Cambridge.
- Clifford, James (1999): Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon* 45: 494–513. (Első megjelenés: 1986.)
- Cohen, Patricia Cline (1999): *The Murder of Helen Jewett. The Life and Death of a Prostitute in Nineteenth-Century New York*. New York. (Első kiadás: 1998.)
- Cohen, Thomas V. (1994) ismertetése Edward Muir *Mad Blood Stirring: Vendetta and Factions in Friuli during the Renaissance* című könyvéről: *Journal of Social History* 27: 881–883. (<http://www.jstor.org/stable/3789117>, utolsó letöltés: 2010.09.23.)
- Cohen, Thomas V. (1995) ismertetése Guido Ruggiero: *Binding Passions. Tales of Magic, Marriage, and Power at the End of the Renaissance* című könyvéről: *Journal of Social History* 28: 668–670. (<http://www.jstor.org/stable/3788475>, utolsó letöltés: 2010.09.23.)

- Chambers, Paul (2006): *The Cock Lane Ghost. Murder, Sex and Haunting in Dr Johnson's London*. Stroud.
- Chartier, Roger (2000): Szöveg, szimbólumok és franciaság. A szimbolikus antropológia használata a történetírásban. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest. 73–87. (Első megjelenés: 1985.)
- (2009): A világ mint reprezentáció. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Budapest. 35–54. (Első megjelenés: 1989.)
- Chaunu, Pierre (1998): *Felvilágosodás*. Budapest. (Első kiadás: 1971.)
- Chin, Chuanfei (2011): Margins and monsters: How some micro cases lead to macro claims. *History and Theory* 50: 341–357.
- Christiansen, Palle Ove (1988): Construction and Consumption of the Past. From 'Montaillou' to 'The Name of the Rose'. *Ethnologia Europea* 18: 5–24.
- (1995): *Kultur og historie. Bidrag til den etnologiske debat*. København.
- (1996): *A manorial world. Lord, peasants and cultural distinctions on a Danish estate, 1750–1980*. Oslo–Copenhagen–Stockholm–Oxford–Boston.
- Ciamitti, Luisa (1990): One Saint Less: The Story of Angela Mellini, a Bolognese Seamstress. In: Edward Muir – Guido Ruggiero (szerk.): *Sex and Gender in Historical Perspective*. Baltimore–London. 141–176. (Első megjelenése: 1979.)
- Cipolla, Carlo M. (1973): *Christophano and the Plague. A study in the public health in the age of Galileo*. London.
- Clendinnen, Inga (1987): *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517–1570*. Cambridge.
- Clifford, James (1999): Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon* 45: 494–513. (Első megjelenés: 1986.)
- Cohen, Patricia Cline (1999): *The Murder of Helen Jewett. The Life and Death of a Prostitute in Nineteenth-Century New York*. New York. (Első kiadás: 1998.)
- Cohen, Thomas V. (1994) ismertetése Edward Muir *Mad Blood Stirring: Vendetta and Factions in Friuli during the Renaissance* című könyvéről: *Journal of Social History* 27: 881–883. (<http://www.jstor.org/stable/3789117>, utolsó letöltés: 2010.09.23.)
- Cohen, Thomas V. (1995) ismertetése Guido Ruggiero: *Binding Passions. Tales of Magic, Marriage, and Power at the End of the Renaissance* című könyvéről: *Journal of Social History* 28: 668–670. (<http://www.jstor.org/stable/3788475>, utolsó letöltés: 2010.09.23.)

- Cohen, Thomas V. – Cohen, Elizabeth S. (1993): *Words and Deeds in Renaissance Rome: Trials before the Papal Magistrates*. Toronto–Buffalo–London.
- Cohn, Samuel Jr. (1988) ismertetése Peter Burke *The Historical Anthropology of Early Modern Italy. Essays on Perception and Communication* című könyvéről. *Americal Historical Review* 93: 1359–1360. (<http://www.jstor.org/stable/1873641>, utolsó letöltés: 2010.09.23.)
- Contreras, Jaime (1997): *Pouvoir et Inquisition en Espagne au XVIe siecle. « Soto contre Riquelme »*. Paris. (Első kiadás: 1992.)
- Cook, Alexandra Parma – Cook, Noble David Cook (1991): *Good Faith and Truthful Ignorance. A Case of Transatlantic Bigamy*. Durham, NC – London.
- Corbin, Alain (1992): *The Village of Cannibals: Rage and Murder in France, 1870*. Cambridge, MA. (Első kiadás: 1990.)
- (1998): *Le monde retrouvé de Louis-François Pinagot: Sur les traces d'un inconnu, 1798–1876*. Paris.
- Crapanzano, Vincent (1999): Hermész dilemmája: A szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. *Helikon* 45: 514–539. (Első megjelenés: 1986.)
- Curthoys, Ann – Docker, John (2006): *Is History Fiction?* Sidney.
- Czoch Gábor (1999): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. *Századvég új folyam* 15. szám, 17–38.
- Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (é. n.): Bevezető. In: uők (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen. 9–23.
- Dammann, Guy (2008) interjúja Orlando Figesszel: Russian Revelations. *Guardian*, július 14. (<http://www.guardian.co.uk/books/2008/jul/14/history.samueljohnsonprize>, utolsó letöltés: 2010.10.27.)
- Daniel, Ute (2004): *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*. Frankfurt am Main. (Első kiadás: 2001.)
- Darnton, Robert (1987): *Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből*. Budapest. (Első megjelenés: 1984.)
- (2000): Történelem és antropológia. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest. 89–107. (Első megjelenés: 1986.)
- (2004): Egyik este. *Budapesti Könyvszemle* 16: 282–287. (Első megjelenés: 2004.)
- Daumard, Adeline (1963): *La Bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848*. Paris.
- Davis, Natalie Zemon (1987): *Fiction in the archives. Pardon tales and their tellers in sixteenth-century France*. Cambridge.

- (1990): The shapes of social history. *Storia della Storografia* 17: 28–34.
- (1995): *Women on the Margins. Three Seventeenth-Century Lives*. Cambridge, MA.
- (1999): *Martin Guerre visszatérése*. Budapest. (Első kiadás: 1983.)
- (2006): *Trickster Travels: A sixteenth-century Muslim between worlds*. New York.
- Deák István (1997): Visszapillantás a Goldhagen-vitára. *Budapesti Könyvszemle* 9: 316–322.
- Deák Tamás (1986): *A történet értelme*. Budapest.
- De Certeau, Michel (1970): *La possession de Loudun*. Paris.
- Demos, John Putnam (1982): *Entertaining Satan. Witchcraft and the Culture of Early New England*. Oxford – New York – Toronto – Melbourne.
- Demos, John (1996): *The Unredeemed Captive. A Family Story From Early America*. London. (Első kiadás: 1994.)
- Denning, Greg (1980): *Islands and Beaches, Discourse on a Silent Land: Marquesas, 1774–1880*. Melbourne.
- Denning, Greg (1992): *Mr Bligh's Bad Language. Passion, Power and Theatre on the Bounty*. Cambridge – New York – Melbourne.
- Dobrossy István és mások szerk. (2003): *Mikrotörténelem: Vívmányok és korlátok. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. /Rendi társadalom – polgári társadalom, 12./* Miskolc.
- Domanska, Ewa (1998): *Encounters. Philosophy of History after Postmodernism*. Charlottesville, NC – London.
- (2010): Beyond Anthropocentrism in Historical Studies. *Historein* 10: 118–130.
- Dosse, François (1987): *L'Histoire en miettes. Des "Annales" à la "nouvelle histoire"*. Paris.
- Droysen, Johann Gustav (1868): *Grundriss der Historik*. Leipzig.
- Duby, Georges (1973): *Le dimanche de Bouvines*. Paris.
- (1978): *Les Trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*. Paris.
- Duffy, Eamon (2001): *The Voices of Morebath: Reformation and rebellion in an English village*. New Haven, CT.
- Dutton, Paul Edward (2004): *Charlemagne's Mustache and Other Cultural Clusters of a Dark Age*. New York.
- Eckermann, Johann Peter (1973): *Beszélgetések Goethével*. Budapest. (Első kiadás: 1836–1848.)
- Egmond, Florike – Mason, Peter (1997): *The Mammoth and the Mouse. Microhistory and Morphology*. Baltimore–London.

- Eley, Geoff (2005): *A Crooked Line. From Cultural History to the History of Society*. Ann Arbor, MI.
- Endrei Walter (1989): *Patyolat és posztó. Ruházati alanyagok a régi Magyarországon*. Budapest.
- Englund, Peter (2003): *The Battle that Shook Europe. Poltava and the Birth of the Russian Empire*. London – New York. (Első kiadás: 1988.)
- Erdélyi Gabriella (2005): *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. Budapest.
- (2011): *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban*. Budapest.
- Erikson, Erik H. (1991): A fiatal Luther. Tanulmány a pszichoanalízisről és a történelemről. In: uő: *A fiatal Luther és más írások*. Budapest. (Első megjelenés: 1958.)
- Espada Lima, H. (2006): *A micro-história italiana: Escalas, indicios e singularidades*. Rio de Janeiro.
- Evans, Richard J. (2000): *In Defence of History*. London.
- (2002): Prologue: What is History – Now? In: David Cannadine (szerk.): *What is history now?* Houndmills – New York. 1–18.
- Farge, Arlette – Revel, Jacques (1991): *The Vanishing Children of Paris. Rumor and Politics before the French Revolution*. Cambridge, MA. (Első kiadás: 1988.)
- Febvre, Lucien (1942): *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*. Paris.
- Ferraro, Joanne M. (2001): *Marriage Wars in Late Renaissance Venice*. Oxford – New York.
- Figs, Orlando (2008): *The Whisperers. Private Life in Stalin's Russia*. London. (Első kiadás: 2007.)
- Finlay, Albert (1988): The Refashioning of Martin Guerre. *The American Historical Review* 93: 553–571.
- Finocchiaro, Maurice A. (1990) ismertetése Pietro Redondi *Galileo Heretic* című könyvéről. *Journal of the History of Philosophy* 28: 1. szám, 130–131.
- Fokasz Nikosz – Kopper Ákos – Maródi Máté – Szedenics Gábor (1997): Az európai nemzeti és regionális vasúthálózatok fraktáljellegéről. In: Fokasz Nikosz (szerk.): *Rend és káosz. Fraktálok és káoszelmélet a társadalomkutatásban*. Budapest. 257–268.
- Forster, Robert (1980): *Merchants, Landlords, Magistrates: The Depont Family in Eighteenth-Century France*. Baltimore–London.

- Frank, Michael (1995): *Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität. Das Fallbeispiel Lippe, 1650–1800*. Paderborn.
- Frey, Dennis A. Jr. (1997) ismertetése Michael Frank *Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität. Das Fallbeispiel Lippe, 1650–1800* című könyvéről. *Journal of Social History* 30: 750–752.
- Froeyman, Anton (2012): Three Layers of Meaning in Microhistory. Megjelenés előtt. (http://www.inth.ugent.be/wp-content/uploads/2012/05/HTSubmissionReadingMicrohistory-1_.pdf, utolsó letöltés: 2013.02.10.)
- Fügedi Erik (1992): *Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja*. Budapest.
- Für Lajos (2000): *A berceli zenebona, 1784. Kísérlet a történelmi pillanat megragadására*. Budapest.
- Gaddis, John Lewis (2002): *The Landscape of History. How Historians Map the Past*. Oxford – New York.
- Garcia-Arenal, Mercedes – Wiegers, Gerard (1999): *Entre el Islam y occidente: Vida de Samuel Pallache, judío de Fez*. Madrid.
- Gay, Peter (1985): *Freud for Historians*. New York – Oxford.
- Geertz, Clifford (1988): Sűrű leírás. Út a kultúra értelemző elméletéhez. In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Budapest. 13–61. (Első megjelenés: 1973.)
- (1994a): Jelen lenni: Az antropológia és az írás helyszíne. In: uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest. 352–368. (Első megjelenés: 1988.)
- (1994b): Mély játék. Jegyzetek a bali kakasviadalról. In: uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest. 126–169. (Első megjelenés: 1973.)
- (1996): „Kultúrák háborúja”. *Budapesti Könyvszemle* 8: 304–306. (Első megjelenés: 1995.)
- (2000): Történelem és Antropológia. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest. 109–122. (Első megjelenés: 1990.)
- Ginzburg, Carlo (1966): *I Benandanti: Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*. Torino.
- (1991): *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe*. Budapest. (Első kiadás: 1976.)
- (1993): Microhistory: Two or Three Things That I Know About It. *Critical Inquiry* 20: 10–35.
- (1998): „Fülcimpák és körmök”: a következtetésen alapuló paradigma gyökerei. *Café Babel* 8: 30. szám, 49–67. (Első megjelenés: 1992.)

- (2000a): *The Enigma of Piero. Piero della Francesca. New Edition with Appendices*. London – New York. (Első kiadás: 1981.)
- (2000b): Az inkvizítor mint antropológus. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia*. Budapest. 147–156. (Első megjelenés: 1986.)
- (2003a): Bizonyítékok és lehetőségek. Natalie Zemon Davis *Martin Guerre visszatérése* című művének margójára. *Helikon* 49: 188–209. (Első megjelenés: 1988.)
- (2003b): *Éjszakai történet. A boszorkányszombat megfejtése*. Budapest. (Első kiadás: 1989.)
- (2005): Latitude, slaves and the Bible: An experiment in microhistory. *Critical Inquiry* 31: 665–683.
- (2010a): Postface: Réflexions sur une hypothèse. In: uő: *Mythes emblems traces. Morphologie et histoire*. Paris. 351–364.
- (2010b): Préface. In: uő: *Le fil et les traces. Vrai faux fictif*. Lagrasse. 7–17.
- (2010c): A kíméletlen igazság. A nagy kihívás: Stendhal és a történészek. In: uő: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Válogatta és az előszót írta: K. Horváth Zsolt. Budapest. 255–272. (Első kiadás: 2006.)
- (2011): Bevezető a második magyar kiadáshoz. In: uő: *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világlképe*. Budapest. 5–16.
- Ginzburg, Carlo – Poni, Carlo (1991): The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historiographic Marketplace. In: Edward Muir – Guido Ruggiero (szerk.): *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*. Baltimore–London. 1–9. (Első megjelenés: 1979.)
- Gleick, James (1999): *Káosz – egy új tudomány születése*. Budapest. (Első kiadás: 1988.)
- González, Luis (1968): *Pueblo en vilo: Microhistoria de San José de Gracia*. México.
- Gray, Marion W. (2001): Microhistory as Universal History. *Central European History* 34: 419–431.
- Greenblatt, Stephen (1980): *Renaissance Self-Fashioning. From More to Shakespeare*. Chicago.
- Gregory, Brad S. (1999): Is Small Beautiful? Microhistory and the History of Everyday Life. *History and Theory* 38: 100–110.
- Greilsammer, Myriam (2009): *La roue de la fortune. Le destin d'une famille d'usuriers lombards dans les Pays-Bas à l'aube des Temps modernes*. Paris.
- Grendi, Edoardo (1977): Micro-analisi e storia sociale. *Quaderni Storici* 35: 506–520.

- (1993): *Il Cervo e la repubblica: Il modello ligure di antico regime*. Torino.
- (1996): Repenser la micro-histoire? In: Jacques Revel (szerk.): *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Paris, 1996. 233–243. (Első megjelenés: 1994.)
- Gribaudo, Maurizio (1987): *Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du XXe siècle*. Paris.
- szerk. (1998): *Espaces, Temporalités, stratifications. Exercices sur les réseaux sociaux*. Paris.
- Gumbrecht, Hans Ulrich (1997): *In 1926: Living at the edge of time*. Cambridge, MA – London.
- Gurevics, Aron J. (2004): Kazusz sz „Kazuszom”. Otkritoe pismo M. A. Bojcovu i I. N. Danyilevszkomu. *Kazusz* 6: 401–406.
- Gyáni Gábor (1992a): A mikro- és makrotörténet vitája. *Budapesti Könyvszemle* 4: 492–495.
- (1992b): *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Budapest.
- (1997): A mindennapi élet mint kutatási probléma. *AETAS* 12: 1. szám, 151–161.
- Habermas, Rebekka (2000): *Frauen und Männer des Bürgertums. Eine Familiengeschichte (1750–1850)*. Göttingen.
- Harline, Craig (1994): *The Burdens of Sister Margaret: Inside a 17th-century Convent*. New York.
- Harris, Tim (2000) ismertetése Alan Marshall *The Strange Death of Edmund Godfrey: Plots and politics in Restoration London* című könyvéről. *H-Albion, H-Net Reviews*, 2000 június. (<http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=4171>, utolsó letöltés: 2011.04.17.)
- Heidegger, Maria (2003) ismertetése Margareth Lanzinger *Das gesicherte Erbe. Heirat in lokalen und familialen Kontexten. Innichen 1700–1900*. című könyvéről. *HABSBURG, H-Net Reviews*, július. (<http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=7901>, utolsó letöltés: 2013.08.26.)
- Hein, Dieter (2000) ismertetése Rebekka Habermas *Frauen und Männer des Bürgertums. Eine Familiengeschichte (1750–1850)* című könyvéről. *H-Soz-u-Kult*, 11.09.2000. (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/id=484>, utolsó letöltés: 2013.08.26.)
- Hobsbawm, Eric (2002): *A life in History. Past and Present* 51: 177. szám, 3–16.
- Holt, J. C. (1989): *Robin Hood*. London. (Első kiadás: 1982.)
- K. Horváth Zsolt (2003): Az ötök jele. Nyom, nyomozás, értelemképzés a microstoria látószögéből. In: Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.):

- A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban.* Budapest–Szeged. 173–208.
- Hsü, Kenneth J. (1997): A zene fraktálgeometriája: a madárdaloktól a Bach-fúgákig. In: Fokasz Nikosz (szerk.): *Rend és káosz. Fraktálok és káoszelmélet a társadalomkutatásban.* Budapest. 285–303. (Első megjelenés: 1989.)
- Hudon, William V. (2004) ismertetése Harold Samuel Stone *St. Augustine's Bones: A Microhistory* című könyvéről. *The Journal of Religion* 84: 101–103. (<http://www.jstor.org/stable/3172369>, utolsó letöltés: 2010. 09. 23.)
- Hughes-Hallett, Penelope (2002): *The immortal dinner: A famous evening of genius and laughter in literary London, 1817.* Chicago.
- Huizinga, Johan (1982): A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században. Budapest. (Első kiadás: 1919.)
- Husz Ildikó (2002): *Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Történeti-szociológiai tanulmány egy Buda-környéki mezőváros társadalmáról a családszerkezet változásának tükrében.* Budapest.
- Imhof, Arthur E. (1992): *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk ezzel mi oly nehezen...* Budapest. (Első kiadás: 1984.)
- Clendinnen, Inga (1987): *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517–1570.* Cambridge.
- Jager, Eric (2004): *The Last Duel: A True Story of Crime, Scandal, and Trial by Combat in Medieval France.* New York.
- Jenkins, Keith (1995): *On 'What is History?' From Carr and Elton to Rorty and White.* London – New York.
- (2003): *Re-thinking History.* London – New York. (Első kiadás: 1991.)
- Kagan, Richard L. (1990): *Lucrecia's Dreams. Politics and Prophecy in Sixteenth-Century Spain.* Berkeley.
- Kármán Gábor (2013): *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete.* Budapest.
- Kelly, Catriona (2007) ismertetése Orlando Figes *The Whisperers* című könyvéről. *The Independent*, szeptember 28. (<http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/the-whisperers-by-orlando-figes-464763.html>, utolsó letöltés: 2010.07.02.)
- Klaniczay Gábor (1998): Montaignou harminc éve. *Budapesti Könyvszemle* 10: 168–178.
- Klapisch-Zuber, Christiane (1985): *Women, Family and Ritual in Renaissance Italy.* Chicago–London. (A 4. fejezet [„Kin, Friends and Neighbors”:

- The Urban Territory of a Merchant Family in 1400] eredeti megjelenése: Parenti, amici, vicini. *Quaderni Storici* 33 [1976] 953–982.)
- Knapton, Michael (1989) ismertetése Gene Brucker Giovanni és Lusanna. *Love and Marriage in Renaissance Florence* című könyvéről. *English Historical Review* 104: 188.
- Koselleck, Reinhart (2003): *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest. (Első kiadás: 1979.)
- Koseljeva, O. E. (2002): Ogyin iz Ivanov v epohu Petra (opit perszonalnoj isztorii). *Kazusz* 4: 305–325.
- Ö. Kovács József (2003): A társadalomtörténet németországi útjai. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest. 167–186.
- Kő András – Nagy J. Lambert (2001): *Kossuth tér, 1956*. Budapest.
- Kracauer, Siegfried (2009): *A detektívregény. Értelmezés – Történelem. A végső dolgok előtt*. Budapest. (Első kiadás: 1969.)
- Kuehn, Thomas (1989): Reading Microhistory: The Example of Giovanni and Lusanna. *Journal of Modern History* 61: 512–534.
- (1991): *Law, Family, & Women. Toward a Legal Anthropology of Renaissance Italy*. Chicago–London.
- LaCapra, Dominick (1988): Chartier, Darnton, and the Great Symbol Massacre. *Journal of Modern History* 60: 95–112.
- (1998): A sajt és a kukacok: egy huszadik századi történetész világképe. *Café Babel* 8: 30. szám, 69–79. (Első megjelenés: 1985.)
- Lake, Peter (2001): *The boxmaker's revenge: 'Orthodoxy', 'heterodoxy' and the politics of the parish in early Stuart London*. Stanford, CA.
- Langlois, Charles-Victor – Seignobos, Charles (1898): *Introduction aux études historiques*. Paris.
- Lanzinger, Margareth (2003): *Das gesicherte Erbe. Heirat in lokalen und familialen Kontexten, Innichen 1700–1900*. Wien.
- Le Goff, Jacques (1981): *La Naissance du Purgatoire*. Paris.
- (1996): *Saint Louis*. Paris.
- (2007): A mentalitástörténet. In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest. 419–430. (Első megjelenés: 1974.)
- Le Goff, Jacques – Nora, Pierre szerk. (1974): *Faire de l'histoire*. I–III. Paris.
- Le Goff, Jacques – Chartier, Roger – Revel, Jacques szerk. (1978): *La Nouvelle histoire*. Paris.
- Lepetit, Bernard (1995a): Építészet, földrajz, történelem. A lépték használatai. *AETAS* 10: 4. szám, 142–158. (Első megjelenés: 1993.)

- (1995b): *Histoire des pratiques, pratique de l'histoire*. In: uő (szerk.): *Les formes de l'expérience: Une autre histoire sociale*. Paris. 9–22.
- szerk. (1995): *Les formes de l'expérience: Une autre histoire sociale*. Paris.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel (1973): *Le territoire de l'historien*. Paris.
- (1980): *Carnival: A People's Uprising at Romans, 1579–1580*. New York. (Első kiadás: 1979.)
- (1982): *Love death and money in the Pays d'Oc*. London. (Első kiadás: 1980.)
- (1987): *Jasmin's Witch*. Aldershot. (Első kiadás: 1983.)
- (1997a): *Montaillou. Egy okszitán falu életrajza*. Budapest. (Első kiadás: 1975.)
- (1997b): *The beggar and the professor. A sixteenth-century family saga*. Chicago–London. (Első kiadás: 1995.)
- (2007): A történész és a számítógép. In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest. 317–320. (Első megjelenés: 1968.)
- Levi, Giovanni (2000a): A mikrotörténelemről. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. 127–146. (Első megjelenés: 1992.)
- (2000b): Az életrajz használatáról. *Korall* 1: 2. szám, 81–92. (Első megjelenés: 1989.)
- (2001): *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest. (Első kiadás: 1985.)
- (2002): Magatartások, erőforrások, folyamatok a fogyasztás „forradalma” előtt. *Korall* 3: 10. szám, 96–113.
- Li, Huaiyin (2009): *Village China Under Socialism and Reform: A Micro History, 1948–2008*. Stanford, CA.
- Linehan, Peter (1997): *The Ladies of Zamora*. University Park, PA.
- (1971): *The Spanish Church and the Papacy in the Thirteenth Century*. Cambridge.
- Lorenz, Chris (2000): Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitivizmus és a „metaforikus fordulat”. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest. 121–147. (Első megjelenés: 1998.)
- Loriga, Sabina (2007): *Soldats. Un laboratoire disciplinaire: l'armée piémontaise au XVIIIe siècle*. Paris. (Első kiadás: 1991.)
- (2010): *Le petit X. De la biographie à l'histoire*. Paris.
- (2011): Történet- és életrajzírás a 19–20. században. *Korall* 12: 44. szám, 5–29. (Első megjelenés: 2008.)

- Lugosi András (2001): A tünetektől az interpretációig. Esszé egy homeopata jellegű történetírói gyakorlatról: a mikrotörténelemről. *Szociológiai Figyelő* 5: 1–2. szám, 24–42.
- Luhmann, Niklas (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Szerk. Dirk Baecker. Budapest. (Első kiadás: 2002.)
- Lukács György (1985): *A különosság mint esztétikai kategória*. Budapest.
- Lüdtke, Alf (1995): Introduction: What is the History of Everyday Life and Who are Its Practitioners? In: uő (szerk.): *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton, NJ, 1995. 3–40. (Első kiadás: 1989.)
- (2003): Anyagiság, hatalom-vágy és a felszín varázsa. Az „Alltagsgeschichte” perspektíváiról. *AETAS* 18: 1. szám, 149–158. (Első megjelenés: 1994.)
- Lyon-Caen, Nicolas (2010): *La boîte à Perrette. Le jansénisme parisien au XVIIIe siècle*. Paris.
- Lytard, Jean-Francois (1993): A posztmodern állapot. In: Jürgen Habermas – Jean-Francois Lyotard – Richard Rorty: *A posztmodern állapot*. Budapest. 7–145. (Első megjelenés: 1979.)
- Macfarlane, Alan (1970): *Witchcraft in Tudor and Stuart England: A regional and comparative study*. London.
- (1977): *The Family Life of Ralph Josselin. A Seventeenth-Century Clergymen. An Essay in Historical Anthropology*. New York – London. (Első kiadás: 1970.)
- (1981): *The Justice and the Mare's Ale. Law and Disorder in Seventeenth-Century England*. Cambridge – New York – New Rochelle – Melbourne – Sidney.
- (2009): *Levelek Lilynek. A világ működéséről*. Budapest. (Első kiadás: 2005.)
- Magnússon, Sigurður Gylfi (2003): The Singularization of History: Social History and Microhistory within the Postmodern State of Knowledge. *Journal of Social History* 36: 701–735.
- (2006): Social History as ‘Sites of Memory’? The Institutionalization of History: Microhistory and the Grand Narrative. *Journal of Social History* 39: 891–913.
- (2010): *Wasteland with Words. A Social History of Iceland*. London.
- Magnússon, Sigurður Gylfi – Szijártó M. István (2013): *What is Microhistory? Theory and Practice*. London – New York.
- Magyarics Tamás (1995) ismertetése John Higham Az amerikai történetírás jövője. *The Journal of American History* 80 (1994) 1289–1309. című cikkéről. *Századok* 129: 958–959.

- Majtényi György (2001): „Uraltak” vagy „önfejük”. Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. *Korall* 2: 5–6. szám, 242–252.
- Mandrou, Robert (1961): *Introduction à la France moderne: essai de psychologie historique, 1500–1640*. Paris.
- Marshall, Alan (1999): *The Strange Death of Edmund Godfrey: Plots and politics in Restoration London*. Stroud.
- Martin, Raymond (1997): The essential difference between history and science. *History and Theory* 36: 1–14.
- Martines, Lauro (é. n.): *Firenze és a Mediciek. Hatalom és összeesküvés a reneszánsz Itáliában*. Budapest. [2010] (Első kiadás: 2003.)
- Mátay Mónika (2006): *Törvénytörési játékok: válás Debrecenben, 1793–1848*. Debrecen.
- Mazumdar, Sucheta (2011) ismertetése Huaiyin Li *Village China Under Socialism and Reform, A Micro History, 1948–2008* című könyvéről. *Enterprise & Society* 12: 630–632. (<http://es.oxfordjournals.org/content/12/3/630.extract>, utolsó letöltés: 2013.08.27.)
- McCloskey, Donald N. (1997): A történelem, a differenciálegyenletek és a narráció problémája. In: Fokasz Nikosz (szerk.): *Rend és káosz. Fraktálok és káoszelmélet a társadalomkutatásban*. Budapest. 101–116. (Első megjelenés: 1991.)
- McCormmach, Russell (1982): *Night Thoughts of a Classical Physicist*. Cambridge, MA – London.
- Medick, Hans (1988): „Misszionáriusok a csónakban?” Néprajzi megismerésmódok kihívása a társadalomtörténettel szemben. In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Budapest. 62–109. (Első megjelenés: 1984.)
- (1996): *Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*. Göttingen.
- (2000): Mikrotörténelem. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest. 53–63. (Első megjelenés: 1994.)
- Monod, Paul Kléber (2003): *The Murder of Mr. Grebell: Madness and Civility in an English Town*. New Haven, CT.
- Morrissey, Susan K. (2011): Terrorism, modernity, and the question of origins. Book review. *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History* 12: 213–226. (<http://www.highbeam.com/doc/1G1-250032735.html>, utolsó letöltés: 2012.06.03.)
- Muir, Edward (1991): Introduction: Observing Trifles. In: Edward Muir – Guido Ruggiero (szerk.): *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*. Baltimore–London. vii–xxviii.

- (1998): *Mad Blood Stirring. Vendetta in Renaissance Italy*. Reader's Edition. Baltimore–London. (Első kiadás: 1993.)
- (2007): *The Culture Wars of the Late Renaissance. Skeptics, Libertines, and Opera*. Cambridge, MA – London.
- Muir, Edward – Ruggiero, Guido szerk. (1990): *Sex and Gender in Historical Perspective: Selections from the Quaderni Storici*. Baltimore–London.
- Muir, Edward – Ruggiero, Guido szerk. (1991): *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*. Baltimore–London.
- Muir, Edward – Ruggiero, Guido szerk. (1994): *History from Crime: Selections from the Quaderni Storici*. Baltimore–London.
- Munslow, Alun – Rosenstone, Robert A. szerk. (2004): *Experiments in Rethinking History*. New York – London.
- Muraközy Gyula (1997): A káosz elmélete és tanulságai. In: Fokasz Nikosz (szerk.): *Rend és káosz. Fraktálok és káoszelmélet a társadalomkutatásban*. Budapest. 39–66.
- Nagy Ágnes (2010): Társadalmi mobilitás a kapcsolatok hálózatában – visszatérés a társadalom konfigurációs szemléletéhez. In: Papp Gábor – Szijártó M. István (szerk.): *Mikrotörténelem másodfokon*. Budapest. 242–258.
- Noiriel, Gérard (2001): A történetírás „válsága” Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudománnyá válásától napjainkig. Budapest. (Első kiadás: 1996.)
- Nyikos Lajos – Balázs László – Schiller Róbert (1997): A kubizmustól a fraktáлизmusig. In: Fokasz Nikosz (szerk.): *Rend és káosz. Fraktálok és káoszelmélet a társadalomkutatásban*. Budapest. 245–255.
- Obeyesekere, Gananath (1997): *The Apotheosis of Captain Cook: European Mythmaking in the Pacific*. Princeton, NJ. (Első kiadás: 1992.)
- Ouweneel, Arij (2005): *The Flight of the Shepherd. Microhistory and the Psychology of Cultural Resilience in Bourbon Central Mexico*. Amsterdam.
- Ozment, Stephen (1986): *Magdalena and Balthasar: An Intimate Portrait of Life in Sixteenth-Century Europe Revealed in the Letters of a Nuremberg Husband and Wife*. New York.
- (1990): *Three Behaim Boys. Growing Up in Early Modern Germany*. New Haven, CT – London.
- (1996): *The Bürgermeister's Daughter: Scandal in a Sixteenth-Century German Town*. New York.
- Papp Gábor – Szijártó M. István szerk. (2010): *Mikrotörténelem másodfokon*. Budapest.

- Papp Kálmán (1988–1989): Az ottfelejtett ember. *Szivárvány* 9–10: 26. szám, 24–46.; 27. szám, 30–73.; 28. szám, 31–38.
- Partner, Simon (2009): *The Mayor of Aihara: A Japanese Villager and His Community, 1865–1925*. Berkeley, CA.
- Passeron, Jean-Claude – Revel, Jacques (2005): Penser par cas. Raisonner a partir de singularités. In: uők (szerk.): *Penser par cas*. Paris. 9–44.
- Passeron, Jean-Claude – Revel, Jacques szerk. (2005): *Penser par cas*. Paris.
- Peirce, Charles S. (1929): Guessings. *Hound and Horn* 2: 3. szám, 267–282.
- Peltonen, Matti (2001): Clues, margins, and monads: The micro-macro link in historical research. *History and Theory* 40: 347–359.
- Perényi Roland (1999): Egy Montaignou-kép a '80-as évek végéről. *Sic itur ad astra* 11: 2–4. szám, 307–312.
- Peters, Jan (2007): *Märkische Lebenswelten. Gesellschaftsgeschichte der Herrschaft Plattenburg-Wilsnack, Prignitz 1550–1800*. Berlin.
- Phillips, Mark Salber (2003): Histories, micro- and literary: Problems of genre and distance. *New Literary History* 34: 211–229.
- Platt, Brian (2010) ismertetése Simon Partner *The Mayor of Aihara: A Japanese Villager and His Community, 1865–1925* című könyvéről. *The Journal of Japanese Studies* 36: 417–421. (<http://muse.jhu.edu/journals/jjs/summary/v036/36.2.platt.html>, utolsó letöltés: 2013.01.29.)
- Polányi Károly (é. n.): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. H. n. (Első kiadás: 1944.)
- Pomata, Gianna (2000): Telling the truth about micro-history: A memoir (and a few reflections). *Netværk for historieteori og historiografi, Arbejds-papirer* No. 3: 28–40.
- Popkin, Jeremy D. (2011) ismertetése Barbara Caine *Biography and History* című könyvéről. *Biography* 34: 329–331. (<http://www.highbeam.com/doc/1G1-272168058.html>, utolsó letöltés: 2012.06.03.)
- Putnam, Lara (2006): To study the Fragments / Whole: Microhistory and the Atlantic World. *Journal of Social History* 39: 615–630.
- Raggio, Osvaldo (1990): *Faide e parantele: Lo stato genovese vista dalla Fontanabuona*. Torino.
- Ramella, Franco (1983): *Terra e telai: Sistemi di parentela i manifattura nel Biellese dell'Ottocento*. Torino.
- Reay, Barry (1996): *Microhistories: demography, society and culture in rural England, 1800–1930*. Cambridge – New York – Melbourne.
- Redfield, Robert (1955): *Little community: Viewpoints for the study of the human whole*. Chicago.
- Redondi, Pietro (1987): *Galileo: Heretic*. Princeton, NJ. (Első kiadás: 1983.)

- Reichardt, Sven (2001): Bourdieu történészeknek? Kultúrszociológiai ajánlat a társadalomtörténet számára. *Korall* 2: 3–4. szám, 233–246. (Első megjelenés: 1997.)
- Reinhard, Wolfgang (2009): *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte*. Stuttgart.
- Revel, Jacques (1995a): L'institution et le social. In: Bernard Lepetit (szerk.): *Les formes de l'expérience. Une autre histoire sociale*. Paris. 63–84.
- (1995b) könyvismertetése Alf Lüdtke (szerk.): *Histoire du quotidien* című kötetéről. *Annales* 50: 805–808.
- (1996a): Mikroszintű vizsgálat és társadalmi jelenségek konstruálása. *AETAS* 11: 4. szám, 217–237. (Első megjelenés: 1996.)
- (1996b): Présentation. In: uő (szerk.): *Jeux d'échelles. La micro-analyse a l'expérience*. Paris. 7–13.
- (2004): Visszatérés az eseményhez: historiográfiai áttekintés. *Korall* 5: 15–16. szám, 22–36. (Első megjelenés: 2001.)
- szerk. (1996): *Jeux d'échelles: La micro-analyse a l'expérience*. Paris.
- Ricoeur, Paul (1983–1985): *Temps et récit*. I–III. Paris.
- (2000): *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris.
- Rosenstone, Robert A. (1988): *Mirror in the Shrine: American Encounters with Meiji Japan*. Cambridge, MA – London.
- Rosental, Paul-André (é. n.): A „makro” felépítése a „mikroszinten” keresztül. Fredrik Barth és a microstoria. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen. 71–87. (Első megjelenés: 1996.)
- (1999): *Les sentiers invisibles. Espaces, familles et migrations dans la France du 19e siècle*. Paris.
- Rotschild, Emma (2011): *The Inner Life of Empire: An Eighteenth-Century Story*. Princeton, NJ.
- Rowland, Ingrid D. (2004): *The Scarith of Scornello. A Tale of Renaissance Forgery*. Chicago–London.
- Röckelein, Hedwig szerk. (1993): *Biographie als Geschichte*. Tübingen.
- Ruggiero, Guido (1985): *The Boundaries of Eros: Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice*. Oxford – New York.
- (1993): *Binding Passions. Tales of Magic, Marriage, and Power at the End of the Renaissance*. Oxford – New York.
- (2007): *Machiavelli in Love. Sex, Self, and Society in the Italian Renaissance*. Baltimore.
- Sabeian, David Warren (1984): *Power in the blood. Popular culture and village discourse in early modern Germany*. Cambridge.

- (1988a): Áldozás és közösség. Az úrvacsora-vétel megtagadása a 16. században. In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Budapest. 110–155. (Első megjelenés: 1984.)
- (1988b): Az egység szent köteléke. A közösség egy tizenhárom éves bozorkány szemében (1683). In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Budapest. 156–191. (Első megjelenés: 1984.)
- (1990): *Property, production and family in Neckarhausen, 1700–1870*. Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sidney.
- (1998): *Kinship in Neckarhausen, 1700–1870*. Cambridge.
- Sahlins, Marshall (1985): Captain James Cook; or, The Dying God. In: uő: *Islands of History*. Chicago–London. 104–135.
- (1995): *How 'Natives' Think: About Captain Cook, for example*. Chicago.
- Schama, Simon (1992): *Dead Certainties (Unwarranted Speculations)*. New York. (Első kiadás: 1991.)
- Schindler, Norbert (1992): *Widerspenstige Leute. Studien zur Volkskultur in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main.
- Schlumbohm, Jürgen (1994): *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650–1860*. Göttingen.
- (2000): Mikrotörténelem – makrotörténelem. *AETAS* 15: 4. szám, 170–179. (Első megjelenés: 1998.)
- (2007): Családformák és demográfiai viselkedés. Politikai viták és empirikus kutatási eredmények a preindusztriális Németországról. *Korall* 8: 30. szám, 5–18. (Első megjelenés: 2004.)
- Schmitt, Jean-Claude (2014): *A zsidó Hermann megtérése. Önéletírás, történelem és fikció*. Budapest. (Első kiadás: 2003.)
- Schulze, Winfried (1994): Einleitung. In: Winfried Schulze (szerk.): *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie. Eine Diskussion*. Göttingen. 6–21.
- Schutte, Anne Jacobson (1986) ismertetése Giovanni Levi *L'eredità immateriale: Carriera di un esorcista nel Piemonte del seicento* című könyvéről. *The Journal of Modern History* 58: 961–962.
- Scribner, Robert W. (1995): A kora újkori Európa történeti antropológiája. *Budapesti Könyvszemle* 7: 468–478.
- Sebeok, Thomas A. – Umiker-Sebeok, Jean (1990): *Ismeri a módszeremet? Avagy: a mesterdetektív logikája*. Budapest. (Első kiadás: 1980.)

- Sebők Marcell (2007): *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története*. Budapest.
- Serna, Justo – Pons, Anacleto (2000): *Cómo se escribe la microhistoria: Ensayo sobre Carlo Ginzburg*. Madrid.
- Sewell, William H. Jr. (2005): *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. Chicago.
- Shapiro, James (2005): *1599. A Year in the Life of William Shakespeare*. London.
- Sharpe, James (1999): *The bewitching of Anne Gunter: A horrible and true story of football, witchcraft, murder and the King of England*. London.
- Shifflett, Crandell (1995) ismertetése a Gary W. Gallagher szerkesztette *The Fredricksburg Campaign: Decision on the Rappahannock* című könyvről. *H-CivWar, H-Net Reviews*, szeptember 13. (<http://h-net.msu.edu/cgi-bin/logbrowse.pl?trx=vx&list=h-review&month=9509&week=b&msg=7MUsJv2SB/HVooFvFGlfOQ&user=&pw=>, utolsó letöltés: 2012.10.11.)
- Simon Zoltán Boldizsár (2013): Tapasztalat, jelenlét, történelem. *AETAS* 28: 1. szám, 160–177.
- Skidmore, Chris (2011): *Death and the Virgin. Elizabeth, Dudley and the Mysterious Fate of Amy Robsart*. London. (Első kiadás: 2010.)
- Somorjai Szabolcs (2011): Mikrotörténelem a csatatéren. *Korall* 12: 46. szám, 142–153.
- Sparks, Randy J. (2004): *The Two Princes of Calabar. An Eighteenth-Century Atlantic Odyssey*. Cambridge, MA – London.
- Spence, Jonathan (1978): *The Death of Woman Wang*. New York.
- Spiegel, Gabrielle M. (2004): Történelem, historicizmus és a szöveg társadalmi logikája a középkorban. *Korall* 5: 15–16. szám, 37–69. (Első megjelenés: 1990.)
- Spufford, Margaret (1974): *Contrasting Communities. English Villagers in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Cambridge – London – New York – Melbourne.
- Srebnick, Amy Gilman (1995): *The Mysterious Death of Mary Rogers: Sex and Culture in Nineteenth-Century New York*. Oxford – New York.
- Stearns, Peter N. (2007): Debates About Social History and its Scope. In: Sigurður Gylfi Magnússon: *Sögustríð. Greniar og frásagnir om hugmynndafræði*. Reykjavík. 17–21.
- Stewart, George R. (é. n.): *Pickett's Charge. A microhistory of the final attack at Gettysburg, July 3, 1863*. Boston. (Első kiadás: 1959.)
- Stone, Harald Samuel (2002): *St. Augustine's Bones: A Microhistory*. Amherst, MA – London.

- Stone, Lawrence (2006): Az elbeszélés újjászületése. Megjegyzések a régi-új történetírásról. In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történelemelmélet I–II*. Budapest. II. 899–919. (Első megjelenés: 1979.)
- Szabó Péter (1989): *A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány a XVII. században*. Budapest.
- Szakály Ferenc (1995): *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Budapest.
- Szekeres András (1999): Mikrotörténelem és általános történeti tudás. *Századvég új folyam* 15. szám, 3–16.
- (2003): Carlo Ginzburg, a morfológia és a történelem. A bizonyítás új meghatározása felé. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest. 75–93.
- Szelunskaja, N. A. (2004): V poiszkah utracsennoj mikroisztorii. *Dialog szta vremenyem. Al'manah intellektual'noj isztorii* 6: 12. szám, 70–83.
- Szijártó M. István (1996): Mi a mikrotörténelem? *AETAS* 11: 4. szám, 157–185.
- (2000): Történeti antropológia és mikrotörténelem: az új társadalomtörténet. *Budaepesi Könyvszemle* 12: 151–159.
- (2003a): Mikrotörténelem. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest. 494–513.
- (2003b): Bevezetés. In: Dobrossy István és mások (szerk.): *Mikrotörténelem: Vívmányok és korlátok. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. /Rendi társadalom – polgári társadalom, 12./* Miskolc. 7–18.
- (2010a): Előszó. In: Papp Gábor – Szijártó M. István (szerk.): *Mikrotörténelem másodfokon*. Budapest. 7–18.
- (2010b): Barátok, apácák, mikrotörténelem. In: Papp Gábor – Szijártó M. István (szerk.): *Mikrotörténelem másodfokon*. Budapest. 19–41.
- (2010c): A történelem szingularizációja. *Klió* 19: 4. szám, 8–16.
- (2011): *Tapasztalatok, cselekvő egyének, felelősség. Oroszország mikrotörténelmének tanulságai*. Keszthely.
- (2012): A mikrotörténelem Magyarországon. In: Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között*. Budapest. 102–111.
- (2013): Reneszánsz nők, papok, parasztok és a mikrotörténelem mint alvállalkozó. *Korall* 14: 53. szám, 194–202.
- Szilágyi Márton (2001): *Liszniai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*. Budapest.

- (2003): Irodalomtörténet és társadalomtörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest. 559–572.
- (2007): *Határpontok*. Budapest.
- (2009): Az irodalomtörténeti biográfiák hasznáról és használatáról. Egy készülő Csokonai-biográfia mikrotörténeti alapjai. *Sic itur ad astra* 20: 59. szám, 19–47.
- Szöcs Gábor (2011): *Petőfi halála. Fehéregyháza, 1849. július 31.* Budapest.
- Taylor, Alan (1996): *William Cooper's Town. Power and Persuasion on the Frontier of the Early American Republic*. New York. (Első kiadás: 1995.)
- Taylor, Larissa (1996) ismertetése Craig Harline *The Burdens of Sister Margaret: Inside a 17th-century Convent* című könyvéről. *Renaissance Quarterly* 49: 896–897. (<http://www.highbeam.com/doc/1G1-19009111.html>, utolsó letöltés: 2012.06.03.)
- Thompson, E. P. (2007): *Az angol munkásosztály születése*. Budapest. (Első kiadás: 1963.)
- Thouard, Denis szerk. (2007): *L'interprétation des indices. Enquête sur le paradigme indiciaire avec Carlo Ginzburg*. Villeneuve d'Asq.
- Timár Lajos (1993): *Vidéki városlakók. Debrecen társadalma, 1920–1944*. Budapest.
- Tomich, Dale (2008): The Order of Historical Time: The *Longue Durée* and Micro-History. Paper presented at „The *Longue Durée* and World-Systems Analysis.” Colloquium to Commemorate the 50th Anniversary of Fernand Braudel, *Histoire et sciences sociales: La longue durée. Annales E. S. C.*, XIII, 4, 1958. October 24–25, 2008. Fernand Braudel Center, Binghamton University, Binghamton, NY 13902 (<http://www2.binghamton.edu/fbc/archive/tomich102508.pdf>, utolsó letöltés: 2012. 10. 13.)
- Torre, Angelo (2001): Társadalmi antropológia és történeti kutatás. *AETAS* 16: 3–4. szám, 257–278. (Első megjelenés: 1987.)
- (2008): The Miracle of Asti and the Construction of a Religious Centre in the Early Modern Period. In: Susanne Rau – Gerd Schwerhoff (szerk.): *Topographien des Sakralen. Religion und Raumordnung in der Vormoderne*. München. 134–155.
- (2010): Ritual and Jurisdiction in Northern Italy (Seventeenth and Eighteenth Centuries). In: Margo Kitts – Bernd Schneidermüller – Gerald Schwedler és mások (szerk.): *Ritual Dynamics and the Science of Ritual*. Vol. III: *State, Power, and Violence*. Wiesbaden. 317–346.

- Tóth Zoltán (1977): Schiszler Károly kádármester Szekszárdon. Egy kisvárosi mesterember gazdasági-társadalmi viszonyai a századfordulón. *Agrártörténeti Szemle* 19: 1–2. szám, 199–218.
- (2003): Elfelejtett előzmények. A régi társadalomtörténet sajátos kérdéseinek kialakulásáról. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest. 57–109.
- Tracy, James D. (1996) ismertetése Craig Harline *The Burdens of Sister Margaret: Inside a 17th-century Convent* című könyvéről. *The Catholic Historical Review* 82: 714–715. (<http://www.highbeam.com/doc/1P3-10505989.html>, utolsó letöltés: 2012.06.03.)
- Trivellato, Francesca (2011): Is There a Future for Italian Microhistory in the Age of Global History? *California Italian Studies* 2: 1. szám (<http://www.escholarship.org/uc/item/0z94n9hq>, utolsó letöltés: 2013.08.20.).
- Turner, Victor (1974): *Dramas, fields, and metaphors; symbolic action is human society*. Ithaca, NY.
- Ulbricht, Otto (2009): *Mikrogeschichte. Menschen und Konflikte in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt – New York.
- Ulrich, Laurel Thatcher (1991): *A Midwife's Tale. The Life of Martha Ballard, Based on Her Diary, 1785–1812*. New York. (Első kiadás: 1990.)
- Valensi, Lucette (2008): *Mardochée Naggiar: Enquête sur un inconnu*. Paris.
- Verhoeven, Claudia (2009): *The Odd Man Karakozov: Imperial Russia, Modernity, and the Birth of Terrorism*. Ithaca, NY.
- Wachtel, Nathan (2001): *La Foi du souvenir. Labyrinthes marranes*. Paris.
- Weis, René (2001): *The Yellow Cross. The Story of the Last Cathars, 1290–1329*. London – New York – Camberwell – Toronto – New Delhi – Auckland – Rosebank. (Első kiadás: 2000.)
- Werner, Michael (1995): Présentation: Proto-industrialisation et Alltagsgeschichte. *Annales* 50: 719–723.
- White, Hayden (1973): *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore.
- (1997): A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In: Hayden White: *A történelem terhe*. Budapest. (Első megjelenés: 1974.)
- Witte, Bernd (1984): Statt eines Vorworts I. Ein ungeschriebenes Buch lesen. In: Norbert Bolz – Bernd Witte (szerk.): *Passagen. Walter Benjamins Urgeschichte des XIX. Jahrhunderts*. München. 7–12.
- Wrightson, Keith – Levine, David (1995): *Poverty and piety in an English village. Terling, 1525–1700*. Oxford. (Első kiadás: 1979.)

- Wroe, Ann (1996): *A Fool & His Money: Life in a Partitioned Medieval Town*. London. (Első kiadás: 1995.)
- Wul, Lene (2000): Microhistory in practice – a reply to Hans Henrik Appel. In: L. Egholm – L. Wul (szerk.): *Microhistory – Towards a new Theory of History? Papers fra seminaret d. 13. November 1999 på Syddansk Universitet Odense, Netværk for historieteori & historiografi. Arbejds-papirer* Nr. 3. 23–27.
- Zamoyski, Adam (2008): *1812. Napóleon végzetes oroszországi hadjárata*. Budapest. (Első kiadás: 2004.)

TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓ

- abdukció 60, 190, 195
 ágencia (lásd még: cselekvő
 egyén) 18, 207, 212, 237
 Ago, R. 41, 47, 51, 66, 217
Alltagsgeschichte 33, 50, 85, 96,
 105-109, 114, 116, 207, 218
 Andrade, T. 230-231
 Anyiszimov, J. 202, 206, 212
 Ankersmit, F. R. 24, 49-52, 199,
 226-228
Annales 17, 22-23, 25, 28, 33,
 42-43, 66, 84-85, 88, 91,
 94-97, 105, 129, 193, 216-
 217, 219
 Astarita, T. 179
 Auerbach, E. 104, 195, 227-228
 Banti, A. 47
 Barth, F. 40, 97, 99-100, 112
 Barthes, R. 24, 239
 Beck, R. 116
 Behringer, W. 16, 115-116
 Benad, M. 93
 Benda Gy. 181-182, 191, 193-194
 Benjamin, W. 105, 199
 Besszmertnij, J. L. 201
 Bicheno, H. 170
 Birnbaum, M. D. 182
 Bisha, R. 223-224
 Blok, A. 44, 68
 Boyer, P. 44, 138-139, 182, 186
 Boyle, L. 93
 Brewer, J. 148-149
 Broszat, M. 104
 Brown, I. Q. 158, 168
 Brown, J. C. 163-164, 171-172,
 192
 Brown, R. D. 29, 52, 158, 168
 Brucker, G. 165-176, 172
 Bruner, J. S. 76-77
 Brunner, O. 217
 Burke, P. 26, 53, 59, 79-80, 124,
 149-150, 224
 Carr, E. H. 101
 Cartledge, P. 149
 Cerutti, S. 15, 43, 45-47, 57, 62,
 63, 66, 68, 96, 125
 Chakrabarty, D. 224-225, 228
 Chambers, P. 147, 174, 232
 Chartier, R. 16, 81, 94, 125-126,
 129
 Chaunu, P. 19
 Chin, C. 200
 Christiansen, P. O. 23, 29, 90,
 153-155
 Cipolla, C. 79, 150
 Cohen, E. S. 169
 Cohen, P. C. 157, 172
 Cohen, T. V. 76, 169, 175, 235
 Contreras, J. 139-140
 Cook, A. P. 231
 Cook, D. N. 231
 Corbin, A. 85
 Crapanzano, V. 131
 Curthoys, A. 150

- cselekvő egyén
 (lásd még: ágencia) 32, 80,
 100, 106–107, 113, 125,
 130–131, 134, 137, 142, 156,
 203, 205–206, 210, 212, 236
- Daniel, U. 15, 26, 91, 108, 112
- Darnton, R. 33, 36, 78, 81, 125–
 127, 129, 131, 149, 172, 182,
 184
- Davis, N. Z. 33, 40, 42, 44, 51,
 79, 102, 122, 148, 150–154,
 167, 173, 182, 227, 231–232
- Demos, J. 140–141, 221, 223–
 224, 235
- Docker, J. 150
- Domanska, E. 225–226
- Dosse, F. 94
- Droysen, J. G. 211
- Duby, G. 51, 85–86, 92, 94, 143,
 148, 173, 195, 210
- Duffy, E. 151
- Dutton, P. E. 174
- eccezzionalmente normale*
 (lásd még: kivételesen
 normális) 53–54, 101
- Egmond, F. 103
- életrajz 139–140, 183, 216–220
- Englund, P. 209–210
- élményszerűség (lásd még:
 tapasztalat) 172, 239–240,
 242
- érdekesség 145, 147, 156, 165,
 173, 239, 241–242
- Erdélyi G. 34, 191–193, 234–235
- Erikson, E. H. 219
- experimentális történelem 34, 97,
 180, 221
- Farge, A. 33, 81–84
- Ferraro, J. 178–179, 234–235
- Figes, O. 203–208, 212, 235
- Finlay, A. 153, 167
- Fischer, D. 150
- Foa, V. 44
- Forster, R. 217
- Foscari, A. 44
- fraktál 34–35, 186–189, 195, 236
- Frank, M. 117
- Froeyman, A. 227–228
- Fügedi E. 182
- Für L. 105, 182, 184–187, 189,
 193
- Gaddis, J. L. 30, 156, 235
- Geertz, C. 26, 51, 97, 110, 117,
 122–125, 130–132, 136, 151,
 155, 190, 216, 236
- Ginzburg, C. 11–16, 30, 33, 37,
 41–47, 51–54, 56–61, 74, 76,
 78, 89, 93, 101, 103, 107, 115,
 124–125, 131, 143, 150, 168,
 183, 193, 199, 215–216, 218,
 229, 238, 241
- globális történelem / globális
 történetírás 34, 110, 180, 199,
 221, 228, 230–233
- Gregory, B. S. 18, 96, 107–108
- Grendi, E. 14, 43, 46–47, 52–54,
 61, 74, 76, 101, 124
- GriAUDI, M. 62, 64–66, 100
- Gumbrecht, H.-U. 226–227
- Gurevics, A. J. 201
- Habermas, R. 116
- Holt, J. 143–144
- Hsia, R. P.-C. 169
- Hughes-Hallett, P. 147
- Husz I. 182
- Iggers, G. G. 24–25
- Imhof, A. E. 114–115
- incidenselemzés 18, 33, 149, 156,
 158, 172, 179, 182, 193–194,
 236

- Jager, E. 148, 173
 Joyner, C. 17, 189
 Kagan, R. L. 160, 163
 Kármán G. 183, 220
Kazusz 51, 200–203
 kivételesen normális (lásd még:
eccezionalmente normale) 32,
 42, 53, 61, 101–102, 111–112,
 186, 199
 Klapisch-Zuber, C. 63
 Kocka, J. 105
 Koselleck, R. 19, 77, 223
 Koseljeva, O. 201–202, 205,
 212
 Kracauer, S. 54–55, 97, 112, 240
 Kuehn, T. 149, 166–168
 LaCapra, D. 14–15, 129
 Lake, P. 151
 Lanzinger, M. 116
 Le Goff, J. 91, 94, 217
 Le Roy Ladurie, E. 23, 51, 84,
 86–94, 144, 150, 214–215,
 241
 Lepetit, B. 28, 95–99, 103, 112,
 125, 212
 léptékváltás 32–33, 42, 53–55, 85,
 95, 97, 186, 236
 Levi, G. 32, 36–37, 39–46, 51,
 54–55, 68, 78, 80–81, 97, 103,
 107, 112, 124–125, 142, 182,
 193, 198–199, 216, 218–219
 Levine, D. 142
 Linchan, P. 78, 161–162, 192
 Loriga, S. 218
 Lugosi A. 15, 125
 Lüdtke, A. 106
 Macfarlane, A. 30, 68, 132–134,
 139
 Magnússon, S. G. 9, 196–199
 Marshall, A. 146, 173
Martin Guerre visszatérése 44,
 92, 152, 154, 156, 172, 182,
 232
 Martines, L. 170
 Mason, P. 103
 Mátya M. 183
 McCormmach, R. 223
 Medick, H. 53, 101, 108–113,
 116, 150, 155, 193, 195, 235
 Menocchio (Domenico Scandella)
 11–16, 45, 53, 57–58, 61, 72,
 115, 134, 143, 150, 168, 193,
 216, 218–219, 239, 241
 mentalitástörténet 25, 50, 91,
 94, 215
 Mercenaro, P. 44
 Merzario, R. 44
 mikrovizsgálat 17–18, 34, 43,
 45–46, 54–55, 66, 92, 115,
 131, 145, 163, 165, 172, 177,
 193, 195, 211–212, 215, 219,
 237, 239, 241–242
Microstorie 43–44, 46, 217
 Monod, P. K. 150
Montaillou 23, 90–94, 131, 144,
 149–150, 154, 214–215
 Muir, E. 14, 44–45, 100, 174–
 175, 190
 „nagy történelmi kérdés” 17–18,
 28–30, 32–34, 58, 72–73, 75,
 77, 81, 92, 100, 118, 122,
 131, 143, 145, 151, 156–157,
 173, 182–183, 187, 194–195,
 211–215, 219, 236–237, 241–
 242
 narratíva 33, 42, 55, 76, 79, 152–
 153, 205–207, 212, 214, 220–
 224, 239, 242

- népi kultúra 13–16, 30, 37, 45, 57,
72, 109, 115, 131, 135, 168,
179, 193, 217, 241
- Niethammer, L. 106
- Nipperdey, T. 105
- Nissenbaum, S. 44, 138–139, 182,
186
- nyelvi fordulat 48–50
- nyomolvasó paradigma 59–61
- Obeyesekere, G. 129–130
- Ozment, S. 168–169, 172
- Passeron, J.-C. 61
- Peirce, C. S. 60, 190, 195
- Peltonen, M. 199
- Peters, J. 116
- Phillips, M. S. 92
- Pomata, G. 46, 51–52, 54, 76,
199
- Poni, C. 43, 45, 53, 101, 124
- Portelli, A. 44
- posztmodern 24–27, 29, 32, 42,
48–52, 110, 118, 154, 180,
197–199, 216, 220–221, 223–
226, 236–237
- Putnam, L. 229
- Pythian-Adams, C. 150
- Quaderni Storici* 43–44, 75, 174
- Raggio, O. 44, 74, 132
- Ramella, F. 44, 68, 74
- Reay, B. 142
- Redfield, R. 26
- Redondi, P. 44, 68–71, 78, 171,
217–218
- Reinhard, W. 117–118
- reprezentativitás 16, 32, 53–54,
85, 100–105, 108, 111, 114–
115, 179, 218, 229
- Revel, J. 33, 59, 61, 66, 81–84,
88, 94, 96–97, 102, 124–125,
181
- Ricoeur, P. 76–77, 101, 186
- Rosenstone, R. 223
- Rosental, P.-A. 98–99, 213
- Rowland, I. D. 170–171
- Ruggiero, G. 76, 174–179, 235
- Sabean, D. W. 30, 116, 135–138,
142
- Sahlins, M. 127–128, 130–131
- Schama, S. 221–224
- Schindler, N. 116
- Schlumbohm, J. 53, 103, 109,
112–113, 193
- Schmitt, J.-C. 183
- Schutte, A. J. 42
- Scribner, R. W. 56, 135, 191
- Sebők M. 182
- Seidman, M. 238
- Shapiro, J. 144, 183
- Sharpe, J. 173
- Skidmore, C. 145–146
- Sparks, R. J. 232
- Spence, J. D. 79, 150, 230
- Spufford, M. 141
- Srebnick, A. G. 172
- Stewart, G. R. 33, 42, 121–122,
143–144
- Stone, H. S. 171–173
- Stone, L. 23–24, 77
- Szakály F. 181
- szerteágazóság 240–242
- Szilágyi M. 183
- Tafari, M. 44
- Taylor, A. 159
- tapasztalat (lásd még:
élményszerűség) 25–26, 29,
31, 47, 60, 62–64, 77, 95, 98,
106, 108–109, 124, 144, 149–
150, 152, 174, 204, 215, 218,
220, 226–228, 231–233, 238–
240, 243

- Thompson, E. P. 25, 28–29, 44,
76, 227
Tomich, D. 229–230
Torre, A. 66–68, 124
Tóth Z. 181
történeti antropológia 18, 26,
32–33, 94, 105, 108–109, 114,
116, 122–125, 127, 129–132,
149, 181, 183, 201, 203, 236
Turner, V. 26, 88, 134
Ulbricht, O. 52, 75, 113, 116,
118–119, 151, 172, 228
Ulrich, L. T. 156–157, 168
Underdown, D. 150
Valeri, V. 127
valódiság 79, 120, 222, 224,
228–229, 239–240, 242
Venturi, F. 46
Vovelle, M. 81
Wachtel, R. 211, 213–214, 216
Wehler, H.-U. 105
Weis, R. 92, 211, 214–216, 227
Wierling, D. 106
Wrightson, K. 142
Wroe, A. 144
Wul, L. 138
Zamoyski, A. 207–208, 212,
235

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás

A borítóttervet Ujváry Jenő készítette, a tipográfia Csernák Krisztina,
a nyomdai előkészítés Kardos Gábor, a sokszorosítás a Robinco Kft munkája.

Amikor lehanyatlott a társadalomtörténeti megközelítések népszerűsége, és hódító útra indultak a kultúrtörténeti megközelítések, a hetvenes években jelentkezett az olasz történetírás a mikrotörténelemmel, amely egyik lábával a társadalomtörténeti, a másikkal a kultúrtörténeti hagyományban állva képes volt a két irányzat lényegi jellemzőinek egyetlen történeti vizsgálat, egy mikroelemzés keretében történő egyesítésére. Jelen könyv az első átfogó bevezetés a mikrotörténelem historiográfiájába és elméletébe. A *microstoria* bemutatása után megvizsgálja, milyen hatást gyakorolt előbb a francia, illetve a német történetírásra, majd pedig az angolszász történészekre. Záró fejezete azt tárgyalja, milyen válaszokat adnak a mikrotörténelem különböző képviselői az új évezred kihívásaira, és milyen jövő áll a történetírás ezen irányzata előtt. A historiográfiai kérdések mellett mindvégig különös figyelem irányul a mikrotörténelem történetelméleti problémáinak tárgyalására, különös tekintettel arra, hogyan lehet általános ismeretekhez jutni akkor, amikor egyetlen esetet vizsgál meg mikroszkópjával a történész.

ISBN 978-963-236-846-7

2800 Ft

L'Harmattan